

ИВАН БУГАРСКИ

НЕКРОПОЛЕ

из доба антике и раної средњеї века

НА ЛОКАЛИТЕТУ ЧИК

IVAN BUGARSKI

CEMETERIES *from Antiquity and Early Middle Ages* AT ČIK

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ
Посебна издања 46

ИЗДАВАЧ | PUBLISHED BY
АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ, Београд, Кнез Михаилова 35
ГРАДСКИ МУЗЕЈ, Бечеј, Маршала Титоа 43

ЗА ИЗДАВАЧА | EDITORS
СЛАВИША ПЕРИЋ, *директор Археолошког института*
БРАНИСЛАВА МИКИЋ-АНТОНИЋ, *директор Градског музеја Бечеј*

РЕЦЕНЗЕНТИ | REVIEWED BY
ВУЈАДИН ИВАНИШЕВИЋ, ИВАНА ПОПОВИЋ

ЦРТЕЖИ | DRAWINGS
АЛЕКСАНДАР КАПУРАН

ПЛАНОВИ | PLANS
ГРАДСКИ МУЗЕЈ Бечеј, ПЗЗСК Нови Сад

ФОТОГРАФИЈЕ | PHOTOGRAPHS
НЕНАД СРЕТЕНОВИЋ

ЛЕКТОР | LECTOR
МИРЈАНА РАДОВАНОВИЋ

ПРЕВОДИЛАЦ | TRANSLATED BY
ТАМАРА RODWELL-JOVANOVIĆ

ПРИПРЕМА ЗА ШТАМПУ | PREPRESS
D_SIGN, Београд

ШТАМПА | PRINTED BY
АЛТА НОВА, Београд

ТИРАЖ | PRINTED IN
800 примерака/copies

КЊИГА ЈЕ ШТАМПАНА УЗ ФИНАНСИЈСКУ ПОМОЋ
МИНИСТАРСТВА ЗА НАУКУ И ТЕХНОЛОШКИ РАЗВОЈ (пројекат број 147004)
И МИНИСТАРСТВА КУЛТУРЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ИВАН БУГАРСКИ

НЕКРОПОЛЕ

из доба антике и раної средњеї века

НА ЛОКАЛИТЕТУ ЧИК

IVAN BUGARSKI

CEMETERIES *from Antiquity and Early Middle Ages* AT ČIK

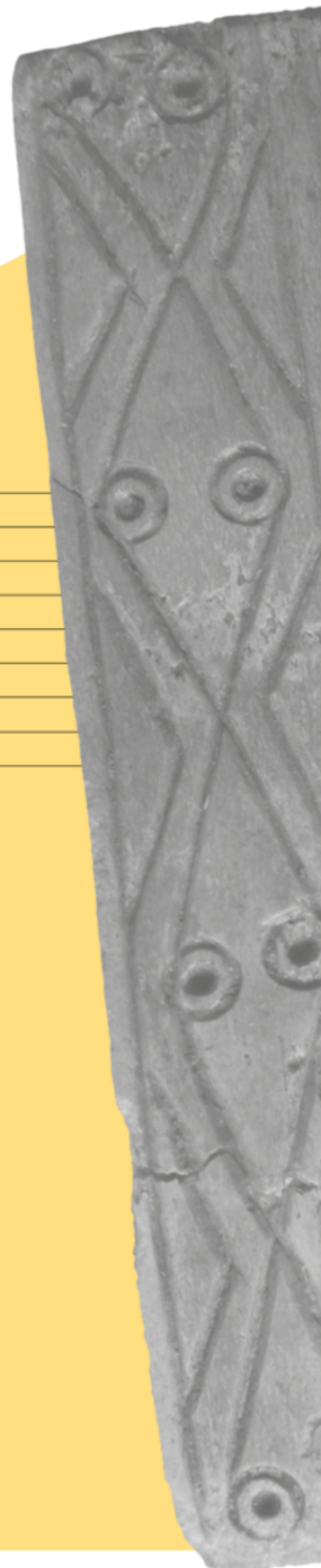
БЕОГРАД 2009

BELGRADE 2009

САДРЖАЈ

УВОД	8
ГЕОГРАФСКО ОДРЕЂЕЊЕ ЛОКАЛИТЕТА	10
ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА	12
САРМАТСКА НЕКРОПОЛА НА ЧИКУ	14
УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	14
КАТАЛОГ САРМАТСКИХ ГРОБОВА	15
ОБИЧАЈИ САРМАТСКОГ САХРАЊИВАЊА НА ЧИКУ	19
АНТРОПОЛОШКИ КОМЕНТАРИ САРМАТСКИХ САХРАНА	21
НАЛАЗИ ИЗ ГРОБОВА САРМАТСКЕ НЕКРОПОЛЕ	22
Накит	22
Прибор	24
Керамичке посуде	25
САРМАТСКА НЕКРОПОЛА НА ЧИКУ – СТРАТИГРАФИЈА И ЗАКЉУЧАК	26

28	РАНОАВАРСКА НЕКРОПОЛА НА ЧИКУ
28	УВОДНЕ НАПОМЕНЕ
29	КАТАЛОГ РАНОАВАРСКИХ ГРОБОВА
79	ОБИЧАЈИ РАНОАВАРСКОГ САХРАЊИВАЊА НА ЧИКУ
84	АНТРОПОЛОШКИ КОМЕНТАРИ РАНОАВАРСКИХ САХРАНА
87	НАЛАЗИ ИЗ ГРОБОВА РАНОАВАРСКЕ НЕКРОПОЛЕ
87	Ношња – појасне гарнитуре и накит
101	Прибор
111	Новац
112	Оружје
120	Коњаничка опрема
122	Алат
125	Керамичке посуде
133	СТРАТИГРАФИЈА РАНОАВАРСКЕ НЕКРОПОЛЕ НА ЧИКУ
137	РАНОАВАРСКА НЕКРОПОЛА НА ЧИКУ – ЗАКЉУЧАК
146	SUMMARY
155	БИБЛИОГРАФИЈА
164	ТАБЛЕ

Књига представља донекле измењен део магистарске тезе која је под насловом *Чик и Војка – Примери раносредњовековних некропола са територије Бачке и Срема* одбрањена на Филозофском факултету у Београду у децембру 2006. године.

Комисију су чинили ванредни проф. др Михаило Милинковић, ментор,
проф. др Живко Микић и доц. др Тивадар Вида.

Члановима комисије захваљујем на примедбама и саветима.

Књига је посвећена успомени на госпођу Даницу Димитријевић,
чија ми је несебична помоћ и подршка била драгоцен
на почетку израде магистарске тезе.

И. Б.

У Београду, децембра 2008. године

УВОД

АВАРИ ПРИСПЕВАЈУ у Панонију крајем седме деценије VI века и одмах се намећу као јача сила од међусобно завађених Германа, чији су сукоби са Византијом обележили претходну етапу сеобе народа. Аварски каганат, шареноликог етничког састава, представљао је једну од највећих војно-политичких сила свог времена, чија је моћ, премда је с временом слабила, трајала чак два и по столећа.

Данас аварска археологија располаже веома богатим корпусом налаза, који пре свега потичу из истражених некропола. У односу на 35.000 раније познатих аварских гробова и археолошки обрађених случајних налаза (Ковачевић 1977: 212), број гробова већ премашује 60.000, уз далеко малобројније оставе и насеља (Daim 2003: 463). Најбоље резултате аварска археологија постиже у својој колевци, Мађарској, као и у Аустрији и Словачкој. Могло би се рећи да та грана средњовековне археологије у Србији у односу на ове земље заостаје.

Теренска истраживања аварске археологије у нашој земљи била су махом заштитног карактера. Убедљиво највећи проценат констатованих локалитета чине, као и другде, некрополе. Археолошки захвати често нису били праћени антрополошком обрадом скелета, тако да су изгубљени многи подаци те врсте, веома битни у археологији некропола. О самој методологији истраживања није лако судити пре свега због скромног степена објављивања грађе. Свакако би требало узети у обзир чињеницу да су многи локалитети истраживани релативно давно. Читав низ аварских некропола ископан је

посебно током шездесетих и седамдесетих година прошлог века, но публикације су често изостајале.

Стручно објављивање резултата наше аварске археологије испољавало се углавном у извештајима са ископавања. Резултати се огледају и у објављивању случајних налаза, неретко раније публикованих од стране аутора из тадашње Аустроугарске монархије. Малобројна су гробља која су публикована у већем обиму, али се ни у тим случајевима најчешће није приступало опширнијем осврту на предмете материјалне културе из гробова, анализи стратиграфије или неких феномена сахрањивања. Монографије посвећене појединим аварским некрополама до сада нису објављиване, изузимајући скорашњу књигу А. Ранисављева о раноаварској некрополи у Мокрину (Ранисављев 2007).

С друге стране, овој проблематици су посвећени неки значајни синтетски радови, међу којима је свакако најистакнутија књига *Аварски каганат* Јована Ковачевића, прва у светској научној литератури која Аваре сагледава у најширем историјско-археолошком контексту (Ковачевић 1977).

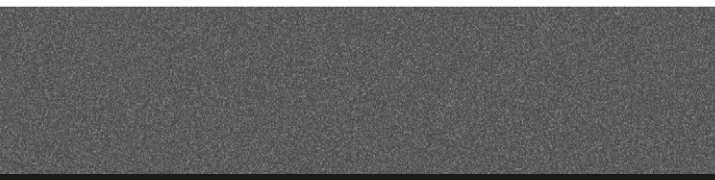
Намеће се, дакле, потреба за целовитијом обрадом локалитета са наше територије коју су под својом влашћу држали Авари. Због тога су за тему магистарског рада, из кога је изведена ова књига, биле одабране некрополе на речици Чик у близини Бачког Петровог Села (Péterréve)¹ и на локалитету Брдашица код Војке, које по броју констатованих сахрана и датовању представљају добар модел за даља истраживања аварске археологије код нас. На тај начин је била посвећена пажња оставштини готово читавог трајања аварске власти у Војводини: Чик је локалитет из старије фазе аварског присуства у Бачкој, а Војка из млађе, у Срему. Уз то, некропола на Чикју је један од бачких локалитета на којима је сахрањивање вршено и раније. Сарматска некропола ће бити датована у II век.

Закључци у овој књизи, посвећеној некрополи на Чикју, биће темељени пре свега на прецизним датовањима предмета материјалне културе из гро-

¹ Старији, мађарски називи војвођанских места, по којима су она уведена у аваролошку литературу, као и имена места из иностранства, наводиће се приликом првог помињања у заградама, према изворном правопису.

бова. Овакав начин обраде грађе омогућава и прецизније хронолошко стратифицирање локалитета, и, с друге стране, у нашу стручну литературу уводи данас референтна датовања раноаварских гробних налаза.

Монографија посвећена налазишту Чик требало је да буде објављена знатно раније. Уз археолошка поглавља која је, како наводи К. Ери, требало да припреми Јован Ковачевић, године 1975. прикупљени су текстови мађарских стручњака који су се тицали антрополошких података, серолошких анализа скелетних остатака покопаних особа и животињских костију (Éry 1988: 55). До издавања књиге, нажалост, није дошло, тако да је степен досадашњег публиковања некрополе на Чику сличан степену објављивања већег броја других вој-

вођанских аварских локалитета. Поред сумарног прелиминарног извештаја са ископавања (Bukner 1968), подробније су коментарисане само најатрактивније гробне целине (Ковачевић 1972). На другом месту су представљене још три гробне целине (Јанковић 1990: 71–72). У оквиру једног каталога мањег обима сажето је публиковано пет сарматских гробова из одговарајућег хоризонта сахрањивања на овој некрополи (Mikić-Antonić 1989), док су у оквиру другог дати неки од лонаца и пршљенака из гробова (Mikić-Antonić, Ivetić 2000). Објављени су и резултати антрополошких анализа које је извела др К. Ери из Мађарске (Éry 1988; Éry 1990).

Готово сав сачувани материјал са некрополе у Чику налази се у Градском музеју у Бечеју. Изузетак представља мањи број налаза који је смештен у Музеју Војводине у Новом Саду. Документација је, у мери у којој је сачувана, смештена у Градском музеју у Бечеју и Покрајинском заводу за заштиту споменика културе у Новом Саду.²

Сачувана документација има одређене мањкавости. Дневници са ископавања који су очувани врло су штурни, а нема ни фотографија са ископавања. Изостао је и целовит ситуациони план налазишта. Приликом рада, располагало се ситуационим планом некрополе са прве кампање. Тај план је методом триангулације допуњен са другачије конципиране документације, израђене и у другачијој размери, са каснијих ископавања. Коначно, нема сачуване документације последњих радова, па стога ни овако добијена ситуација некрополе није комплетна. Она је напослетку допуњена ознакама које представљају резултат анализе стратиграфије некропола, која ће касније бити приказана (План 1).

С друге стране, у раду су приложени цртежи основа већине гробова са некропола. Неке од добијених основа гробова није било могуће технички припремити, док су изостављени и неки гробови који у археолошком смислу нису речити, било због тога што су поремећени или због тога што је реч о сахранама покојника без прилога у потпуно уобичајеним ракама.

После уводних поглавља, у текстуалном делу књиге која је пред читаоцем приказани су обичаји сахрањивања и антрополошки подаци, приложени су каталози гробова и анализе гробних инвентара и стратиграфије некропола, најпре сарматске, па потом, обимније, и аварске. Иза тих поглавља следе закључна разматрања.

² Захваљујем колегиници Ивани Пашић из Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду, као и Бранислави Микић-Антонић из Градског музеја у Бечеју и Станку Трифуновићу из Музеја Војводине, институција у којима сам прикупљао документацију и радио на материјалу. Цртеже налаза са некрополе Чик је у Градском музеју у Бечеју и, мањим делом, у Музеју Војводине у Новом Саду израдио колега Александар Капуран. На таблама ће бити представљени сви доступни налази – они који су очувани, које је било могуће исцртати – а не сви налази који се помињу у каталогу.

ГЕОГРАФСКО ОДРЕЂЕЊЕ ЛОКАЛИТЕТА

БАЧКА ЈЕ ОБЛАСТ Војводине омеђена Дунавом са југа и запада и Тисом на истоку, док њен северни део, са градом Бајом на Дунаву, припада Мађарској. Површина српског дела Бачке износи 8.913 km². Просечна надморска висина је 80–90 m.³

За разлику од Срема и, у једном тренутку, јужног дела Баната, Бачка никада није ушла у састав Римске империје. Остала је у Барбарикуму, области са запада ограниченом Првом Панонијом а са југа провинцијом Друга Панонија, док је са севера и истока трпела провале варвара и њихову колонизацију, углавном из Карпатске котлине. На овај начин Бачка представља област у којој су се додиривале различите културне и цивилизацијске матрице.⁴

Како Бачка није била укључена у састав Римске империје, тако није имала значај ни за њене историчаре. О њеној античкој и раносредњовековној прошлости понајвише сведочи археологија. Реч је, пре свега, о археологији некропола, будући да се скелетна гробља на терену уочавају много лакше него насеља лако грађених објеката земуничког типа. Број потврђених авародопских насеља, иако у последње време у порасту,⁵ и другде је несразмерно мањи од броја некропола.

Област Бачке већ је посматрана у географско-археолошком контексту, при чему је геоморфолошки принцип означен као пресудан за установљавање просторног размештаја авародопских насеља. Закључено је да би насеља из доба аварске превласти, као и старија или млађа од њих, најпре ваља-

ло тражити на линијама спојева геоморфолошких целина, јер су њихове различитости пружале више могућности за коришћење простора. Како су некрополе, али и случајни налази, најчешће смештени управо на таквим местима, и за њих се предлаже насеобински карактер. При томе је истакнуто да је област Бачке, а и Војводине и Паноније шире, у разматраном историјском периоду изгледала посве другачије него данас, када је захваљујући вишедеценијским обимним мелирационим радовима ту територију могуће насељавати знатно интензивније (Bugarski 2008).

Предложена методологија изведена је из модела по коме је обрађена геоморфолошка одрживост савремених насеља у Војводини, превасходно оних »ивичних«, распоређених на шавовима

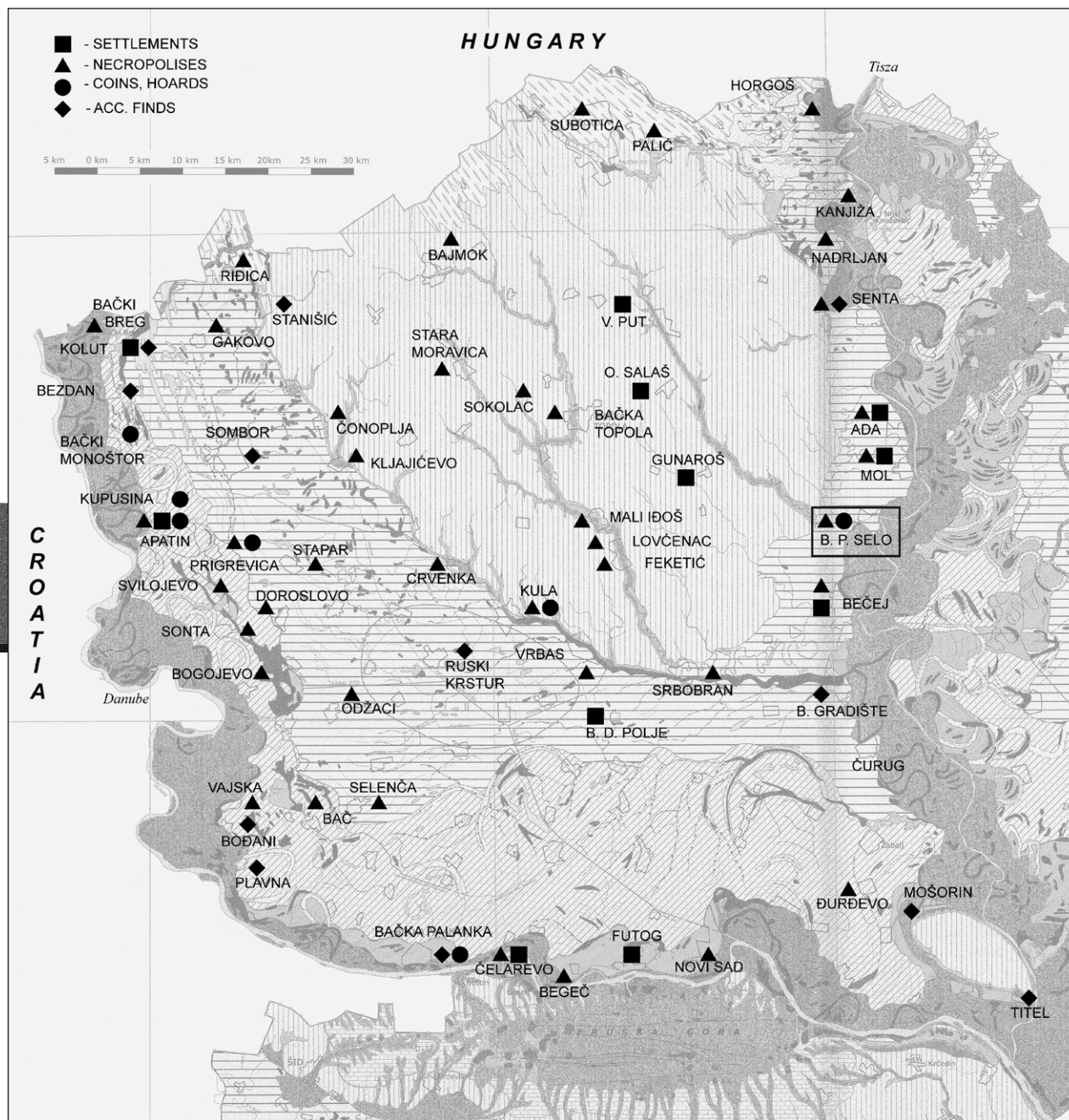
различитих геоморфолошких целина (Ђурчић, Ђуричић 1994).

Бачко Петрово Село, на ушћу речице Чик у Тису, на самом истоку Бачке, представља одличан пример места које је из одређених разлога коришћено за насељавање у више наврата: у атару модер-

³ Подаци из одреднице »Бачка«, *Мала енциклопедија Просвета*, Београд 1978, 166.

⁴ У том смислу, одличан пример из доба раног средњег века представља некропола у Вајској (Vajszka), на којој су заступљене сахране у зиданим гробовима налик на римске, уз гробне прилоге разнородног етничког порекла, мада превасходно ромејске, у односу на које је изведено датовање у крају VI столећа (Bukner 1982), које би се могло кориговати у рани VII век.

⁵ Као у случају констатовања насеља код Озариковог салаша и на локалитету Велики Пут у Бачкој, блиских времену аварске превласти (Анђелић 1994), или Адашеваца у Срему (Минић 1995), број уочених насеља је у порасту пре свега захваљујући заштитним радовима по трасама аутопутева: тако је на северу области Чонград у међуречју Дунава и Тисе, на три локалитета констатовано 350 насеобинских објеката који се у већини случајева повезују са временом аварске доминације (Válay 2003: 43–44). Заштитним истраживањима на локалитету Балатонсод (Balatonöszöd) откривени су насеобински објекти из позноаварског периода, уз пет одговарајућих гробова (Belényes, Mersdorf 2004); у околини Ђуле (Gyula) такође су констатовани остаци позноаварског насеља и два гроба (Liska 2004: 65). Приликом изградње аутопута Беч–Будимпешта, у близини Ђера, код места Лебењ (Lébény), откривено је досад највеће аварско насеље, на два локалитета укупне површине 13–14 ha, са око 800 објеката из VII–IX века (Takács 1996: 379, Daim 2003: 484).

Сл. 1. Геоморфолошка карта Бачке са назначеним положајем Бачкој Пећровој Села (према: Bugarski 2008: Fig. 2; Geomorfološka karta Autonomne pokrajine Vojvodine 1:200.000, Beograd 2005, Geozavod-Gemini)

Fig. 1. Geomorphological map of the Bačka region with the position of Bačko Petrovo Selo (after: Bugarski 2008: Fig. 2; Geomorfološka karta Autonomne pokrajine Vojvodine 1:200.000, Beograd 2005, Geozavod-Gemini)

ног насеља су констатовани и праисторијски, сарматски, раносредњовековни и позносредњовековни трагови.

Село је смештено на граници инундационе равни – плавне површине – и дилувијалне, лесне терасе. На истом том шаву су Мол (Mohol), Ада (Ada), Сента (Zenta) и Кањижа (Kanizsa) – северно, а Бечеј (Óbecsse), Чуруг и Жабаљ – јужно. У складу с наве-

деним, лако је претпоставити да су некрополе на Чики насеобинске, свакако и по знатном броју сархана, и да би у њиховом блиском окружењу, на поменутом шаву ваљало тражити насеља којима су оне припадале. Та насеља – сарматско, односно аварско – налазила би се или у самом Бачком Петровом Селу, или северније, према Мољу, или пак јужније, према Бечеју (Bugarski 2008: 447–450; сл. 1).

ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

ЛОКАЛИТЕТ ЧИК се налази на брегу поред истоименог потока, између два летња пута у атару Бачког Петровог Села, на локацији која је била у власништву земљорадничке задруге.

У јулу 1968. године земља са овог брега је коришћена за насипање пута, и тада је уништено око 15 гробова. Гробни инвентар је сачуван само из неколико гробова, и то без ближих података. Покрајински завод за заштиту споменика културе из Новог Сада, у сарадњи са Војвођанским музејом, извршио је заштитно ископавање на угроженом делу терена. Радови су трајали од 17. септембра до 2. октобра 1968. године, а учешћа су узели О. Брукнер, кустос Покрајинског завода за заштиту споменика културе из Новог Сада и руководилац истраживања, Ш. Нађ, виши кустос Војвођанског музеја, В. Корољев, апсолвент архитектуре из Бачког Петровог Села и, повремено, Љ. Букинац, директор Галерије слика и музеја у Бечеју. Средства је обезбедио Републички фонд за унапређење културних делатности СРС (Дневник рада 1968: 1; Брукнер 1968: 170, пар. 1).

Током извођења заштитних радова констатовани су остаци праисторијског насеља и некрополе из доба сеобе народа. Откривено је 36 гробова по читавој дужини брега од око 200 m. У тадашњем профилу се оцртавао већи број рака, те је претпостављено да се некропола пружала на око 300 m и према северу, тј. по читавом узвишењу. С обзиром на то, као и на значајне налазе, констатована је потреба за будућим систематским ископавањима.

Грбови су постављени густо, на редове, на растојању 2–3 m. Раке су укопане у иловачу и уочљиве: правоугаоне су, дужине највише до 2,25 m и ширине 0,55–0,85 m, са сужењем према ногама за 5–10 cm, а у неким су констатована и правоугаона удубљења испуњена мрком растреситом земљом изнад лобање и испод костију ногу. Оријентација гробова је углавном СЗ–ЈИ, али има и оних оријентисаних И–З, док су три гроба оријентације С–Ј. Пронађен је и један коњанички гроб (гр. 28).

Према налазима је некропола датована у касни VI и VII век и опредељена као раноаварска. Препознати су и налази сарматског, односно германског порекла који се обично везују за нешто ранији период. На овом степену истражености наметнула се дилема: ради ли се о некрополи коришћеној

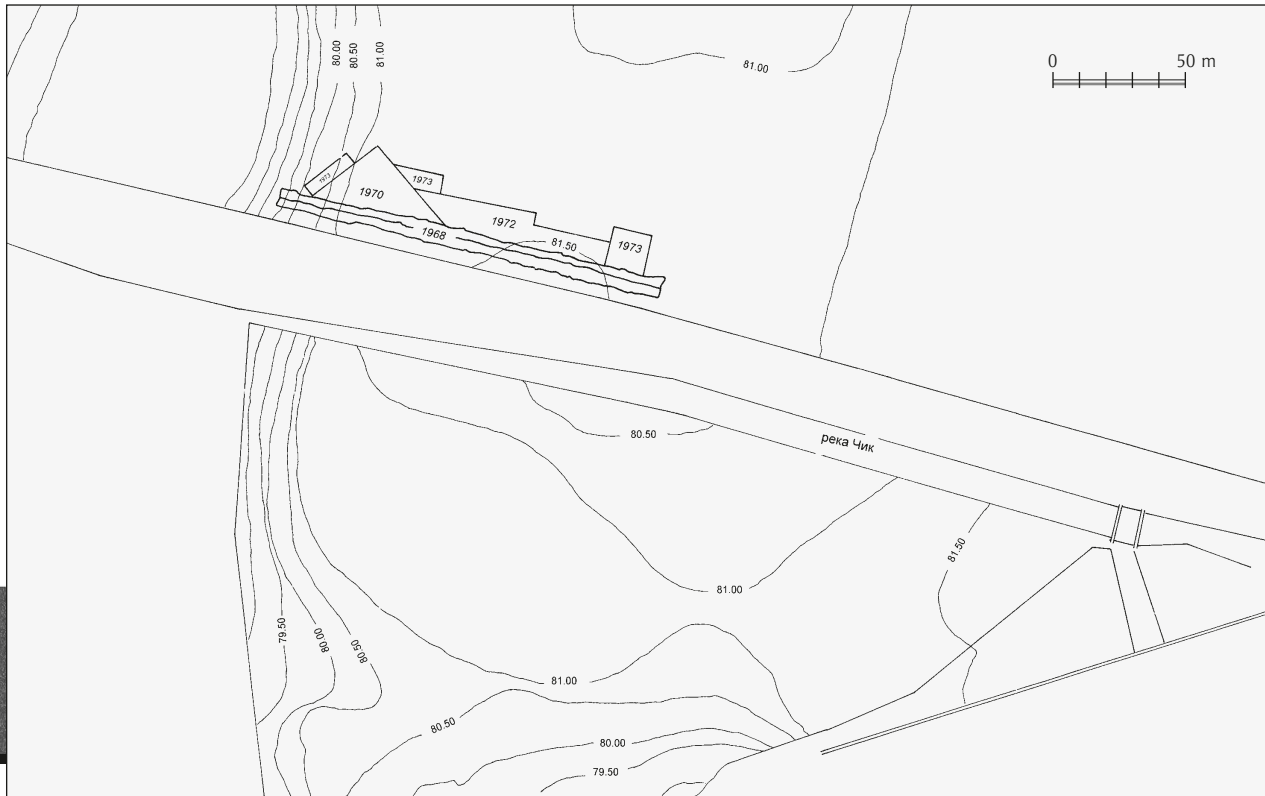
у дужем периоду, или о ситуацији где је становништво различитог – сарматског – етничког порекла у раноаварском периоду сеобе народа задржало производњу предмета своје материјалне културе (Брукнер 1968: 170–172).⁶

Ваља истаћи да је стратиграфска слика локалитета после првих истраживања пружила податке о постојању неолитског,⁷ односно бронзанодопског слоја са припадајућим јамама, а изузев сарматске, те некрополе из раног периода аварске превласти, констатоване су и касносредњовековне јаме.

Чињеница да у заштитним истраживањима није дефинисан однос између сарматских и раноаварских сахрана довела је до наставка радова, овог пута у виду систематских радова. Решењем из 1970. године, Покрајински завод за заштиту споменика културе у Новом Саду је заменио нешто ранију дозволу за ископавање издату Галерији слика и музејској збирци у Бечеју, те се за извођача истраживања именује Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду. Руководилац радова постаје др Ј. Ковачевић. Екипу чине и мр Л. Трбуховић,

⁶ Овом дилемом је релативизован закључак из дневника ископавања, потписаног исте године од Ш. Нађа и О. Брукнера, да је брег коришћен за сахрањивање у сарматском периоду, у III и IV веку, и у раноаварском периоду (Дневник рада 1968: 22).

⁷ И на локалитету Виногради у Бачком Петровом Селу су констатовани трагови старијег неолита, о чему је на Годишњем скупу САД 1998. године у Суботици известила Љ. Бабовић.

Сл. 2. Бачко Пејрово Село, локалитет Чик

Fig. 2. Bačko Petrovo Selo, the Čik site

дипломирани археолози Г. Живановић, П. Поп-Лазичић, Љ. Суботић и С. Кашић, као и неколицина студената археологије, један студент геодезије и И. Рока, препаратор Војвођанског музеја. Финансијска средства су обезбеђена од стране Заједнице за научни рад СРС, Покрајинске заједнице за културу у Новом Саду и Скупштине општине Бечеј.

Ископавања су извршена у року од месец дана, од 16. септембра до 17. октобра 1970. године. Претходно је постављена квадратна мрежа на површини од 2.600 m². Радови су отпочети чишћењем профила из претходне кампање, што је назначило одређен број неископаних гробних рака, највероватније разликама у боји и/или у квалитету земље. Отворено је 23 квадрата димензија 5 m x 5 m, с тим што су неки квадрати били делимично ископани 1968. године.

Ископавањем хоризонталних откопних слојева откривено је 50 гробова, обележених до броја 87, имајући, дакле, у виду начин обележавања и број гробова откопаних током прве кампање (Дневник ископавања 1970).

Локалитет је истраживан још у два наврата, током 1972. и 1973. године. Извештаји са тих ископавања, као и са кампање из јесени 1970. године, нису објављени. Уз то, са последње две кампање се

не располаже ни запажањима из дневника ископавања, већ искључиво подацима из теренске документације гробова. На основу потписа на овој документацији види се да су у ископавањима учествовали и Д. Мркобрад, З. Симић и Д. Фрковић.

Године 1972. ископани су гробови бр. 88–120. Ископавало се у периоду од 21. септембра до 19. октобра 1972. године. По први пут се радило у ископним површинама означеним као сонде. Исто примећујемо и за последњу кампању, спроведену од 11. до 27. септембра 1973. године, када су истражени гробови бр. 121–134.

Пун увид у скелетни материјал извршила је у Бечеју, од 1971. до 1973. године, К. Ери из Мађарске (Ћу 1988: 55). Поменути су чланци који су пристекли из тих анализа.

Археолошким радовима су, дакле, истражена 134 гроба. Уз поменуте гробове уништене у лето 1968. године, укупан број гробова је, у најмању руку, 150. Будући да за последње две кампање нема опширнијих података, било у публикованим извештајима са ископавања, било у документацији, не може се са сигурношћу утврдити да ли је археолошким путем установљена и истражена целокупна површина некропола, односно да ли су ископани сви гробови (сл. 2).

САРМАТСКА НЕКРОПОЛА НА ЧИКУ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

НЕКРОПОЛА НА ЧИКУ до сада није објављена, али ју је неколико година по завршетку археолошких радова руководилац истраживања одредио као налазиште које сведочи о дужем животу сарматског живља у Бачкој, све до краја VI и почетка VII века: женски сарматски гробови би, према том мишљењу, одговарали мушким раноаварским, у смислу аварске егзогамије, тј. узимања конкубина из аутохтоне сарматске популације (Ковачевић 1977: 31). На овакав континуитет сарматског становништва указује и Д. Димитријевић (1975: 84).

При овоме нису узети у обзир стратиграфски односи гробова на локалитету – напоменуто је да

целовит ситуациони план локалитета недостаје и да можда није ни био израђен – али ни чињеница да је практично немогуће да се ансамбли предмета, толико својствени једној епохи, појаве у низу гробова на некрополи чије је датовање далеко позније. Овде ће бити потцртани ансамбли *предмета*, а не у археолошкој пракси неретки налази појединачних предмета из старијих епоха у млађим стратиграфским целинама, о чему ће још бити речи.

Најпре би требало раздвојити сарматске гробове од аварских, како би се обезбедило да они не »ремете« општу слику аварске некрополе, односно прецизност њених статистичких или стратиграфских анализа.

Сарматским сахранама могу се сматрати, редом, гробови 18, 20, 23, 26, 27, 29, 31, 40, 41, 53, 62,

70, 80, 86, 130 и 133 – укупно, дакле, 16 сарматских гробова, што у односу на укупан број истражених на локалитету износи 11,94%.

Неки од тих гробова су опредељени апсолутно поуздано, према карактеристичним налазима, а други према мање особеним налазима који би се пре приписали сарматском него аварском материјалу, и у односу на стратиграфију и оријентацију гробова север–југ, која, међутим, сама по себи није до краја поуздана у смислу етничког приписивања.

О наведеном ће бити више речи у наредним одељцима и у закључку.

Опис скелета: Очуване само дислоциране потколенице и део карлице.

Распоред и опис прилога: (1) Фибула, предео стопала, бронзана, ниског лука са ојачањем, глава носи конструкцију за шарнир за учвршћивање игле, која недостаје, нога има високу плочицу за смештај игле и завршава се купастим дугметом. Варијанта коленасте фибуле. Дужина 4,5 cm, x 2,5 cm (А-364) – према белешци, смештена је у *Н. музеју!*? (2) Предмет од гвожђа, предео карлице, корозија је ухватила трагове дрвета, из два фрагмента, један фрагмент савијен под правим углом и сужава се (можда је реч о делу неког окова). 3,5 cm x 1,5 cm, савијени крај дужине 3,0 cm. Т. IV/20-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 20 (гробни записник и инвентар).

КАТАЛОГ САРМАТСКИХ ГРОБОВА

ГРОБ, КВАДРАТ: 18, кв. 10/В, С

Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на 1,47 m дубине (к. 79,67 m), Ј–С

Опис раке: Правоугаона рака, оштећена механизацијом. Очувана је само источна страна, док северни део раке улази у профил II терасе. Откривена и очувана дужина раке износи 1,20 m.

Опис скелета: Скелет припада млађој женској особи. Кости су слабо очуване. Лобања је оштећена, недостају лева рука, лева нога и лево крило карличне кости. Труп је на леђима, опружен, десна рука низ тело, нога опружена.

Распоред и опис прилога: (1) Перле, предео вратних пршљенова, од огрлице, веома ситне: 12 биконичних од зеленкастоплаве стаклене пасте, три плочасте од беличасте пасте и две цилиндричне, двоструко ужлебљене од беле, веома трошне пасте. R 0,5 cm, h 0,3 cm (А-С-361). (2) Копчице за везивање огрлице, бронзане, сачувана је савијена бронзана жичица у фрагментованом цилиндру од бронзаног лима. R 0,6 cm, h 0,8 cm. Т. III/18-1.

Смештај материјала; подаци: Градски музеј Бечеј, наводе се инвентарски бројеви (у даљем тексту: ГмБ); Дневник ископавања 1968, документација гроба 18 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 20, кв. 20/В, С

Пол, дубина и оријентација: ?, дно раке на 1,26 m (к. 79,88 m), С–Ј, девијација 15° ка западу

Опис раке: Правоугаона рака, поремећена, 2,50 m x 1,00 m. Југоисточни део раке је заобљених углова.

ГРОБ, КВАДРАТ: 23, кв. 16/А, В

Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на 1,59 m (к. 79,64 m), Ј–С, девијација од 10° ка западу

Опис раке: Правоугаона, ширине сса 0,75 m, односно 0,70 m код ногу. Јужни део уништен радом механизације а северни сачуван у дужини од око 0,90 m.

Опис скелета: Сачуване су само кости ногу, које су опружене, у дужини од 0,70 m.

Распоред и опис прилога: (1) Пршљенак, поред левог стопала, биконичног облика, неједнаке висине конуса, од смеђе печене земље, глатке површине. R 4,3 cm, h 3,0 cm (А-366). Т. V/23-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 23 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 26, кв. 15/В

Пол, дубина и оријентација: дечји, дно раке на 1,50 m дубине (к. 79,72 m), Ј–С

Опис раке: Правоугаона рака, 1,40 m x 0,70 m.

Опис скелета: Неразвијене кости детета су потпуно иструлиле; према распореду прилога закључујемо да је било сахрањено лобањом ка југу, лицем према северу.

Распоред и опис прилога: (1) Фибула, у висини главе, бронзана, плочаста, емајлирана, са централним кружним, издигнутим делом и испод/око њега осам кружних поља, од којих су четири испуњена емајлом, док су преостала четири смештена између емајлираних у виду темена квадрата. Централна, издигнута кружна плоча је у средини испуњена цинобер емајлом, а околним плаким, прошараним белим тачкицама, као и преостале четири кружне емајлиране плоче. Игла недостаје,

али су сачувани глава и лежиште. R 5,7 cm, h 2,0 cm (A-C-378). Т. V/26-1. (2) Огрлица, у висини главе: 15 перли са траговима бронзане жице. Веће (дужине 2,0 cm, R 1,7 cm), цилиндричне су од беле креде, плочасте су од стаклене пасте, као и узане, цилиндричне, жлебљене. Мање су од по неколико милиметара (и.б. 379). Т. V/26-3. (3) Пехар, предео ногу, рађен на витлу од добро пречишћене и уједначено печене земље. Црвенофирнисован. Посуда је танких зидова. Обод је веома благо профилисан, врат наглашен јачим канелованим прстеном, трбух истакнут, украшен плићим хоризонталним урезима, спушта се према врло сужењом дну (A-C-380). Т. V/26-2.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 26 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Библиографија: Mikić-Antonić (1989: kat. br. 51–53); Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 26)

ГРОБ, КВАДРАТ: 27, кв. 22/В

Пол, дубина и оријентација: дечји женски, дно раке на 1,05 m дубине, J–C, девијација 10° ка западу

Опис раке: Правоугаона рака, дужине 1,10 m, ширине 0,35 m код ногу, док је код главе оштећена.

Опис скелета: Веома оштећен скелет: очувани су само надлактица леве руке, бутна кост леве ноге те неколико кичмених пршљенова и ребара. Труп је опружен на леђима, а према сачуваним остацима скелета закључује се да су руке биле спуштене низ тело а ноге опружене. Дужина *in situ* 0,70 m.

Распоред и опис прилога: (1) Наруквица (?), предео лобање, која недостаје, фрагмент тордиране бронзане жице дужине 2,5 cm. R пресека 0,2 cm (A-C-381). Т. IV/27-1. (2) Перле, од огрлице, где и (1), неколико комада, од стаклене пасте, једна је плочаста а остале су доста оштећене (A-A-382). Т. IV/27-3. (3) Наушница (?) од танке бронзане жице, сачуван фрагмент каричице, 1,3 cm. Т. IV/27-2.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 27 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 29, кв. 12, 13/В, С

Пол, дубина и оријентација: дечји, дно раке на 1,68 m (к. 79,54 m), J–C, девијација 10° ка западу

Опис раке: Правоугаона рака, 1,60 m x 0,70 m.

Опис скелета: Скелет детета је потпуно иструлио.

Распоред и опис прилога: Гробних налаза нема, изувез неколико фрагмената стаклене згуре.

Смештај материјала; подаци: –; Дневник ископавања 1968, документација гроба 29 (гробни записник).

ГРОБ, КВАДРАТ: 31, кв. 4/В, С

Пол, дубина и оријентација: дечји, дно раке на 1,36 m (к. 79,90 m), C–J, девијација 10° ка западу

Опис раке: Правоугаоног облика, оштећена каснијим укопавањем гробне раке 33; очувана дужина 1,35 m, а ширина 0,65 m.

Опис скелета: Очуване само бутне кости.

Распоред и опис прилога: (1) Шоља, предео ногу, биконична, са ужлебљеном тракастом дршком која повезује благо разгнут обод и најистакнутији део трбуха. Суд је израђен на витлу од пречишћене, сиво печене земље, неуглачане површине. R отвора 7,0 cm, дна 5,0 cm, h 13,0 cm (A-C-411).

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 31 (гробни записник и инвентар).

Библиографија: Mikić-Antonić (1989: kat. br. 54)

ГРОБ, КВАДРАТ: 40, кв. 4 (проширење)

Пол, дубина и оријентација: ?, дно раке на 0,79 m дубине (к. 80,58 m), ЈИ–СЗ

Опис раке: Правоугаона рака, 1,50 m x 0,45 m.

Опис скелета: Скелет детета старог 8–9 година (Éry 1990: Т. 1), веома лоше очуван, потпуно поремећен. Испод фрагментоване лобање леже кости доњих екстремитета и део карлице, а у јужном делу раке је неколико фрагментованих костију грудног коша.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, предео измештене карлице, између глава фемура, гвоздена, кородирана, овалног облика, сачуван трн и фрагментовани оков који на копчу налаже под тупим углом. 4,0 cm x 2,6 cm. Т. V/40-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 40 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 41, кв. 4

Пол, дубина и оријентација: ?, дно раке на 0,90 m дубине (к. 80,20 m), ?

Опис раке: Правоугаона гробна рака чији је један крај полукружно завршен.

Опис скелета: Скелет детета старог 1,5–2 године (Éry 1990: Т. 1), веома лоше сачуван, у потпуности поремећен. Очуван је део костију ребара и екстремитета, као и део фрагмената лобање.

Распоред и опис прилога: (1) Животињска кост – вилица глодара, у оквиру лобање.

Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 41 (гробни записник, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 53, кв. 14–15 (?)

Пол, дубина и оријентација: ?, дно раке на 1,71 m дубине (к. 79,55 m), J–C, блага девијација ка западу

Опис раке: Правоугаона рака, 2,00 m x 0,80 m.

Опис скелета: Гроб је највероватније пљачкан. Скелет је очуван само у траговима. Чини се да су делови лобање и десни фемур – једини остаци скелета – сачу-

вани у првобитном положају, што наговештава да је покојник укопан тако да је глава била на северу.

Распоред и опис прилога: Нема сачуваних прилога.

Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 53 (гробни записник и скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 62, кв. 22

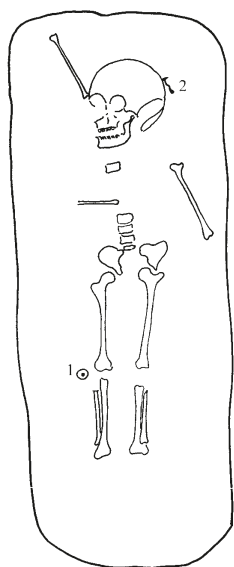
Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на 1,39 m (к. 79,87 m), J–C, девијација 15° ка западу

Опис раке: Рака је облика правоугаоника, са северо-запада пресечена гробом 54.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 50–54 године (Ђу 1990: Т. 1). Лоше очуван, изузев фемура, недостају кости леве стране. Лобања је оштећена и приклоњена десном рамену, труп је опружен на леђима, десна рука је савијена и положена на карлицу, а ноге су паралелно опружене.

Распоред и опис прилога: (1) Пршљенак, код колена леве ноге, керамички, светломрке боје, биконичног облика, конуси неједнаке висине. R 4,5 cm, h 3,0 cm (512). Т. XI/62-1.

Смештај материјала, подаци: ГмБ; документација гроба 62 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 3. Гроб 70, Р 1:20

Fig. 3. Grave 70, scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 70, кв. 10

Пол, дубина и оријентација: женски – дечји, дно раке на 1,51 m (к. 79,77 m), J–C, девијација 5° ка истоку

Опис раке: Правоугаони облик раке, заобљених ивица, димензије 1,50 m x 0,54 m.

Опис скелета: Скелет детета старог 7–8 година (Ђу 1990: Т. 1). Кости су трошне а скелет слабо очуван. Лобања је окренута надесно, труп је опружен и некомплетно сачуван, положај руку се не да утврдити, кости недостају, ноге су опружене, паралелне. Дужина in situ 1,05 m.

Распоред и опис прилога: (1) Перла, предео десног колена, споља, лоптастог облика, од горског кристала, млечнобеле боје, вертикално бушена. Можда украс торбице. R перле 2,8 cm, R перфорације 0,9 cm, h 2,0 cm (526). Т. XI/70-2. (2) Фибула, предео лобање, лево, бронзана, изразито профилисана са два дугметаста задебљања на луку. Недостаје игла; шарнир делом сачуван. Стопа листолико проширена. 2,8 cm x 1,0 cm (527). Т. XI/70-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 70 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Библиографија: Mikić-Antonić (1989: kat. br. 55)

ГРОБ, КВАДРАТ: 80, кв. 6

Пол, дубина и оријентација: женски дечји, дно раке на 1,74 m (к. 79,60 m), J–C, девијација 5° ка западу

Опис раке: Правоугаоног облика, 1,55 m x 0,70 m. У јужном делу је исечена гробом 83, али та рака није могла пореметити све кости скелета.

Опис скелета: Скелет детета старог 8–9 година (Ђу 1990: Т. 1). Очуваност је изузетно лоша.

Распоред и опис прилога: (1) Ниска перли, различитих димензија, од беличасте кречне материје, цилиндричног облика, више и ниже, и од стаклене пасте, црне боје. Веће су цилиндричног облика, мање су доста уже, двочлане до четворочлане. Т. XV/80-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 80 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Библиографија: Mikić-Antonić (1989: kat. br. 56)

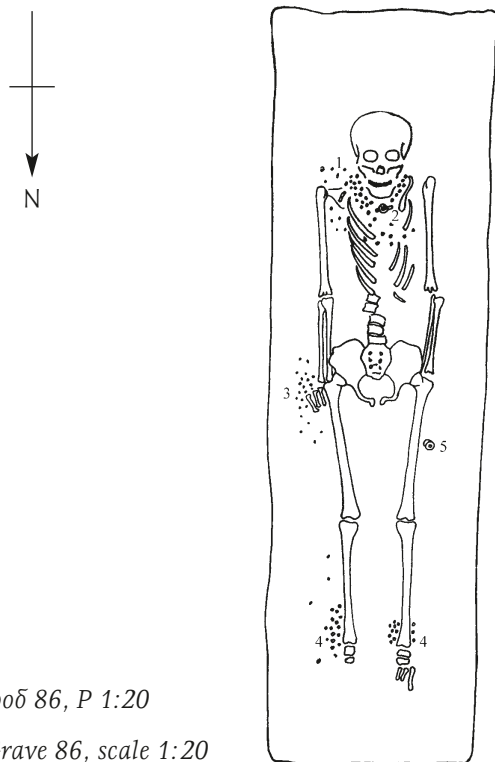
ГРОБ, КВАДРАТ: 86, кв. 27–28

Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на 1,29 m дубине (к. 80,09 m), J–C

Опис раке: Правоугаоног облика, 2,00 m x 0,60 m.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 19–21 године (Ђу 1990: Т. 1), веома добро очуван. Лобања лежи на потиљку, труп је на леђима, руке су спуштене низ тело а ноге опружене, паралелне. Дужина in situ 1,54 m.

Распоред и опис прилога: (1) Перле, предео врата, ниска од 32 целе мање округле перле од беле кречне материје и више фрагментованих. R 0,3–0,4 cm (590). Т. XV/86-3. (2) Фибула, предео врата, плочаста, бронзана, округлог облика, украс од емајла. Сачувано је лежиште игле, док је горње, украсно поље округлог облика, емајлирано, са лежиштима за алмандине, од којих је централни најистакнутији. Орнамент на горњој плочи је распоређен у два концентрична поља. R 2,7 cm (593). Т. XV/86-4. (3) Перле, предео десне шаке, две веће, пет цилиндричних и две мање – све од стаклене пасте (591). Т. XV/86-2. (4) Перле, предео стопала, 103 мање, округле, осам дугуљастих, 43 двоструке и

Сл. 4. Гроб 86, Р 1:20

Fig. 4. Grave 86, scale 1:20

више фрагментованих (592). Т. XV/86-1. (5) Пршљенак, поред левог фемура, споља, керамички, од мрко печене земље, биконичног облика, неједнаких висина конуса. R 4,0 cm, h 2,7 cm (594). Т. XV/86-5.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 86 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Библиографија: Mikić-Antonić (1989: kat. br. 57–61)

ГРОБ, СОНДА: 130, XVIII

Пол, дубина и оријентација: дечји

Опис раке: Гробна рака је у потпуности уништена укопом јаме 42.

Опис скелета: Скелет детета старог 1–2 године (Ђу 1990: Т. 1).

Распоред и опис прилога: (1) Перла, већа, заобљена, од кварца млечнобеле боје, шире пробушена. R 2,3 cm (A-C-857). Т. XVIII/130-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 130 (гробни записник и инвентар).

ГРОБ, СОНДА: 133, XIX

Пол, дубина и оријентација: женски, ?, J–C, девијација 12° ка западу

Опис раке: Правоугаона рака, 1,95 m x 0,65 m, благо проширена на широј источној страни (могуће је да је у том делу пробијена јамом 43).

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 51–57 година (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је поремећен укопавањем јаме 43.

Распоред и опис прилога: (1) Нож, уз западну ивицу раке, гвозден, јако кородиран, из два фрагмента, са траговима дрвета, једносеклог пресека. 8,6 cm x 1,9 cm (A-C-858). Т. XIX/133-1. (2) Перле, у северном крају раке, девет мањих перли пљоснатог облика, вертикално перфорираних, различите боје (A-C-859). Т. XIX/133-2. (3) Предмет од гвожђа, испод (2), јако кородиран, 3,5 cm x 0,9 cm.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 133 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

је највеће релативне дубине – 1,74 m, док по апсолутној коти најниже дно има рака 29 – на 79,54 m надморске висине.

Измерене дубине гробних рака ипак нису од већег значаја. У оригиналну теренску документацију унете су и површинске коте слоја од којих су се археолошки истраживале раке. Поменуто је да је локалитет истраживан скидањем хоризонталних откопних слојева. Из текста, не баш сасвим јасног, Дневника ископавања за 1968. годину може се закључити да су ти слојеви скидани булдожером управо до коте појаве леса, на којој се лако уочавају основе гробова испуњених земљом другачије боје и састава.

Такав методолошки поступак, при чему се не подразумева и коришћење механизације, не пред-

ОБИЧАЈИ САРМАТског САХРАЊИВАЊА НА ЧИКУ

НА ЧИКУ, као и на другим локалитетима, сарматске сахране су оријентисане у правцу југ–север. Слично су оријентисане и неке аварске сахране: укупно се чак 42 гроба на локалитету угрубо оријентише овако, тако да је јасно да нису одреда у питању сарматске сахране. Када је реч о сарматској некрополи, смер полагања покојника у раке, за разлику од оквирне оријентације, није увек исти. У највећем броју случајева он је југ–север, али је у четири гроба супротан – лобања је на северу.

Сарматски гробови су, као и авародопски, укопани у жуту иловачу, па се облик њихових рака јасно оцртава. Раке су махом правоугаоног облика, што је потпуно јасно у вези са гробовима 26, 29, 53 и 86. Раке гробова 18, 23 и 27 су правоугаоног облика, али су оштећене радом механизације, док је правоугаона рака гроба 133 оштећена позно-средњовековном јамом; могуће је да се то десило и са раком гроба 40. Таквим укопом, рака гроба 130 у потпуности је уништена. Гробови 31, 62 и 80 су такође правоугаоно обликовани, али су оштећени укопавањем авародопских гробова, што је од посебног значаја.

Раке гробова 20 и 70 укопане су готово правоугаоно, али су им сами углови заобљени. Заобљено је укопана и једна ужа страна раке гроба 41. Нису уочени остаци гробних конструкција.

Најплића гробна рака из сарматског хоризонта сахрањивања је рака гроба 40. Релативна дубина дна те раке је 0,79 m, а апсолутна 80,58 m. Ова је рака, међутим, вероватно оштећена. Рака гроба 80

ставља реткост ни данас, јер умногоме олакшава и убрзава ископавања. Недостатак је, међутим, у томе што се тим приступом не открива изворна горња ката слоја од које је гроб укопан. У неким случајевима, када је земља испуне раке и слоја у који је она укопана веома слична, то није ни могуће. Наведено је да је на Чики, извесно изнад коте леса, констатован праисторијски слој; мора се рачунати и на слој/слојеве вегетације. Такође, ваља имати на уму да је одређени број гробова оштећен радом механизације, што значи да је оштећен и слој у који су макар те раке укопане.

Истраживање гробова од ката појаве слоја леса у коме се они лако препознају има за последицу, у крајњој линији, губитак података о изворној дубини гробних рака. Из тог разлога није било оправдано вршити посебну анализу дубина рака. Осим података о изворној дубини, на тај начин су изгубљени и подаци о евентуалним надземним гробним обележјима. Прецизније речено, не можемо знати да ли је сарматска некропола на Чики била налик најстаријим јазишким гробљима на којима су покојници слободно укопани у обичне земљане раке у оријентацији југ–север, каква је могла бити некропола Јарак у Доњем Ковиљу, или је пак била налик на истовремену или нешто млађу некрополу код Вајске, на којој је око 100 покојника сахрањено у истој оријентацији, али под хумкама (Димитријевић 1975а: 41).

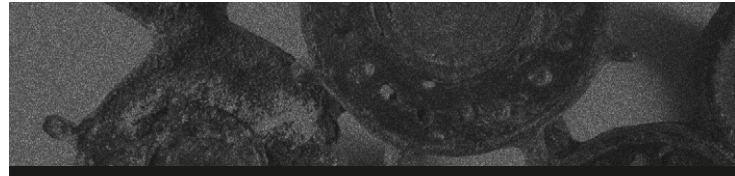
Поређење доступних података о дубини, са своје стране, није дало ни посредне резултате преко

којих би се могла анализирати могућа разлика у дубини укопавања неке групе покојника, нпр. деце. Све ово се односи како на сарматску, тако и на аварску некрополу на Чику.

У погледу начина полагања преминулих у раке, једину заиста илустративну сахрану на сарматској некрополи представља гроб 86, где је покојница сахрањена на уобичајен начин – положена на леђима, опружених руку и ногу (сл. 4). Стиче се утисак да

је овакав начин сахрањивања примењиван и у осталим случајевима, али су неки од скелета, пре свега дечјих, веома лоше очувани, док су неки поремећени пљачком (?), односно укопавањем авародопских гробова или касносредњовековних јама.

Како се из садржаја неких гробова може закључити, преминули су у раке полагани одевени, а налажени су и комади накита, опреме и керамичко посуђе, о чему ће више речи бити касније.

ности. Дете из гроба 41 је узраста 1,5–2 године, слично као и дете старости 1–2 године из гроба 130. Дете из гроба 70 је узраста 7–8 година. Дете сахрањено у гробу 40 било је старости 8–9 година, исто као и дете из гроба 80 (Ђу 1990: Т. 1). Гроб 27 је, према археолошком записнику, такође дечји, и то женски. Дечји су и гробови 26, 29 и 31, али недефинисане полне припадности, с тим што прилози из гроба 26 наговештавају да је и ту сахрањена особа женског пола. Деца сахрањена у гробовима 70 (сл. 3) и 80 опредељена су у женски пол такође према гробним прилозима.

Особе сахрањене у гробовима 62, 86 и 133 су, дакле, женске полне припадности. Покојница из гроба 86 била је стара између 19 и 21 године, особа из гроба 62 од 50 до 54 године, док је она из гро-

АНТРОПОЛОШКИ КОМЕНТАРИ САРМАТСКИХ САХРАНА

ДОСТУПНИ АНТРОПОЛОШКИ ПОДАЦИ који се односе на сарматске сахране на Чику прилично су сведени. Од 16 сахрањених особа сарматског хоризонта, када се узму у обзир сви подаци, укључујући и археолошку интерпретацију гробова, њих осам је опредељено у женски пол. Реч је о покојницама из гробова 18, 23, 27, 62, 70, 80, 86 и 133.

Антрополошки је обрађено осам сахрањених особа, или 50% сахрањених на сарматској некрополи. Требало би нагласити да се у првом чланку К. Ери (Ђу 1988) дају подаци само за три сарматска гроба: 62, 86 и 133, јер је реч о одраслим особама. У другом њеном раду (Ђу 1990), пак, осим за те целине, приложени су и подаци за особе сахрањене у гробовима 40, 41, 70, 80 и 130. Сви ти антрополошки подаци публиковани су заједно са онима који се односе на покојнике са раноаварске некрополе, будући да се сматрало да је реч о јединственој некрополи, о чему је било речи.

Особе сахрањене у гробовима 40, 41, 70, 80 и 130 су дечјег узраста, неутврђене полне припад-

ба 133 била старости 51–57 година (Ђу 1990: Т. 1). Изведене су и њихове кранијалне, односно посткранијалне мере. Телесна висина покојнице из гроба 62 износила је 1,58 m (Pearson), односно 1,63 m (Bach). Особа из гроба 86 била је висине 1,52 m (Pearson), односно 1,58 m (Bach), док је покојница из гроба 133, према истим изворима, била висине 1,55 m, односно 1,59 m (Ђу 1988: Т. 2, Т. 4).

Према археолошким записницима, женског пола била је и особа сахрањена у гробу 18, где се наводи да је реч о млађој особи. Женском полу припада и особа из гроба 23, опет према археолошкој интерпретацији.

Остали покојници ни на који начин нису полно одређени, тако да ниједна сахрањена особа није опредељена у мушки пол! Уз најмање 50% сахрањених особа женског пола, на сарматској некрополи је по свему судећи чак 9 (56,25%) особа било дечјег узраста.

Наведено је и да је покојница из гроба 86 била еуропеидна, брахикрана особа (Ђу 1990: 35).

НАКИТ**НАРУКВИЦА (?)**

Из предела главе жене из сарматског гроба 27 потиче фрагмент благо савијене тордиране бронзане жице. Како је гроб оштећен, остаје могућност да је реч о фрагменту наруквице, али можда и торквеса (Т. IV/27-1), тако да овај налаз није прикључен статистичком прегледу сарматског материјала (таб. 1).

ПЕРЛЕ

Перле са сарматске некрополе на Чику потичу из гробова 18, 26, 27, 70, 80, 86, 130 и 133. У односу на укупан број од 16 констатованих сарматских сахрана, перле су заступљене у 50% гробова.

НАЛАЗИ ИЗ ГРОБОВА САРМАТСКЕ НЕКРОПОЛЕ

РЕПЕРТОАР НАЛАЗА из сарматских гробова састоји се од налаза ношње (одеће и накита), прибора (нож, пршљенци) и грнчарије.

Копча

Део материјала из сарматских гробова ће бити могуће поуздано хронолошки одредити у II век, док ће неке од гробних целина бити етнички приписане Сарматима на основу мање препознатљивих налаза и просторног распореда сахрана на локалитету.

Такав је случај са гробом 40. Из тог гроба потиче мања овална гвоздена копча са оковом, која је нађена између глава фемура у оквиру поремећене гробне целине. Узимајући у обзир димензије предмета и размештај у оквиру гробне раке, она би могла бити и копча торбице. Један сарматски гроб из кога потиче копча представља 6,25% тако одређених сахрана на локалитету.

Премда за овај налаз не располажемо директним аналогijом, чињеница је да се он не може повезивати са авародопским материјалом. Поред тога, гроб 40 се, у погледу хоризонталне стратиграфије локалитета, налази у северном реду сарматских сахрана, о чему ће бити речи.

Сахрањеној сарматској популацији могу се приписати перле различитог облика.

У гробовима 27 и 133 нађене су једноставне перле сферичног, односно пљоснатог облика мањих димензија (Т. IV/27-3; Т. XIX/133-2).

Из гроба 18 потиче ниска спљоштених биконичних перли са бронзаном копчицом (Т. III/18-1). Тај гроб је оштећен радом механизације, а ниска представља једини налаз. Овакве перле нису карактеристичне за аварску ношњу, док се гроб и према оријентацији и по просторном распореду може сматрати сарматском сахраном. Овом налазу су веома сличне ниске перли из гробова 17, 18, 31 и 60 античке некрополе код Бешке у Срему (Marijanski-Manojlović 1987: 63; Т. 17/17-1,18-1; Т. 24/31-2; Т. 36/60-3).

У гробу 26 је, у комбинацији са емајлираном фибулом и пехаром, пронађена ниска крупнијих цилиндричних перли од беле кречњачке материје (Т. V/26-3, сл. 5).⁸

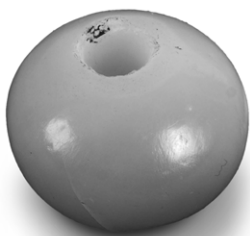
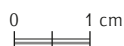
У гробовима 80 и 86 се појављују ниске вишечланих и цилиндричних перли (Т. XV/80-1; Т. XV/86-1, 2, 3). Ниске, односно групе перли из гроба 86, посебно су интересантне, а нађене су – укупно око 200 перли – у пределу врата, десне шаке и левог, односно десног стопала. Перле које су про-

⁸ Те перле су приликом објављивања погрешно представљене као налаз из доба тзв. Првог аварског каганата (Mrković 1980: 95).

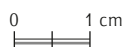
Сл. 5. Перле, гроб 26

Fig. 5. Beads, grave 26

Сл. 6. Перла, гроб 70

Fig. 6. Pearl, grave 70

нађене код ногу биле су највероватније пришивене на доњи део хаљине покојнице.⁹

Конечно, из гробова 70 и 130 потичу већи примерци калцедонских перли беле боје (Т. XI/70-2, сл. 6; Т. XVIII/130-1). Налаз из гроба 70 је сферичног облика. У гробној раци је положен уз десно колено, споља. Сличне примерке са позноаварске некрополе Тисафиред (Tiszafüred) Е. Гарам доводи у везу са сарматским наслеђем и одређује као украсе за ташне (Garam 1995: 328). Овоме би могло одговарати позиционирање перле из сарматског гроба 70 са Чика, док је гроб 130 уништен. Одговарајуће перле потичу и из сарматског гроба из Руског Крстура (Dautova-Ruševljan 1990: sl. 7).

ФИБУЛЕ

Античке фибуле се на Чики појављују у сарматским гробовима 20, 26, 70 и 86. Једна фибула таквог датовања потиче и из хипотетичне аварске гробне целине I. Из гроба 20 је забележен налаз варијанте коленасте бронзане фибуле, ливене, која недостаје. Из гроба 70 је мања бронзана фибула (Т. XI/70-1, сл. 7), а из гробова 26 и 86 су емајлиране плочасте фибуле (Т. V/26-1, сл. 8; Т. XV/86-4).

Сл. 7. Фибула, гроб 70

Fig. 7. Fibula, grave 70

Сл. 8. Фибула, гроб 26

Fig. 8. Fibula, grave 26

Иако фибула из гроба 20 некрополе на Чики недостаје, њено приписивање коленастом типу, као и позиција и оријентација гроба сведоче да је у питању сарматска сахрана. Углавном се све варијанте коленастих типова везују за II и III век, док неке трају и у IV веку (Војовић 1983: 52–60).

Из гроба 70 потиче примерак изразито профилисане фибуле са два дугметага задебљања на луку (Т. XI/70-1), која се може повезати са типом 11 римских фибула из Сингидунума (*Singidunum*). Сматра се да је тај тип изворно црноморски, при чему се доводи у везу управо са Сарматима. Припада другој половини I века и II веку. Примерак са Чика би одговарао варијанти 2 типа 11 из Сингидунума, који се везује за прву половину II века (Војовић 1983: 40–42, Т. XIV/122). Појава овакве фибуле на сарматском локалитету у Бачкој није изненађујућа ако се има у виду да је значајно концентрисање њихових налаза запажено управо у северним римским провинцијама,

⁹ Такву реконструкцију сарматске ношње особе женског пола из гроба 121 са локалитета 26/78 у Кишкундорозма–Субаси даје Bozsik (2003: Fig. 10).

Норику и Панонији, где су и произвођене (Jovanović 1978: 52).

Примерци емајлираних фибула пронађени су у гробовима 26 и 86 (Т. V/26-1; Т. XV/86-4). Директне аналогije фибули из гроба 26 потичу са сарматских локалитета из Таванкута (Шулман 1952: 119, Т. II/5) и Светозара Милетића (Dautova-Ruževljan 1990: sl. 8). Овај тип води порекло од фибула са издуженим и профилисаним луком. Три су подручја где се групишу налази таквих фибула – галске провинције, средњи ток Рајне и провинција Панонија. Поуздано је утврђено да су у Панонији поједини облици и произвођени. Фибуле овог типа се углавном временски одређују у II век, премда су неки типови у употреби још у I а неки и у III веку (Војовић 1983: 62, Т. XXVIII/274, 275).

Као што ће касније бити напоменуто, није спорно да се фибуле старијих провинцијских типова могу појавити као употребни предмети у аварским гробовима. На Чику се оне, међутим, јављају у сарматским гробним целинама ранијег датовања: четири гроба у којима су пронађене чине 25% од укупно 16 сахрана које приписујемо Сарматима.

ПРИБОР

Нож и оков (?)

Из оштећеног гроба 133 потиче веома кородирани, фрагментован гвоздени нож, са траговима дрвене каније на сечиву једносеклог пресека (Т. XIX/133-1).

Из гроба 20, из предела карлице, потиче фрагментовани, кородирани, савијени гвоздени предмет. Корозија је сачувала трагове дрвета. Можда је реч о делу неког окова (Т. IV/20-1).

Пршљенци

Из сарматских гробова на Чику потичу три пршљенка, који ће бити подробније коментарисани. Примерци биконичног облика, али неједнаких висина конуса, потичу из гробова 23 (Т. V/23-1), 62 (Т. XI/62-1) и 86 (Т. XV/86-5).

У гробу 86, пршљенак је пронађен у комбинацији са описаним нискама перли и плочастом емајлираном фибулом – налазима који се могу јасно повезати са сарматским хоризонтом сахрањивања. Путем инвентара тог гроба је могуће одредити у сарматски хоризонт и сахране 23 и 62, где, изузев карактеристичних пршљенака, нема других налаза. Три сарматска гроба у којима су пронађени пршљенци чине 18,75% тако одређених сахрана.

Оваква методолошка поставка, уз оријентацију гробова и њихов просторни распоред, није и једини аргумент етничке атрибуције. Међу налазима са аварских некропола готово да нисмо срели овај тип пршљенка. Изузетак би представљали слични налази из гробова 42 и 46 некрополе Сегед-Кундомб (Szeged-Kundomb) на југу Мађарске, но ту је реч о позноаварским сахранама, у оквиру којих су пронађене ниске перли у облику семенки лубенице (Salamon, Sebestyén 1995: 15, Pl. 4/42-2, Pl. 6/46-1).

Пршљенци овог типа се, међутим, могу повезати са античким периодом, о чему сведочи и аналогija са географски удаљеног локалитета, из гроба 37 римске некрополе Балеста-Рубер код Ампурије (Ampurias), на шпанској обали Средоземног мора (Almagro 1955: 69–70; Fig. 36/8).

Тип је, што је у погледу атрибуције налаза са Чика од посебног значаја, у доба антике присутан на сарматским локалитетима, заједно са, примера ради, цилиндричним и већим, калцедонским перлама, о којима је већ било речи. Бројне аналогije са мађарских локалитета даје Párducz (1941), а у истом хронолошко-етничком кључу већи број одговарајућих налаза објавио је и Vaday (1989). Можемо поменути и примерке аналогних пршљенака из гробова 92 и 93 са сарматске некрополе Ендрод (Endrőd), такође у Мађарској (Vaday, Szőke 1983: Abb. 12/4, 9). У сарматском гробу са почетка II века у Мезоковесду (Mezőkövesd), одговарајући пршљенак је пронађен у комбинацији са лангестом и коленастом фибулом (Pataj 2003: 140, Abb. 1); веома сличан је и репертоар гроба 5 сарматске некрополе у Терек Сентмиклошу (Törökszentmiklós) (Vaday 1985: Abb. 15/11, 12). Аналогija са удаљенијих простора које су насељавали Сармати је међу налазима из гроба 6 са некрополе код Богодушанског Ерика у Доњем поволжју (Захаров, Мордвинцева 1995: 165, Рис. 5/11).

Са наше територије, биконични пршљенак неједнаких висина конуса забележен је у сарматском хоризонту сахрањивања на некрополи Суботица (Szabadka) – Верушић (Секереш 1998: 114, Т. XVIII/4) или у сарматском гробу II на Најевој циглани код Панчева (Pancsova) (Мано-Зиси, Љубинковић, Гарашанин, Ковачевић, Веселиновић 1948: 64).

Уопште, ова варијанта биконичних пршљенака се у сарматском материјалу у Мађарској јавља у периодима I и II, закључно са 260. годином (Párducz 1959: 365). Варијанта биконичних пршљенака неједнаких висина конуса је, дакле, изворно из античког периода; три гроба на некрополи у Чику у којима се такви налази појављују су сарматска.

Број сарматских гробова: 16 (100%)	копча	нарукв.(?)	перле	фибуле	нож	пршљенци	грнчарија
у гробова	1	1	8	4	1	3	2
%	6,25%	6,25%	50,00%	25,00%	6,25%	18,75%	12,50%

Перле се појављују најчешће, и то како у нискама, тако и као украс одеће.
Значајније су заступљене и фибуле, па и карактеристични пршљенци.

Табела 1: Заступљеност материјала у сарматским гробовима на Чики

Table 1: Percentage of findings in Sarmatian graves at Čik

Слични пршљенци се, истина, срећу и касније, у рановизантијском окружењу, нпр. на Царичином Граду (Bavant 1990: 217, Pl. XXXVI/175) и у Садовцу (Uenze 1992: 449, Taf. 14/44), и, како је наведено, у позноаварском контексту. Ове позније аналогије, ипак, не доводе у сумњу јасан контекст налаза са Чика.

КЕРАМИЧКЕ ПОСУДЕ

Гроб 26 је један од два гроба на сарматској некрополи у коме је пронађена керамичка посуда. Овај пехар са црвеним фирнисом (Т. V/26-2, сл. 9), израђен на витлу, одговара типу IX/14 типологије керамичког посуђа Сингидунума. Датује се у II век, односно, нешто прецизније, у последње три четвртине тог столећа. У Сингидунуму такви пехари представљају импорт из западних производних центара (Nikolić-Đorđević 2000: 164–165). Посматрајући налазе из Доње Паноније, могло би се закључити да је пехар из гроба 26 локални производ рађен по узору на пехаре типова 1 и 3 по О. Брукнер. Реч је о посудама чија је површина обрађена оранж и мркосмеђим фирнисом и огрубљена песком, које потичу из радионица западних провинција, из Тријера и Келна. Ти пехари се датују

у крај I до средине II века. У Панонију доспевају са војском у доба Флавијеваца (Bрукнер 1981: 37, Т. 58/1, 2, 4, 5). У II век се, како је напоменуто, датује и емајлирана плочаста фибула из гроба 26.

Сл. 9. Пехар, гроб 26

Fig. 9. Beaker, grave 26

У гробу 31, у пределу ногу, пронађена је биконична шоља са дршком, израђена на витлу од пречишћене, сиво печене земље.

Два гроба са налазима керамичких посуда чине 12,50% сахрана на сарматској некрополи на Чики. На овом месту могу бити узгредно поменути и фрагменти стаклене згуре (?) из гроба 29.

неистовремености сарматских и аварских сахрана на Чику, тачније о хронолошкој цезури од преко 350 година.

По анализи налаза и реконструисању ситуационог плана постало је уочљиво да се сарматске сахране нижу у две линије по оси запад–исток. Гробо-ви 86, 40, 70 и 53 су најсеверније ископани гробови на локалитету, макар у мери у којој је реконструисана ситуација. Међу тим гробовима је и гроб 41, без прилога, но према оријентацији раке и просторном распореду, и ову сахрану је могуће приписати најстаријем, сарматском хоризонту.

Јужну линију сарматских сахрана успостављају гробови 31, 80, 18, 62, 29, 23, 20 и 27 на битно ширем простору. Из ове зоне су, дакле, три гроба оштећена укопавањем аварских сахрана. На ситу-

САРМАТСКА НЕКРОПОЛА НА ЧИКУ – СТРАТИГРАФИЈА И ЗАКЉУЧАК

У УВОДНОМ ПОГЛАВЉУ о сарматској некрополи и приликом анализе покретних налаза из гробова назначено је да су неке од сахрана хронолошки одређене у антички период и у етничком смислу приписане Сарматима у потпуности поуздано, на основу карактеристичних гробних инвентара.

Фибуле су, уз керамички пехар са витла из гроба 26, у том погледу најизражајније. Поредићи неке друге налазе из јасно одређених целина, тј. биконичне керамичке пршљенке неједнаких висина конуса са примерцима пронађеним у скромнијим гробним целинама, било је могуће збиру сарматских сахрана приписати још неке гробове.

Налази који се поуздано етнички приписују Сарматима датују се у II век: тако датујемо све сарматске гробне целине на Чику. У прилог овом, релативно кратком трајању сарматског сахрањивања на Чику сведочи и то што су сарматски гробови сразмерно малобројни, а уз то и правилно распоређени. Сарматску некрополу чини укупно 16 гробова.

Сама стратиграфска слика некрополе јасно показује да су неки од сарматских гробова оштећени накнадним укопавањем аварских. У методолошком смислу, јасно је да су субпозиционирани гробови старији од суперпозиционираних. Такав је случај, гледајући од запада према истоку, са сарматским гробовима 31, 80 и 62. Могу се, наравно, међусобно пресецати и по времену много ближи гробови, но комбинација стратиграфије и чистог датовања сарматског материјала ипак сведочи о

ационом плану локалитета, гробови сарматске некрополе представљају групу 1 сахрана (План 1).

Од гробова који нису унесени на ситуациони план, гроб 26 (истражен још 1968. године), као и гробови 130 и 133 могу се приписати сарматској некрополи. Та два гроба, откривена током последњих радова, највероватније настављају северну линију сарматских сахрана, будући да је јужна линија сарматских сахрана истражена у претходним кампањама. Неуцртан гроб 26 је, опет, највероватније био смештен управо у том, јужном реду. Није, дакле, било могуће утврдити положај свих сарматских сахрана, али су ипак одређене линије њиховог простирања.

Када је реч о евентуално неистраженим сарматским гробовима, посматрањем планова локалитета стиче се утисак да се сарматска некропола могла ширити пре свега у северном појасу или, можда, још северније од њега. Ту би се евентуално могли очекивати гробови особа мушког пола, будући да је њихов изостанак из групе истражених сарматских гробова веома упадљив. Колико год да је било сахрањених мушкараца, из постојећег статистичког узорка могуће је потврдити висок степен смртности деце.

Упоредивање линија сарматских сахрана са микролокацијском картом (сл. 2), што важи и за аварске сахране, не омогућава одређенији закључак: терен сахрањивања је у врло благом успону (к. 80,00 m – 81,50 m), на већој ширини, тако да се чини да микротопографија није била од веће

важности приликом формирања некропола – како сарматске, тако углавном ни оне из доба аварске доминације. Могло би се ипак приметити да је гроб 27 укопан на благом узвишењу.¹⁰

Некропола на Чику представља једну од археолошких потврда боравка Сармата у Бачкој у II веку. На оближњем локалитету Салаш, такође у атару Бачког Петровог Села, пронађени су налази оружја који су приписани Сарматима (Mikić-Antonić 1989: kat. br. 37, 38).

Можемо поменути још нека места у Бачкој на којима су пронађени трагови боравка Сармата. У највећем броју случајева је реч о сарматским хоризонтима на вишеслојним (често двослојним) локалитетима. Та чињеница је у сагласју са тезом из географског увода – да су нека места у Панонији у више наврата препознавана као погодна за насељавање.

Слично као на Чику, и у оближњој Ади, на локалитету Некадашња циглана Комлош констатоване су сарматска и аварска некропола, са вертикалном стратиграфијом (Риц 1979: 27). На локалитету Ботра – Зидар, те још на два локалитета из околине Бечеја – Доње Угаранице и Бељанска бара – откривена су и сарматска насеља (Микић-Антонић 1989).

Из суботичког краја је велика некропола Суботица – Верушић. Реч је о сарматској некрополи у чији ареал се укопавају гробови из XI века (Секереш 1998: 116). Могу се поменути и трагови три сарматска насеља из околине Хоргоша (Horgos) – локалитети 6, 67 и 80, који су констатовани приликом заштитних археолошких радова и шире датовани, од краја II па до IV века (Ђорђевић 1990: 119–121).

У Бачкој Тополи (Topolya), на локалитету Банкерт – Кланица ископавана је некропола од преко 180 аварских гробова различитог датовања. На истом локалитету је и некропола са више од 40 сарматских гробова (Mrkobrad 1980: 89, нар. 581). И у Малом Иђошу (Kishegyes) уочене су на једном локалитету сарматска и аварска некропола: од укупно 115 истражених гробова, више од 30 се приписује Сарматима (Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962: 44–48).

Сармати, популација иранско-јужноруског порекла, врло сродна Скитима, приспевају у Панонију од почетка I века, одмах после римског освајања Панонске низије, и тамо затичу мешовито аутохтоно становништво скито-келтског, илирског и дачког порекла, над којим потом владају четири века. Сармати у Панонији прелазе на седелачки начин живота и земљорадничку економију (Димитријевић 1975а: 34; Ковачевић 1977: 29). Захваљујући вештој дипломатији цара Трајана (98–117), Јазиги,

претходно велики непријатељи Царства, преведени су у табор римских савезника. Њихови међусобни односи, међутим, остаће веома променљиви током наредних деценија (Димитријевић 1975а: 38–39). Требало би нагласити да су после Трајановог оснивања провинције Дакије, 107. године, и укључивања јужног Баната у оквир Царства Јазиги остали у Бачкој. Они су преко слабо насељене области западног Баната могли изводити упаде у северозападну Горњу Мезију (Мирковић 1981а: 76). Њихове земље између Тисе и Дунава, које нису, дакле, уведене у оквире римске државе, остају својеврсни коридор који су, почев од завршних деценија II века, користила и друга племена за упаде у Доњу Панонију, североисточну Далмацију и Горњу Мезију. Јазиги ће Мезију напасти већ после Трајанове смрти. Ратовало се, и то веома жестоко, и у доба владавине цара Марка Аурелија (161–180). После великог римског пораза, цар је 175. године успео да оствари потпуну победу, што му је донело осму императорску аklamацију и титулу *Sarmaticus* (Димитријевић 1975а: 39; Мирковић 1981b: 89).

Последице овог пораза биле су веома тешке, нарочито за Јазиге у јужној Бачкој. Они су, поред осталог, били принуђени да се повуку са обала Дунава и речних острва: »Географски положај и природе њиховог краја везивали су их за високе речне обале, безбедне од поплава (sic!) и погодне за земљорадњу и испашу стоке, а такође и за речне токове дуж којих су могли ловити рибу и трговати (Димитријевић 1975а: 39–40).«

Због тога су веома брзо уследили нови сукоби, после којих је цар Марко Аурелије, пред своју смрт, одобрио Јазигима неке олакшице: одређеним данима им је омогућено посеђивање римских тргова и, уз то, одобрено им је одржавање веза са сродним Роксоланима на доњем Дунаву, кроз Дакију, истина под надзором надзорника провинције. У циљу трајног смиривања и што потпуније романизације тог становништва, цар Марко Аурелије намеравао је да оснује две нове провинције – Сарматију и Маркоманију – али га је у томе спречила смрт. Ипак, Јазиги су за владе цара Комода (180–192) били римски поданици (Димитријевић 1975а: 40).

И поред бурне политичке историје и сукоба у II веку, материјал римске провенијенције у сарматским гробовима на Чику, као што је и иначе уобичајен случај на сарматским локалитетима, сведочи да је оближња империја на Сармате вршила снажан културни утицај.

¹⁰ Ова сахрана је оцењена као сарматска и у старијој литератури (Димитријевић 1975b: 84, нар. 50).

је такође било речи. Терен некрополе је, дакле, у успону за око 1,5 m до места на коме је, како ћемо касније видети, извршена једина коњаничка сахрана на некрополи. Како су на поменутој микролокацијској карти (сл. 2) назначени и габарити ископних површина по археолошким кампањама, могло се израчунати да је истражени реон сахрањивања на Чик у оквирне површине од 2.680 m².

Археолошки су истражена укупно 134 гроба, уз три хипотетичке гробне целине којима је приписан одређен број налаза. Од тог броја је већ узето 16 сахрана које су на претходним страницама одређене као сарматске, из II века, па је тако раноаварској некрополи могуће приписати 121 сахрану. Тим гробовима ће бити посвећена преостала поглавља књиге.

РАНОАВАРСКА НЕКРОПОЛА НА ЧИКУ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

ЛОКАЛИТЕТ ЧИК се, како је већ напоменуто, налази на крајњем истоку Бачке, уз десну обалу Тисе, на брегу северно од речице Чик која се улива у њу код Бачког Петровог Села. Увидом у микролокацијску карту је закључено да је сахрањивање вршено на висинским котама од 80,00 m до 81,50 m,¹¹ о чему

На овом месту је потребно нагласити да ће синтагма *раноаварска некропола* добити своје пуно разрешење у временском и етничком погледу у каснијим поглављима, будући да такво одређење некрополе представља резултат анализа феномена сахрањивања и гробних налаза које следе.

¹¹ У теренској документацији се наводи да је брег поред потока Чик на к. 81,48 m (Дневник рада 1968: 1).

ГРОБ, КВАДРАТ: II, гроб је уништен пре почетка радова

Пол, дубина и оријентација: мушки, према инвентару

Опис раке: –

Опис скелета: –

Распоред и опис прилога: (1) Бодеж (?), из три фрагмента, гвожђе, јако кородиран. 29,0 cm x 2,2 cm. (2) Нож, гвоздени, једносекли, корозија сачувала трагове дрвених канија. 11,5 cm x 1,5 cm (436). (3) Оруђе (?), гвоздено, кородирано, у виду ракле чији је један очуван крај извијен према споља. 16 cm. (4) Мач (?) од гвожђа, јако кородиран, благо савијен. 14,0 cm x 3,5 cm x 2,5 cm (437). Т. I/II-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968. године, гробни инвентар гроба II.

КАТАЛОГ РАНОАВАРСКИХ ГРОБОВА

ГРОБ, КВАДРАТ: I, уништен пре почетка радова
Пол, дубина и оријентација: женски

Опис раке: –

Опис скелета: –

Распоред и опис прилога: (1) Огрлица од 22 перле различитог облика – биконичне, плочасте, цилиндричне – од тамноплаве, беле и жуте стаклене пасте и креде. Понеке су украшене и хоризонталним линијама и окцима од беле пасте. R 0,8 cm и мање, дужина 1,0 cm и мање. Огрлици припадају и две бронзане алкице (431 сп). Т. I/I-7. (2) Пршљенак, керамички, плочастог облика, сиво печен, добре фактуре. R 3,0 cm, дебљина 0,5 cm (432 сп). Т. I/I-3. (3) Сисак меха, коштани, фрагментован, глатка главица је одељена жлебом од остале декорисане површине. Украс је изведен двоструком урезаном линијом у мотиву рибље крљушти, док су код главице две пластичне траке са вертикалним зарезима. R 0,8 cm, очувана дужина 3,8 cm (433 сп). Т. I/I-6. (4) Наушница, сребрна, фрагментована, облика алке, кружног пресека. R 2,4 cm (434). Т. I/I-5. (5) Алка, гвоздена, кружног пресека, јако кородирана, из четири фрагмента. R 7,0 cm (иб. 219). Т. I/I-4. (6) Фибула, бронзана, ливена, типа са посувраћеном стопом, ширег лука и дуге ноге, игла и конструкција за учвршћивање недостају. Дужина 7,5 cm, h 2,5 cm (иб. 220, 435 сп). Т. I/I-1. (7) Фибула, бронзана, једва наглашеног лука, глава лепезаста, са пет главица и маском на нози. Позади две алке за иглу, која недостаје. Урезивање и пунктирање. Дужина 6,7 cm, h 0,3 cm (605 сп). Т. I/I-2.

Смештај материјала; подаци: Градски музеј Бечеј, наводе се инвентарски бројеви (даље ГмБ); Дневник ископавања 1968. године, гробни инвентар гроба I.

Библиографија: Јанковић (1990: 71).

ГРОБ, КВАДРАТ: III?, уништен пре почетка радова
Пол, дубина и оријентација: ?

Опис раке: –

Опис скелета: –

Распоред и опис прилога: (1) Наушница – каричица од танке бронзане жице кружног пресека, из два фрагмента. R 2,0 cm. Т. I/III-4. (2) Перле – две, мања је цилиндричног облика, од стаклене пасте зелене боје, већа је истог облика, од тамне стаклене пасте, са аплицираним жутим окцима. R 0,9 cm, h 0,9 cm. Т. I/III-5, 6. (3) Копча, гвоздена, јако кородирана, из више фрагмената, правоугаоног облика, сачуван је трн. 4,3 cm x 3,3 cm. Т. I/III-3. (4) Шипчица, од бронзаног лима, патинирана, распада се (а). Т. I/III-2. (5) Мач, гвоздени, једносеклог пресека, кородиран, сачуван је само врх оштрице димензија 4,5 cm x 3,0 cm. Т. I/III-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; –

ГРОБ, КВАДРАТ: 1, I тераса

Пол, дубина и оријентација: мушки, –, СЗ–ЈИ

Опис раке: Правоугаона рака са сужавањем према стопалима, оштећена, димензије нису констатоване, укопана у жуту иловачу.

Опис скелета: Оштећен радом механизације. Лобања је уништена, лежала је на СИ, труп опружен, руке низ тело, ноге опружене.

Распоред и опис прилога: (1) Оков торбице (?), два фрагмента: ивица је ограничена једном урезаном линијом, док је површина декорисана урезаним концентричним круговима спојеним косим урезима. 9,5 cm x 2,5 cm (А-С-287 сп). Т. I/1-3. (2) Оплата, коштана, од торбице (?), украшена хоризонталним и вертикалним

урезаним линијама. 4,3 cm x 2,5 cm (A-C-288). Т. I/1-2. (3) Копча, гвоздена, кородирана, трапезоидног облика, сачуваног трна. 3,0 cm x 2,7 cm (A-C-289). Т. I/1-1. (4) Кресиво, гвоздено, кородирано, фрагментовано, повијеног краја а у средишњем делу проширено. 6,0 cm x 2,5 cm (A-C-290). Т. I/1-5. (5) Језичак, појасни, бронзани, састављен од две плочице од бронзаног лима спојене закивком, неукрашен. 4,0 cm x 1,5 cm (A-C-291). Т. I/1-10. (6) Оков, појасни, језичастог облика, бронзани, фрагментован, патиниран, штитастог краја, састављен од две плочице од бронзаног лима спојене закивком, неукрашен. 5,0 cm x 2,2 cm (A-C-292). Т. I/1-11. (7) Апликација, појасна (?), бронзана, језичастог облика, сачувана само горња плочица од бронзаног лима и закивак, неукрашена. 2,2 cm x 1,0 cm (A-C-293). Т. I/1-7. (8) Дугмад, бронзана, три ком., са полусферичном капом од бронзаног лима и закивком. 1,2 cm x 0,9 cm (A-C-294). Т. I/1-12, 13. (9) Ланац, бронзани, из три дела, састављен од прекинутих осмица, кружног пресека, очуван у дужини од 30,0 cm, R 1,2 cm (A-C-295). Т. I/1-4.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968. године, гробни инвентар гроба 1.

ГРОБ, КВАДРАТ: 2, кв. 30–31/А

Пол, дубина и оријентација: женски дечји, скелет је на дубини од 0,46 m (к. 79,18 m), док је дно раке на 0,48 m, 3–И, девијација од 10° ка северу.

Опис раке: Рака је правоугаоног облика, у јужном и источном делу оштећена рецентном јамом. 1,30 m x 0,38 m – ширина је мерена у пределу лобање, према ногама се рака сужава.

Опис скелета: Скелет је слабо очуван. Лобања је на западу, оштећена, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело а ноге опружене. Дужина *in situ* 1,20 m.

Распоред и опис прилога: (1) Наушнице – каричице, предео главе, бронзане, једна фрагментована, на другој трагови гвожђа. R 1,3 cm (A-C-296). Т. I/2-9, 11. (2) Копча, у висини појаса, гвоздена, јако кородирана, недостаје трн, полукружног облика. 5,3 cm x 4,6 cm (A-C-299). Т. I/2-4. (3) Оплата, поред десног фемура и испод мандибуле, коштана, фрагментована, на ивици урезана линија, у пољу урезани концентрични кругови међусобно повезани косим урезаним линијама, вероватно од тоболца. 5,5 cm x 2,5 cm (A-C-300). Т. I/2-1. (4) Две перле од беличасте стаклене пасте, цилиндричне, двоструко и троструко ујлебљене. R 0,5 cm (A-C-297). Т. I/2-7, 8. (5) Ланац од гвожђа, у фрагментима: повезане су целе и фрагментоване гвоздене каричице. R каричице 1,3 cm (A-C-301). (6) Предмет од гвожђа у виду лучно савијене шипке правоугаоног пресека, ширине 1,6 cm. Т. I/2-5. (7) Оклопна ламела, гвоздени лим, фрагментована, перфорирана, дим. 6,7 cm x 3,2 cm. Т. I/2-3. (8) Гајка тоболца – предмет од тање исковане, лучно повијене плочице, са трном кружног пресека повијеним према луку, дим. 4,5 cm x 1,5 cm

(иб. 8, 8а). Т. I/2-10. (9) Оплата, коштана – фрагменти веома трошне плочице са урезаним концентричним круговима. 2,3 cm x 1,2 cm (A-C-298). Т. I/2-2.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 2 (гробни записник и инвентар).

ГРОБ, КВАДРАТ: 3, кв. 29–30/А–В

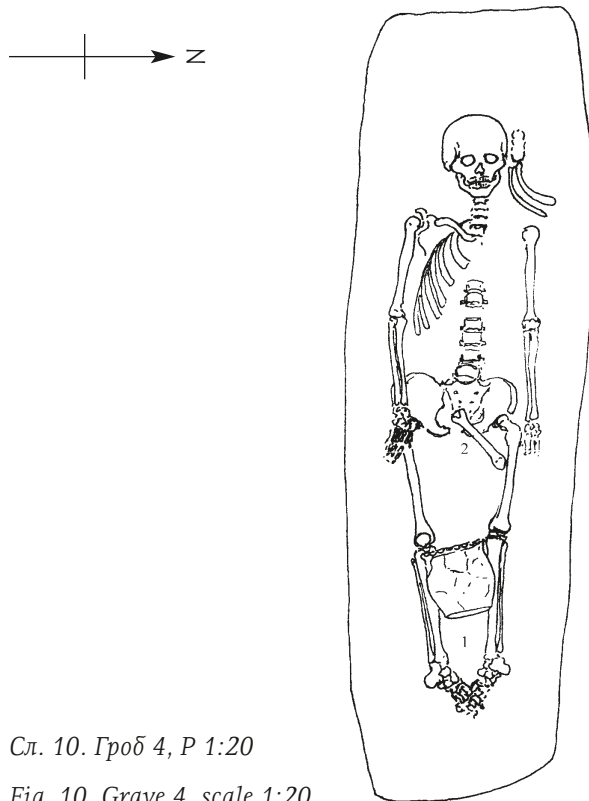
Пол, дубина и оријентација: женски ?, дно раке на 0,14 m (к. 79,38 m), 3–И, девијација ка северу

Опис раке: Оштећена. Правоугаоног облика, 1,85 m x 0,43 m (код ногу).

Опис скелета: Као рака, и скелет је оштећен радом механизације. Кости су дислоциране, јако иструлиле: нађени су само цеваница једне ноге, прсти ногу и ребра.

Распоред и опис прилога: (1) Предмет од кости, фрагментован, полукружно обрађене ивице: по површини орнамент изведен двоструко урезаним линијама које прате облик предмета, које оивичавају низове кратких зареза, у средини тачка. 2,0 cm x 2,4 cm. (2) Копча, гвоздена, из три јако кородирана фрагмента, дужине 4,0 cm – сачувани су лучно повијен масиван трн и два фрагмента оквира (иб. 2). (3) Игленица, од кости, сачуван фрагмент дужине 1,2 cm, украшен урезаним линијама у мотиву риблије крљушти (A-C-302). (4) Оплата, бронзани лим, или дугме, веома трошно и фрагментовано.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 3 (гробни записник и инвентар).

Сл. 10. Гроб 4, Р 1:20

Fig. 10. Grave 4, scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 4, кв. 27/А

Пол, дубина и оријентација: ?, скелет на дубини 0,09 m, дно раке на 0,23 m (к. 79,15 m), 3–И

Опис раке: Правоугаона, укопана у жуту иловачу, 2,10 m x 0,57 m (код главе).

Опис скелета: Лобања лицем према истоку, труп опружен на леђима, руке, низ тело, ноге опружене. Кости грудног коша су поремећене (пљачкање?). Дужина in situ 1,50 m.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, између цева-ница, фрагментован, благо развраћеног обода са штипаном ивицом, равнoг дна, израђен слободном руком од непречишћене, црно печене земље. Површина је груба и неравна, са траговима дотеривања прстима. R отвора 12 cm, дна 11 cm, h 13 cm. (2) Животињска кост, преко карлице.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 4 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

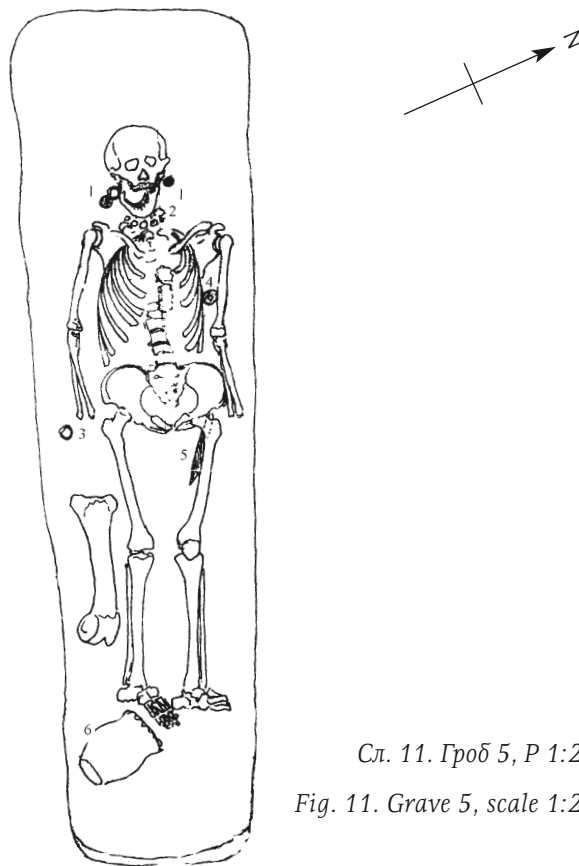
ГРОБ, КВАДРАТ: 5, кв. 11, 12/В

Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на 2,30 m (к. 78,94 m), И–3, девијација 20° ка северу

Опис раке: Правоугаона рака, 2,25 m x 0,50–0,56 m.

Опис скелета: Скелет припада старијој женској особи. Кости су непоремећене али веома трошне. Лобања је лицем према истоку, труп је опружен на леђима, руке су низ тело а ноге опружене. Дужина in situ 1,52 m.

Распоред и опис прилога: (1) Наушнице, пар, са обе стране лобање, бронзане каричице слободних крајева који прелазе један преко другог. Сачувана је једна. Привезак је лоптаст, састављен од две калоте од бронзаног лима. R карике 2,2 cm, лоптастог привеска 1,6 cm (С-А-303, 305). Т. II/5-3. (2) Перле, шест ком. у пределу врата: четири од тамноцрвене стаклене пасте цилиндричног облика са белим окцима – на две перле су окца заокружена белим линијама, на две су линије паралелне, по рубовима цилиндра, док је једна плочаста од зеленкастоплаве пасте. R 1,3 cm, h 0,7 cm (С-А-304). Т. II/5-4. (3) Прстен, поред главе десног фемура, испод руке, танка алка од бронзаног лима са печатном површином која данас недостаје. R 2,3 cm (С-А-307). Т. II/5-6. (4) Пршљенак, између грудног коша и леве надлактице, керамички, од пречишћене, сиво печене земље, плочастог облика. R 4,0 cm, h 0,9 cm (С-А-306). Т. II/5-2. (5) Нож, испод левог фемура, гвоздени, фрагментован, по површини корозијом ухваћени трагови тканине. 14,5 cm x 2,5 cm (С-А-308). (6) Лонац, испод десног стопала, косо развраћеног обода, јаче извученог, чија је унутрашња страна благо ужлебљена, асиметричног облика, равнoг дна. Рађен слободном руком од слабо печене (сушене на ватри), непречишћене земље. Површина неравна, уочљиво дотеривање прстима. R отвора 11 cm, дна 7,5 cm, h 13,0 cm (С-А-309). Т. II/5-5.

Сл. 11. Гроб 5, Р 1:20

Fig. 11. Grave 5, scale 1:20

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 5 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 6, кв. 12–13/А, В

Пол, дубина и оријентација: ?, дно раке на дубини 0,35 m, 3–И, девијација 10° ка северу

Опис раке: Правоугаона рака са прочеоним удубљењем изнад главе, дужине 1,90 m, ширине 0,70 m у пределу главе и 0,47 m у пределу ногу.

Опис скелета: Слабо очуван. Кости трошне. Недостаје лобања, труп лежи на леђима, руке спуштене низ тело а ноге опружене.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, у висини струка, гвоздена, трапезоидног облика, сачуван и трн. 4,8 cm x 4,0 cm (А-310). Т. II/6-4. (2) Копча, испод левог крила карличне кости, гвоздена, трапезоидног облика, сачуван трн. 4,5 cm x 4,5 cm (А-311). Т. II/6-2. (3) Нож, испод десног крила карличне кости, из четири фрагмента, јако кородирани, корозија је сачувала и трагове дрвене каније. 11,0 cm x 2,2 cm (А-312). Т. II/6-1. (4) Лонац,* између ногу, развраћеног обода који је украшен штипањем, трбух изразито асиметричан, задебљаног равнoг дна, мало извученог. Рађен слободном руком од непречишћене и веома слабо печене земље. R обода 12,0 cm, дна 11,0 cm, h 17,0 cm (А-С-860). Т. II/6-5. (5) Предмет од гвожђа, поред леве шаке, у виду лучно савијене плочице. 2,5 cm x 1,5 cm x 1,0 cm (иб. 264). Т. II/6-5.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 6 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

* Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 27)

ГРОБ, КВАДРАТ: 7, кв. 16/В

Пол, дубина и оријентација: женски, откривен на 2,10 m, дно раке на 2,20 m (к. 79,04 m), 3–И, девијација ка северу

Опис раке: Правоугаона, дужине 1,85 m и ширине 0,65 m код главе и 0,50 m код ногу.

Опис скелета: Скелет је непоремећен, али су кости трошне и слабо очуване. Лобања је лицем према ЈИ, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге опружене. Дужина *in situ* 1,55 m.

Распоред и опис прилога: (1) Наушница, са десне стране лобање, био је сачуван лоптасти привезак бронзане наушнице од две калоте од бронзаног лима, пречника 1,8 cm, који се распао; бронзана каричица (А-313). Т. II/7-5. (2) Нож, предео леве кључне кости, једносекли, из два фрагмента сечива, по површини корозијом ухваћени трагови дрвених канија. 8,0 cm x 1,3 cm. Т. II/7-2. (3) Алке ланца, одмах уз (2): фрагментована гвоздена алка на коју је намакнута мања, од дебљег бронзаног лима, са крајевима који прелазе један преко другог. Гвоздена алка је кружног пресека, R 3,2 cm, бронзана је од траке лима ширине 0,5 cm, R 1,5 cm (А-С-314). Т. II/7-7, 8. (4) Пршљенак, код десне шаке, плочастог облика, вероватно израђен од зида бронзано-допске посуде (!). R 5,0 cm, дебљина 1,0 cm (А-С-315). Т. II/7-1. (5) Пршљенак, мањи, биконични, израђен од пречишћене мркосмеђе печене земље, углачане површине. R 2,7 cm, h 2,3 cm (А-С-316). Т. II/7-3. (6) Копча, код репа кичме, гвоздена, кородирана, фрагментована, трапезоидног облика, сачуван трн. 3,5 cm x 3,0 cm. Т. II/7-4. (7) Лонац, поред десног стопала, оштећен радом механизације.

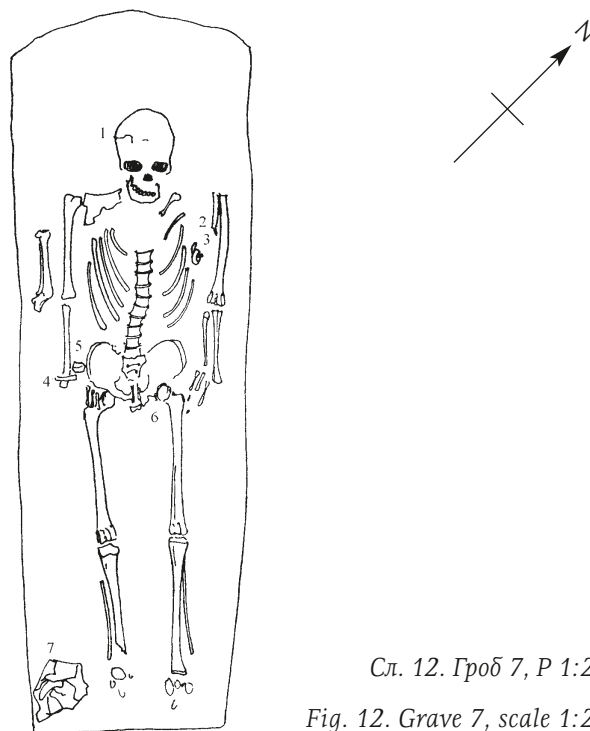
Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 7 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 8, кв. 30, 31/В

Пол, дубина и оријентација: мушки, откривен на 1,27 m, дно раке на 1,44 m (к. 79,66 m), С3–ЈИ

Опис раке: Правоугаоног облика, у доњем делу пресечена радом механизације, па се димензије не дају установити.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 30–60 година (Ђу 1990: Т. 1). Оштећен: недостаје десна страна до висине ребара и надлактице десне руке, лева страна је пресечена у висини бутне кости. Остатак скелета је непоремећен. Лобања је на С3, лицем окренута ка југу (мандибула фрагментована, број зуба непотпун), труп опружен на леђима, руке спуштене низ тело, ноге опружене.

Сл. 12. Гроб 7, Р 1:20

Fig. 12. Grave 7, scale 1:20

Распоред и опис прилога: (1) Нож, поред леве шаке, гвоздени, једносекли, из два фрагмента – недостаје средишњи део, јако кородирано. 16,5 cm x 1,7 cm (А-С-317). Т. II/8-2. (2) Ножићи, кремене, два ком. са два сечива, од белог, врло добро изглачаног кремена. 2,5 cm x 1,0 cm (А-С-318). Т. II/8-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 8 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

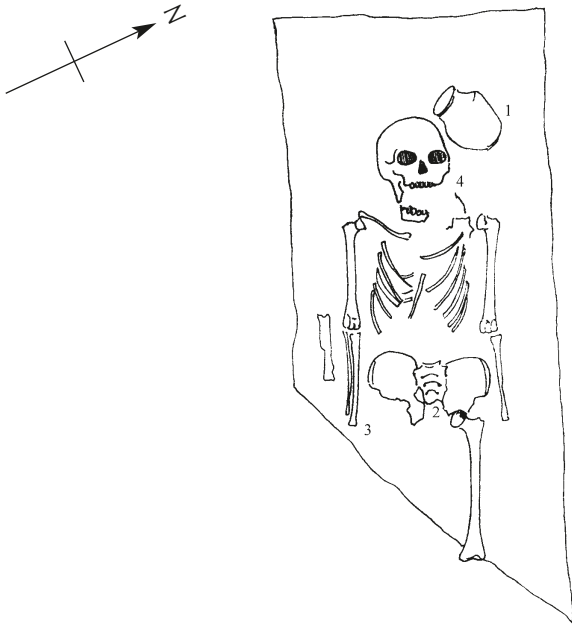
ГРОБ, КВАДРАТ: 9, кв. 14/В

Пол, дубина и оријентација: женски?, дно раке на 1,78 m (к. 79,46 m), 3–И, девијација 20° ка северу

Опис раке: Правоугаона рака чији је доњи део уништен. Очувана дужина износи 1,65 m, док је ширина мерена код главе 0,70 m. Изнад лобање је констатовано прочеоно правоугаоно удубљење испуњено растреситом мрком земљом.

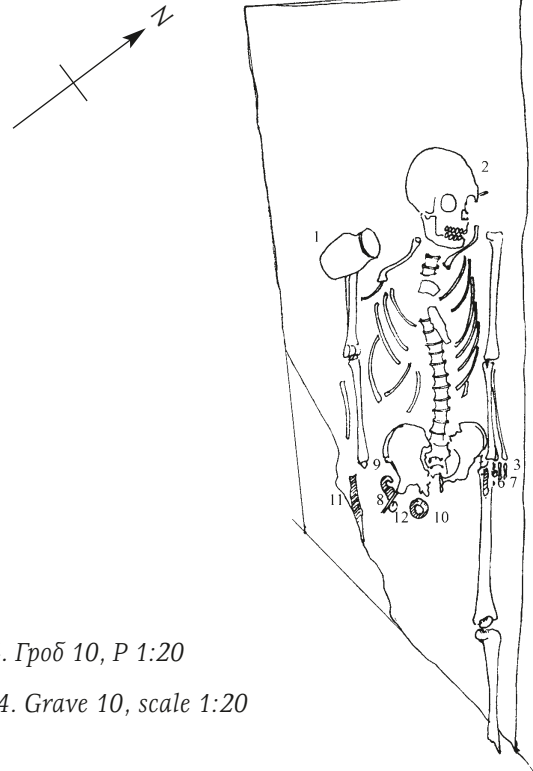
Опис скелета: Сахрањена је у опруженом положају са рукама низ тело. Оштећење раке је такво да недостају кости десне ноге и лева потколеница. Кости сачуваног дела скелета су добро очуване и непоремећене.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, са леве стране лобање, овалног облика, благо развртаћеног обода, равнoг дна. Рађен је слободном руком од непречишћене земље, слабо, мркосмеђе печене. Површина неравна, нагарављена. R отвора 10,5 cm, дна 8,0 cm, h 17,0 cm (А-С-319). Т. II/9-3. (2) Копча, предео карлице, гвоздена, трапезоидног облика, трн присутан. 4,3 cm x 4,0 cm (А-С-320). Т. II/9-2. (3) Стрелица, предео десне шаке (не помиње се у дневнику, ни у гробном записнику),

Сл. 13. Гроб 9, Р 1:20

Fig. 13. Grave 9, scale 1:20

Сл. 14. Гроб 10, Р 1:20

Fig. 14. Grave 10, scale 1:20

гвоздена, са трном у облику издуженог, узаног листа. Кородирана. 6,2 cm x 1,3 cm (А-С-321). Т. II/9-1. (4) Каричица, лево од лобање (не помиње се у дневнику, ни у гробном записнику), бронзана, кружног пресека и слободних крајева, вероватно од наушнице. R 2,0 cm (А-С-322). Т. II/9-4.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 9 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 10, 17/В

Пол, дубина и оријентација: мушки, откривен на дубини од 1,84 m, дно на 2,02 m (к. 79,17 m), СЗ–ЈИ

Опис раке: Правоугаона гробна рака, дужине 2,00 m, ширине 0,70 m код главе, код ногу оштећена. Изнад главе је прочеано удубљење испуњено растреситом црном земљом и понеким фрагментом бронзанодопске керамике.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 40–80 година (Éry 1990: Т. 1). Лобања на СЗ, лицем ка истоку. Непотпун број зуба. Покојник је сахрањен у опруженом положају са рукама спуштеним низ тело. Услед оштећења раке, недостају десна шака, нога и доњи део леве ноге. Дужина *in situ* 1,60 m.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, предео десног рамена, неправилног облика, благо развраћеног обода, већег, задебљаног, равног дна. Рађен слободном руком од непречишћене земље. Слабо, црносмеђе печен. Површина суда нагарављена. R отвора 9,5 cm, дна 8,0 cm, h 13,0 cm (А-С-323). Т. III/10-14. (2) Гајке – две, код лобање, за перчин, од бронзе, правоуглог облика и за-

обљених углова, од танке бронзане шипчице. 2,7 cm x 1,0 cm (А-С-324). Т. III/10-12, 13. (3) Језичак, предео левог кука – шаке; појасни, састоји се од два танка бронзана лима, полукружно заобљена на дну а на врху заравњена и ојачана узаном траком од бронзаног лима, која није сачувана. Патинирано у значајнијој мери. 3,7 cm x 1,8 cm. Т. III/10-11. (4) Језичак, појасни, бронзани лим: била су спојена два лима која се с једне стране завршавају полукружно, док су с друге равни. Патинирано. 7,0 cm x 2,5 cm (А-С-595). Т. III/10-8. (5). Апликација, лево крило карлице, појасна, састоји се од два танка бронзана лима, полукружно заобљена на дну а на врху заравњена и ојачана узаном траком од бронзаног лима, која није сачувана. 1,5 cm x 1,8 cm. Т. III/10-10. (6) Апликација, испод леве шаке, појасна, танак бронзани лим, облик издуженог правоугаоника са мало проширеним крајевима, неорнаментисана. 3,6 cm x 1,0 cm (А-С-604). (7) Апликација, где и (6), бронзана, фрагментована: један крај је полукружан, други је оштећен. Танак бронзани лим са закивком. 2,3 cm x 1,2 cm. Т. III/10-6. (8) Брус, десно крило карлице, од зеленкастог глатког камена, облика издуженог правоугаоника, у горњем делу пробушена рупа за вешање. 11,5 cm x 2,0 cm x 0,8 cm (А-С-325). Т. III/10-3. (9) Кресиво, где и (8), гвоздено, савијених крајева и проширеног средишњег дела, јако кородирана. 9,3 cm x 2,5 cm (А-С-326). Т. III/10-2. (10) Алка, испод карличне кости, гвоздена, јако кородирана, вероватно служила за вешање ножа о појас. На површини се налазе остаци тканине. R 4,0 cm (С-А-327). Т. III/10-7. (11) Нож, испод десне руке, из два фрагмента, гвозђе, корозија сачувала трагове дрвених канија, сачувани су део

сечива и трн за усађивање у дршку. 11,5 cm x 1,8 cm (С-А-328). Т. III/10-1. (12) Копча, испод карлице, десно, гвоздена, фрагментована, трапезоидног облика, сачуван и део трна. 3,8 cm (С-А-329). Т. III/10-5. (13) Петља дршке мача: каричица, гвоздена, натакнута на алку од гвоздене шипке, јако кородирано и слеplено. Дужина 4,0 cm (С-А-330). Т. III/10-4.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 10 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 11, кв. 11/В

Пол, дубина и оријентација: дечји, дно раке на 1,38 m (к. 79,97 m), С3–ЈИ

Опис раке: Правоугаона рака, одсечена механизацијом у јужном делу.

Опис скелета: Скелет детета старог око једне године, потпуно иструлиле кости.

Распоред и опис прилога: (1) Посуда, * на месту где је била лобања, малих димензија, благо биконичног облика, непрофилсаног обода, по ивици украшеног мањим полукружним утиснутум удубљењима. Рађена је слободном руком од осредње пречишћене земље, црвенкастосмеђе боје. Добро је печен. R отвора 5,0 cm, дна 3,0 cm, h 6,5 cm (С-А-331). Т. II/11-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 11 (гробни записник и инвентар).

*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 27)

ГРОБ, КВАДРАТ: 12, кв. 3/В

Пол, дубина и оријентација: мушки, дно раке на 1,19 m (к. 79,66 m), С3–ЈИ

Опис раке: Правоугаона рака, дужине 2,20 m, ширине 0,70 m код главе а 0,50 m код ногу.

Опис скелета: Кости су дислоциране, очувани су само десни део карлице, неколико пршљенова, подлактица десне руке и неколико ребара.

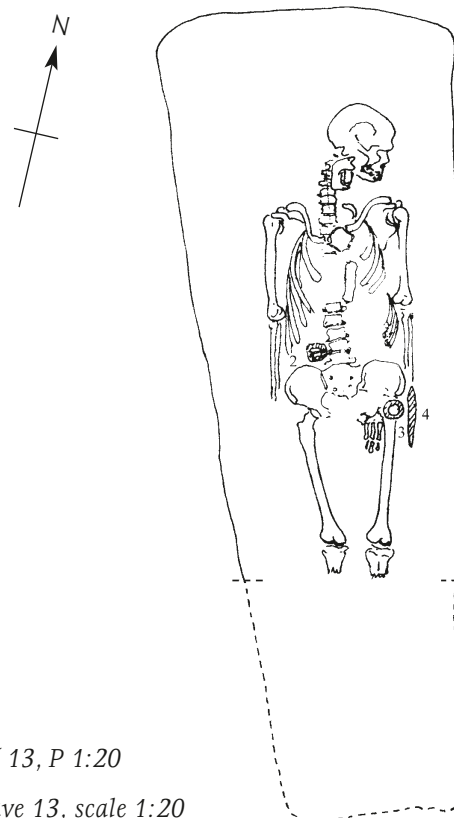
Распоред и опис прилога: (1-2) Стреле – две, предео карлице, слеplене, гвоздене, кородиране, тробридне, са трном за усађивање облика издуженог ромба. 9,5 cm x 2,5 cm (С-А-332). Т. II/12-1, 2. (3) Језичак, предео ребара (недостаје у инвентару, цртежу и збирци), од бронзаног лима, није сачуван.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 12 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 13, кв. 5/А

Пол, дубина и оријентација: ?, дно раке на 1,13 m (к. 79,13 m), С–Ј, девијација ка С3–ЈИ.

Опис раке: Правоугаона, на југу одсечена радом механизације, сачувана у дужини од 1,50 m, ширина код главе 0,80 m а код ногу 0,50 m.

Сл. 15. Гроб 13, Р 1:20

Fig. 15. Grave 13, scale 1:20

Опис скелета: Потколенице и стопала су уништени, док је остали део скелета непоремећен и кости су добро очуване. Лобања је на северу, лицем према истоку, труп је на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге опружене.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, код репа кичме, гвоздена, фрагментована, јако кородирана – немогуће је утврдити облик. Очувана дужина 4,0 cm. Т. II/13-4. (2) Копча, више десног крила карличне кости, гвоздена, кородирана, са трном, трапезоидног облика, повијених дужих страна. 4,3 cm x 3,8 cm (А-С-528). Т. II/13-3. (3) Алка, глава левог фемура, гвоздена, јако кородирана, можда служила за вешање ножа. R 3,5 cm (А-С-334). Т. II/13-1. (4) Нож, уз леви фемур, споља, гвоздени, једноскли, из два фрагмента, корозија сачувала и остатке дрвених канија. 17,0 cm x 2,8 cm (С-А-333). Т. II/13-2. (5) Трака од бронзаног лима.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 13 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 14, кв. 9, 10/А, В

Пол, дубина и оријентација: женски ?, дно раке на 1,17 m (к. 79,09 m), 3–И, девијација 10° ка северу

Опис раке: У горњим котама рака није била уочљива – уништена је радом механизације. Дужина раке је око 2 m.

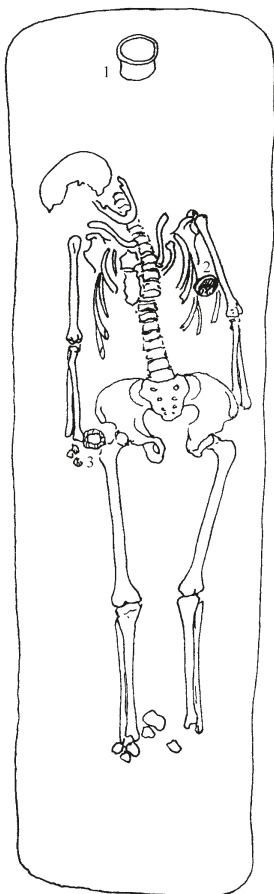
Опис скелета: Кости су дислоциране и недостају. In situ само бутна кост и потколеница леве ноге.

Распоред и опис прилога: (1) Перла, предео где је била лобања, од црне стаклене пасте, са пет белих окаца. R 2,3 cm, h 0,7 cm (C-A-335). Т. III/14-3. (2) Наушница, где и (1): привезак лоптастог облика, са три мале грануле од којих једна недостаје. Бронзани лим, позлата. R 1,3 cm (C-A-336). Т. III/14-5. (3) Апликација, исти предео: бронзана плочица од танког лима са страном украшеном гранулацијом (?) – није сачувано. 1,4 cm x 1,0 cm. (4) Нож, у висини где је био кичмени стуб, фрагмент сечива већег једносеклог ножа, јако кородиран, сачувани и остаци дрвених канија. 8,0 cm x 2,8 cm (C-A-338). Т. III/14-2. (5) Кресиво, са унутрашње стране леве потколенице, из два фрагмента, гвожђе, јако кородирано. Крајеви повијени (један недостаје), средишњи део је проширен. 7,5 cm x 2,4 cm (C-A-337). Т. III/14-6. (6) Лонац, поред леве потколенице, споља, благо развраћеног обода и равног задебљаног дна. Израђен је слободном руком од непречишћене, црномрке земље, слабо печен, фрагментован. R отвора 9,6 cm, дна 8,0 cm, h 12,0 cm. Т. III/14-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 14 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 15, кв. 16/С

Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на 2,20 m (к. 78,98 m), 3–И

Сл. 16. Гроб 15, Р 1:20

Fig. 16. Grave 15, scale 1:20

Опис раке: Правоугаона, дужине 2,36 m, ширине 0,65 m и код главе и код ногу.

Опис скелета: Скелет припада старијој женској особи. Изузев лобање која је нешто поремећена, скелет је добро сачуван. Труп лежи на леђима и благо се приклања југу, руке су спуштене низ тело, ноге опружене. Дужина in situ 1,57 m.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, изнад лобање, са косо развраћеним ободом који је са унутрашње стране плитко ужлебљен. Врат је сужен. Дно конкавно. Суд је рађен слободном руком од непречишћене земље, слабо је печен, односно сушен поред ватре. Површина је неравна и нагарављена. R отвора 10,0 cm, дна 7,0 cm, h 11,0 cm (C-A-339). Т. III/15-1. (2) Пршљенак, на ребрима, лево, керамички, плочастог облика, од црвенкасто печеног зида суда fine фактуре. R 4,5 cm, дебелина 0,6 cm (C-A-340). Т. III/15-3. (3) Копча, између десне шаке и карлице, гвоздена, јако кородирана, масивна, из два фрагмента, овалног облика. 6,0 cm x 5,2 cm (C-A-341). Т. III/15-2. (4) Нож, код леве шаке, гвозден, јако кородиран, из два фрагмента, укупне дужине 14,5 cm. Т. III/15-4.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 15 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

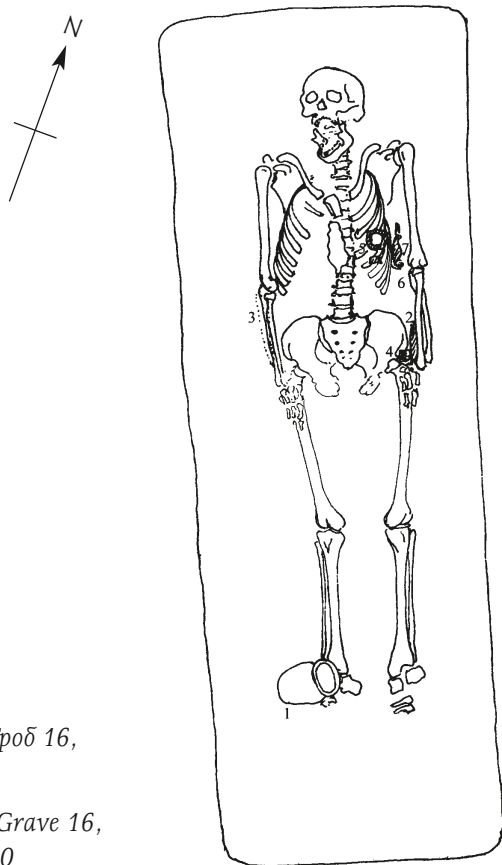
ГРОБ, КВАДРАТ: 16, кв. 17/В, С

Пол, дубина и оријентација: мушки ?, дно раке на 1,99 m (к. 79,20 m), С–Ј, девијација 20° ка западу

Опис раке: Правоугаона рака са удубљењима изнад главе и испод стопала, 2,25 m x 0,85 m.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 40–80 година (Ђу 1990: Т. 1). Добро очуван, непо ремећен скелет: лобања је на северу, лицем према југу. Мандибула је преломљена, број зуба непотпун. Труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге опружене. Дужина in situ 1,57 m.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, код десног стопала, издужене форме, ужег врата, благо развраћеног обода и равног и задебљаног дна, крушколиког облика. Рађен је слободном руком од непречишћене земље, сушен на ватри и слабо печен. Нагарављене је површине. R отвора 10,0 cm, дна 8,5 cm, h 14,5 cm (C-A-342). Т. III/16-4. (2) Нож, испод леве шаке, гвоздени, шири, јако кородиран, оштећена су оба краја. Сачувани су трагови дрвених канија. 15,6 cm x 2,5 cm (C-A-343). Т. III/16-2. (3) Алатка од рога, испод десне подлактице, јеленски рог је косо засечен код корена, а испод према врху се налази елипсасто удубљење, насупрот коме је кружна перфорација, вероватно за вешање. Алатка је служила за одвезивање чворова (?). 17,0 cm (A-C-402). Т. III/16-1. (4) Копча, где и (2), гвоздена, јако кородирана, са трном, правоугаоног облика. 4,5 cm x 3,5 cm (C-A-344). Т. III/16-6. (5) Копча, лева страна ребара, гвоздена, јако кородирана, са трном, правоугаоног облика. 4,0 cm x 3,5 cm (C-A-345). Т. III/16-7. (6) Клин, слепљен

Сл. 17. Гроб 16,
P 1:20

Fig. 17. Grave 16,
scale 1:20

са (7): глава гвозденог клина је савијена у петљу, тело је кружног пресека. 10,5 cm, R петље 3,0 cm; (7) Кресииво, лева страна ребара, гвожђе, јако кородирано – спојено са (6), повијених крајева и проширеног средњег дела. 7,0 cm (A-C-346). Т. III/16-5. (8) Кремени ножић – стругач, слепљен с претходним налазима, са ситним ретушом са обе стране. По површини трагови гвожђа. 2,2 cm x 1,5 cm (A-C-347). Т. III/16-3. (9) Животињске кости, у лонцу (1) и код десне шаке – кости главе и удова ситније животиње.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 16 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 17, кв. 10, 11/В, С

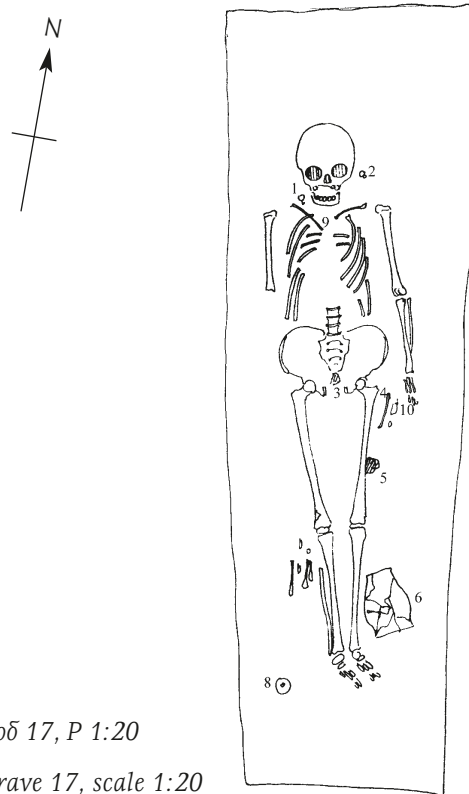
Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на 1,42 m, С–Ј, девијација 10° ка западу

Опис раке: Правоугаона, са удубљењима 5–10 cm изнад лобање и испод стопала. 2,05 m x 0,65 m.

Опис скелета: Скелет припада женској особи, кости су слабо сачуване. Лобања је на северу, лицем ка југу. Труп је на леђима, са рукама спуштеним низ тело, ноге су опружене. Дужина *in situ* 1,57 m.

Распоред и опис прилога: (1–2) Наушнице, пар, са обе стране лобање, бронзане каричице носе привезак од четири мање лоптице и једне веће, од танког сребрног лима, састављене од две калоте, које недостају.

R алке 2,3 cm, већег лоптастог привеска 2,0 cm (A-C-596-597). Т. IV/17-9. (3) Копча, код леве шаке, квадратног облика, гвоздена, кородирана, сачуваног трна. 3,5 cm x 3,5 cm (A-348). Т. IV/17-11. (4) Нож, где и (3), гвожђе, кородиран – из два фрагмента, једносекли, има трагова дрвених канија. 11,5 cm x 1,5 cm (A-349). Т. IV/17-4. (5) Привезак – звончић, код шаке леве руке, ливење, бронза, са примесом олова. На врху већа алка за вешање, кружног пресека. Испод алке кружно пробушена рупа. R звонца 4,0 cm, алке 3,5 cm, h 6,5 cm (A-350). Т. IV/17-8. (6) Лонац, поред потколенице леве ноге, споља, косо развраћеног обода и равног дна наглашене ивице. Рађен слободном руком од непречишћене земље, сушен покрај ватре, веома трошан. Површина неравна, са траговима дотеривања прстима, црно надимљена. R отвора 11,0 cm, дна 7,0 cm, h 14,0 cm (A-351). Т. IV/17-12. (7) Крст, испод мандибуле, оловни, једнаких кракова, хоризонтално пробушен за вешање. 3,0 cm x 2,7 cm (A-352). Т. IV/17-5. (8) Пршљенак, испод и десно од стопала, биконични, црносиво печен, са примесам песка и туцаног пужа у фактури. R 3,5 cm, h 2,8 cm (A-353). Т. IV/17-7. (9) Алка, између кључних костију, гвоздена, кородирана, вероватно служила за вешање неког предмета за појас. R 3,0 cm (A-354). Т. IV/17-10. (10) Копча, предео леве шаке, гвоздена, кружног облика са трном, кородирана. R 3,0 cm (A-355). Т. IV/17-14. (11) Оплата, где и (10), коштана, правоугаоног облика, оштећене дуже стране. Вероватно од торбице. Поље је читавом дужином украшено урезаним концентричним круговима

Сл. 18. Гроб 17, P 1:20

Fig. 18. Grave 17, scale 1:20

са перфорацијом у средини. Кругови су повезани дво-струким урезаним линијама. 6,0 cm x 1,4 cm (A-356). Т. IV/17-6. (12) Ламеле оклопа – две, 6,5 cm x 2,8 cm. Т. IV/17-1, 2. (13) Перле, испод мандибуле, заједно са (7) и (14), од стаклене пасте, једна је већа, са окцима. Т. IV/17-3. (14) Дугме, бронзани лим, искуцавање, по пољу псевдогрануле кружно распоређене, зидови се од тог поља спуштају, савијени, под тупим углом. R 2,5 cm, h 0,8 cm. Т. IV/17-13.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 17 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Библиографија: Јанковић (1990: 71–72).

ГРОБ, КВАДРАТ: 19, кв. 30/В

Пол, дубина и оријентација: мушки?, дно раке на 1,37 m (к. 79,77 m), З–И, девијација ка северу

Опис раке: Правоугаона рака: 1,95 m x 0,70–0,75 m (благо сужена у пределу ногу).

Опис скелета: Покојник је сахрањен трупом на леђима, руку спуштених низ тело и опружених ногу. Кости су добро очуване. Дужина *in situ* 1,60 m.

Распоред и опис прилога: (1) Нож, код леве шаке, гвоздени, једносекли, читав сачуван, корозија ухватила и сачувала и делове дрвених канија. 11,5 cm x 2,0 cm (A-360). Т. V/19-3. (2) Кресиво, предео леве шаке, повијен крај, средишњи део проширен, други део недостаје, гвожђе, кородирано. 5,5 cm x 2,5 cm (A-362). Т. V/19-1. (3) Кремени нож – стругач, где и претходни налази, два сечива са финим, ситним ретушем. Смеђецрвене боје. 3,8 cm x 1,0 cm (A-363). Т. V/19-2.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 19 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 21, кв. 1/В

Пол, дубина и оријентација: ?, дно раке на 1,08 m (к. 79,36 m), СЗ–ЈИ

Опис раке: Правоугаоног облика, 2,15 m x 0,75 m

Опис скелета: Читав скелет је уништен. *In situ* сачувани само потколеница, стопало десне ноге и стопало леве ноге.

Распоред и опис прилога: Нема прилога.

Смештај материјала; подаци: –; Дневник ископавања 1968, документација гроба 21 (гробни записник).

ГРОБ, КВАДРАТ: 22, кв. 2/В

Пол, дубина и оријентација: женски?, дно раке на 1,41 m дубине (к. 79,03 m), С–Ј, са девијацијом од 10° ка западу

Опис раке: Правоугаона гробна рака, 2,48 m x 0,55–0,57 m, благо сужена у пределу ногу.

Опис скелета: Слаба очуваност: недостају ребра и кичмени стуб, а кључне кости и кости руку су оштећене.

Лобања је на северу, лицем према југу, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело а ноге опружене. Дужина *in situ* 1,60 m.

Распоред и опис прилога: (1) Наушница – лоптасти привезак од оштећеног, искривљеног сребрног лима се распао; сачуван је обруч, R 1,3 cm, који је привезак опасивао. Обруч је изведен намотавањем врло танке бронзане жице, и на њему је остао мали фрагмент привеска. Т. IV/22-1. (2) Лонац, код десног стопала, издуженог облика, асиметричан, развраћеног обода чија је ивица украшена утискивањем прстима. Дно је веће, равно и задебљано. Суд је израђен слободном руком од непречишћене земље, сушене крај ватре. Површина неравна, присутни трагови дотеривања прстима, нагарављена. R отвора 11,0 cm, дна 9,0 cm, h 15,3 cm (A-365). Т. IV/22-2. (3) Животињска кост, код потколенице десне ноге, споља – већа бутна кост неке животиње, дужине 30 cm.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 22 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 24, кв. 7/В

Пол, дубина и оријентација: женски?, дно раке на 1,97 m (к. 79,24 m), СЗ–ЈИ

Опис раке: Правоугаона: 1,80 m x 0,70–0,75 m (благо сужена у пределу ногу).

Опис скелета: Скелет млађе особе, женског пола (?). Кости су трошне, лева страна скелета недостаје. Лобања је на СЗ, лицем ка ЈИ, труп је на леђима, десна рука је спуштена низ тело, ноге су опружене, с тим што је десна благо савијена у колену. Дужина *in situ* 1,15 m.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, испод левог стопала, цилиндричног облика, издужен и асиметричан, благо развраћеног обода на коме су четири унакрсно постављене брадавице. Дно је равно, са извученом и задебљаном спољном ивицом, пречника готово као и отвор. На дну урезана ознака у облику слова А. Израђен је руком од непречишћене земље, слабо, црносиво печене. Површина је нагарављена и неравна, видљиви су трагови дотеривања прстима. R отвора 10,0 cm, дна 9,0 cm, h 12,5 cm (A-367). Т. IV/24-1. (2–7) – између десне руке и грудног коша, односно кичменог стуба: (2) Кресиво, повијеног краја и проширеног средишњег дела, гвоздено, кородирано, димензије сачуване половине предмета 5,0 cm x 2,0 cm; на кресиво корозијом слепљена плочица од гвозденог лима. 6,5 cm x 2,1 cm (A-368). Т. IV/24-3. (3) Алка, гвоздена, јако кородирана, вероватно носила нож. R 4,3 cm (A-369). Т. IV/24-4. (4) Брус, фрагмент, од сивозеленкастог камена, по површини трагови оксидације гвожђа. 3,0 cm x 2,2 cm (A-370). Т. IV/24-5. (5) Нож, из два фрагмента, једносекли, гвозден, корозија ухватила читавом дужином трагове дрвених канија. 11,0 cm x 1,5 cm (A-371). Т. IV/24-2. (6) Копча, из три фрагмента – гвожђе, јако кородирано, сачуван и трн. 4,0 cm x 2,8 cm (A-372). Т.

IV/24-6. (7) Копча – два веома ситна фрагмента кородирани гвозденог предмета. Т. IV/24-10. (8) Огрлица, испод лобање: пет перли цилиндричног облика, вишеструко жлебљених, од стаклене пасте, седефасте боје, и три каричице, од којих је једна од бронзе, док су две од кородираних гвоздених жице. Све три каричице су нађене са перлама и слепљене су са стакленом згуром. Вероватно су служиле за учвршћивање огрлице. Најдужа перла 1 cm, R бронзане каричице 1,5 cm (A-373). Т. IV/24-7, 8, 9, 11. (9) Животињска кост, ножна. (10) Ламеле оклопа, од гвозденог лима, јако кородирани фрагменти, у документацији се не помињу. Т. IV/24-12.

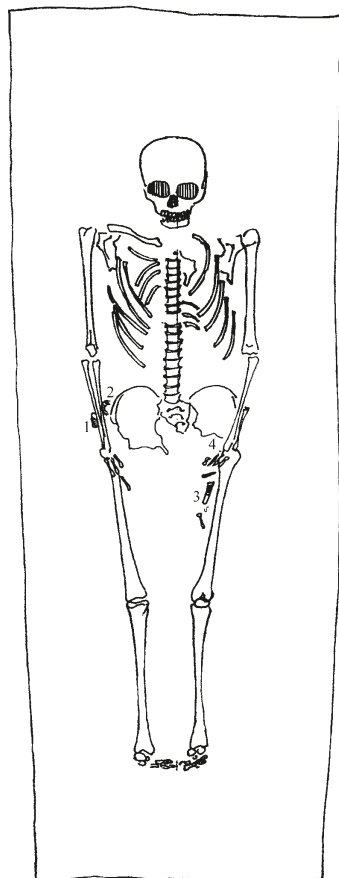
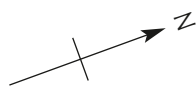
Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 24 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 25, кв. 12/В

Пол, дубина и оријентација: мушки, дно раке на 2,17 m (к. 79,13 m), 3–И, девијација 20° ка северу

Опис раке: Правоугаона рака, дужине 2,23 m, ширине 0,90 m код главе и 0,80 m код ногу.

Опис скелета: Добро очуван скелет мушке особе. Покојник је сахрањен у опруженом ставу, трупом на леђима, с рукама спуштеним низ тело, на кукове, опружених ногу. Дужина *in situ* 1,69 m.

Сл. 19. Гроб 25,
P 1:20

Fig. 19. Grave 25,
scale 1:20

Распоред и опис прилога: (1) Копча, уз десно крило карлице, квадратног облика, гвоздена, јако кородирани, трн сачуван. 3,0 cm x 3,3 cm (A-374). Т. V/25-4. (2) Алка, непосредно изнад (1), гвоздена, кородирани, сачувана читаво, из два фрагмента. R 5,5 cm (A-375). Т. V/25-2. (3) Нож, уз леви фемур, унутра, гвоздени, кородирани, сачуван цео, из два спојива фрагмента. Целом дужином корозијом ухваћени трагови дрвених канија. 13,0 cm x 1,5 cm (A-376). Т. V/25-1. (4) Копча, изнад (3): сачувани фрагмент је лучно савијених страна и представља део оквира трапезоидног облика. Гвожђе, кородирани. 3,0 cm x 2,0 cm (A-377). Т. V/25-3.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 25 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

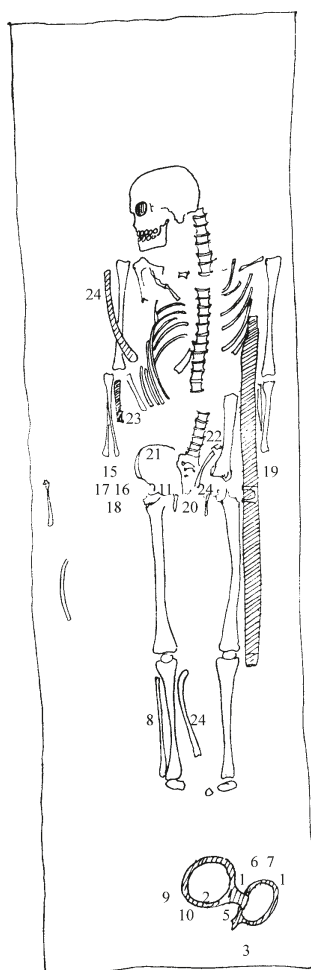
ГРОБ, КВАДРАТ: 28, кв. 27, 28/В/С

Пол, дубина и оријентација: мушки – коњанички, дно раке на 1,11 m дубине (к. 78,88 m), 3–И

Опис раке: Правоугаона рака: 2,54 m x 0,75 m. Изнад скелета, у оквиру гробне раке постављене су кости коња разбацане на истом нивоу и пар гвоздених узенгија, а између сахрањеног и ових налаза је слој земље дебљине око 0,40 m!

Опис скелета: Скелет коња је потпуно поремећен, док је скелет коњаника добро очуван. Покојник је сахрањен у опруженом положају, са рукама низ тело. Дужина *in situ* 1,70 m.

Распоред и опис прилога: (1) Узенгије, међу костима коња, на релативној дубини од 0,48 m (к. 79,51 m), пар, гвозђе, јако кородирани, правоугаони оков и перфорација за каиш, сачувана само на једном стремени. Са спољних страна и на доњој страни стајне површине профилисано ребро. 18,3 cm x 12,7 cm; 13,7 cm x 13,2 cm (388). Т. VI/28-1, 4. (2) Апликације од орме, испод ногу, укупно пет до шест, фрагментоване, танак сребрни лим: крстаст облик, један крај је равно завршен, док су три полулоптаста, ширина 3,5 cm. (3) Језичци, испод ногу, појасни, фрагментовани, осам ком. штитастог облика, танак бронзани лим са примесом сребра, на неким сачуване нитне за причвршћивање за појас. (4) Дугмад-розете, у висини карлице, бронзани лим, са два трна на наличју за причвршћивање. (5) Дугмад, испод ногу, калотаста, од танког сребрног лима са нитном за причвршћивање у средини наличја, 48 ком. R 2,4 cm, h 1,3 cm (384). Т. VII/28-14. (6) Бич, испод узенгија, ниже ногу – крај дршке, овоидног облика са хоризонтално пробушеном рупом за вешање, од кости. 5,2 cm, R 3,6 cm. Т. VII/28-12. (6а) Бич – где и (6), део дршке, од кости, благо коничног облика, пресек у виду кружнице 2,5 cm, R 2,1 cm (385). Т. VII/28-13. (7) Копча, испод ногу, гвоздена, са трном, јако кородирани, трапезоидног облика. 5,2 cm x 3,3 cm (386). Т. VIII/28-3. (8) Копча, већа, уз десну потколеницу, споља, гвоздена, са трном, јако кородирани, трапезоидног оквира. 5,5 cm x 4,5 cm (387). Т. VIII/28-2. (9) Копча,

Сл. 20. Гроб 28,
Р 1:20

Fig. 20. Grave 28,
scale 1:20

испод ногу, гвозђе, јако кородирана, квадратног оквира: 3,5 cm x 3,5 cm. (10) Алатка, испод ногу, гвоздена, радна површина трапезоидног облика и благо савијена, ушица издужена, елипсоидног пресека. Остаци дрвета у ушици. 13,5 cm x 6,5 cm (389). Т. VI/28-2. (11) Стрела, испод десне шаке, тробридна, гвозђе, на трновима за усађивање корозија сачувала трагове дрвета. 9,7 cm x 2,7 cm (391). Т. VII/28-10. (11a) Стрела, уз (11), гвоздена, кородирана, на сва три листа кружне перфорације (390). Т. VII/28-11. (12) Копча, гвоздена, кородирана, сачуван и правоугаони оков са две нитне, елипсоидног облика, правоугаоног пресека, сачуван трн. 6,3 cm x 2,5 cm (392). Т. VIII/28-4. (13) Нож (?), између потколеница, – кородирани фрагмент. 8,0 cm x 1,5 cm. Т. VII/28-7. (14) Копча (?) гвоздена, фрагментована од корозије, елипсоидног облика, недостаје трн. 2,3 cm x 3,0 cm (393). (15) Псеудокопча, испод десне руке, мања, сребрни лим, трагови кречњака по површини, јако трошна. 1,8 cm x 1,8 cm (394). Т. VII/28-15. (16) Копча, испод (15), гвоздена, елипсоидног облика, са слепљеним остацима ножа?, кородирана. 6,0 cm x 3,0 cm (396). Т. VIII/28-1. (17) Апликација, испод десне руке, бронзана, кружна – новац? Са унакрсним полукружним проширењима, патинирано. R 2,5 cm. (18) Нож, испод десне руке, гвозден, кородиран, једносекли, дугачког трна.

16,5 cm x 2,3 cm (395). Т. VII/28-9. (19) Мач, уз леви бок, гвозђе, ковање, кородирани површине која је сачувала трагове дрвених канија, украшених и ојачаних бронзаним лимом. Испод балчака су се на корицама налазиле ушице од бронзаног лима. На врху дужа трака од бронзаног лима која је и на горњој и на доњој ивици ојачана ужом траком. Ширина елипсоидног дела је 9,0 cm, а ширина траке 1,0 cm, док је дужина траке на врху 4,8 cm. На врху мача, поред оплате од бронзаног лима налази се гвоздени оков којим се завршавају каније, пречника 3,0 cm. Димензије мача: 84,0 cm x 4,0 cm (383). Т. VI/28-3. (20) Кремен – нож, предео карлице, фрагмент троугаоног пресека са траговима ретуша на једној страни. 3,5 cm x 1,5 cm (397). Т. VII/28-17. (21) Алка, пређица (?) на десном крилу карлице, јако кородирани фрагменти, стога немерљиви. (22) Нож, изнад карлице, лево, једносекли, гвозден, кородиран, из два фрагмента. 15,5 cm x 2,0 cm (398). Т. VII/28-8. (23) Алатка за дрешење чворова, уз десну подлактицу, са унутрашње стране, од рога. Рог издубљен, са унутрашње стране отворен, испод по оба зида кружно перфориран. 16 cm, R 1,3 cm (399). Т. VII/28-6. (24) Оплате рефлексног лука, на десној надлактици, десном крилу карлице и уз десну ногу, коштане, седам целих и фрагментованих, реконструисаног распона од 1,35 m. Средишња оплата је на крајевима засечена и украшена мрежасто урезаним линијама. На крајевима лука су смештене оплате једног краја лучно савијеног и зашиљеног, мрежасто украшеног, док је други крај полукружно завршен, са усеком за затезање струне. Дужина средње оплате је 23,0 cm, ширина 3,0 cm, крајње 28,0 cm x 2,3 cm (400). Т. VII/28-1, 2, 3, 4, 5. (25) Жвале, предео стопала, гвозђе, елементи кружног пресека спојени кружним петљама, други пар петљи је слободан. 11,0 cm x 6,0 cm; 10,5 cm x 8,0 cm (401). Т. VI/28-5, 6. (26) Животињске кости – пет костију ноге веће животиње.

Особеност: Богат коњанички гроб, једини констатован на некрополи.

Смештај материјала; подаци: ГМБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 28 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

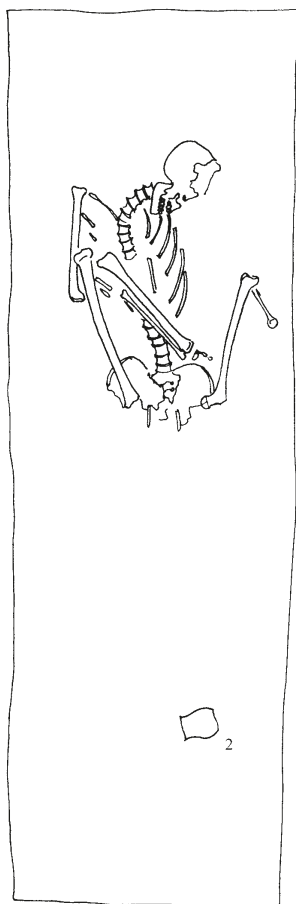
Библиографија: Јанковић (1990: 72)

ГРОБ, КВАДРАТ: 30, кв. 27/В, С

Пол, дубина и оријентација: мушки, дно раке на 1,43 m (к. 78,56 m), 3–И

Опис раке: Гробна рака правоугаоног облика, 2,35 m x 0,75 m

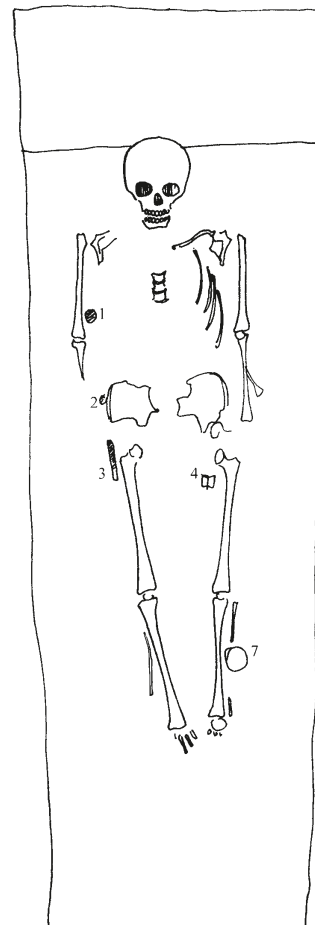
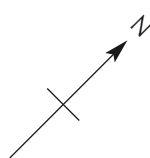
Опис скелета: Скелет старијег мушкарца, кости су добро очуване. Лобања је на западу, лицем према истоку. Труп је на леђима, горњи кичмени и вратни пршљенови су савијени. Руке су спуштене низ тело са шакама испод карлице. Лева нога је подигнута за око 0,60 m од карлице, док је десна постављена преко карличних костију са стопалом испод левог фемура.

Сл. 21. Гроб 30,
Р 1:20

Fig. 21. Grave 30,
scale 1:20

Распоред и опис прилога: (1) Животињске кости, изнад скелета. (2) Лонац, на око 0,60 m од карлице према истоку, низак, благо развраћеног обода и већег дна. Рађен је слободном руком од слабо пречишћене, црно исушене земље. Површина је неравна, црно нагарављена. Р отвора 10,0 cm, дна 9,0 cm, h 9,5 cm (410). Т. V/30-1. (3) Гајка, за перчин, изнад лобање, са правоугаоном плочом од посребрене бронзе са кариком у облику правоугаоника. 3,1 cm x 1,5 cm (409). Т. V/30-7. (4) Оков торбице, испод левог крила карлице, са три веће кружне перфорације, уоквирене задебљаним прстенастим спојеним кружницама, од кости. 5,5 cm x 1,5 cm (405). Т. V/30-8. (5) Алатка, где и (4), шест фрагмената обраћеног рога, где је код корена елипсасти отвор, испод кога је пробијена кружна перфорација. Реч је о тзв. алатки за одрешивање чворова. 13 cm (407). Т. V/30-2. (6) Нож, лево крило карлице, гвожђе, корозија ухватила и трагове дрвених канија. Једносекли нож из два фрагмента. 14,1 cm x 1,6 cm (А-С-406). Т. V/30-3. (7) Наушнице – пар, у висини карлице, елементи од танког бронзаног лима, троугаоног облика, са четири нитне за учвршћивање, од којих средња има и алкицу за вешање, страна троугла 2,5 cm (А-С-403). (7а) Делови истих наушница као (7), танак бронзани лим: украс у виду тростране пирамиде на чијим странама су исечени троуглови. Око ивица страна се налазе кружна испупчења. Отискивање матрице. Страна пирамиде

Сл. 22. Гроб 32,
Р 1:20

Fig. 22. Grave 32,
scale 1:20

2,5 cm; делови од врло трошног бронзаног лима, 1,8 cm x 2,0 cm (А-С-404). Реч је о привесцима наушница у виду обрнуте пирамиде. Елементи наушнице: Т. V/30-4. (9) Копча, сачуван је оков, ливен, од бронзе, штитастиг облика, са рупом за трн и са две нитне. 2,5 cm x 2,7 cm (А-С-408). Т. V/30-6. (10) Живинске кости, у продужетку карлице. (11) Апликација, предео карлице, трошни остаци сребрног лима, отискивање матрицом. Т. V/30-5.

Смештај материјала; подаци: ГМБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 30 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 32, кв. 4/В, С

Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на 2,11 m (к. 79,15 m), СЗ–ЈИ

Опис раке: Рака је правоугаона, са правоугаоним удубљењима изнад лобање и испод ногу која су испуњена црном растреситом земљом. Дужина раке је 2,40 m, ширина код лобање 0,80 m, а код ногу 0,75 m.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старије од 23 године (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је на леђима, у опруженом положају са рукама спуштеним низ тело. Кичмени стуб, карлична кост и лобања су напрсли, оштећени. На чеоној кости, на средини између орбиталних лукова, налази се плитко кружно удубљење! Дужина in situ 1,65 m.

Распоред и опис прилога: (1) Пршљенак, код десне надлактице, биконичног облика, од смеђе печене земље, fine фактуре. R 4,0 cm, h 3,4 cm (412). T. VIII/32-3. (2) Алка, изнад (3), вероватно за вешање ножа о појас, јако кородирана, R 3,0 cm. (3) Нож, код десне шаке, са трном за усађивање, корозија ухватила и трагове дрвених канија. 10,0 cm x 1,8 cm (413). T. VIII/32-4. (4) Копча, са унутрашње стране левог фемура, гвозђе, кородирала, са трном, трапезоидног облика, повијених дужих страна. 4,5 cm x 4,0 cm (414). T. VIII/32-2. (5) Ланац, предео десне шаке, три гвоздене алкице, јако кородирани и везани. R 1,8 cm (415). T. VIII/32-5. (6) Два окова и гајка, где и (5), слепљени корозијом: нешто већи гвоздени оков на једној страни равно завршен и перфориран, уз њега шира гвоздена гајка и други, мањи, савијен гвоздени оков с једним слободним крајем. Највероватније крај ланца коме припадају и карике (5). Ширина перфорације окова 2,5 cm, дужина гајке 3,5 cm, ширина 1,1 cm (416). T. VIII/32-6. (7) Лонац, по средини потколенице леве ноге, споља, развратеног обода и равног дна. Раме нешто истуреније. Израђен је слободном руком од црно, слабо печене земље. Површина неравна, са трагом дотеривања прстима. R отвора 8,0 cm, дна 7,0 cm, h 10,0 cm (417). T. VIII/32-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 32 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 33, кв. 4/В, С

Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на 1,91 m (к. 79,35 m), СЗ–ЈИ

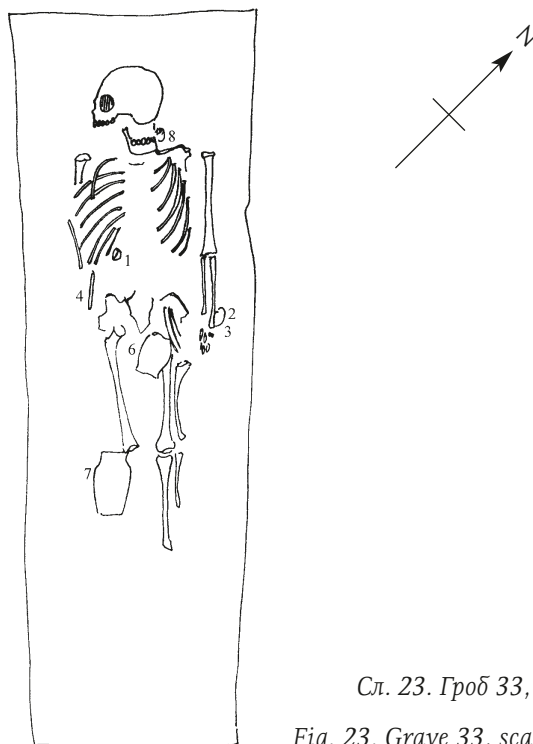
Опис раке: Правоугаона: дужина је 1,95 m, ширина код главе 0,60 m, код ногу 0,55 m.

Опис скелета: Скелет припада женској особи, опружен је на леђима, с рукама спуштеним низ тело и ногама у опруженом положају. Мандибула је одвојена од лобање и лежи на кичменом стубу. Дужина *in situ* 1,40 m.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, између десних ребара, правоугаоног облика, са трном, гвозђе, кородирало, дужина 3,8 cm. (2) Предмет од гвозђа, испод леве шаке, можда мањи нож, благо лучно савијен, јако кородирани. 6,2 cm x 1,8 cm (418). T. V/33-3. (3) Брус, где и (2), фрагментован, од сивог камена, са остацима гвозђа по површини. 4,5 cm x 3,0 cm (419). T. V/33-7. (4) Нож, код десне шаке, једносекли, гвоздени, корозија ухватила и остатке дрвених канија. 15,6 cm x 2,0 cm (420). T. V/33-2. (5) Перле, са леве стране лобање, две, од стаклене пасте: једна је мања, биконична, црна, а друга је цинобер боје, цилиндричног облика, са аплицираним белим окцима у жутиим круговима. R 9 mm, односно 7 mm, дужина 8 mm, односно 5 mm (421). T. V/33-5,6. (6) Лонац, између ногу, ниже карлице, оштећеног обода, благо разгнутог, по ивици са кружним удубљењима. Врат је сужен, раме понешто

истакнуто, трбух се спушта према равном дну. Израђен је слободном руком од непречишћене земље, слабо црвенкастосиво печен. Нагарављене је површине. R отвора 11,0 cm, дна 9,5 cm, h 14,2 cm (422). T. V/33-1. (7) Лонац, код леве цеванице, издуженог облика, са узаним вратом благо развратеног обода који је по ивици уштинут прстима. Дно равно. Суд је асиметричан, нагнут на једну страну. Израђен је од непречишћене, сивосмеђе печене земље и нагарављене је површине. Рађен је слободном руком, а по висини су уочљиви трагови дотеривања прстима. R отвора 9,0 cm, дна 9,5 cm, h 19,5 cm (423). T. V/33-2. (8) Предмет од гвозђа, са леве стране лобање, аморфан, јако кородирани. (9) Животињска кост, бутна.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 33 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 23. Гроб 33, Р 1:20
Fig. 23. Grave 33, scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 34, кв. 5/В, С

Пол, дубина и оријентација: мушки, дно раке на 1,82 m (к. 79,44 m), СЗ–ЈИ, девијација 10° ка северу

Опис раке: Правоугаона рака, дужине 2,25 m, ширине 0,65 m код главе, односно 0,60 m код ногу.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 30–60 година (Ђу 1990: T. 1). Скелет је очуван, изузев костију стопала и шака. Покојник је сахрањен на леђима, с рукама спуштеним низ тело и опружених ногу. Мандибула је добро очувана, зуби су комплетни. Дужина *in situ* 1,56 m.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, на грудима, са трном, гвоздена, кородирана, фрагментована. 3,5 cm x

3,7 cm (424). Т. VIII/34-4. (2) Нож, више средишњег дела карлице, гвоздени, кородиран, из више фрагмената, с траговима дрвених корица по површини. 15,0 cm x 2,0 cm (425). Т. VIII/34-1. (3) Копча, на репу кичме, гвоздена, кородирана, сачуваног трна, правоугаона са лучно повијеним дужим странама. 4,5 cm x 3,5 cm (426). Т. VIII/34-3. (4) Кресиво, испод леве карлице, гвоздено, кородирано, мање, са нагоре савијеним крајем и проширеним средишњим делом. Димензије очуваног дела 6,0 cm x 2,0 cm (427). Т. VIII/34-7. (5) Стрела (?) гвоздена, кородирана, трн кружног пресека, корозија ухватила трагове дрвета, 7,2 cm (428). Т. VIII/34-6. (6) Оков (?) испод левог крила карлице, гвожђе, са остацима дрвета, фрагмент. 4,0 cm x 2,2 cm (429). Т. VIII/34-5. (7) Лонац,* испод левог стопала, висок, косо разгрнутог обода по чијој су ивици прстом утиснута кружна удубљења. Од слабо истакнутог рамена трбух се косо спушта ка равном дну. Израђен је на дасци, слободном руком, од непречишћене земље. Слабо је смеђесиво печен са награвљеном површином. По спољашњости суда видљиви су трагови дотеривања површине. Р отвора 10,5 cm, дна 10 cm, h 19,0 cm (430). Т. VIII/34-2. (8) Животињске кости.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 34 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 28)

ГРОБ, КВАДРАТ: 35, кв. 37/А

Пол, дубина и оријентација: ?, дно раке на 0,14 m (к. 80,47 m), 3–И, девијација 10° ка северу

Опис раке: Правоугаона гробна рака, оштећена у јужном делу, дужине око 2 m, ширине 0,73 m.

Опис скелета: Лобања, оштећена, је на западу, лицем према истоку, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге опружене. Недостају потколеница десне ноге, стопало леве ноге те неколико ребара. Дужина *in situ* 1,56 m.

Распоред и опис прилога: Нема гробних прилога.

Смештај материјала; подаци: –; Дневник ископавања 1968, документација гроба 35 (гробни записник, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 36, кв. 0/С

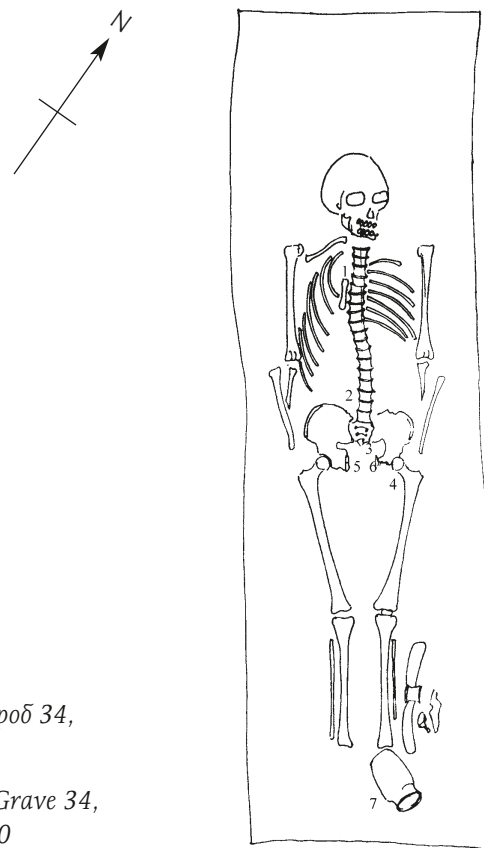
Пол, дубина и оријентација: ?, лобања на 1,94 m (к. 78,33 m), С3–ЈИ

Опис раке: Рака је уништена укопавањем позно-средњовековне јаме 13.

Опис скелета: Уништен укопом. Сачувана је само лобања на С3, изван простора захваћеног јамом.

Распоред и опис прилога: (1) Предмет од гвожђа, код лобање, јако кородирао, 5,5 cm x 0,6 cm. Т. V/36-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; Дневник ископавања 1968, документација гроба 36 (гробни записник и инвентар).

Сл. 24. Гроб 34,
Р 1:20

Fig. 24. Grave 34,
scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 37, –

Пол, дубина и оријентација: мушки, 1,72 m, 3–И, девијација 20° ка северу

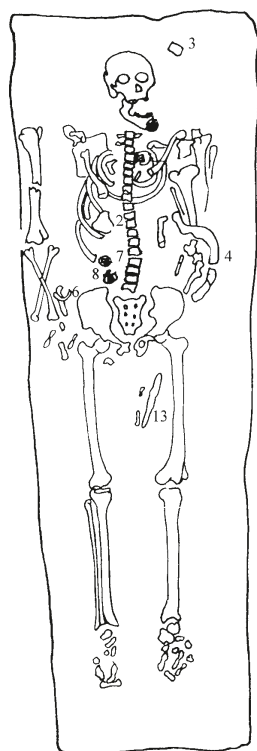
Опис раке: Правоугаона рака, јужна ивица оштећена механизацијом, Дужина 1,92 m, ширина 0,60 m код главе, односно 0,45 m код ногу.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 50–54 године (Ђу 1990: Т. 1). Лобања на западу, труп на леђима, руке низ тело, ноге опружене. Све кости очуване осим леве подлактице. Кости грудног коша поремећене. Дужина *in situ* 1,63 m.

Распоред и опис прилога: (1) Животињске кости, поред леве надлактице, у области грудног коша: бутна кост, односно мандибула неке мање животиње. (2) Предмет од гвожђа, грудни кош, десно, кородиран, фрагментован, дужине 9,2 cm. Сачуван крај предмета је извијен под правим углом. (3) Лезичак, лево од лобање, савијен бронзани лим, вероватно првобитно око комада дрвета, фрагмент. При врху перфориран. 4,0 cm x 2,2 cm (т. и. 1). Т. IX/37-11. (4) Срп, предео лакта леве руке, гвоздени, дршка фрагментована. Ширина лука 24,0 cm, сечива 2,7 cm (442). Т. IX/37-2. (5) Оков торбице, између лакта и десног карличног крила, коштани, фрагментован, декорисан урезаним геометризованим орнаментом стилизоване вреже и концентричних кружића. На сачуваном крају оков је перфориран. 11,0 cm x 1,5 cm (444). Т. IX/37-3. (6) Наруквица (?), поред десног крила карлице, бронзана, нешто проши-

рених крајева, квадратног пресека дебљине 0,3–0,5 cm. R 5,0 cm (441). Т. IX/37-12. (7) Копча, изнад десног крила карлице, гвоздена, трапезоидног облика, 2,7 cm x 2,2 cm (443). Т. IX/37-7. (8) Копча, изнад десног крила карлице, правоугаоног облика, фрагментована. 3,4 cm x 3,0 cm. Т. IX/37-4. (9) Копча, између лакта и десног крила карлице, гвоздена, кородирана, трапезоидног облика, сачуван и трн. 2,2 cm x 2,0 cm (606). Т. IX/37-5. (10) Кресиво, где и (9), гвоздено, кородирано, крајеви извијени, средишњи део истакнут. 8,0 cm x 2,5 cm (445). Т. IX/37-8. (11) Предмет од гвожђа, на истом месту, са два фрагментована кремена, 8,0 cm. Налик на удицу, квадратног пресека, горњи крај је спљоштен и перфориран а доњи лучно савијен и фрагментован. Т. IX/37-9. (12) Кремен, на истом месту. Т. IX/37-10. (13) Нож, уз леви фемур, са унутрашње стране, гвоздени, кородиран, једносекли, са очуваним траговима дрвене дршке. 15,0 cm x 2,3 cm (446). Т. IX/37-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 37 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 25. Гроб 37,
P 1:20

Fig. 25. Grave 37,
scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 38, кв. 13

Пол, дубина и оријентација: дечји, дно раке на 0,74 m (к. 80,59 m), СЗ–ЈИ, девијација 30° ка северу

Опис раке: Очувани, јужни део раке је овалног облика. Ширина раке 0,36 m.

Опис скелета: Скелет детета, старости 2–3 године (Ђу 1990: Т. 1), веома слабо очуван. Према очуваним костима се закључује да је сахрана била извршена на уобичајен начин.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, поред лобање, лево, рађен слободном руком од непречишћене и слабо печене земље, обод украшен штипањем прстима. По зидовима су уочљиви трагови дотеривања површине. Испод суженог врата трбух се спушта према равном дну. R отвора 6,0 cm, дна 7,3 cm, h 9,0 cm (447). Т. V/38-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 38 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 39, кв. 13

Пол, дубина и оријентација: дечји, дно раке на 1,45 m (к. 79,89 m), СЗ–ЈИ, девијација 15° ка северу

Опис раке: Правоугаона рака укопана до жуте глиновите здравице, испод главе и ногу правоугаона удубљења (к. 79,78 m), 1,42 m x 0,52 m.

Опис скелета: Скелет детета, старости 3–4 године (Ђу 1990: Т. 1). Лобања је разбијена и њен тачан положај није довољно јасно дефинисан. Има индикација да је била окренута лицем ка земљи! Труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело а ноге паралелно опружене. Очуваност је слаба.

Распоред и опис прилога: (1) Нож, предео десне шаке, која недостаје, гвоздени, кородирано, очувани остаци дрвених канија. 9,6 cm x 2,0 cm (448). Т. VIII/39-1. (2) Ланац, предео карличне кости, која такође недостаје: гвоздена, кородирана алкица, R 1,4 cm, корозијом за њу везан и фрагмент друге алкице (449). Т. VIII/39-2. (3) Лонац, испод десне ноге, разгнута обода, суженог врата, трбух се асиметрично спушта до на једном месту извученог благо конкавног дна. Рађен је слободном руком од слабо пречишћене и печене земље. R отвора 8,0 cm, дна 6,8 cm, h 10,2 cm (450). Т. VIII/39-3. (4) Животињска кост, предео доњих ребара.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 39 (гробни записник и инвентар, скица основе и пресек гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 42, кв. 2 (ЈИ проширење)

Пол, дубина и оријентација: дечји, женски, дно раке на к. 79,95 m, ЈИ–СЗ, девијација 5° ка северу

Опис раке: Правоугаона рака, сужава се при дну, 1,55 m x 0,70 m у основи. Дно је ширине око 0,50 m.

Опис скелета: Скелет детета, старости 7–8 година (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је оштећен млађим, средњовековним укопом. Лобања је оштећена, била је на југоистоку, кости су дислоциране.

Распоред и опис прилога: (1) Наушница, предео карлице, која недостаје: фрагментован, кугласти привезак од зеленкасте стаклене пасте, вероватно био навучен на танку, ојачану бронзану жицу која се завршава петљицом. R 0,9 cm, h 1,6 cm (т. и. 1). Т. V/42-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 42 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 26. Гроб 43,
Р 1:20

Fig. 26. Grave 43,
scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 43, кв. 3 (проширење)

Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на к. 80,22 m, С–Ј; СЗ–ЈИ

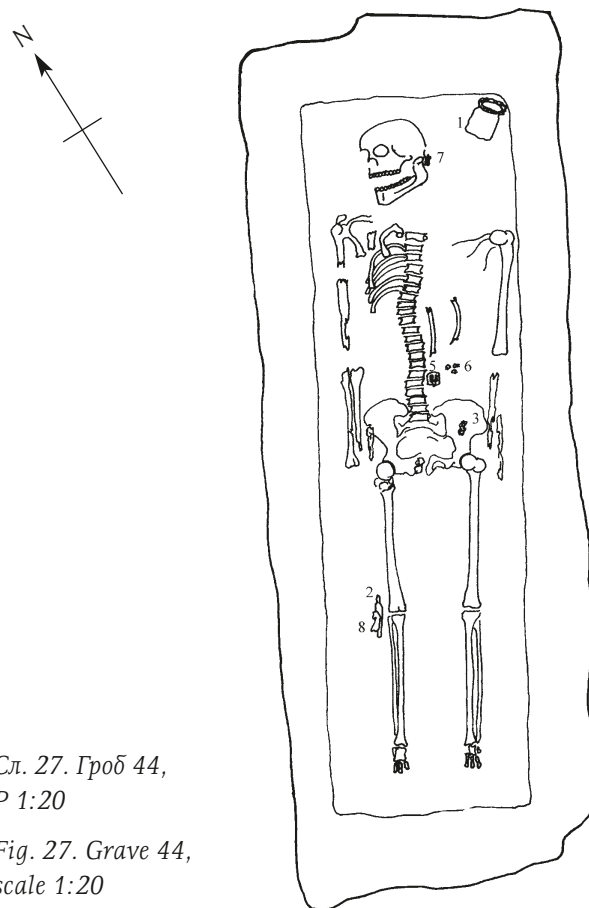
Опис раке: Пресечена раком гроба 60! Укупна дужина 2,67 m!

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 53–59 година (Ђу 1990: Т. 1). Лобања је на вишем нивоу од осталих костију. Кости дислоциране, али добро очуване.

Распоред и опис прилога: (1) Наушница, бронзана, типа Szent-Endre, фрагментована: на алку се везују три мање кугле (псевдогрануле?) налепљене на већу, којој недостаје доња половина. Р алке 1,8 cm, кугластог привеска 1,7 cm. Од овако описане наушнице сачувана је само каричица. Т. VIII/43-3. (2) Нож, гвоздени, кородирани, 15,3 cm x 2,0 cm (451). Т. VIII/43-2. (3) Перла, од беле кречне материје, цилиндрична, са аплицираним окцима. Р 1,3 cm, h 0,9 cm (452). Т. VIII/43-4. (4) Лонац,* у јужном крају раке, изворно у пределу стопала, фрагментован, издуженог, овалног облика, разврћеног обода и равног, профилисаног дна, раћен слободном руком, грубе фактуре, нагорео. Р отвора 13,6 cm, дна 11,0 cm, h 24,7 cm (476). Т. VIII/43-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 43 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 28)

Сл. 27. Гроб 44,
Р 1:20

Fig. 27. Grave 44,
scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 44, кв. 14

Пол, дубина и оријентација: мушки, дно раке на к. 78,94 m, СИ–ЈЗ, девијација 15° ка северу

Опис раке: Правоугаона. Према скици, гроб је или на банак, или се стране сужавају према дну. Основа гроба је димензија 1,94 m x 0,52 m.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 32–36 година (Ђу 1990: Т. 1), средње очуваности. Лобања је на потиљку, приклоњена десном рамену, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело а ноге опружене и паралелне.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, у СИ углу раке, више лобање, руком раћен од црно печене земље, с благо разгнурим ободом украшеним штипањем, са извученом брадавицом на једном месту. Трбух се од слабо увученог врата асиметрично спушта до равног, понешто извученог дна. Р отвора 10,2 cm, дна 7,3 cm, h 11,2 cm (453). Т. IX/44-4. (2) Нож, поред десног колена, споља, једносекли, гвозђе је јако кородирало, корозија је ухватила и остатке дрвених канија, фрагментован. 6,7 cm x 1,7 cm (454). Т. IX/44-1. (3) Језичак, изнад левог крила карлице, од бронзаног лима, фрагментован. 3,6 cm x 1,4 cm. (4) Предмет од гвозђа, где и (3), јако кородирао, дужине 6,0 cm. Корозија је ухватила и остатке тканине и дрвета (т. и. 7). Т. IX/44-2. (5) Копча, изнад карлице, са леве стране, гвоздена, трапезоидног облика, сачуван трн, кородирано.

4,2 cm x 3,8 cm (455). Т. IX/44-3. (6) Дугмад, на истом месту: три ком. од танког бронзаног лима, полулоптастог облика, R 1,6 cm, h 1,0 cm (т. и. 5). (7) Гајка за перчин, поред лобање: бронзана жица носи украсну плочицу обликовану од три спојена круга од трошног сребрног лима. 3,3 cm x 2,6 cm (552). Т. IX/44-6. (8) Кресиво, где и (2), сачувана је једна половина са извијеним крајем. Гвожђе, кородирано. 4,0 cm x 2,0 cm (т. и. 8). Т. IX/44-5.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 44 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

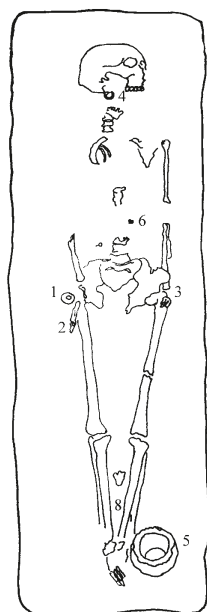
ГРОБ, КВАДРАТ: 45, кв. 12

Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на к. 79,26 m, С–Ј

Опис раке: Правоугаона рака, 1,60 m x 0,52 m.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 55–61 године (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је у целини слабо очуван, кости су трошне. Лобања је приклоњена левом рамену, труп је опружен на леђима, руке су опружене низ тело, ноге опружене и скупљене код стопала. Дужина *in situ* 1,50 m.

Распоред и опис прилога: (1) Пршљенак, предео десне шаке, пљоснат, округло, пробијен у средини, начињен од фрагмента сиво печене посуде добре фактуре. R 3,0 cm, h 1,0 cm (459). Т. IX/45-2. (2) Нож, где и (1), гвозден, једноскли, кородиран, корозија ухватила и трагове дрвених канија. 8,3 cm x 1,4 cm (460). Т. IX/45-4. (3) Копча, на глави левог фемура, гвоздена, кородирана, очуваног трна, трапезоидног облика. 3,9 cm x 3,0 cm (458). Т. IX/45-6. (4) Наушница, испод лобање, бронза, каричица отворених крајева, кружног пресека. R 2,5 cm (456). Т. IX/45-5. (5) Лонац, код левог стопала, асиметричан, извученог обода чија је ивица

Сл. 28. Гроб 45, Р 1:20
Fig. 28. Grave 45, scale 1:20

украшена утискивањем, рађен слободном руком, неуједначено печен, грубе фактуре, на површини суда трагови грубог дотеривања. R отвора 10,0 cm, дна 6,7 cm, h 13,0 cm (461). Т. IX/45-3. (6) Перла, предео груди, четвртаста, пљосната, од зелене стаклене пасте, пробијена по средини, 0,7 cm x 0,3 cm (457). Т. IX/45-7. (7) Петљица, предео груди, бронзана, од уске траке, R 0,4 cm (т. и. 7). Т. IX/45-1. (8) Животињска кост, између потколеница: кост бовида.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 45 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

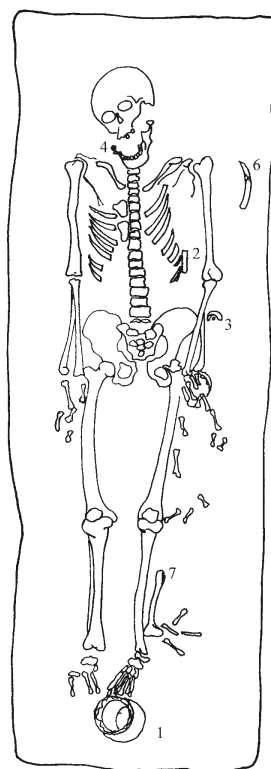
ГРОБ, КВАДРАТ: 46, кв. 18/19

Пол, дубина и оријентација: двојни гроб: вероватно мајка са дететом! Дно раке на к. 79,59 m, С–Ј

Опис раке: Правоугаона гробна рака, дужине 2,00 m, ширине 0,69 m код главе, односно 0,61 m код ногу. Рака је испуњена фрагментима керамике, костију и лепа!

Опис скелета: Скелети особе женског пола, старости 18–20 година и детета старости 2–3 године (Ђу 1990: Т. 1). Лобања мајке је на потиљку, наклоњена десном рамену, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело а ноге паралелно опружене. Скелет је добро очуван. Дужина *in situ* 1,69 m. Остаци скелета детета су уз леву ногу.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, испод ногу, разгрнутог обода украшеног штипањем, рађен слободном руком од тамносиво печене земље, асиметричан. R отвора 10,5 cm, дна 8,0 cm, h 12,0 cm (477). Т. IX/46-1.

Сл. 29. Гроб 46, Р 1:20
Fig. 29. Grave 46, scale 1:20

(2) Игленица, предео доњих левих ребара, коштана, цилиндричног облика и кружног пресека, у њој метални предмет (?). R 0,8–1,1 cm, h 6,2 cm (462). Т. IX/46-2. (3) Пршљенак, поред леве подлактице, споља, од сиво печене земље, округлог облика, пљоснат, с једне стране, осим централног пробоја, има још два мања удубљења. R 3,8 cm (463). Т. IX/46-4. (4а–б) Наушнице, испод доње вилице: (4а) Бронзана наушница са коленцем – каричица од бронзане жице отворених крајева, из два фрагмента, на једном фрагменту коленце, R 2,0 cm; (4б) Бронзана наушница са шупљим лоптастим привеском, фрагментованим, и каричица из три фрагмента, на једном коленце, R привеска 1,5 cm (сачувана је једна каричица од танке бронзане жице, Т. IX/46-3). (5) Предмет од кости, обрађене. (6) Животињска (?) кост, поред левог рамена: поломљено ребро. (7) Животињска кост, поред леве потколенице, споља: кост веће животиње. (8) Животињске кости, поред (7): скелет мање животиње.

Особеност: Сахрана мајке са дететом!

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 46 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 30. Гроб 49, Р 1:20

Fig. 30. Grave 49, scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 47, кв. 19/21

Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на к. 79,35 m, 3–И

Опис раке: Гробна рака је правоугаоног облика, 1,70 m x 0,72 m.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 50–54 године (Ђу 1990: Т. 1). Добра очуваност. Лобања је на потиљку, мандибула смакнута, у пределу десног рамена, труп лежи на леђима, руке низ тело, ноге опружене.

Распоред и опис прилога: Нема гробних прилога.

Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 47 (гробни записник, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 48, кв. 22

Пол, дубина и оријентација: дечји, дно раке на к. 80,05 m, С–Ј

Опис раке: Гробну раку није било могуће констатовати (према скици, правоугаоног је облика, 1,20 m x 0,50 m).

Опис скелета: Скелет детета, старости 1–2 године (Ђу 1990: Т. 1). Сачуван је само део лобање.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац,* јужни крај раке, супротан од места лобање, од мркосиво печене земље, издуженог облика, обод благо разгрнут, врат прстенаст, дно равно. R отвора 7,5 cm, дна 7,5 cm, h 15,5 cm (464). Т. VIII/48-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 48 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 28)

ГРОБ, КВАДРАТ: 49, кв. 1

Пол, дубина и оријентација: мушки, дно раке на к. 79,47 m, С–Ј, девијација 15° ка западу

Опис раке: Облика правоугаоника, сужава се и по вертикали, према дну, и по хоризонтално, од главе према ногама. 2,50 m x 0,50–0,60 m на површинској коти.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 37–46 година (Ђу 1990: Т. 1). Добра очуваност. Лобања на потиљку, мало приклоњена десном рамену, труп опружен, руке спуштене низ тело, кости прстију десне шаке у пределу карлице. Надлактица леве руке и потколеница леве ноге нешто дислоциране. Дужина in situ 1,70 m.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, у области карлице, гвоздена и кородирана, трапезоидног облика са повијеним дужим странама, сачуван део трна, очувана дужина странице 3,5 cm. Т. IX/49-5. (2) Копча, у области карлице, гвоздена, кородирана, трапезоидног облика, сачуван трн. 4,5 cm x 4,0 cm (465). Т. IX/49-3. (3) Игла, испод карлице, обућарска (?), облика српа, гвоздена, кородирана, фрагментована, дужине 5,5 cm, дебљине 0,8 cm. Т. IX/49-1. (4) Нож, између два фемура, непосредно испод претходних налаза, једносекли, гвозден, кородиран, сачувани трагови дрвених канија. 12,3 cm x 2,5 cm (466). Т. IX/49-2. (5) Лонац, југозападни угао раке, испод десног стопала, рађен руком од слабо пречишћене и печене земље, асиметричног облика, разгранутог обода, суженог врата, трбух се спушта према равном дну. На спољним странама зидова посуде видљиви су трагови дотеривања површине. R отвора 10,0 cm, h 12,0 cm (467). Т. IX/49-4.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 49 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 50, кв. 3–4

Пол, дубина и оријентација: женски, дно раке на к. 79,75 m, СЗ–ЈИ

Опис раке: Правоугаона рака (1,50 m x 0,75 m), пресечена јамом 1.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 40–60 година (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је веома лоше очуван: остало је само неколико костију екстремитета и фрагментована лобања са деловима вилица. Скелет је поремећен, фрагментована лобања лежи испод групе костију доњих екстремитета.

Распоред и опис прилога: (1–5) Сви налази испод лобање, у пределу грудног коша, који недостаје: (1) Перла, од стаклене пасте зеленожуте боје, овоидног облика, подужно перфорирана. R 0,7 cm, h 1,5 cm (468). Т. VIII/50-2. (2) Пршљенак, фрагментован, црвеномрке боје. 2,0 cm x 1,5 cm (469). Т. VIII/50-1. (3) Перла, трбушастог облика, беле боје, од кречњака. R, h 1,0 cm (470). Т. VIII/50-3. (4) Перла – фрагмент мање бронзане перле. R 0,5 cm. (5) Алка – фрагментована мања бронзана алка од тордиране жице. 1,2 cm x 1,5 cm. Т. VIII/50-4.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 50 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 51, кв. 11

Пол, дубина и оријентација: мушки, дно раке на к. 79,14 m, С–Ј, девијација 10° ка истоку

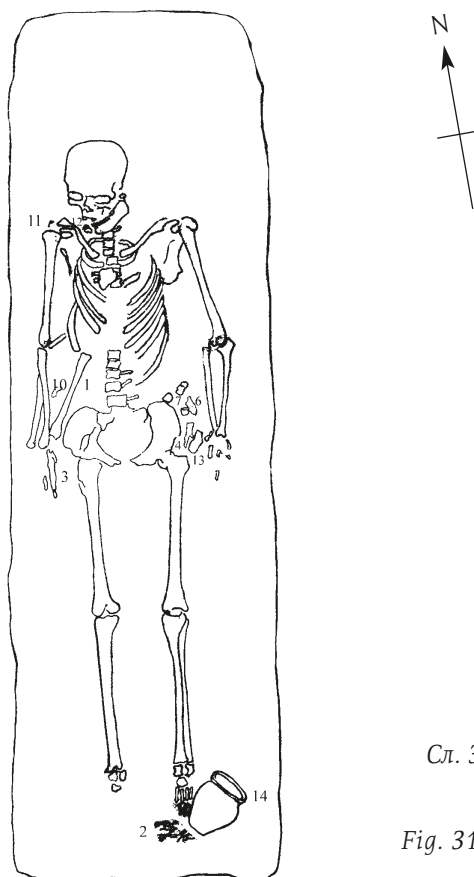
Опис раке: Гробна рака је правоугаоног облика, у основи 2,30 m x 0,90 m, према дну се сужава до 2,20 m x 0,70 m.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 37–43 године (Ђу 1990: Т. 1). Добро очуван скелет. Лобања је на потиљку, приклоњена десном рамену, труп лежи на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге паралелно опружене. Дужина *in situ* 1,70 m.

Распоред и опис прилога: (1) Животињске кости, поред десне руке. (2) Животињске кости, ниже прстију леве ноге: кости птице. (3) Нож, предео десне шаке, гвозден, кородиран, из два фрагмента, једносекли. 14,5 cm x 1,5 cm (474). Т. X/51-4. (4) Нож, предео леве шаке, гвоздени, једносекли, сачуван је врх сечива, корозија ухватила остатке дрвених канија и металног ојачања на њиховом врху, као и мањи кремен на сечиву (т. и. 8). Т. X/51-5. (5) Предмет од гвозђа, фрагменти гвоздене шипчице. Т. X/51-11. (6) Предмет од гвозђа, поред левог крила карлице, гвоздени лим, трапезоидног облика, савијен, оштећен, кородиран, сачувани остаци тканине. 4,0 cm x 2,1 cm (т. и. 3). Т. X/51-8. (7) Језичак, изнад левог кука, мањи, од споредног ремена,

полуовалног облика, од две плочице од бронзаног лима. 2,1 cm x 2,0 cm (471). Т. X/51-7. (8) Језичак, изнад левог кука, исти као (7), јаче фрагментован. Т. X/51-6. (9) Појасна апликација, изнад левог кука, бронзани лим, сачуване две нитне. 5,5 cm x 2,5 cm (472). Т. X/51-10. (10) Алка, уз десну подлактицу, са унутрашње стране, гвоздена, кородирана, кружног пресека, фрагментована: сачувани фрагмент 4,0 cm x 0,7 cm. (11) Гајка за перчин, изнад десног рамена, од бронзане жице, фрагментована, 1,3 cm x 0,7 cm. Т. X/51-9. (12) Перла и ланчић, изнад десне кључне кости: перла са окцима тордираном жицом прикачена на гвоздени ланчић од три карике, укупна дужина 2,6 cm. Т. X/51-12. (13) Језичак, између левог кука и шаке, од две плочице бронзаног лима, неукрашен. 4,7 cm x 2,1 cm (473). Т. X/51-2. (14) Лонац, испод левог стопала, рађен руком од слабо и неуједначено мркоцрне печене земље, у фактури крупнији шљунак. Обод благо разгнут, по ивици украшен урезима, трбух моделован асиметрично, дно конкавно. Уочљиви су трагови дотеривања површине посуде. R отвора 12,0 cm, дна 11,0 cm, h 15,7 cm (475). Т. X/51-1. (15) Језичак. Сачувани су неукрашена плочица од бронзаног лима правоугаоног облика, која се завршава полукружно, и закивак. 4,3 cm x 1,4 cm. Т. X/51-3.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 51 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 31. Гроб 51,
Р 1:20

Fig. 31. Grave 51,
scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 52, кв. 1–2

Пол, дубина и оријентација: ?, дно раке на к. 80,25 м, СЗ–ЈИ, девијација 10° ка западу

Опис раке: Уочљива само у пределу лобање.

Опис скелета: Скелет детета, старости 8–9 година (Ђу 1990: Т. 1). Веома лоша очуваност, већи део костију недостаје. Очувани су само лобања, на темену и кости горњих екстремитета.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац,* на десној надлактици, плитак, грубе фактуре, сивомрко печен, рађен од песковите земље, обод није разгрнут, дно је равно. R отвора 10,0 см, дна 11,4 см, h 9,0 см (478). Т. IX/52-1. (2) Лонац, предео леве надлактице, која недостаје, мањи, фрагментован, грубе фактуре, рађен од црне песковите земље, дебelih зидова, врат и обод недостају. R дна 7,0 см.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 52 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

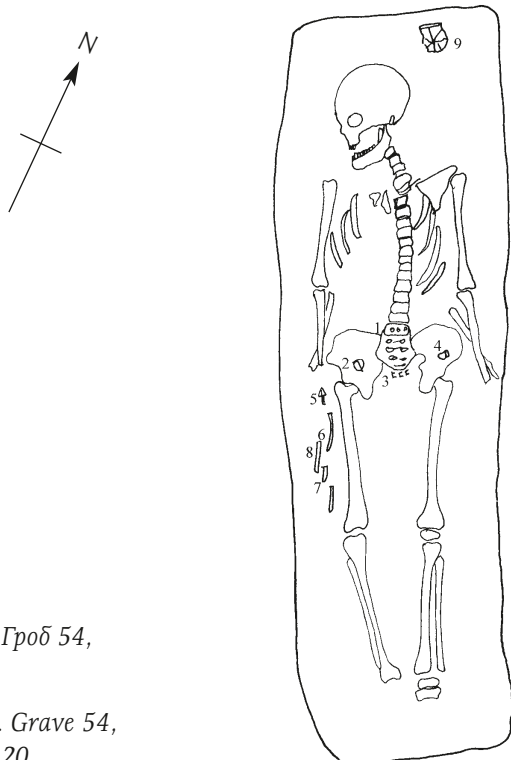
*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 27)

ГРОБ, КВАДРАТ: 54, кв. 22

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 70,08 м, СЗ–ЈИ, девијација 15° ка северу

Опис раке: Правоугаоног облика, 2,14 м x 0,85 м на површинској коти.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 46–50 година (Ђу 1990: Т. 1). Добро очуван скелет. Лобања на потиљку, инклинира десном рамену, труп опружен на леђима, руке низ тело, ноге опружене паралелно. Дужина in situ 1,58 м.

Сл. 32. Гроб 54,
P 1:20

Fig. 32. Grave 54,
scale 1:20

Распоред и опис прилога: (1) Заковице, на кичми, изнад карлице, три ком., од бронзе, кратког трна и коначне главе, R главе 0,6 см, h 0,7 см. (2) Копча, на десном крилу карличне кости, гвоздена, кородирана, издуженог елипсоидног облика, трн недостаје. 3,5 см x 1,9 см. Т. X/54-6. (3) Језичци (?), испод појаса: 14 бронзаних окова, неки фрагментовани, тракастог пресека, крајеви савијени под правим углом: вероватно окови језичака од лима, који недостају. h 3,5 см и мање (480). Т. X/54-8, 9, 10, 11. (4) Копча, на левом крилу карличне кости, бронзана, елипсоидни оквир је жлебљен за трн, који није сачуван, и гајка од окова у виду две савијене траке од бронзаног лима са заковицама – 3,8 см x 3,5 см (479). Т. X/54-3. (5) Стрела, уз главу десног фемура, споља, тробридна, гвоздена, кородирана, са трном за усађивање, h 6,9 см (481). (6) Алатка за дрешење чворова, испод (5), од рога који је лучно савијен и на ширем крају делимично издубљен а испод кружно пробушен. 15,7 см (482). Т. X/54-4. (7) Нож, изнад десног колена, споља, гвоздени, кородиран, фрагментован. 9,2 см x 2,0 см (483). Т. X/54-7. (8) Оплата лука (?), поред десног фемура, споља, коштана, фрагментована, укупне дужине 25,0 см, ширине 2,0–2,5 см. (9) Лонац, изнад лобање, мањи, фрагментован, од сиво печене земље, грубе фактуре, рађен руком, асиметричан, обод није развраћен. Реконструисан R отвора 8,2 см, дна 7,8 см, h 11,1 см (484). Т. X/54-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 54 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 55, кв. 18

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,49 м, оријентација С–Ј, девијација 20° ка истоку

Опис раке: Правоугаоног облика, 1,71 м x 0,60 м.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 17–18 година (Ђу 1990: Т. 1). Слабије очуван скелет. Лобања је на потиљку, благо се приклања десном рамену, труп је на леђима, леви ред ребара поремећен, руке су опружене низ тело, ноге опружене и паралелне. Дужина in situ 1,49 м.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, изнад главе, од мркосиво печене земље, благо разгрнутог обода, од нешто истуренијег рамена трбух се спушта ка равном дну, грубе фактуре. R отвора 10,0 см, дна 9,4 см, h 14,5 см (485). Т. XI/55-4. (2) Љуске јајета, у висини леве шаке. (3) Пршљенак, изнад левог крила карлице, керамички, земља црвено печена, биконичан. R 3,5 см, h 2,0 см. (4) Нож, испод левог крила карлице, гвозден, кородиран, из три фрагмента. 16,9 см x 1,7 см (487). Т. XI/55-1. (5) Копча, између колена, гвоздена, кородирана, сачуван трн, трапезоидног облика, благо повијених страна. 4,0 см x 4,0 см (486). Т. XI/55-3. (6) Лонац, испод десног крила карлице: оков, гвоздени, јако кородиран, тако да су елементи слепљени: алка од кружно савијене жице, чији се крајеви преплићу, а на

њу накачен лучно обликован предмет од гвожђа који се равно завршава, тракастог пресека. 6,0 cm x 6,2 cm (A-C-488). Т. XI/55-5. (7) Животињска кост. (8) Оплата торбице (?), коштана, из два мања лучна фрагмента, тачкасто перфорирана. 4,2 cm x 0,8 cm и 3,2 cm x 1,6 cm. Т. XI/55-3.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 55 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 56, кв. 19

Пол, дубина и оријентација: дечји, к. 80,09 m, 3–И, девијација 20° ка северу

Опис раке: Правоугаона рака, ширине 0,38 m. Дужина није установљена јер је рака улазила у профил.

Опис скелета: Скелет детета, старости од шест месеци до 1,5 године (Ђу 1990: Т. 1). Врло слаба очуваност. Лобања је фрагментована, труп опружен на леђима. Кости трупа и горњих екстремитета поремећене. Ноге опружене паралелно: фемури у опруженом положају, потколенице недостају.

Распоред и опис прилога: Гробних прилога нема.

Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 56 (гробни записник и скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 57, кв. 2 и проширење

Пол, дубина и оријентација: мушки, ?, С–Ј, девијација 15° ка истоку

Опис раке: Правоугаоног облика, 2,10 m x 0,80 m.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 51–55 година (Ђу 1990: Т. 1). Добро очуван. Лобања на потиљку, приклоњена левом рамену, труп на леђима, ребра донекле поремећена, руке спуштене низ тело, ноге опружене и паралелне. Дужина *in situ* 1,85 m.

Распоред и опис прилога: (1) Ланац (?), изнад главе левог фемура, на карличном крилу: алка, гвоздена, јаче кородирана, кружног оквира. R 3,7–4,0 cm (491). Т. X/57-4. (2) Нож, уз горњи део левог фемура, споља, гвожђе, једносекли, корозија ухватила остатке дрвене дршке на трну за усађивање. 15,7 cm x 2,0 cm (490). Т. X/57-1. (3) Копча, изнад десног карличног крила, гвоздена и кородирана, трапезоидног облика са повијеним странама, сачуван трн. 4,3 cm x 3,8 cm (489). Т. X/57-3. (4) Лонац, уз леву потколеницу, споља, рађен слободном руком од непречишћене, мркосиво печене земље, трбушастог облика. Обод благо разгрнут, врат сужен, дно конкавно, сужено, профилисано. Реконструисан R отвора 8,0 cm, дна 7,0 cm, h 10,5 cm (492). Т. X/57-2. (5) Оков торбице, од кости, фрагментован, облика заобљеног правоугаоника, сачуван крај перфориран. По површини декорисана косим урезима (\\V). 6,0 cm x 1,9 cm (A-C-493). Т. X/57-6.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 57 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

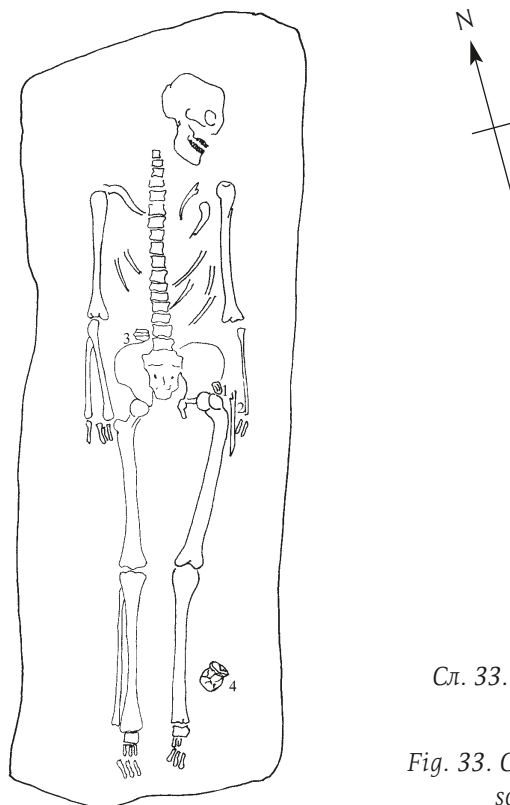
ГРОБ, КВАДРАТ: 58, кв. 2

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 80,22 m, СЗ–ЈИ, девијација 10° ка северу

Опис раке: Рака правоугаоног облика, уочљива тек на 0,20 m изнад скелета. 1,55 m x 0,44 m.

Опис скелета: Скелет детета, старости 10–11 година (Ђу 1990: Т. 1). Слабо очуван. Фрагментована лобања је понешто окренута ка левом рамену, труп је опружен, ребра су поремећена, руке спуштене низ тело, ноге опружене, паралелне.

Распоред и опис прилога: (1) Пршљенак,* изнад десног крила карлице, биконичан, керамички, од добро пречишћене, мрко печене земље. R 4,5 cm, h 3,2 cm (494). Т. XI/58-5. (2) Прстен, предео десне шаке, бронзани лим, искуцан, тракастог пресека, трака савијена у облику алке отворених крајева. R 2,0 cm (495). Т. XI/58-6. (3) Копча, испод карлице, између фемура, гвоздена, кородирана, овалног облика, сачуван трн. R 2,8–3,3 cm (496). Т. XI/58-4. (4) Перле, предео леве кључне кости, од кречне материје, разних типова – са окцима, цилиндричне, биконичне. 1,2 cm x 1,0 cm и мање (497). Т. XI/58-7. (5) Нож, предео леве шаке, гвозден, кородиран, једносеклог пресека, фрагментован. 6,6 cm x 1,3 cm (498). Т. XI/58-3. (6) Наушница, поред лобање, лево, од бронзе: карика отворених крајева, о њој три мање кугле, а о њима већи лоптасти привезак из две спојене полулопте. R алке 1,8 cm, привеска 1,7 cm, укупна h 3,8 cm (500). Т. XI/58-2. (7) Наушница, поред лобање, десно, са кугластим привеском из две половине, од бронзаног лима. R алке 1,9 cm, привеска 1,5–1,8 cm, укупна h 4,0 cm (499). Т. XI/58-1.

Сл. 33. Гроб 57,
Р 1:20

Fig. 33. Grave 57,
scale 1:20

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 58 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić – Antoniћ, Ivetić (2000: 28)

ГРОБ, КВАДРАТ: 59, кв. 1–2.

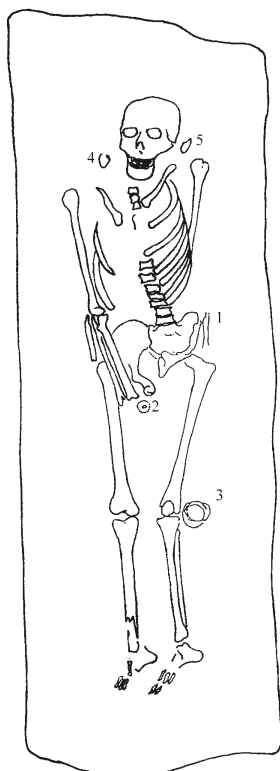
Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,37 m, С–Ј, девијација 10° ка истоку

Опис раке: Правоугаоног облика, 1,90 m x 0,70 m.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 64–70 година (Ђу 1990: Т. 1). Лобања на потиљку, десна рука на карличном крилу, лева поремећена, труп на леђима, мало извијен надесно, ребра и кључне кости делом поремећени, ноге опружене, паралелне. Дужина in situ 1,60 m.

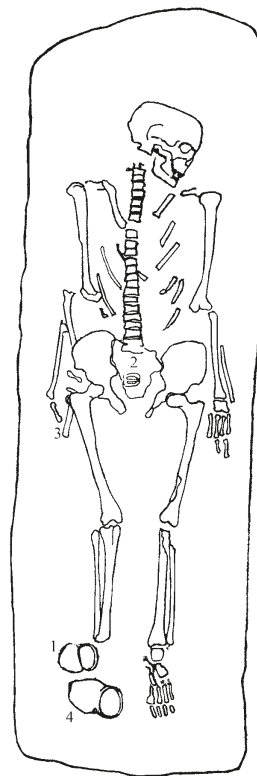
Распоред и опис прилога: (1) Нож, уз десни лакат, споља, гвозден, кородиран, једносекли, фрагментован. 11,5 cm x 1,5 cm (501). Т. X/59-3. (2) Пршљенак, између фемура, керамички, кружног облика, пљоснат. R 4,5 cm, h 0,6 cm (502). Т. X/59-4. (3) Посуда, поред левог колена, споља, рађена слободном руком од слабо пречишћене и печене земље, изразито асиметрична, благо разгрнутог обода. R обода 7,5 cm, дна 4,5 cm, h 7,5 cm (503). Т. X/59-1. (4) Наушница, поред лобање, лево: каричица од бронзане жице, отворених крајева, R 1,7–2,1 cm (504). Т. X/59-2. (5) Наушница, поред лобање, десно: каричица, од бронзане жице, R 1,7–2,1 cm. Није сачувана.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 59 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 34. Гроб 59,
P 1:20

Fig. 34. Grave 59,
scale 1:20

Сл. 35. Гроб 60,
P 1:20

Fig. 35. Grave 60,
scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 60, кв. 3

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,66 m, С–Ј, девијација 15° ка истоку

Опис раке: Рака је облика неправилног правоугаоника – западна ивица је дужине 1,80 m, источна дужине 2,00 m а ширина је 0,60 m. Сече раку гроба 43!

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 65–71 године (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је углавном добро очуван, изузев донекле ребара. Лобања је приклоњена левом рамену, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело а ноге опружене, паралелне. Дужина in situ 1,70 m.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац,* предео левог стопала, грубе фактуре, овоидног облика, испод благо развращеног обода четири насрамне брадавичасте ушке, врат сужен, дно равно, профилисано. R отвора 10,2 cm, дна 8,6 cm, h 14,0 cm (505). Т. XI/60-1. (2) Копча, по средини карлице, гвоздена, кородирана, оквир је правоугаоног облика, са повијеним дужим странама, сачуван трн. 4,3 cm x 2,7 cm (506). Т. XI/60-3. (3) Игленица, поред главе десног фемура, споља, од кости, цилиндричног облика, прстенастог пресека – шупља. R 1,9 cm, h 8,5 cm (507). Т. XI/60-2. (4) Лонац, испод (1), трбушастог облика, разгрнутог обода, грубе фактуре. R отвора 9,0 cm, дна 6,2 cm, h 10,2 cm (508). Т. XI/60-4.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 60 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić–Antoniћ, Ivetić (2000: 27)

ГРОБ, КВАДРАТ: 61, кв. 2

Пол, дубина и оријентација: ?, к. 80,04 м, Ј–С, одступање ка истоку

Опис раке: Рака облика неправилног правоугаоника: у североисточном углу је изведено троугаоно проширење у које је положен лонац!

Опис скелета: Кости су дислоциране и доста оштећене, нарочито лобање. Десна нога је *in situ*.

Распоред и опис прилога: (1) Кључ (?) и кремен, крај дислоцираног фемура: кључ завршен у виду петље, фрагментован, гвозден, кородиран, 8,0 см x 2,0 см, и кремен (510). Т. XI/61-1. (2) Лонац,* у проширењу, испод десне ноге, грубе фактуре, нешто оштријег биконитета, обод благо разгрнут, на рамену утиснути орнаменти, изведени пластично у оквиру једног фриза. R отвора 9,8 см, дна 7,5 см, h 13,0 см (511). Т. XI/61-3. (3) Нож, код надлактице, гвоздени, јако кородиран,

Сл. 36. Гроб 61, Р 1:20

Fig. 36. Grave 61, scale 1:20

фрагментован: сачуван је масиван трн за усађивање у дршку. 5,7 см x 1,3 см (т. и. 1). Т. XI/61-2. (4) Копча, предео карлице, гвоздена, кородирана, трапезоидног облика, делимично сачуван трн. 2,7 см x 3,2 см (509). Т. XI/61-4.

Особеност: Облик и оријентација раке неуобичајени!

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 61 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 27)

ГРОБ, КВАДРАТ: 63, кв. 17

Пол, дубина и оријентација: дечји, к. 80,55 м, СИ–ЈЗ

Опис раке: Правоугаоног облика, 0,97 м x 0,40 м.

Опис скелета: Скелет детета, старости 1–2 године (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је врло слабо очуван, недостају кости руку и грудног коша, лобања је фрагментарно сачувана, мандибула дислоцирана. Сачуване кости сведоче да је скелет био сахрањен у уобичајеном положају, са лобањом на потиљку и опруженим трупом, рукама и ногама.

Распоред и опис прилога: (1) Посуда, испод ногу, мања, коничног облика, рађена слободном руком, неуједначено, слабо печена. R отвора 7,5 см, дна 4,5 см, h 8,5 см (513). Т. X/63-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 63 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 64, кв. 23

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 80,30 м, СЗ–ЈИ, одступање 5° ка истоку

Опис раке: Гробна рака није констатована.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 30–34 године (Ђу 1990: Т. 1). Добро очуван скелет, лобања на потиљку, труп на леђима, руке спуштене низ тело, ноге опружене и паралелне. Дужина *in situ* 1,57 м.

Распоред и опис прилога: (1) Животињске кости, предео десног рамена. (2) Нож, испод левог крила карлице, преко главе фемура, гвоздени, кородиран, из два фрагмента. 9,3 см x 2,5 см (514). Т. XII/64-2. (3) Предмет од гвожђа, код левог стопала: савијена кородирана трака од гвозденог лима ширине 1,3 см, укупне дужине 10,0 см, са перфорацијама, од којих је једна, на месту где се трака ломи, испуњена заковицом коју фиксира трака окова од бронзаног лима. Т. XII/64-3. (4) Нож, уз горњи део десне потколенице, споља, кородиран, из два фрагмента, 12,5 см x 2,0 см (т. и. 4). Т. XII/64-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 64 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 65, кв. 9

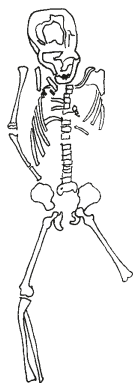
Пол, дубина и оријентација: женски, к. 80,30 м, СЗ–ЈИ

Опис раке: Рака није јасно уочена, правоугаона је, 1,58 м x 0,52 м.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 18–20 година (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Нађен *in situ* без лобање, скелет је опружен, руке су положене на карлицу.

Распоред и опис прилога: Нема гробних прилога.

Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 65 (гробни записник и скица основе гроба).

Сл. 37. Гроб 66, Р 1:20

Fig. 37. Grave 66, scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 66, кв. 8

Пол, дубина и оријентација: женски – дечји, к. 80,29 m, С3–ЈИ

Опис раке: Гробна рака није уочљива.

Опис скелета: Скелет детета, старости 7–8 година (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је осредње очуван. Лобања је приклоњена грудима, труп опружен на леђима, десна рука савијена тако да се завршава на карлици, лева недостаје, фемури размакнуте, десна потколеница савијена ка унутра, лева недостаје. Дужина *in situ* 1,00 m.

Распоред и опис прилога: (1) Перле, код уха, пет ком. од стаклене пасте, ниске, цилиндричне, са окцима. Р 1,0 cm, h 0,8 cm. На једној перли окца нису аплицирана, већ само бојена, на њој и још једној перли окца су окружена белим бојеним кружницама (515). Т. X/66-1. (2) Наушница – каричица, бронзана жица, фрагментована. Т. X/66-3. (3) Ланац, гвозден, јако кородирани: више корозијом слепљених тешко препознатљивих каричица. Т. X/66-2. (4) Копча, гвоздена, доста кородирани, са трном. 3,5 cm x 3,0 cm. Није сачувана.

Особеност: Положај сахрањеног детета.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 66 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

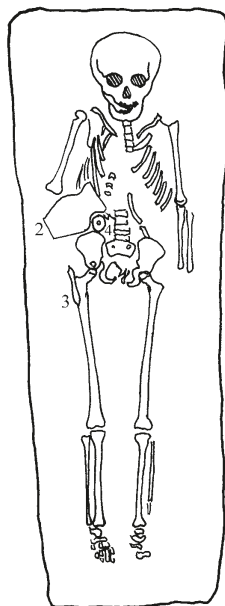
ГРОБ, КВАДРАТ: 67, кв. 8

Пол, дубина и оријентација: ?, к. 79,95 m, С3–ЈИ, девијација 5° ка северу

Опис раке: Правоугаоног облика, 1,74 m x 0,65 m на површинској коти.

Опис скелета: Скелет детета, старости 8–9 година (Ђу 1990: Т. 1). Средња очуваност скелета положеног у уобичајеном положају: лобања приклоњена грудима, труп опружен на леђима, руке спуштене низ тело, недостаје десна подлактица, ноге опружене и паралелне. Дужина *in situ* 1,40 m.

Распоред и опис прилога: (1) Животињске кости, (2) Лонац, на десној надлактици, грубе израде, благо разгранутог обода, по ивици украшеног укрштеним урезима, равнoг дна, рађен слободном руком. Р отвора 8,5 cm, дна 9,0 cm, h 13,0 cm (516). Т. XI/67-1. (3) Нож, поред главе десног фемура, споља, гвоздени, короди-

Сл. 38. Гроб 67, Р 1:20

Fig. 38. Grave 67, scale 1:20

ран, фрагментован, једносекли, 9,0 cm x 1,5 cm (517). Т. XI/67-2. (4) Копча, изнад десног крила карличне кости, гвоздена, кородирани, правоугаоног облика са повијеним дужим странама, трн сачуван. 4,8 cm x 3,4 cm (518). Т. XI/67-3.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 67 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

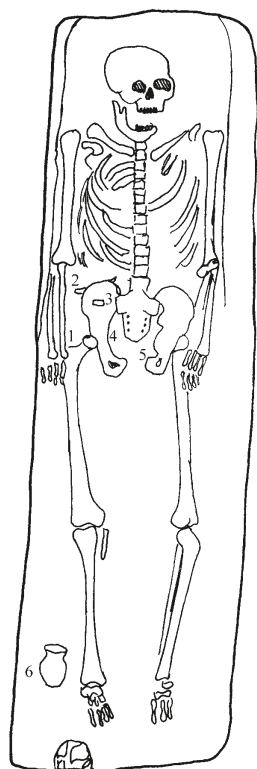
ГРОБ, КВАДРАТ: 68, кв. 8–9

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 79,66 m, С–Ј, девијација ка истоку

Опис раке: Правоугаона рака, 2,20 m x 0,68 m.

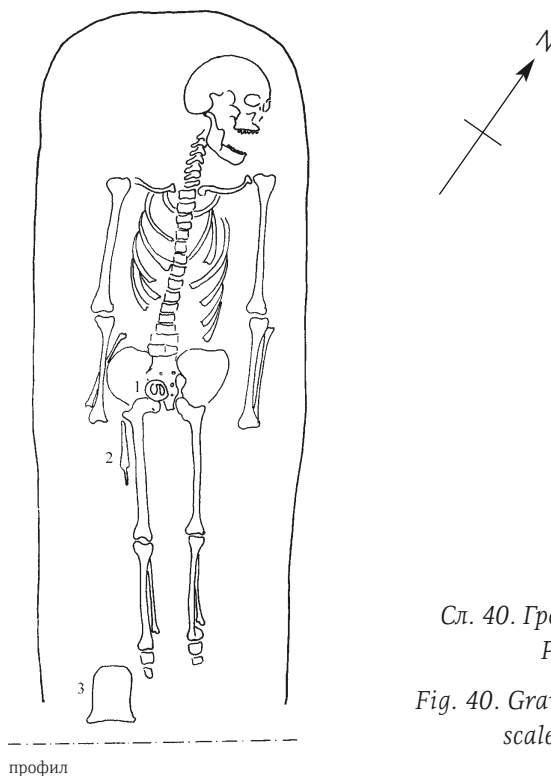
Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 49–53 године (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања мало приклоњена левом рамену, труп, руке и ноге опружени, дужина *in situ* 1,79 m.

Распоред и опис прилога: (1) Нож, поред десног крила карлице, гвозден, кородирао, једносекли, сачуван из два фрагмента у дужини од 10,0 cm (521). Т. XII/68-3. (2) Алатка за дрешење чворова, изнад десног крила карлице: рог овалног пресека је издубљен и пробијен трима перфорацијама различитих облика и величина. Р 1,5 cm, h 14,0 cm (519). Т. XII/68-2. (3) Појасне апликације, на десном крилу карлице, од бронзаног лима, на једној по ивици искуцана лоптаста испупчења а друга изведена у виду три калотасти испупчења. 1,4 cm x 1,0 cm; 1,0 cm x 1,0 cm. Т. XII/68-7,8. (4) Копча, по средини карлице, гвоздена, кородирани, фрагментована, трапезоидног облика, сачуван и трн, споља корозијом ухваћени и остаци тканине. 3,5 cm x 3,2 cm (520). Т. XII/68-6. (5) Косир (?), по средини карлице, кородирани, из два фрагмента: део одређен као дршка је овалног пресека, док је сачувани почетак лука оштрице једносеклог пресека. Т. XII/68-1. (6)

Сл. 39. Гроб 68,
Р 1:20

Fig. 39. Grave 68,
scale 1:20

Сл. 40. Гроб 69,
Р 1:20

Fig. 40. Grave 69,
scale 1:20

профил

Лонац, предео десног стопала, споља, грубе израде, рађен слободном руком, асиметричан, трбушастог облика, благо разгрнутог обода. По спољној површини суда су уочљиви трагови дотеривања алатком. Р отвора 8,8 cm, дна 6,0 cm, h 11,0 cm (522). Т. XII/68-7. (7) Кремен, на њему корозија од гвожђа. 1,2 cm x 1,0 cm. Т. XII/68-4. (8) Стрела (?), гвоздена, кородирана, сачувани остаци дрвета од дршке, сачуван и понешто избачени граничник трна. 7,5 cm x 0,7 cm. Т. XII/68-5.

Особеност: На око 0,50 m изнад ногу, уз саму јужну ивицу раке, пронађена је лобања неког другог скелета!

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 68 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 69, кв. 9–10

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 79,35 m, СИ–ЈЗ, девијација 20° ка северу

Опис раке: Рака је правоугаоног облика, југозападна ивица није дефинисана јер ту гроб улази у профил. Ширина 0,70 m.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 40–60 година (Ђу 1990: Т. 1), веома добро очуван. Лобања је окренута на леву страну, труп је опружен на леђима и благо извијен налево, руке су спуштене низ тело а ноге опружене и паралелне.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, по средини карличне кости, гвоздена, кородирана, квадратног облика, сачуван трн. 3,7 cm x 3,2 cm (523). Т. XI/69-2. (2) Нож, уз десни фемур, споља, једносекли, гвоздени,

корозија захватила трагове дрвених канија, сачуван и трн за усађивање у дршку. 14,3 cm x 2,0 cm (524). Т. XI/69-1. (3) Лонац, ниже десне ноге, благо разгрнутог обода, врат је сужен, трбух се асиметрично спушта ка равном, на једном месту извученом дну, рађен слободном руком од непречишћене земље, грубе фактуре, црно печен. Р отвора 9,2 cm, дна 7,0 cm, h 14,1 cm (525). Т. XI/69-3.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 69 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

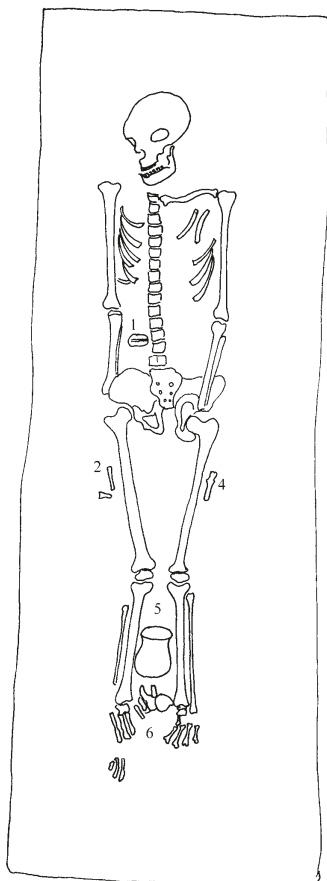
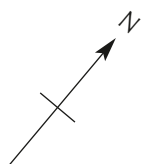
ГРОБ, КВАДРАТ: 71, кв. 20

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 79,63 m, СЗ–ЈИ, девијација 5° ка северу

Опис раке: Гробна рака није констатована, осим на дну.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 52–56 година (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања је на потиљку, приклања се десном рамену. Труп је опружен на леђима, руке спуштене низ тело а ноге опружене и мало скупљене у коленима. Дужина in situ 1,85 m.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, изнад десног карличног крила, од гвожђа, кородирана, правоугаоног облика, сачуван трн, корозијом ухваћени и остаци тканине. 4,3 cm x 3,5 cm (529). Т. XII/71-2. (2) Кресиwo, поред десне натколенице: сачувани су један лучно савијен крај и део тела које се шири према средини. 5,3 cm. Т. XII/71-3. (3) Предмет од гвожђа – трн, по чи-тавој висини су јасно уочљиви трагови дрвета ухваћени

Сл. 41. Гроб 71,
Р 1:20

Fig. 41. Grave 71,
scale 1:20

корозијом, дужине 3,0 cm. Т. XII/71-4. (4) Нож, уз леви фемур, споља, гвоздени, кородиран, фрагментован. 11,3 cm x 2,0 cm (540). Т. XII/71-1. (5) Лонац, између потколеница, цилиндричног облика, благо разгрнутог обода, грубе фактуре, од црносиво печене земље. R отвора 9,5 cm, дна 8,0 cm, h 10,0 cm (530). Т. XII/71-5. (6) Животињске кости, предео стопала.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 71 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

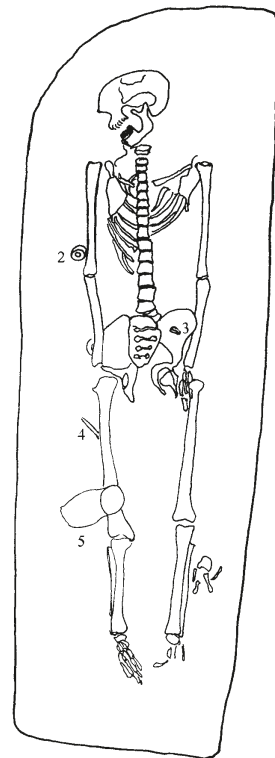
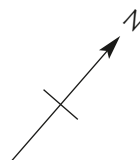
ГРОБ, КВАДРАТ: 72, кв. 17

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,81 m, СЗ–ЈИ, девијација 4° ка северу

Опис раке: Неправилног облика, код ногу је правоугаона а код главе лучно завршена. Ширине је 0,65 m, максималне дужине 1,95 m.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 45–49 година (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања је наклоњена десном рамену, руке су спуштене низ тело, шакама на карлици, ноге су опружене и паралелне. Дужина in situ 1,62 m.

Распоред и опис прилога: (1) Наушница, предео десног уха, бронзана каричица од жице кружног пресека са кугластим привеском од зелене стаклене пасте. Привезак носи танка бронзана жица са цилиндричним ојачањем, која се завршава савијена у петљу којом је

Сл. 42. Гроб 72,
Р 1:20

Fig. 42. Grave 72,
scale 1:20

сам привезак закачен за каричицу. R каричице 1,5 cm, привеска 1,2 cm, укупна h 3,3 cm (569). Т. XII/72-3. (2) Пршљенак, предео десног лакта, керамички, биконичан, од добро пречишћене земље, добро сиво печен, фрагментован. R 3,2 cm, h 2,8 cm (570). Т. XII/72-1. (3) Копча, лево карлично крило, гвоздена, кородирана, фрагментована, сачуван и део трна. Оквир правоугаоног облика и пресека, дужине 3,5 cm. Т. XII/72-4. (4) Нож, ниже десне шаке, гвоздени, једносекли, кородиран, из два фрагмента, 11,5 cm x 2,0 cm (531). Т. XII/72-2. (5) Лонац, на десном фемуру, доле, коничног облика, слабо извученог обода, равног дна, рађен слободном руком, грубе фактуре, неуједначено печен. R отвора 9,8 cm, дна 7,5 cm, h 10,0 cm (532). Т. XII/72-5.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 72 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

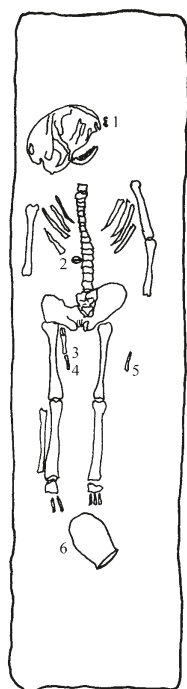
ГРОБ, КВАДРАТ: 73, кв. 16

Пол, дубина и оријентација: женски (?) – дечји, к. 79,37 m, С–Ј, девијација 10° ка истоку

Опис раке: Правоугаони облик, 1,78 m x 0,45 m.

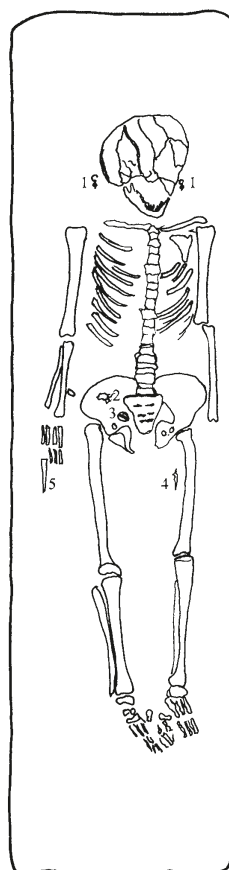
Опис скелета: Скелет детета, старости 6,5–7,5 година (Ђу 1990: Т. 1), слабо очуван. Лобања је разбијена, наклоњена левом рамену, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело а ноге опружене и паралелне. Дужина in situ 1,05 m.

Распоред и опис прилога: (1) Наушница, предео левог уха, каричица је од бронзане жице кружног пресека, R 1,3 cm, сачувано колелце, о каричици лопта-

Сл. 43. Гроб 73,
Р 1:20

Fig. 43. Grave 73,
scale 1:20

Сл. 44. Гроб 74,
Р 1:20

Fig. 44. Grave 74,
scale 1:20

сти привезак од црне стаклене пасте. Привезак је перфориран, унутра је бронзана жица која доле фиксира бобац, док је горе, савијена у петљици, навучена на каричицу. R 1,0 cm (533). Т. XII/73-4. (2) Копча, изнад карлице, на кичменим пршљеновима, гвоздена, кородирана, фрагментована, правоугаоног оквира, био сачуван и део трна. 3,2 cm x 2,8 cm. Распала се. (3) Нож, испод карлице, уз горњи део десног фемура, једносебли, гвоздени, кородирани, из два фрагмента, недостаје трн за усађивање, 9,3 cm x 1,8 cm (534). Т. XII/73-2. (4) Брус (?), где и (3), мали фрагмент, на ножу. 2,0 cm x 1,0 cm. (5) Сисак меха, поред левог фемура, споља, коштани, удубљен – пресек у виду кружнице, један крај благо савијен. Површина једним жлебом и једним профилисаним прстеном, који је по рубу украшен ситним вертикалним урезима, подељена на три зоне, од којих је средишња најшира. Украс на једном крају изведен косим урезима и, испод жлеба, цикцак орнаментом. 6,3 cm x 1,3 cm (535). Т. XII/73-3. (6) Лонац,* испод стопала, цилиндричног облика, благо наглашеног обода који је по ивици украшен урезаним линијама. Суд је рађен слободном руком од слабо пречишћене, неуједначено, црно-мрко печене земље. На трбуху орнамент у виду три схематски приказане људске фигуре! Дно увучено. R отвора 8,0 cm, дна 7,0 cm, h 12,0 cm (536). Т. XII/73-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 73 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Библиографија: Kovačević (1972), *Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 27)

ГРОБ, КВАДРАТ: 74, кв. 16

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 79,30 m, С–Ј, девијација 8° ка истоку

Опис раке: Правоугаоног облика, 2,31 m x 0,57 m.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 66–72 године (Ђу 1990: Т. 1). Изузев оштећене лобање, приклоњене левом рамену, скелет је добро очуван. Труп је на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге опружене, паралелне. Дужина in situ 1,70 m.

Распоред и опис прилога: (1) Наушнице – пар, са обе стране лобање, каричица је од бронзанае жице, отворених крајева, R 1,5 cm, привезак је кугластог облика, R 0,9 cm и од стаклене пасте црне боје. Перфориран привезак је стављен на петљу од бронзанае жице којом је везан за каричицу. Испод самог споја петље и каричице је у једном случају навучен декоративан жлебљен цилиндар од бронзанае жице (537). Т. XIV/74-4,5. (2) Апликација, на десном карличном крилу, од бронзанаог лима, орнамент искуцан у облику ромбоидних поља испуњених пунктирањем. Сачувано свега неколико мањих, веома трошних фрагмената. Т. XIV/74-6. (3) Копча, на десном крилу карлице, гвоздена, кородирана, из три фрагмента, квадратног оквира, сачуван трн. 4,0 cm x 3,7 cm (538). Т. XIV/74-3. (4) Стрела (?), уз леви фемур, са унутрашње стране, гвозђе, кородирано. Уочљив је прстенаст граничник: с једне стране, на трну за усађивање квадратног пресека, јасни су трагови дрвета а друга страна је јако кородирана. 7,0 cm x

0,8 cm (541). Т. XIV/74-2. (5) Нож, предео десне шаке, гвозден, кородиран, једносекли, из више фрагмената. 15,5 cm x 1,8 cm (539). Т. XIV/74-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 74 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 75, кв. 11

Пол, дубина и оријентација: Сахрана са псом! к. 80,92 m, И-3, девијација 30° ка северу

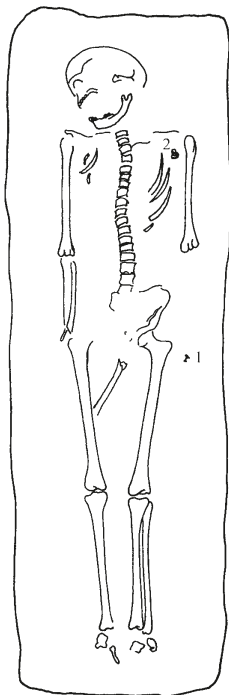
Опис раке: Правоугаоног облика, 0,73 m x 0,60 m, уочљива тек у свом дну.

Опис скелета: Добро очуван скелет пса, положен на десну страну уз, како се чини, кости ногу човека.

Распоред и опис прилога: Нема гробних прилога.

Особеност: Једина сахрана са псом на некрополи.

Смештај материјала; подаци: —; документација гроба 75 (гробни записник и скица основе гроба).

Сл. 45. Гроб 76,
Р 1:20

Fig. 45. Grave 76,
scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 76, кв. 17

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,70 m, С-Ј, девијација 20° ка западу

Опис раке: Правоугаоног облика, 1,80 m x 0,56 m.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 65–71 године (Ђу 1990: Т. 1), слабо очуван. Лобања је приклоњена десном рамену, труп је на леђима, руке су спуштене низ тело а ноге паралелне, опружене. Дужина in situ 1,62 m.

Распоред и опис прилога: (1) Прстен, поред главе левог фемура, споља, од бронзане жице, са главом облика заобљене купе, такође од лима, сачуван је мањи

фрагмент пречника 1,2 cm. Т. XII/76-1. (2) Остаци коже, предео левог рамена, у траговима.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 76 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

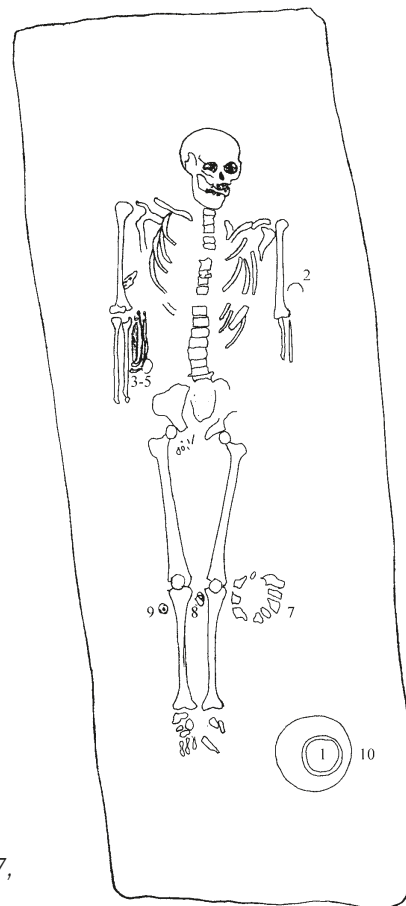
ГРОБ, КВАДРАТ: 77, кв. 7

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,14 m, С-Ј, девијација 5° ка истоку

Опис раке: Искошена, четвороугаона рака паралелних ужих страна, 2,30 m x 0,90 m.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 19–21 године (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања се благо приклања левом рамену, труп је на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге опружене и паралелне. Дужина in situ 1,70 m.

Распоред и опис прилога: (1) Оков торбице, један фрагмент у лонцу (10): делови окова од кости су правоугаоног облика, тракастог пресека, на једном фрагменту лучног, украшени ромбоидним пољима или наспрамним цикцак редовима који се спајају теменима и тако праве ромбоидна централна поља. У наспрамним теменима ромбова урезани су кружићи са пунктираним центром. Један крај оплате је кружно перфориран. Укупно три фрагмента, 7,0 cm x 2,8 cm и мањи. (542). Т. XIII/77-11, 12, 13. (2) Пршљенак,* поред левог лакта, споља, керамички, од зида посуде, отуд благо

Сл. 46. Гроб 77,
Р 1:20

Fig. 46. Grave 77,
scale 1:20

конвексног облика, R 5,0 cm (543). Т. XIII/77-2. (3-5) Козметички прибор, између десног лакта и грудног коша: (3) Ланцета, бронзана, лучно савијене, уске радне површине, по средини вертикално подељене благо профилисаним ребром, која са наставља на тањи држач кружног пресека на врху савијен у петљу, преко које је могао висити у свежњу. 13 cm x 0,8 cm (544). Т. XIII/77-6. (4) Перфорирана кашика – бронзани предмет облика кашике кружног плитког реципијента, по средини пет пута крстасто перфориран. И овде се радна површина – реципијент везује за држач који се завршава савијањем у петљу, која није сачувана. R реципијента 4,0 cm (545). Т. XIII/77-10. (5) Ланцета, бронзана, као (3), али већа: 16,3 cm x 1,2 cm (547). Т. XIII/77-5. (6) Нож, где и (3-5), гвоздени, једноскли, корозија ухватила и остатке дрвених канија. 13,2 cm x 1,7 cm (546). Т. XIII/77-1. (7) Лонац,* поред левог колена, споља, рађен слободном руком, благо разгрнутог врата, по ободу украшеног утиснутим јамицама. На нешто ужи врат аплициране четири наспрамне брадавице, трбух се од понешто извученог рамена спушта до непрофилсаног, благо конкавног дна. R отвора 8,8 cm, дна 7,0 cm, h 11,5 cm (550). Т. XIII/77-4. (8) Ланац, између колена: две гвоздене алке, тракастог пресека, спојене као карике ланца, кородиране, R 3,0 cm (548). Т. XIII/77-8. (9) Пршљенак, предео десног колена, споља, керамички, од сиво печене, фино пречишћене земље, пљоснатог облика, мањи: R 2,7 cm (549). Т. XIII/77-3. (10) Лонац,* испод ногу, већи, овалног облика, врат је сужен, прстенаст, обод је благо разгрнут и по ивици украшен косим урезима, дно је равно и сужено. R отвора 11,0 cm, дна 10,5 cm, h 26,0 cm (551). Т. XIII/77-9. (11) Наушница, предео колена: каричица отворених крајева, од бронзане жице, R 2,5 cm. Т. XIII/77-7.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 77 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Библиографија: Kovačević (1972), *Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 27, 28)

ГРОБ, КВАДРАТ: 78, кв. 6-7

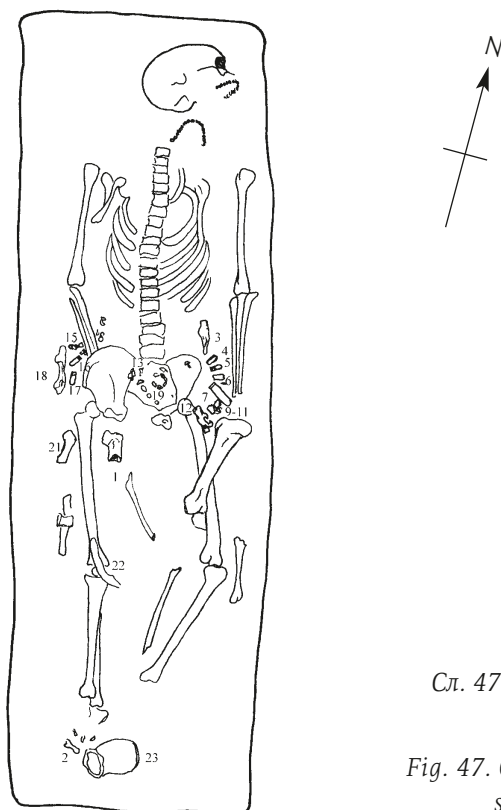
Пол, дубина и оријентација: мушки, 3. о. с., С-Ј, девијација 15° ка западу

Опис раке: Правоугаоног облика, 2,05 m x 0,70 m.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 40-44 године (Éry 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања је окренута улево и делимично дислоцирана, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело, десна нога је опружена а лева савијена у колену ка унутра. Дужина *in situ* 1,90 m.

Распоред и опис прилога: (1) Животињске кости, између фемура. (2) Птичје кости, предео стопала. (3) Нож, изнад левог крила карлице, гвоздени, кородиран, фрагментован. Корозија је ухватила остатке дрвених канија. 10,0 cm x 1,5 cm (553). Т. XIII/78-8. (4-6) Језичци, поред левог карличног крила, од по две плочице

бронзаног лима, неукрашени, облика правоугаоника чија је доња ужа страна заобљена. На горњој ивици су наребрене траке а испод њих, по средини, закивци. 4,0 cm x 1,4 cm. Језичци (4) и (6) су фрагментовани (554). Т. XIII/78-10,12. (7) Језичак, испод (4-6), од бронзаног лима, истог облика као и (4-6), такође неукрашен, већи: 8,6 cm x 2,5 cm. Т. XIII/78-11. (8) Предмет од стакла, између (7) и главе левог фемура: фрагментовано, равно, иридирано. 2,4 cm x 2,5 cm (555). Т. XIII/78-1. (9-11) Појасне апликације, предео главе левог фемура, мање, сребрни лим, неукрашене, врло слабо очуване. 1,5 cm x 1,8 cm (557, 558). Т. XIII/78-15, 16. (12) Кресиво, на глави левог фемура, гвоздено, кородирано, фрагментовано. Крајеви су савијени, средишњи део је проширен. 7,5 cm x 2,3 cm (556). Т. XIII/78-17. (13) Копча, по средини карлице, гвоздена, кородирана, фрагментована. Т. XIII/78-18. (14) Копча, по средини карлице, гвоздена, кородирана, трапезоидног облика. (15-17) Језичци, десно крило карличне кости, од сребрног лима, мањи фрагменти. 4,5 cm x 1,5 cm (559). (18) Нож, поред десног кука, споља, гвозден, јако кородиран, 11,7 cm x 1,8 cm (560). Т. XIII/78-9. (19) Ланац и кременови, на левом крилу карлице: алка ланца, кородирана, фрагментована, R 2,4 cm, и кременови. Т. XIII/78-2, 4. (20) Алатка за обраду дрвета, испод десног крила карлице, фрагментована, кородирана. 7,0 cm x 4,0 cm (561). Т. XIII/78-7. (21) Брус, уз горњи део десног фемура, споља, камени, дужине 11,3 cm (562). Т. XIII/78-6. (22) Полуфабрикат од кости, преко десног колена, правоугаоног облика, из два фрагмента. 11,1 cm x 2,3 cm.

Сл. 47. Гроб 78,
P 1:20

Fig. 47. Grave 78,
scale 1:20

(23) Лонац, испод десног стопала, рађен слободном руком, асиметричан, обод благо развраћен и украшен штипањем, кратак, врат сужен, дно равно. R отвора 10,0 cm, дна 8,0 cm, h 13,0 cm (563). Т. XIII/78-5.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 78 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 79, кв. 15

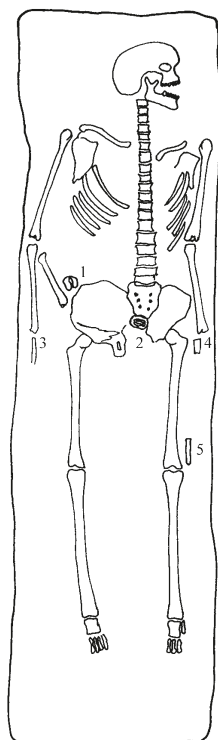
Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 79,20 m, С–Ј, девијација 10° ка западу

Опис раке: Гробна рака је правоугаоног облика, 1,91 m x 0,52 m.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 47–53 године (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања је окренута налево, труп је на леђима, руке и ноге су паралелно опружене. Дужина in situ 1,62 m.

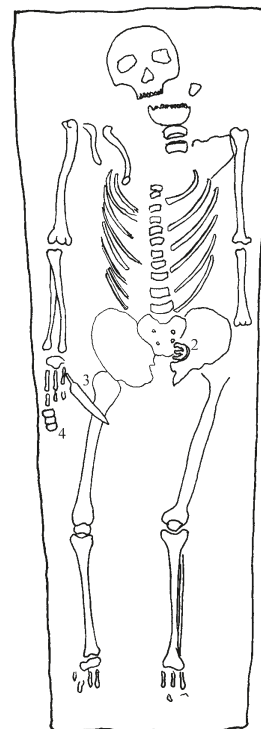
Распоред и опис прилога: (1) Копча, изнад десног карличног крила, гвоздена, јако кородирана, елипсоидног облика, сачуван трн. 5,2 cm x 4,0 cm (564). Т. XIV/79-3. (2) Ланац, по средини карлице: алка, гвоздена, кородирана, округлог облика и пресека, R 4, 5 cm (565). Т. XIV/79-5. (3) Нож, предео десне шаке, гвозден, кородиран, фрагментован, једносекли, сачувани јасни остаци дрвених канија. 12,5 cm x 2,0 cm (566). Т. XIV/79-1. (4) Брус, предео леве шаке, камени, на оштећеном гвозденом предмету. 4,4 cm x 2,0 cm (567). Т. XIV/79-2. (5) Стрела (?), у пределу левог колена, споља, од гвозђа, кородирана, са траговима дрвета на трну ромбоидног пресека, одвојеном граничником. 7,8 cm x 1,0 cm. Т. XIV/79-4.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 79 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 48. Гроб 79,
Р 1:20

Fig. 48. Grave 79,
scale 1:20

Сл. 49. Гроб 81,
Р 1:20

Fig. 49. Grave 81,
scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 81, кв. 8

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,76 m, С3–ЈИ, девијација 20° ка северу

Опис раке: Правоугаона рака, 1,90 m x 0,90 m.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 56–60 година (Ђу 1990: Т. 1), добро сачуван. Лобања је благо дислоцирана, нешто окренута ка десном рамену, труп је на леђима, опружен, руке су спуштене низ тело, ноге опружене, мало укошене надесно. Дужина in situ 1,60 m.

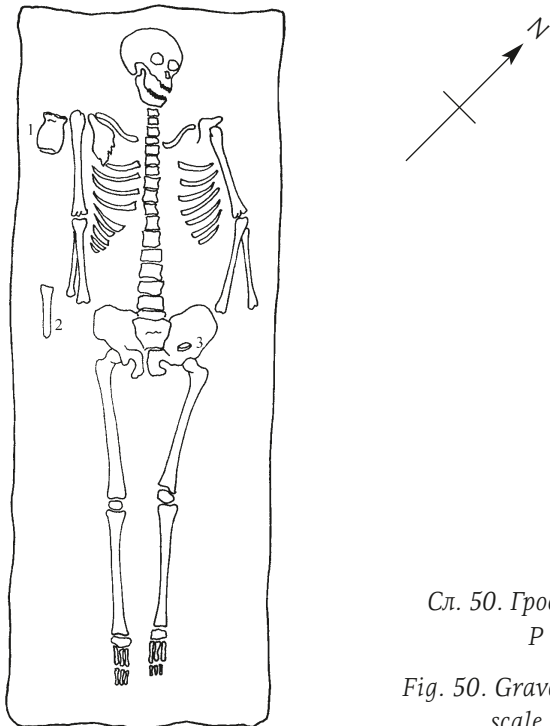
Распоред и опис прилога: (1) Наушница – каричица, од бронзане жице, отворених крајева, R 1,5 cm. Т. XIV/81-4. (2) Копча, по средини карлице, гвоздена, кородирана, фрагментована, правоугаоног облика, при чему је једна ужа страна повијена, сачуван трн. 4,0 cm x 2,2 cm (571). Т. XIV/81-3. (3) Нож, предео десне шаке и фемура, гвозден, једносекли, кородиран, из четири фрагмента, укупне дужине 16,5 cm (572). Т. XIV/81-1. (4) Пршљенак,* испод десне шаке, керамички, четворочлани, цилиндричног облика, по средини вертикално пробушен. Добро је, светломрко-сиво печен, жлебљен грубље, ручно. R 2,3 cm, укупна висина четири пљосната члана 2,5 cm (573). Т. XIV/81-2.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 81 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 28)

ГРОБ, КВАДРАТ: 82, кв. 24

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 79,84 m, С3–ЈИ

Сл. 50. Гроб 82,
Р 1:20

Fig. 50. Grave 82,
scale 1:20

Опис раке: Правоугаоног облика, 1,90 m x 0,70 m.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 40–44 године (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања је окренута ка левом рамену, труп лежи на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге опружене и паралелне. Дужина *in situ* 1,74 m.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, поред десног рамена, споља, грубе израде, рађен слободном руком од непречишћене земље, неуједначено мрко-црно печен, асиметричан, благог биконитета, благо развращеног обода који је по ивици украшен урезима. Р отвора 8,6 cm, дна 6,4 cm, h 12,3 cm (574). Т. XIV/82-3. (2) Нож, предео десне шаке, гвозден, кородирани, једносебли, корозија ухватила и трагове дрвених канија и, с друге стране, материјала чијим је тракама канија била увезана. 16,0 cm x 2,2 cm (575). Т. XIV/82-1. (3) Ланац, на левом крилу карличне кости: алка, гвоздена, кородирани, кружног облика, фрагментована, на једном крају је корозијом слеplена аморфна друга карика (576). Т. XIV/82-2.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 82 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, КВАДРАТ: 83, кв. 6

Пол, дубина и оријентација: женски – дечји, к. 79,42 m, СЗ–ЈИ

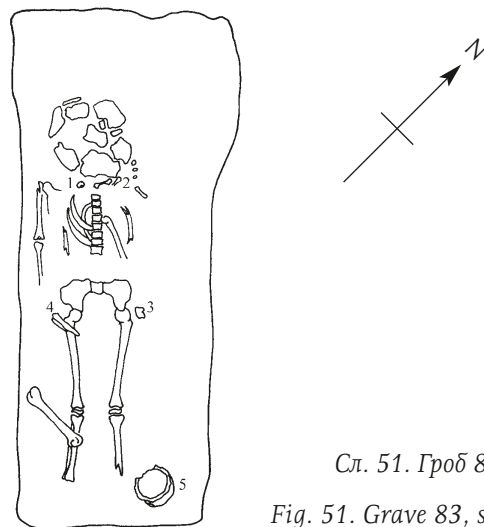
Опис раке: Правоугаона рака, 1,40 m x 0,52 m. Сече гробну раку 80 у њеном јужном делу.

Опис скелета: Скелет детета, старости 4–5 година (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је слабо сачуван, лобања је раз-

мрскана, десна рука је спуштена низ тело, лева дислоцирана, труп је на леђима, део ребара недостаје, ноге су опружене и паралелне. Дужина *in situ* 1,00 m.

Распоред и опис прилога: (1) Наушница, изнад десног рамена, каричица од бронзане жице отворених крајева на коју је, преко петље која се директно надовезује на алку, накачен кугласти привезак од стаклене пасте црне боје. Р каричице 1,6 cm, Р привеска 1,0 cm, h наушнице 3,3 cm (577). Т. XII/83-1. (2) Перле, изнад левог рамена: више цилиндричних перли од стаклене пасте, двочланих и трочланих (578). Т. XII/83-2. (3) Ланац, уз главу левог фемура, споља: каричице гвозденог ланца спојене корозијом, 3,0 cm x 2,0 cm, Р 1,3 cm. Т. XII/83-4. (4) Нож, преко главе десног фемура, гвозден, кородирани, сачуван је трн за усађивање и фрагмент сечива, укупне дужине 7,7 cm. Т. XII/83-3. (5) Лонац, испод левог стопала и лево од њега, грубе израде, асиметричан, разгрнутог обода, равнoг дна. Р отвора 10,0 cm, дна 8,0 cm, h 11,5 cm (579). Т. XII/83-5.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 83 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 51. Гроб 83, Р 1:20

Fig. 51. Grave 83, scale 1:20

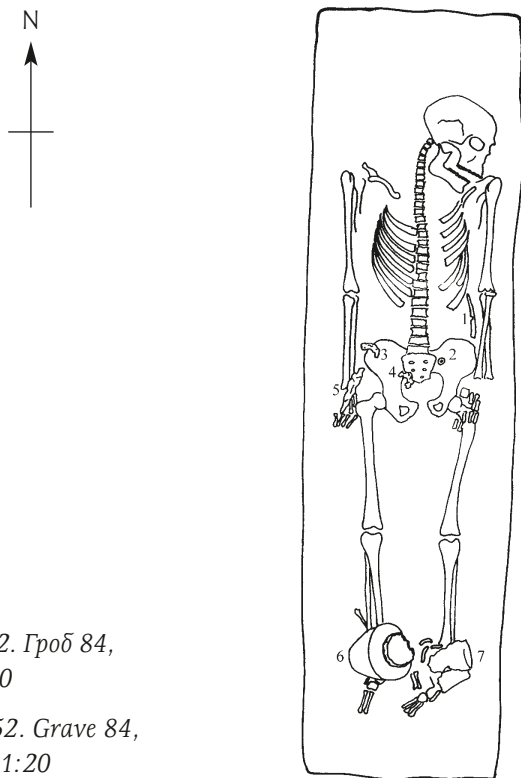
ГРОБ, КВАДРАТ: 84, кв. 25

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 79,51 m, С–Ј

Опис раке: Рака је правоугаоног облика, димензија 2,02 m x 0,55 m.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 17–18 година (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је добро очуван: лобања је доста приклоњена левом рамену, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело а ноге паралелно опружене. Дужина *in situ* 1,65 m.

Распоред и опис прилога: (1) Алатка за дрешење чворова, изнад левог карличног крила, од рога, доњи крај је благо лучно повијен, горњи је нешто шири и косо, а затим лучно засечен, по средини висине две наспрамне јамице. 14,6 cm x 1,5 cm (580). Т. XIV/84-2. (2) Копча, на левом крилу карлице, бронзана, са малим

Сл. 52. Гроб 84,
P 1:20

Fig. 52. Grave 84,
scale 1:20

гвозденим трном, издуженог овалног облика, ливена из-једна са оковом, на коме је сачувана заковица. 1,7 cm x 1,2 cm (581). Т. XIV/84-5. (3) Ланац, на десном крилу карлице: алка, гвоздена, кородирана, R 4,5–4,7 cm (582). Т. XIV/84-3. (4) Копча, на десном крилу карлице: сачуван фрагмент 3,5 cm x 2,3 cm, споља правоугаоног облика, гвожђе, јако кородирано. Т. XIV/84-4. (5) Нож, предео десне шаке, гвозден, једносеклог пресека, кородиран, корозија ухватила и трагове дрвених канија, 15,7 cm x 2,0 cm (583). Т. XIV/84-1. (6) Лонац,* преко десног стопала, грубе фактуре, рађен слободном руком од непречишћене земље, дужег цилиндричног врата и врло истакнутог трбуха који се косо спушта према равном дну. R отвора 8,5 cm, дна 9,5 cm, h 16,8 cm (584). Т. XIV/84-6. (7) Лонац, преко левог стопала, из више фрагмената, асиметричан, грубе фактуре, руком рађен, црно-мрко печен, обод благо извучен са штипаним орнаментом, раме наглашено, дно равно, извучено. R обода 10,0 cm, дна 9,0 cm, h 13,0 cm (585). Т. XIV/84-7.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 84 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 27)

ГРОБ, КВАДРАТ: 85, кв. 12–15

Пол, дубина и оријентација: женски – дечји, к. 79,56 m, С–Ј, девијација 17° ка западу

Опис раке: Правоугаоног облика, 1,20 m x 0,41 m.

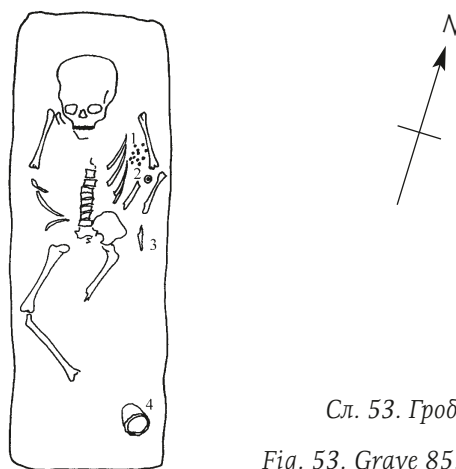
Опис скелета: Скелет детета, старости 6–7 година (Ђу 1990: Т. 1), слабо сачуван: лобања је на потиљку,

труп на леђима, део ребара дислоциран, руке су опружене низ тело или благо савијене у лактовима, десна нога је више савијена у колену а лева недостаје.

Распоред и опис прилога: (1) Перле, између леве надлактице и грудног коша: ниска од 21 перле од стаклене пасте. Две су веће, са окцима, од којих је једна двочлана (1,5 cm x 1,0 cm), док је 19 мањих, пљоснатих, кружне основе (586). Т. XIV/85-4. (2) Пршљенак, предео левог лакта, унутра, пљоснат, од зида руком рађене посуде, мркосиво печене, R 2,9 cm (587). Т. XIV/85-1. (3) Нож, поред левог крила карлице, споља, мањи, гвоздени, једносекли, корозија ухватила и остатке дрвених канија на трну, из два фрагмента. 6,8 cm x 1,3 cm (587). Т. XIV/85-2. (4) Лонац,* испод леве ноге, која недостаје, при југоисточном углу раке, рађен слободном руком од слабо пречишћене земље, са крупним шљунком у фактури. Врат нешто сужен, обод извучен и по ивици украшен утискивањем, дно равно и благо извучено. Суд је асиметричан, трбух је сферичног облика. R отвора 9,8 cm, дна 8,0 cm, h 11,0 cm (589). Т. XIV/85-3.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 85 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 28)

Сл. 53. Гроб 85, P 1:20

Fig. 53. Grave 85, scale 1:20

ГРОБ, КВАДРАТ: 87, кв. 27

Пол, дубина и оријентација: дечји, к. 79,04 m, З–И, девијација 10° ка југу

Опис раке: Правоугаоног облика, димензија 0,90 m x 0,40 m.

Опис скелета: Скелет детета, старости од шест месеци до 1,5 године (Ђу 1990: Т. 1), врло слабо сачуван. Лобања је на потиљку, осталих костију је врло мало, али се може претпоставити да је сахрана извршена у уобичајеном положају.

Распоред и опис прилога: Нема гробних прилога.

Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 87 (гробни записник и скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 88, III

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 78,87 m?, СЗ–ЈИ, девијација 5° ка северу

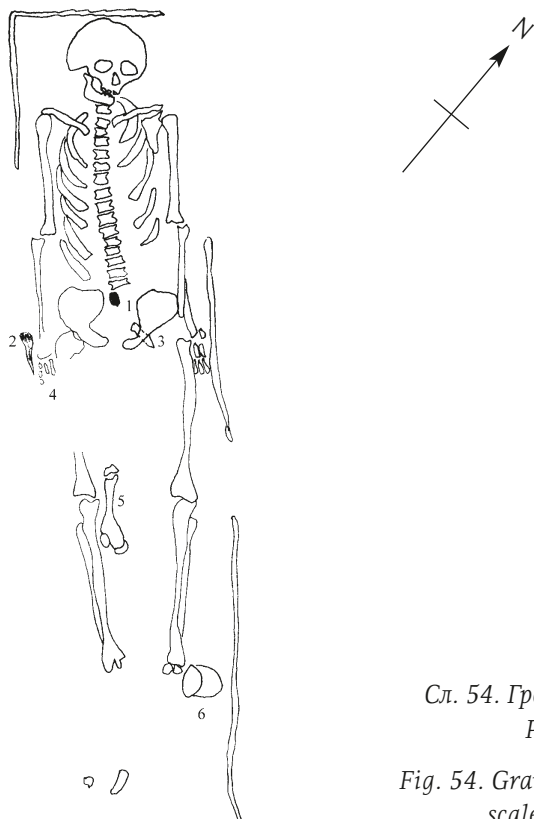
Опис раке: Рака је у облику неправилног правоугаоника, дужине 2,40 m, ширине 0,65–0,86 m. Са леве и десне стране скелета и изнад лобање уочени жлебови – вероватно негативи дрвених дасака од гробне конструкције.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 49–53 године (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је веома добро очуван. Лобања је приклоњена левом рамену, труп је на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге опружене и паралелне. Дужина *in situ* 1,70 m.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, по средини карлице, гвоздена, јако кородирана, распала се. (2) Нож, предео десне шаке, гвозден, једносекли, јако кородиран. 11,6 cm x 2,2 cm (607). Т. XV/88-1. (3) Нож, лево карлично крило, гвозден, једносекли, јако кородиран. 10,2 cm x 1,6 cm (608). Т. XV/88-2. (4) Силекс, у пределу десне шаке (можда из земље испуне), 2,4 cm x 0,7 cm. (5) Животињска кост, предео десног колена, унутра: бутна кост. (6) Лонац, испод левог стопала, асиметричног облика, наглашеног рамена, вертикалног жлебљеног обода, равног дна, благо истакнутог. Рађен руком. R отвора 11,0 cm, дна 9,5 cm, h 12,2 cm (609). Т. XV/88-3.

Особеност: Трагови дрвене гробне конструкције!

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 88 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 54. Гроб 88,
P 1:20

Fig. 54. Grave 88,
scale 1:20

ГРОБ, СОНДА: 89, I

Пол, дубина и оријентација: дечји, к. 80,04 m, 3–И
Опис раке: Гробна рака правоугаоног облика, 1,20 m x 0,50 m.

Опис скелета: Веома лоше очуван скелет: сачувано је само неколико врло трошних костију, ипак довољно за одређивање смера у коме је извршена сахрана.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, источни део раке, предео стопала, која недостају, издужен, јајоликог облика, разгрнутог обода, суженог врата и дна, грубе фактуре, мрко-црно печен. R отвора 10,0 cm, дна 7,5 cm, h 15,0 cm (610). Т. XII/89-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 89 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 90, V/VI

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,84 m, 3–И

Опис раке: Рака је у облику неправилног правоугаоника, у доњем делу врло благо искошена ка југоистоку. 1,60 m x 0,40 m.

Опис скелета: Добро очуван скелет женске особе, старости 62–66 година (Ђу 1990: Т. 1). Лобања је приклоњена левом рамену, труп је на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге опружене, паралелне. Дужина *in situ* 1,50 m.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, испод лобање, трапезоидног облика, гвоздена, кородирана, сачуваног трна. 5,0 cm x 3,7 cm (611). Т. XII/90-1

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 90 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 91, V

Пол, дубина и оријентација: женски – дечји, к. 79,99 m, 3–И

Опис раке: Правоугаона рака, 0,97 m x 0,50 m.

Опис скелета: Скелет детета, старости од шест месеци до 1,5 године (Ђу 1990: Т. 1). Веома лоше очуван.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, југозападни угао раке, грубе фактуре, црно печен, издуженог облика: обод је разгрнут, по ивици украшен утискивањем, врат сужен, раме високо постављено и истакнуто, дно конкавно, профилисано. Уочљиви су трагови дотеривања прстима спољне површине суда. R отвора 10,0 cm, дна 8,8 cm, h 15,8 cm (612). Т. XIV/91-1. (2) Перле, предео грудног коша, три перле од црвеног кречњака: једна са белим аплицираним окцима и укрштеним белим таласастим линијама – 0,7 cm x 0,5 cm (613), друга са две мрке таласасте линије и жутом траком по средини – 0,7 cm x 1,0 cm (614), трећа украшена белим и жутиим тачкама – 1,2 cm x 1,0 cm (615). Т. XIV/91-2, 3, 4.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 91 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 92, IV (јужно проширење)

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,37 м, 3–И, девијација 15° ка северу

Опис раке: Правоугаоног облика, 2,30 м x 0,75 м.

Опис скелета: Скелет припада особи женског пола, старости 20–24 године (Ђу 1990: Т. 1), и добро је очуван. Лобања је на потиљку, поремећена, труп лежи на леђима, руке су опружене поред тела, ноге опружене. Дужина *in situ* 1,80 м.

Распоред и опис прилога: (1) Наушница, предео десног уха, бронзана, патинирана, кружна каричица (R 1,3 cm), на њој кугласти привезак, фрагментован (R 1,5 cm) – (616). Т. XV/92-7. (2) Перле, између мандибуле и десне кључне кости: три перле од зеленог, односно мрког кречњака, украшене таласастим линијама, односно аплицираним окцима. R 0,5 cm, односно 1,0 cm (617–619). Т. XV/92-9, 10, 11. (3) Животињске кости, предео левог кука: скелет глодара, (4) Привезак – звончић, на левом крилу карлице, бронза, ливење, купастог облика са кружном перфорираном петљом по врху конуса. При дну урезане две паралелне линије. R 2,0 cm, h 2,2 cm (620). Т. XV/92-8. (5) Копча, на десном крилу карлице, гвоздена, није сачувана. (6) Пинцета, на левој страни карлице, други фрагмент испод левог стопала, сребрни лим, уског врата, кружно проширена у средини, крајеви проширени лепезасто, на дну савијени ка унутра. 6,5 cm x 1,8 cm (621). Т. XV/92-4. (7) Прстен, предео десне шаке, фрагментован, бронза-

ни лим тракастог пресека, украсна плочица елипсоидног облика, испупчена, недостаје. R 2,0 cm. Т. XV/92-1. (8) Предмет од гвожђа, на левом фемуру, четвртастог облика, јако кородиран. 3,0 cm x 2,8 cm. (9) Предмет од гвожђа, поред десног колена, са унутрашње стране, кородиран. 2,2 cm. (10) Животињске кости, уз лево колело. (11) Наушница, уз леву потколеницу, бронзана, патинирана, фрагментоване кружне алке, с лоптастим привеском, R 1,2 cm (622). Т. XV/92-2. (12) Цевчица (четкица?), поред десне потколенице, споља, од савијене траке бронзаног лима. h 6,7 cm, R 0,5 cm (623). Т. XV/92-6. (13) Пршљенак, уз десно стопало, керамички, плоснат, сиво печен. R 2,6 cm, перфорације 0,6 cm (624). Т. XV/92-3. (14) Цевчица (четкица?), уз (15), бронзани лим, 13 фрагмената. (15) Лонац,* испод левог стопала, рађен на витлу, сиво печен, сферичног облика, финије фактуре, развраћеног обода, благо конвексног дна. R отвора 10,7 cm, дна 9,8 cm, h 16,0 cm (650). Т. XV/92-5.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 92 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 27)

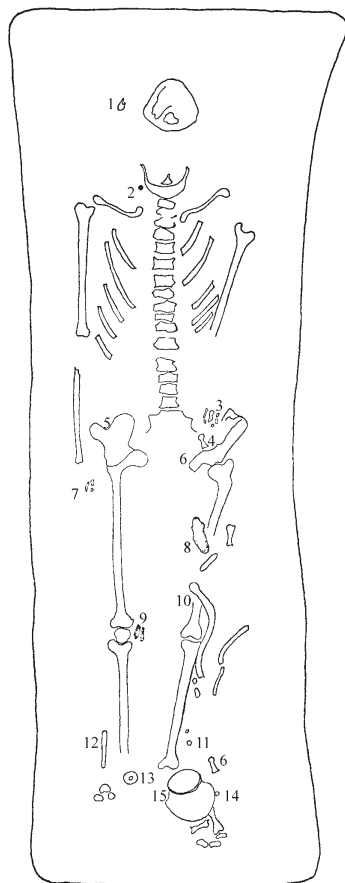
ГРОБ, СОНДА: 93, III (јужно проширење)

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,07 м, ЈЗ–СИ, девијација 15° ка југу

Опис раке: Гробна рака је правоугаоног облика, 2,10 м x 0,84 м, у делу изнад лобање благо заобљена.

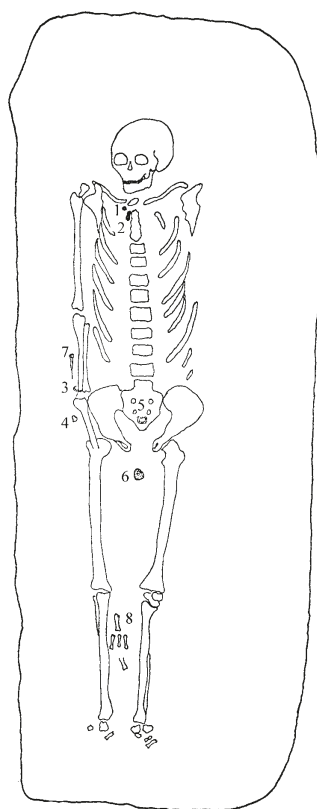
Опис скелета: Кости су доста трошне, скелет је средње очуваности. Сахрањена је особа женског пола, старости 15–16 година (Ђу 1990: Т. 1). Лобања је окренута десном рамену, труп је положен на леђа, десна рука је спуштена низ тело, са нагорелом шаком (!), лева недостаје, ноге су опружене, паралелне. Дужина *in situ* 1,67 м.

Распоред и опис прилога: (1) Перле, предео врата: једна је од мрког кречњака, са жутиим бојеним тачкама, 1,0 cm x 0,8 cm; друга је мања и од светлозелене стаклене пасте, неправилног облика (625). Т. XVI/93-5,6. (2) Предмет од метала, горњи део груди, један крај је правоугаоно завршен, 2,7 cm x 1,7 cm. Т. XVI/93-2. (3) Наруквица, предео десне шаке, бронзана, овалног пресека, отворених крајева, задебљаних, из три фрагмента. При проширеним крајевима је украшена тешко уочљивим искуцавањем искошених низова тачака. R 6,0 cm (626). Т. XVI/93-3. (4) Прстен, предео десне шаке, бронзани, из два фрагмента, 1,3 cm. (5) Копча, по средини карлице, гвоздена, јако кородирана, правоугаоног облика. 4,5 cm x 2,5 cm – потпуно уништена. (6) Ланац, између фемура: гвоздена, кородирана алка, кружног облика. R 6,0 cm. Т. XVI/93-3. (7) Нож, поред десне подлактице, споља, гвозден, кородиран, остали трагови дрвених канија. 7,5 cm x 1,5 cm (627). Т. XVI/93-1. (8) Животињске кости, између потколеница: укупно пет ситнијих костију.

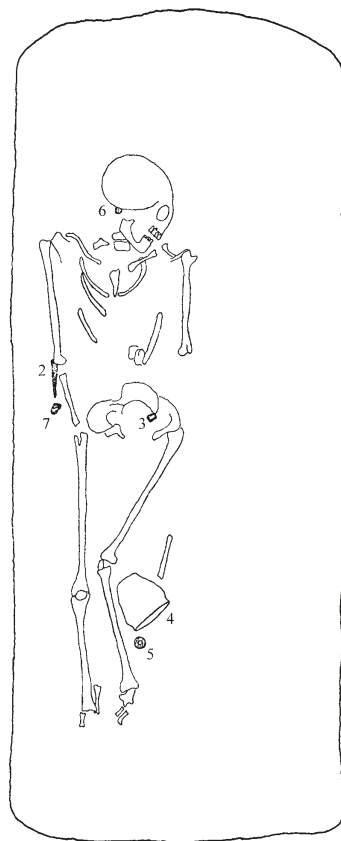
Сл. 55. Гроб 92,
Р 1:20

Fig. 55. Grave 92,
scale 1:20

Сл. 56. Гроб 93,
Р 1:20

Fig. 56. Grave 93,
scale 1:20

Сл. 57. Гроб 94,
Р 1:20

Fig. 57. Grave 94,
scale 1:20

Смештај материјала; подаци: ГМБ; документација гроба 93 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 94, II (јужно проширење)

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,07 м, СЗ–ЈИ, девијација 30° ка северу

Опис раке: Рака правоугаоног облика, у делу изнад лобање благо заобљена, 2,20 м x 0,90 м.

Опис скелета: Скелет и кости су слабо очувани. Сахрањена је особа женског пола, старости 44–53 године (Ђу 1990: Т. 1). Лобања је јако приклоњена левом рамену, труп лежи на леђима, руке су опружене низ тело, десна нога је опружена а лева је савијена у колену према десној. Дужина *in situ* 1,57 м.

Распоред и опис прилога: (1) Наушница, лево ухо, састављена од каричице од бронзане жице, кружног пресека, и кугластог привеска од црне стаклене пасте, који преко петље виси о каричици (628). Т. XV/94-5. (2) Нож, крај десне подлактице, споља, гвозден, јако кородирани остаци дрвених канија. 13,3 см x 1,6 см (629). Т. XV/94-1. (3) Копча, лева страна карлице, гвоздена, јако кородирана, трапезоидног облика, сачуван трн. 4,0 см x 3,0 см (630). Т. XV/94-2. (4) Лонац, уз леву потколеницу, споља, коничног облика, рађен слободном руком, обод разгрнут, дно благо конкавно. Суд је асиметричан. Р отвора 11,5 см, дна 8,5 см, h 11,8 см (631). Т. XV/94-3. (5) Пршљенак,* испод (4), керамич-

ки, сиво печен, равних зидова. R 3,5 см, h 1,5 см (632). Т. XV/94-4. (6) Наушница, десна страна лобање, недостаје. (7) Предмет од гвозђа, испод (2), аморфан, јако кородирани. 4,5 см.

Смештај материјала; подаци: ГМБ; документација гроба 94 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

* Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 28)

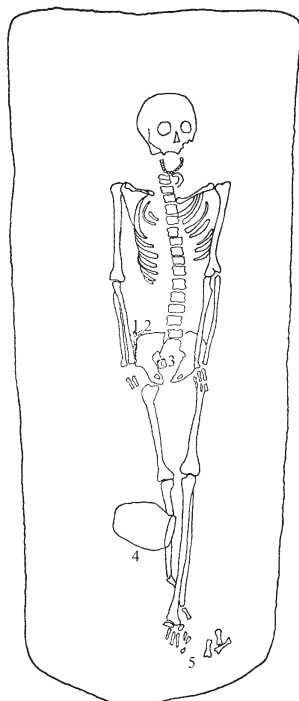
ГРОБ, СОНДА: 95, II (јужно проширење)

Пол, дубина и оријентација: мушки?, к. 79,07 м, С–Ј

Опис раке: Правоугаоног облика, с тим што се према ногама (југ) благо сужава и што је јужна ивица благо заобљена.

Опис скелета: Скелет детета старости 12–14 година (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања лежи на темену, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге су опружене и скупљају се према стопалима. Дужина *in situ* 1,40 м.

Распоред и опис прилога: (1) Нож, предео десне шаке, гвозден, веома кородирани, са фрагментованим трном, врх недостаје. 10,0 см x 2,5 см (633). Т. XV/95-3. (2) Кресиво, предео десне шаке, гвоздено, кородирано, фрагментовано, са савијеним крајем и сачуваним силексом. Дужина 5,5 см (634). Т. XV/95-2. (3) Копча, на десном карличном крилу, гвоздена, јако кородирана, овалног облика, фрагментована. 3,0 см x 2,5 см. (4) Лонац, на десној потколеници, руком рађен, асиметричан,

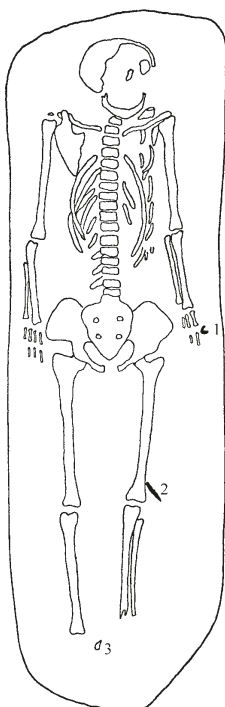
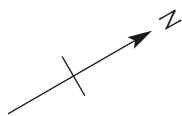

Сл. 58. Гроб 95,
P 1:20

Fig. 58. Grave 95,
scale 1:20

благо разгрнутог обода, по ивици украшеног урезима. Дно равно. Суд је од слабо печене земље, видљиви су трагови дотеривања спољашњости прстима. R отвора 10,0 cm, дна 8,0 cm, h 13,5 cm (635). Т. XV/95-1. (5) Животињске кости, испод стопала: скелет глодара.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 95 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 59. Гроб 96,
P 1:20

Fig. 59. Grave 96,
scale 1:20

ГРОБ, СОНДА: 96, II

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,00 m, СЗ-ЈИ, девијација 15° ка западу

Опис раке: Правоугаоног облика, димензија 1,82 m x 0,57 m. Југоисточни крај је закошен.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 48–52 године (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања окренута налево, труп на леђима, руке опружене низ тело, ноге опружене и паралелне. Дужина in situ 1,45 m.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, предео леве шаке, гвоздена, кородирана, потпуно уништена. (2) Нож, код левог колена, споља, од гвожђа, једносекли, кородиран, из три фрагмента. (3) Животињска кост, вероватно секундарно доспела у гроб: вилица глодара.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 96 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 97, II

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,05 m, З-И, девијација 25° ка северу

Опис раке: Облика неправилног правоугаоника, сужава се према ногама. Дужина 2,10 m, ширина 0,87 m код лобање, односно 0,52 m у дну, тј. код источне ивице.

Опис скелета: Скелет припада особи женског пола, старости 63–67 година (Ђу 1990: Т. 1). Изузев оштећења на лобањи, очуваност је добра. Лобања је окренута на десну страну, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело а ноге паралелно опружене. Дужина in situ 1,64 m.

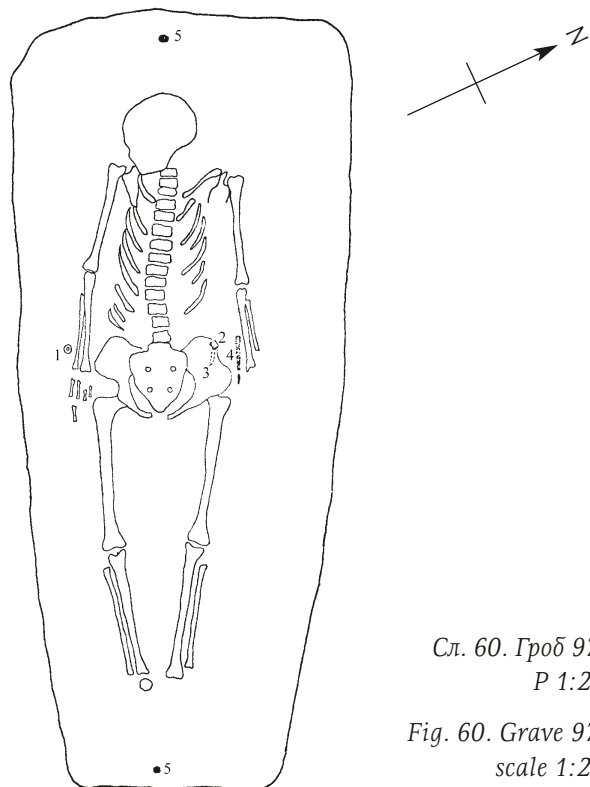
Распоред и опис прилога: (1) Пршљенак, уз доњи део десне подлактице, споља, керамички, сиво печен, овалног облика, R 3,5 cm, h 2,2 cm (636). Т. XVI/97-7. (2) Копча, на левом крилу карлице, бронзана, ливена: сачувана је пређица овалног облика, кружног пресека, односно ромбоидног, савијени крајеви су спојени на једној од дужих страна. 4,0 cm x 2,5 cm (637). Т. XVI/97-6. (3) Пројектил (?), испод левог карличног крила, кородиран, с једне стране кружни тулац, са друге овално затворен. По висини корозија ухватила трагове текстила. 8,7 cm x 1,1 cm (638). Т. XVI/97-1. (4) Нож, предео леве шаке: каонија ножа (?), сачуван је део дрвене оплате коју држи гвоздена корозија. Трошно. 6,0 cm x 1,5 cm. Т. XVI/97-5. (5) Клинови, уз западну и источну ивицу раке: укупно три, гвоздени, кородирани, главе јастучасте, тело квадратног пресека. 8,5 cm и мањи (639). Т. XVI/97-2, 3, 4.

Особеност: Налаз клинова по ободима раке упућује на постојање гробне конструкције!

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 97 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 98, IV

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 79,00 m, З-И, девијација 20° ка југу

Сл. 60. Гроб 97,
Р 1:20

Fig. 60. Grave 97,
scale 1:20

Опис раке: Рака је правоугаоног облика, димензија 1,90 m x 0,98 m.

Опис скелета: Добро очуван скелет особе мушког пола, старости 51–55 година (Ђу 1990: Т. 1). Лобања је на темену, благо инклинира десном рамену, труп је положен на леђа, руке су спуштене низ тело, ноге опружене, скупљене у коленима.

Распоред и опис прилога: (1) Кресиво, уз горњи део леве подлактице, са унутрашње стране, гвоздено, кородирано, извијених крајева – један је извијен у луту – и проширеног средишњег дела. 7,6 cm x 2,5 cm (640). Т. XVI/98-4. (2) Стрела, испод (1), гвоздена, кородирана, облика лорововог листа, са делимично сачуваним трном за усађивање. 7,0 cm x 2,0 cm (641). Т. XVI/98-3. (3) Алатка за дрешење чворова, где и претходни налази: три фрагмента врха рога са пробијеном перфорацијом по средини ширег краја конуса. Рог је природно извијен, алатка је оштећена, декорисана је плитким хоризонталним урезима. 9,0 cm x 2,0 cm (642). Т. XVI/98-1. (4) Копча, изнад десног крила карлице, гвоздена и кородирана, трапезоидног облика, благо повијених дужих страна, трн сачуван. 3,3 cm x 3,3 cm (643). Т. XVI/98-2. (5) Копча, предео десне шаке: трн пређице, гвозђе, 3,4 cm.

Смештај материјала; подаци: ГМБ; документација гроба 98 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 99, IV

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,08 m, СЗ–ЈИ, девијација 15° ка западу

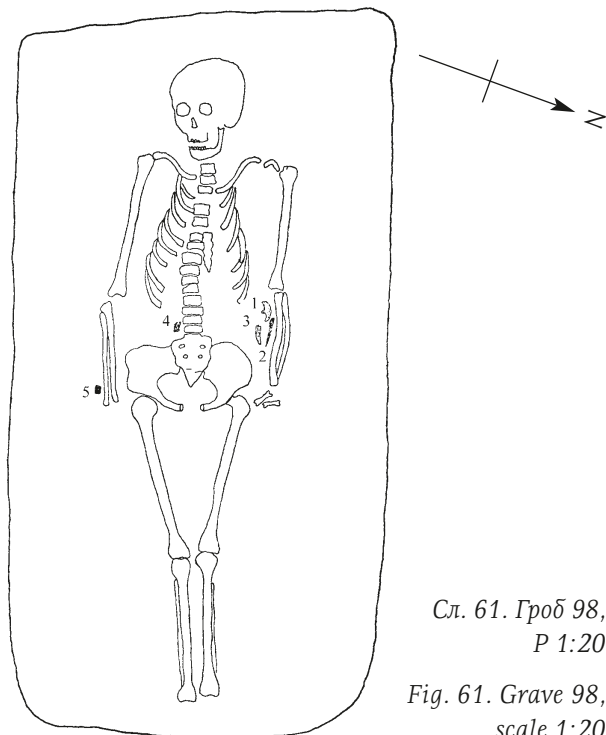
Опис раке: Гробна рака је правоугаоног облика, 2,20 m x 0,80 m.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 62–66 година (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања је окренута према десном рамену, труп је на леђима, руке су опружене низ тело, ноге у коленима нешто повијене на десну страну. Дужина *in situ* 1,48 m.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, по средини карлице, гвоздена, кородирана, правоугаоног облика, повијених дужих страна, трн сачуван. 3,0 cm x 2,8 cm (644). Т. XVI/99-4. (2) Шипчица, поред десне шаке, споља, бронзана, цилиндричног облика. 5,0 cm x 0,3 cm (645). Т. XVI/99-1. (3) Нож, предео десне шаке, гвозден, једносекли, недостаје врх сечива, корозија ухватила и остатке дрвених канија. 12,0 cm x 2,0 cm (646). Т. XVI/99-3. (4) Срп (?), уз главу десног фемура, споља: гвоздени, кородирани предмет благо лучног облика. Сачувана је дршка и део једносеклог сечива. 9,5 cm x 2,4 cm (647). Т. XVI/99-2. (5) Лонац, испод десног стопала: мањи лонац рађен слободном руком, мрко-црно печен, трбушастог облика, обод је развраћен, дно је равно. Р отвора 11,5 cm, дна 10,5 cm, h 14,0 cm (648). Т. XVI/99-5. (6) Лонац,* испод левог стопала: већи лонац рађен слободном руком, грубе фактуре, мрко-црно печен, обод разгрнут, врат прстенаст, сужен, трбух се асиметрично спушта до благо конкавног дна. Р отвора 11,0 cm, дна 12,0 cm, h 23,0 cm (649). Т. XVI/99-6.

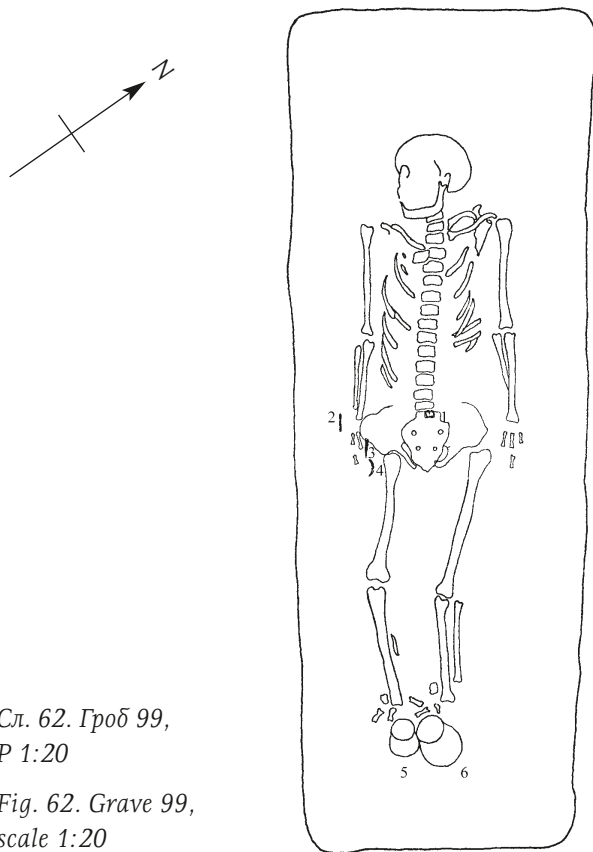
Смештај материјала; подаци: ГМБ; документација гроба 99 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 28)

Сл. 61. Гроб 98,
Р 1:20

Fig. 61. Grave 98,
scale 1:20

Сл. 62. Гроб 99,
Р 1:20

Fig. 62. Grave 99,
scale 1:20

ГРОБ, СОНДА: 100, I (западно проширење)

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,31 м, С–Ј
Опис раке: Рака правоугаоног облика, 2,02 м x 0,86 м.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 52–56 година (Ђу 1990: Т. 1), средње очуван. Лобања је дислоцирана, забачена уназад, окренута десном рамену, труп је опружен на леђима са поремећеним десним низом ребара, руке су спуштене низ тело, ноге опружене, паралелне.

Распоред и опис прилога: (1) Наушница, предео десног уха: сачуван је лоптасти привезак од црне стаклене пасте, R 0,9 cm, на чијем врху је алкица од бронзане жице тракастог пресека преко које је привезак висио о каричици наушнице (651). Т. XVI/100-1. (2) Пршљенак, поред левог лакта, споља, од олова, коничног облика, по средини перфориран. R 2,3 cm (652). Т. XVI/100-4. (3) Нож, између леве шаке и главе фемура, мањи, једносеклог пресека, гвозден, кородиран, сачуван трн за усађивање, као и трагови дрвених канија. 8,7 cm x 1,8 cm (653). Т. XVI/100-2. (4) Копча, десно карлично крило, гвоздена, кородирана, трапезоидног оквира, трн недостаје. 3,8 cm x 3,5 cm (654). Т. XVI/100-3. (5) Животињске кости, уз главу десног фемура: пилеће кости. (6) Лонац, предео левог стопала, фрагментован, грубе фактуре, неједнако црно-мрко печен, асиметричан, обод благо разгрнут, врат сужен, дно извучено. R отвора сса 11,0 cm, дна 9,5 cm, очувана h 14,5 cm (655). Т. XVI/100-5.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 100 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 101, I (западно проширење)

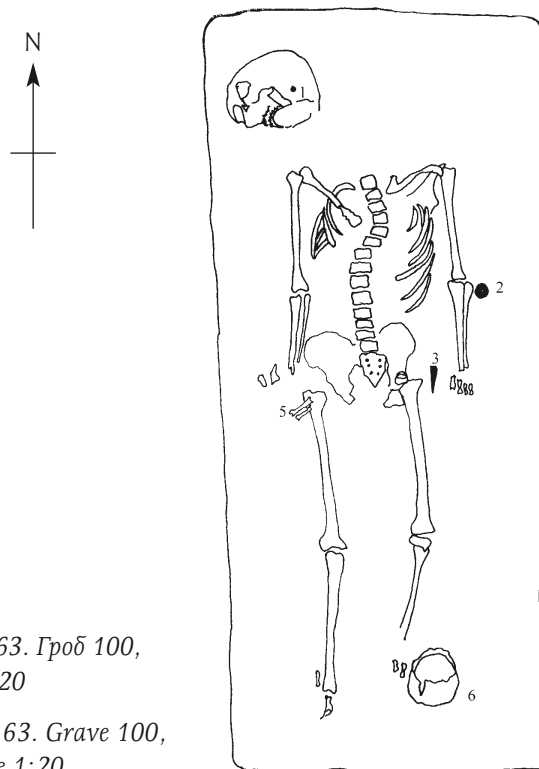
Пол, дубина и оријентација: женски (?), дечји, 79,76 м, 3–И

Опис раке: Рака је правоугаоног облика, димензија 1,50 м x 0,60 м.

Опис скелета: Скелет припада детету старости до годину дана (Ђу 1990: Т. 1). Очуван је веома лоше. Оријентација сахране је одређена према мањем броју фрагмената лобање, остале кости су веома слабо сачуване.

Распоред и опис прилога: (1) Посуда, при југозападном углу раке, горе и десно од лобање, фрагментована, рађена руком од непречишћене земље, светло-мрко печена, асиметричног облика. Обод је благо профилисан, дно је равно. Споља трагови дотеривања површине прстима. R дна 4,8 cm, h 10,0 cm (656). (2) Перла, предео врата, од стаклене пасте, цилиндричног облика, 0,6 cm x 0,4 cm (657). (3) Оков торбице, по средини раке – предео појаса, од бронзе, у виду колута, са уписаним крстом, и једним мањим гвозденим фрагментом, који недостаје. R 1,7 cm (658). (4) Наушница (?): фрагментован бронзани лоптасти привезак, који недостаје.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 101 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 63. Гроб 100,
Р 1:20

Fig. 63. Grave 100,
scale 1:20

ГРОБ, СОНДА: 102, I (западно проширење)

Пол, дубина и оријентација: женски – дечји, к. 79,69 m, 3–И, девијација 18° ка северу

Опис раке: Гроб правоугаоног облика, 1,37 m x 0,64 m.

Опис скелета: Скелет припада детету старости 1,5–2,5 године (Ђу 1990: Т. 1). Лоше је очуван. Лобања је окренута надесно, а на основу оскудних остатака може се рећи да је труп био опружен на леђима. Кости руку нису сачуване, а лева нога јесте, опружена.

Распоред и опис прилога: (1) Наушница, предео левог уха, каричица од бронзане жице отворених крајева, са мањим призматичним привеском, који недостаје. R 1,8 cm (659). (2) Прстен, предео десне шаке, од бронзе, потпуно уништен. (3) Плочица, предео појаса, од олова, мањи фрагмент, неправилног облика, недостаје. 1,1 cm. (4) Перла, предео левог стопала, од црвеног камена, цилиндричног облика. R 0,7 cm, h 0,6 cm (660). (5) Посуда,* испод ногу, мања, руком рађена, асиметрична, врат благо сужен, обод готово вертикално профилисан, трбух се од понешто избаченог рамена спушта ка равном дну. R отвора 5,9 cm, дна 6,0 cm, h 10,5 cm (661).

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 102 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 27)

ГРОБ, СОНДА: 103, VI

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 78,70 m, 3–И, девијација 20° ка југу

Опис раке: Правоугаоног облика, 2,58 m x 0,90 m.

Опис скелета: Скелет особе мушког пола, старости 21–25 година (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања је на потиљку, труп опружен на леђима, руке опружене уз тело, ноге опружене и паралелне. Дужина in situ 1,80 m.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, северозападни угао раке, са леве стране лобање, горе, мањи, руком рађен, црно печен, биконичног облика, разгрнутог обода, по ивици украшеног штипањем, равнoг дна. R отвора 7,8 cm, дна 6,0 cm, очувана h 8,2 cm. (2) Наушница, предео десног уха, бронзана, сачуван је лоптасти привезак са две куглице од лима. Т. XVII/103-16. (3) Перле, предео врата, ниска: шест перли лоптастог облика од светломрког кречњачког камена, кружно перфорираних, 0,9 cm; две лоптасте перле од стаклене пасте, провидне, кружно перфориране, 0,7 cm; две перле од црвеног кречњачког камена, са окцима од плаве стаклене пасте, оивичене белим валовитим линијама (863). Т. XVII/103-15. (4а) Фибула (?), код левог лакта: део лучне гвоздене фибуле, остаци тканине ухваћени корозијом. 4,2 cm. Т. XVII/103-1. (4б) Копча (?), код левог лакта: фрагмент округлог пресека, гвозден, кородиран, 3,1 cm. Т. XVII/103-2. (5–13) предео појаса: (5) Апликација, од бронзаног лима, овалног облика, са заковицама на полеђини. Није сачува-

на. 1,7 cm. (6) Псеудокопча: оков од бронзаног лима, отискивање матрицом. Штитастог је облика, по рубу је украшена испупченим калотама, потом мањим искуцаним псеудогранулама које окружују штитасто поље. 2,7 cm x 2,7 cm (864). Т. XVII/103-11. (7) Језичак: фрагменти механизма за учвршћивање језичка састављеног од две плочице од бронзаног лима, правоугаоног облика, са заковицама. 1,3 cm x 0,5 cm. Није сачувано. (7б) Гајке, алкице: три мање појасне гајке од траке бронзаног лима, савијене под правим углом у виду квадрата коме недостаје једна страница, 1,0 cm x 1,0 cm, и мања бронзана алкица, R 0,7 cm. Није сачувано. (8) Псеудокопча, фрагментован оков, бронзани лим, са остацима копчице на полеђини, са полулоптастим испупчењима, отискивање матрицом. 3,0 cm x 2,4 cm. Т. XVII/103-10. (9) Апликација, бронзана, фрагментована, кружна, по средини кружно испупчење, са фрагментованим трном на полеђини. 1,5 cm x 1,3 cm. Није сачувано (865). (10) Ланац: гвоздена, кородирана, масивна гвоздена алка (R 5,2 cm), на коју је петљом навучен још један масиван гвоздени фрагмент, корозија је ухватила остатке бронзе и савијену позлаћену бронзану шипчицу (867). Т. XVII/103-8. (11) Језичак, бронзани, отискивање матрицом, од две лимене плочице спојене заковицом; орнамент се састоји од траке испуњене испупчењима која уоквирује површину језичка орнаментисану ромбоидним отисцима. 6,5 cm x 2,2 cm (878). Т. XVII/103-13. (12) Појасни оков, фрагмент од бронзаног лима, вероватно изворно квадратног облика, орнаментисаног венцем полулоптастих испупчења и искуцаних тачака, 2,2 cm x 2,5 cm (866). Т. XVII/103-9. (13) Предмет од гвожђа, цилиндричног облика, у унутрашњости био подељен двома плочицама на три дела. Плочице недостају. Кородирана дебља гвоздена трака је кружно савијена, а по њој су остали трагови тканине. 3,0 cm x 2,0 cm. Т. XVII/103-6. (14) Животињске кости, између фемура, укупно три. (15) Наушнице, уз десни фемур, споља, сребрне каричице отворених крајева. 2,3 cm x 1,3 cm (868). Т. XVII/103-3, 4. (16) Стрела, непосредно испод (15), гвоздена, тробридна, кородирана, са остатком трна за усађивање. 5,5 cm x 2,4 cm (869). Т. XVII/103-12. (17) Алка, предео левог колена, бронзана, кружна, ливена, масивна, са полукружним испупчењем на једној страни и удубљењем на супротној, дно је делом оивичено прстенастим урезом, с једне стране остаци тканине кобалт плаве боје (?), 5,8 cm x 4,7 cm (879). Т. XVII/103-14. (18) Дугме, по средини грудног коша, бронзано, кружна глава, веома оштећено. (19) Копча, гвоздена, кородирана, фрагментована, правоугаоног оквира. 3,0 cm x 3,0 cm. Т. XVII/103-7. (20) Нож, предео десне шаке, једносеклог пресека, гвозден, кородиран, корозија ухватила остатке дрвених канија. 12,0 cm x 1,8 cm (870). Т. XVII/103-5.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 103 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 104, VI

Пол, дубина и оријентација: женски – дечји, к. 79,93 m, З–И, девијација 10° ка северу

Опис раке: Рака је облика неправилног правоугаоника, јужна ивица раке је благо повијена према телу сахрањене. 1,20 m x 0,40 m.

Опис скелета: Сахрањено је дете старости 2–3 године (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је веома лоше очуван. Лобања лежи на челу, а труп је положен на стомак!

Распоред и опис прилога: (1) Предмет од гвожђа, уз десну ногу: плочица (3,0 cm x 2,0 cm) и лучно савијена трака (2,4 cm), потпуно уништено. (2) Лонац,* уз северну ивицу раке, у висини ногу, рађен слободном руком, грубе фактуре, црно печен, издуженог, цилиндричног облика, обод благо разгрнут и по ивици украшен утискивањем, врат слабо наглашен, дно равно, извучено. R отвора 10,0 cm, дна 9,0 cm, h 13,5 cm (662). Т. XVII/104-1. (3) Перле, предео стопала: две перле лоптастог облика, од црног кречњачког камена, са белим окцима и валовитим линијама. 1,2 cm x 0,8 cm (663). (4) Пршљенак, у дну раке, керамички, црвено печен, пљоснат, кружно перфориран. R 3,2 cm, h 0,6 cm (664). Т. XVII/104-2.

Особеност: Сахрањено дете је положено на стомак!

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 104 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

* Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 27)

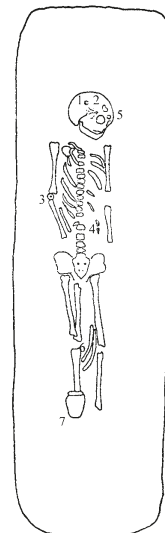
ГРОБ, СОНДА: 105, VI

Пол, дубина и оријентација: женски – дечји, к. 79,57 m, З–И, девијација 2° ка северу

Опис раке: Правоугаона рака, 1,40 m x 0,40 m.

Опис скелета: Сахрањено је дете, старости 3–4 године (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је добро очуван. Лобања је приклоњена левом рамену, труп је опружен на леђима, десна рука је савијена према карлици, лева опружена низ тело, ноге су опружене, паралелне. Дужина in situ 0,80 m.

Распоред и опис прилога: (1) Перла, у лобањи, лоптастог облика, са окцима, 1,1 cm x 0,7 cm (665). Т. XVII/105-4. (2) Рибље кости, у лобањи. (3) Пршљенак, испод десног лакта, оловни, коничног облика, кружно перфориран по средини. R 2,5 cm, h 1,1 cm (667). Т. XVII/105-2. (4) Нож, код десне подлактице, са унутрашње стране, гвоздени, кородиран, једносеклог пресека. На трну за усађивање корозија је ухватила трагове дрвене дршке. 10,1 cm x 1,3 cm (668). Т. XVII/105-1. (5) Наушница, испод лобање: каричица отворених крајева, од бронзане жице округлог пресека. 1,9 cm x 1,5 cm (666). Т. XVII/105-3. (6) Животињске кости, између колена: ребра веће животиње. (7) Лонац,* предео десног стопала, грубе фактуре, коничног облика, благо профилисаног обода и дна, украшен подужним урезаним линијама. R отвора 10,5 cm, дна 6,0 cm, h 10,5 cm (669). Т. XVII/105-5.

Сл. 64. Гроб 105, Р 1:20

Fig. 64. Grave 105, scale 1:20

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 105 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

* Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 27)

ГРОБ, СОНДА: 106, VII (јужно проширење)

Пол, дубина и оријентација: дечји – женски?, к. 80,10 m, ЈЗ–СИ, девијација 15° ка западу

Опис раке: Гробна рака није констатована.

Опис скелета: Сахрањено је дете старости од шест месеци до 1,5 године (Ђу 1990: Т. 1). Сачувани су само делови лобање.

Распоред и опис прилога: (1) Перла, предео грудног коша, који недостаје, од црвеног кречњачког камена, орнаментисана жутим валовитим линијама и белим окцима између њих. 1,4 cm x 0,8 cm (670). Т. XVI/106-2. (2) Лонац, предео ногу, које недостају, грубе фактуре, мрко-црно печен, развраћеног обода и суженог врата, наглашеног, високо постављеног рамена, равнoг дна. По површини видљиви трагови дотеривања алатком. R отвора 8,5 cm, дна 7,5 cm, h 10,5 cm (671). Т. XVI/106-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 106 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

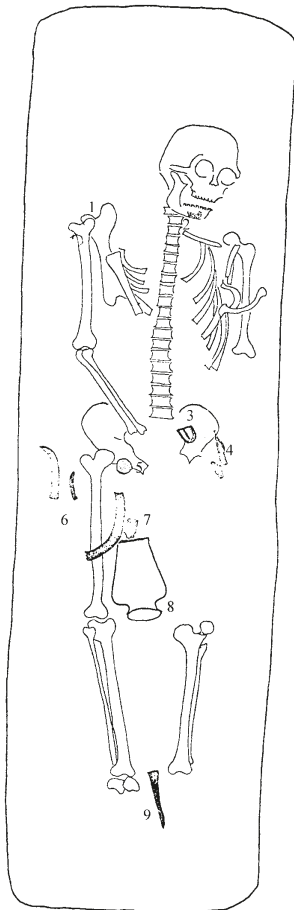
ГРОБ, СОНДА: 107, VI (јужно проширење)

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 79,67 m, СЗ–ЈИ, девијација 17° ка западу

Опис раке: Правоугаона, 2,40 m x 0,70 m.

Опис скелета: Сахрањен је мушкарац стар 46–52 године (Ђу 1990: Т. 1). Лобања се приклања левом рамену, труп је опружен на леђима, десна рука је у лакту савијена, са шаком на карлици, левој недостаје подлактица, ноге су опружене, леви фемур недостаје. Дужина in situ 1,80 m.

Распоред и опис прилога: (1) Животињске кости, на десној страни грудног коша: бутна кост и два ребра. (2) Предмет од метала, испод вилице, неправилног издуженог облика, 4,0 cm x 1,5 cm. (3) Копча, на левој страни карлице, гвоздена, кородирана, фрагментована, трапезоидног оквира, трн је сачуван. 4,0 cm x 3,8 cm (672). Т. XVIII/107-4. (4) Нож, на левој страни карлице, гвозден, кородиран, већи, оштећеног врха, суженог трна за усађивање, местимично очувани трагови дрвених канија. 16,5 cm x 2,8 cm (673). Т. XVIII/107-1. (5) Новац, на десном крилу карлице: Јустин II и Софија (?), 576/577. Follis – 40 nummia – тежине 9,4 g, R 3,0 cm (674). Т. XVIII/107-6. (6) Срп, предео десног фемура, гвозден, кородиран, из три фрагмента, са остацима трна и траговима дрвене дршке, лучно савијен, проширеног краја. 31,0 cm x 2,0–3,0 cm (675). Т. XVIII/107-5. (7) Алатка за обраду дрвета, између фемура, гвоздена, кородирана, трапезоидног облика, са заобљеним странама и остацима дрвеног држача. 9,5 cm x 6,0 cm (676). Т. XVIII/107-2. (8) Лонац, између фемура, грубе фактуре, црно печен, издужен, благо разгрнутог обода, суженог прстенастог врата, високо постављеног рамена, трбух се асиметрично спушта према нешто профилисаном дну. R отвора 12,0 cm, дна 8,0 cm, h 18,0 cm (677). Т. XVIII/107-7. (9) Копље, између стопала, гвоздено, кородирано, са тулцем, ромбоидног пресека. 19,0 cm x 4,0 cm (678). Т. XVIII/107-3.

Сл. 65. Гроб 107,
P 1:20

Fig. 65. Grave 107,
scale 1:20

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 107 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

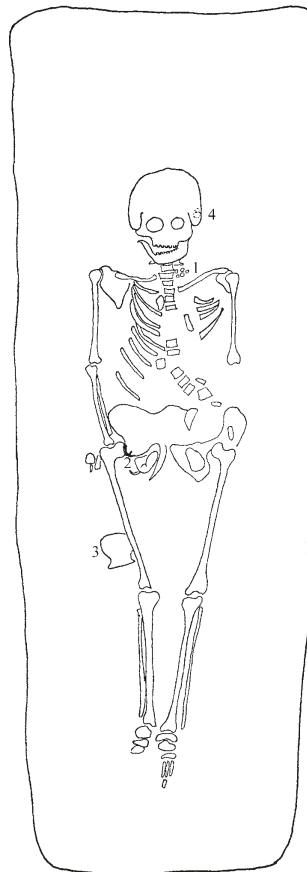
ГРОБ, СОНДА: 108, VIII

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,11 m, 3–И, девијација 8° ка северу

Опис раке: Гробна рака је правоугаоног облика. 2,25 m x 0,80 m.

Опис скелета: Сахрањена је особа женског пола, старости 60–64 године (Ђу 1990: Т. 1). Скелет је очуван веома добро. Лобања је на темену, труп на леђима, руке су опружене низ тело, ноге опружене и паралелне. Дужина in situ 1,65 m.

Распоред и опис прилога: (1) Перле, у пределу врата, ниска перли: две су од кречњачког камена, једна обојена зелено а друга црвено, украшене окцима и таласастим линијама, 0,7–0,8 cm; једна перла мања, четвртастог облика од кречњака, 0,5 cm; три лоптасте перле без перфорација, на једној сачувана бронзана алкица, 0,6 cm (680). Т. XVI/108-2. (2) Копча, на десном крилу карличне кости, гвоздена, веома кородирана, отуд и фрагментована, сачуван део трна. 2,0 cm x 1,6 cm. (3) Лонац, уз десни фемур, споља, грубе фактуре, мркосиво печен, обод разгрнут, издужен, врат прстенасто сужен, трбух се спушта до непрофилисаног дна. R отвора 7,5 cm, дна 7,5 cm, h 9,0 cm (681). Т.

Сл. 66. Гроб 108,
P 1:20

Fig. 66. Grave 108,
scale 1:20

XVI/108-3. (4) Наушница, испод лобање, сребрна, фрагментована, сачуван је део кружне алке са коленицама и лоптасти привезак, као и три веће грануле преко којих је привезак спојен са каричицом. R 1,7 cm (679). Т. XVI/108-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 108 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 109, XII

Пол, дубина и оријентација: дечји, ?, З-И, девијација 5° ка југу

Опис раке: Гробна рака је правоугаоног облика, 1,80 m x 0,70 m.

Опис скелета: Скелет припада детету старости 10–12 година (Éry 1990: Т. 1). Изузев оштећења леве подлактице, добро је очуван. Лобања је на темену, благо окренута надесно, труп је на леђима, руке су спуштене поред тела а ноге опружене и паралелне. Дужина *in situ* 1,26 m.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац,* поред десног рамена, грубе фактуре, црно печен, цилиндричног облика, разгрнутог врата украшеног по ивици урезима, благо профилисаног дна. Прелаз врата у раме суда украшено низом косих уреза, раме и трбух украшени низовима урезаних кругова. R отвора 9,6 cm, дна 9,6 cm, h 13,2 cm (682). Т. XVII/109-1. (2) Животињске кости, на левој страни грудног коша: скелет мање животиње. (3) Животињска кост, десна страна раке: пршљен.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 109 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

*Библиографија: Mikić-Antonić, Ivetić (2000: 27)

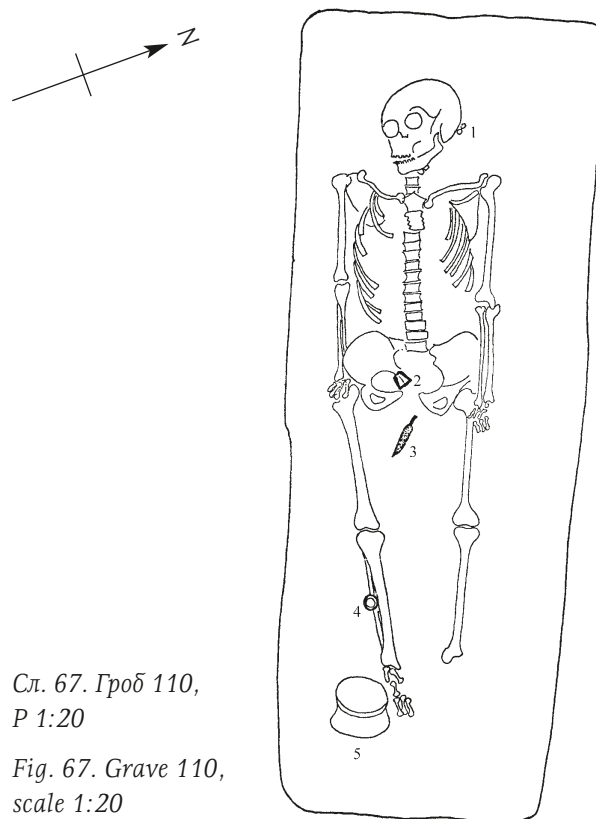
ГРОБ, СОНДА: 110, X (јужно проширење)

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,46 m, СЗ-ЈИ, девијација 20° ка западу

Опис раке: Рака правоугаоног облика, 2,10 m x 0,75 m.

Опис скелета: Скелет припада особи женског пола, старости 66–70 година (Éry 1990: Т. 1). Добро је очуван. Лобања је окренута ка десном рамену, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге опружене, паралелне. Дужина *in situ* 1,68 m.

Распоред и опис прилога: (1) Перла, испод лобање, овалног облика, од жутог камена, кружно перфорирана, 0,4 cm (683). Т. XVII/110-2. (2) Копча, при средини карлице, гвоздена, кородирана, квадратног облика, фрагментована, недостаје трн. Т. XVII/110-4. (3) Нож, између фемура, гвозден, једносекли, кородиран, са трном за усађивање у дршку и траговима дрвета на њему. 12,6 cm x 1,6 cm (684). Т. XVII/110-1. (4) Пршљенак, на десној потколеници, керамички, сечен из зида посуде, сиво печен, R 4,8 cm, h 0,5 cm (685). Т. XVII/110-3. (5) Лонац, поред десног стопала, грубе фактуре, мрко

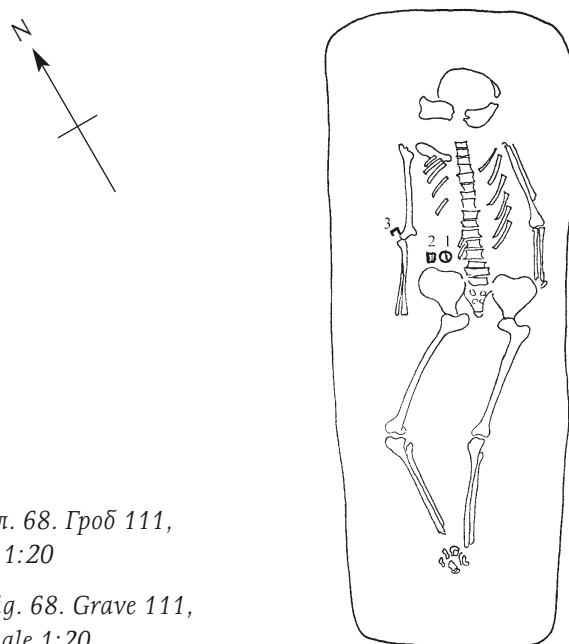

Сл. 67. Гроб 110,
Р 1:20

Fig. 67. Grave 110,
scale 1:20

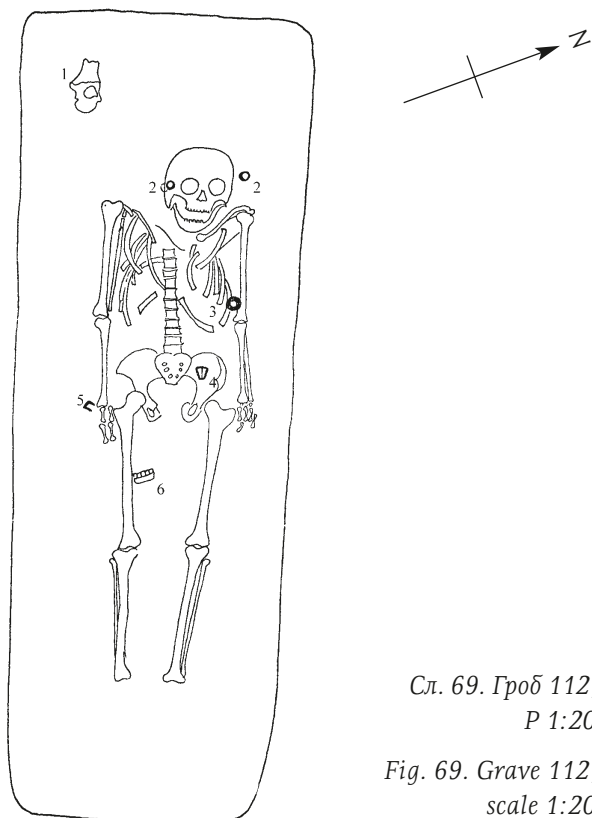
печен, асиметричног облика, благо профилисаног, разгрнутог обода украшеног штипањем, благо наглашеног рамена. R отвора 12,0 cm, дна 8,5 cm, h 13,5 cm (686). Т. XVII/110-5.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 110 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 68. Гроб 111,
Р 1:20

Fig. 68. Grave 111,
scale 1:20

Сл. 69. Гроб 112,
Р 1:20

Fig. 69. Grave 112,
scale 1:20

ГРОБ, СОНДА: 111, X

Пол, дубина и оријентација: дечји, к. 79,94 м, СИ–ЈЗ, девијација 15° ка северу

Опис раке: Правоугаоног облика, благо се сужава у пределу ногу, 1,75 м x 0,65 м.

Опис скелета: Сахрањено је дете старости 12–14 година (Ђу 1990: Т. 1). Изузев лобање, скелет је добро сачуван. Оштећена лобања је окренута на десну страну, труп је опружен на леђима, руке су опружене уз тело, ноге у коленима мало повијене и окренуте удесно.

Распоред и опис прилога: (1) Ланац, изнад десног крила карличне кости: алка, гвоздена, јако кородирана, кружног облика, овалног пресека. R 4,5 cm. Т. XVII/111-2. (2) Копча, изнад десног крила карличне кости, гвоздена, кородирана, трапезоидног облика, сачуван и трн. 3,5 cm x 3,2 cm (687). Т. XVII/111-1. (3) Копча, поред десног лакта, гвоздена, кородирана, фрагментована, 2,0 cm. Није сачувана.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 111 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 112, XII

Пол, дубина и оријентација: женски, ?, 3–И, девијација 20° ка северу

Опис раке: Правоугаоног облика, 2,10 м x 0,80 м.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 54–58 година (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања се благо приклања левом рамену, труп је на леђима, ру-

ке су опружене низ тело, ноге опружене, паралелне. Дужина *in situ* 1,42 м.

Распоред и опис прилога: (1) Животињска кост, у горњем углу раке, изнад десног рамена: бутна кост. (2) Наушнице, са леве и десне стране лобање, пар, бронзане каричице чији крајеви прелазе један преко другог – на једној је сачуван навој од танке бронзане жице; лоптасти привезак (R 1,8 cm) на алки кружног пресека (R 2,0 cm) није сачуван. (688). Т. XVII/112-3, 4. (3) Пршљенак, на левом лакту, керамички, кружног облика, благо испупчен – исечен из зида посуде, сиво печен, са перфорацијом по средини. R 4,5 cm, h 0,7 cm (689). Т. XVII/112-1. (4) Копча, на левом крилу карлице, гвоздена, кородирана, трапезоидна, са трном. 3,0 cm x 2,6 cm (690). Т. XVII/112-2. (5) Копча (?), предео десне шаке: гвозден, кородиран, фрагментован, оквир пређице, R 2,0 cm. Т. XVII/112-5. (6) Животињска кост, код десног фемура: фрагментована животињска вилица.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 112 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 113, VII

Пол, дубина и оријентација: дечји, ?, СЗ–ЈИ, девијација 15° ка северу

Опис раке: Рака није уочена.

Опис скелета: Сахрањено је новорођенче (Ђу 1990: Т. 1). Лобања је веома оштећена, остале кости су дислоциране и веома лоше очуване.

Распоред и опис прилога: (1) Перле, предео врата: четири перле цилиндричног облика: жута, односно црна са аплицираним белим окцима, црвена са белим окцима и валовитим линијама, те зелена орнаментисана само белим валовитим линијама. 1,2 cm x 0,9 cm и мање (691). Т. XVII/113-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 113 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 114

Пол, дубина и оријентација: Нема никаквих података о гробу!

ГРОБ, СОНДА: 115, IX

Пол, дубина и оријентација: мушки, ?, СЗ–ЈИ, девијација 5° ка западу

Опис раке: Правоугаона, сужава се према ногама. Дужине је 2,05 м, ширине 0,90 м, односно 0,70 м.

Опис скелета: Сахрањен је мушкарац, старости 42–46 година (Ђу 1990: Т. 1). Лобања лежи на потиљку, труп је на леђима, руке су опружене, десна је благо савијена у лакту, десна нога је испружена, леви фемур повијен ка унутра. Дужина *in situ* 1,65 м.

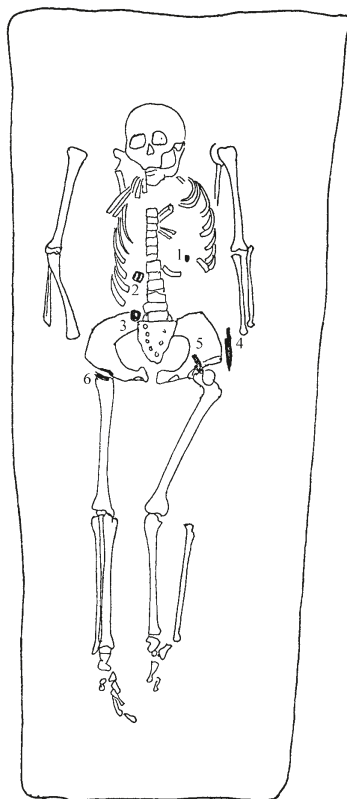
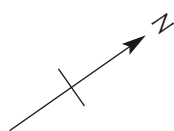
Распоред и опис прилога: (1) Дугме-розета, лево крило грудног коша, потпуно фрагментовано, од бронзе. (2) Копча, између кичменог стуба и десних ребара, гвоздена, јако кородирана, фрагмент правоугаоног облика, благо повијених дужих страна, 3,2 cm x 2,2 cm. Т. XVIII/115-4. (3) Копча, на десном крилу карлице, гвоздена, кородирана, трапезоидног облика, са очуваним трном. 4,2 cm x 3,3 cm (692). Т. XVI-II/115-5. (4) Нож, предео леве шаке, једносеклог пресека, гвозден, јако кородиран, са траговима дрвених канија. 16,0 cm x 2,0 cm (693). Т. XVIII/115-1. (5) Кресиво, на левом крилу карлице, гвоздено, јако кородирано, фрагментовано – сачуван је део тела и један извијен крај. 3,8 cm x 2,0 cm. Т. XVIII/115-6. (6) Кресиво, на споју карлице и главе десног фемура: два фрагмента јако кородираног гвозденог предмета са траговима дрвета и тканине: недостаје један крај и врх другог, извијеног нагоре, средишњи део је проширен. 8,0 cm x 2,0 cm. Т. XVIII/115-3. (7) Стрела (?), гвоздена, кородирана, са граничником, на трну трагови дрвета. 7,0 cm x 1,0 cm. Т. XVIII/115-2.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 115 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 116, VII

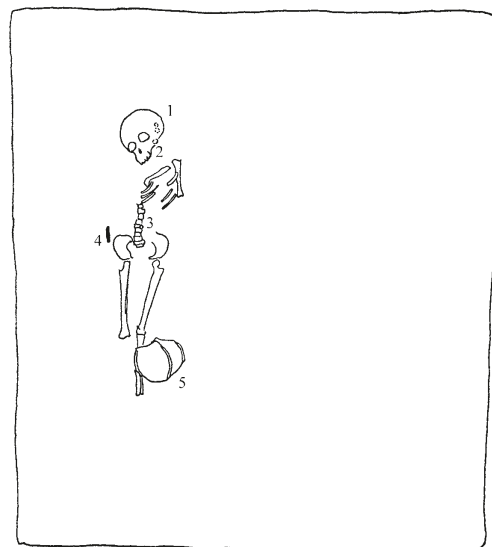
Пол, дубина и оријентација: женски – дечји, ?, 3–И

Опис раке: Правоугаоног, готово квадратног облика: 1,40 m x 1,30 m.

Сл. 70. Гроб 115,
Р 1:20

Fig. 70. Grave 115,
scale 1:20

Сл. 71. Гроб 116, Р 1:20

Fig. 71. Grave 116, scale 1:20

Опис скелета: Скелет детета, старости 3–4 године (Ђу 1990: Т. 1), лоше очуван. Лобања је окренута надесно, труп је на леђима, лева рука је уз тело, десна недостаје (дислоцирана), ноге су испружене и паралелне. Дужина *in situ* 0,83 m.

Распоред и опис прилога: (1) Наушница, код левог уха, бронзана: лоптасти привезак о каричици кружног пресека. Патинирано. R каричице 1,5 cm, привеска 1,8 cm (694). Т. XVIII/116-1. (2) Наушница, код левог уха, сачувана је само бронзана каричица кружног пресека, отворених крајева, R 1,5 cm (695). Т. XVIII/116-2. (3) Перле, на средини кичменог стуба, укупно две, цилиндричног облика, од кречњака мрке боје, са белим таласастим линијама, једна је украшена и плавим окцима, друга белим тачкама. R 0,6 cm, односно 0,4 cm (696). Т. XVIII/116-4, 5. (4) Нож, уз десно крило карлице, споља, гвозден, кородиран, фрагмент сечива и трна, са траговима дрвене оплате. 6,6 cm x 1,9 cm. Т. XVIII/116-3. (5) Лонац, уз леву потколеницу, споља, руком рађен, лоше фактуре, слабо, сиво печен, цилиндричног облика, врат је разгнут, по ивици украшен убодима, дно равно. R отвора 11,0 cm, дна 9,2 cm, h 12,5 cm.

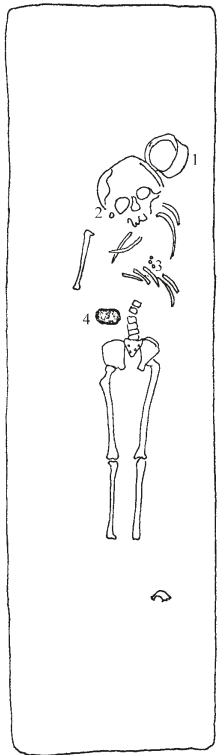
Особеност: Особен је облик раке.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 116 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 117, VII

Пол, дубина и оријентација: женски – дечји, ?, 3–И, девијација 5° ка северу

Опис раке: Издужени правоугаоник, 1,95 m x 0,53 m.

Сл. 72. Гроб 117,
Р 1:20

Fig. 72. Grave 117,
scale 1:20

Опис скелета: Скелет детета, старости 5,5–6,5 година (Ђу 1990: Т. 1), средње очуваности. Лобања је приклоњена грудима, труп је на леђима, десна рука је уз тело, лева је дислоцирана, ноге су опружене и паралелне. Дужина *in situ* 1,05 m.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, са леве стране лобање, лоше фактуре, слабо, сиво печен, обод готово вертикално профилисан, по рубу украшен низом косих уреза, трбушастог облика, равног дна. По спољашњости видљиви трагови дотеривања површине. R отвора 9,0 cm, дна 8,0 cm, h 9,8 cm (697). Т. XVII/117-1. (2) Наушница, испод десног уха: фрагментован лоптасти привезак бронзане наушнице. R 1,5 cm. Т. XVII/117-3. (3) Перле, испод ребара, са леве стране, обе од кречњака мрке боје: једна цилиндричног облика, са белим окцима и жутиим линијама (R 0,6 cm), а друга двојна, са белим линијама и жутиим окцима, h 1,0 cm (698, 699). Т. XVII/117-4,5. (4) Копча, десно од кичменог стуба, гвоздена, јако кородирана, из четири фрагмента, трапезоидног облика, 5,5 cm x 4,2 cm. Т. XVII/117-2.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 117 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 118, XI

Пол, дубина и оријентација: женски, ?, СЗ–ЈИ, девијација 5° ка северу

Опис раке: Правоугаона рака, 2,00 m x 0,70 m.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 19–23 године (Ђу 1990: Т. 1), средње очуваности. Лобања је окренута на леву страну, труп је опружен на

леђима, руке су опружене низ тело а ноге опружене и паралелне. Дужина *in situ* сса 1,50 m.

Распоред и опис прилога: (1) Нож, поред леве подлактице, гвозден, кородиран, са местимично очуваним траговима дрвених канија, једносеклог пресека. 7,9 cm x 1,7 cm (700). Т. XVIII/118-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 118 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

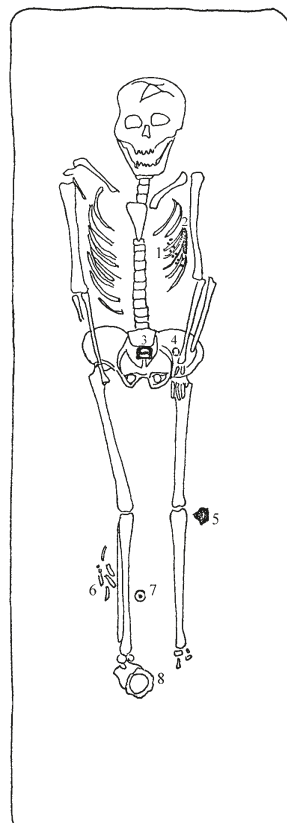
ГРОБ, СОНДА: 119, XI

Пол, дубина и оријентација: женски, ?, СЗ–ЈИ

Опис раке: Правоугаона рака, 2,15 m x 0,74 m.

Опис скелета: Скелет особе женског пола, старости 55–59 година (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања је на потиљку, труп на леђима, руке су равно положене на карлицу, ноге су опружене и паралелне. Дужина *in situ* 1,56 m.

Распоред и опис прилога: (1) Перле, леви низ ребара, укупно десет, од зелене стаклене пасте, овалног облика, неукрашене. R 0,6 cm и мање (702). Т. XVIII/119-2. (2) Нож, изнад (1): фрагментовано гвоздено, кородирано сечиво са траговима дрвене оплате. 10,5 cm x 1,7 cm (701). Т. XVIII/119-1. (3) Копча, по средини карлице, гвоздена, кородирана, трапезоидног оквира, са трном. 3,7 cm x 3,5 cm. (4) Копча, на левом карличном крилу, гвоздена, јако кородирана, правоугаоног облика. 3,2 cm x 2,3 cm. (5) Копча, поред левог колена, споља, гвоздена, јако кородирана, са делимично

Сл. 73. Гроб 119,
Р 1:20

Fig. 73. Grave 119,
scale 1:20

очуваним трном. 4,7 cm x 4,1 cm. Т. XVIII/119-4. (6) Животињске кости, уз десну потколеницу, споља: укупно 12 ситнијих костију. (7) Пршљенак, * између потколеница, керамички, биконични, са перфорацијом од 0,9 cm. R 3,7 cm, h 2,3 cm (703). Т. XVIII/119-5. (8) Лонац, испод десног стопала, лоше фактуре, слабо, сиво печен, рађен слободном руком. Обод је разгрнут, украшен штипањем по рубу, врат сужен, од истуреног рамена трбух се конично спушта до суженог дна. R отвора 9,4 cm, дна 6,7 cm, h 11,6 cm (704). Т. XVIII/119-3.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 119 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

* Библиографија: Mikić – Antonić, Ivetić (2000: 28)

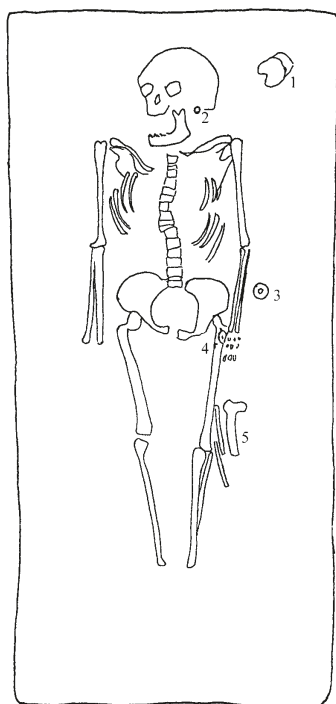
ГРОБ, СОНДА: 120, VII–VIII

Пол, дубина и оријентација: женски, ?, 3–И, девијација 10° ка северу

Опис раке: Правоугаона рака, 1,80 m x 0,84 m.

Опис скелета: Скелет припада особи женског пола, старости 67–71 године (Ђу 1990: Т. 1). Очуваност је добра. Лобања је окренута надесно, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге су опружене, паралелне. Дужина *in situ* 1,32 m.

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, у северозападном углу раке, мањи, рађен слободном руком од слабо пречишћене земље, слабо, сиво печен. Суд је трбушастог облика, обод је разгрнут, врат прстенасто сужен, дно је благо конкавно. R отвора 7,3 cm, дна 4,5 cm, h 8,3 cm (705). Т. XVIII/120-2. (2) Наушница, код левог уха: фрагмент који се распао припадао је типу наушнице од бронзаног лима са кугластим привеском. (3)

Сл. 74. Гроб 120,
P 1:20

Fig. 74. Grave 120,
scale 1:20

Пршљенак, * поред леве подлактице, споља, керамички, црвено печен, пљоснате форме, по средини перфориран. R 4,5 cm, h 1,3 cm (706). Т. XVIII/120-1. (4) Животињска кост, предео леве шаке: птичја лобања. (5) Животињске кости, поред левог колена, споља.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 120 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

* Библиографија: Mikić–Antonić, Ivetić (2000: 28)

ГРОБ, СОНДА: 121, XIII

Пол, дубина и оријентација: дечји, к. 79,51 m, 3–И
Опис раке: Нема података.

Опис скелета: Скелет детета, старости 1,5–2,5 године (Ђу 1990: Т. 1). Очувани су само фрагментована лобања и неколико костију.

Распоред и опис прилога: Нема гробних прилога.

Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 121 (гробни записник).

ГРОБ, СОНДА: 122, XIII

Пол, дубина и оријентација: женски – дечји, к. 79,93 m, 3–И

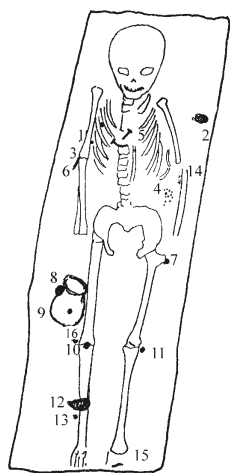
Опис раке: Рака у облику издуженог четвороугаоника, благо закошеног по дужим странама. 1,25 m x 0,45 m.

Опис скелета: Скелет детета, старости 11–12 година (Ђу 1990: Т. 1), добро очуван. Лобања је на потиљку, труп на леђима, руке су опружене дуж тела, ноге опружене и паралелне. Дужина *in situ* 1,20 m.

Распоред и опис прилога: (1) Перла, десна страна грудног коша, од стаклене пасте, шире перфорирана, цилиндричног облика, црвенкаста, украшена окцима. R 1,1 cm (A-C-838). Т. XIX/122-10. (2) Предмет од гвожђа, изнад левог рамена, јако кородирани. 3,9 cm x 2,4 cm. (3) Животињска кост, изнад десне надлактице. (4) Перле, на грудима: ниска од укупно 12 перли, од стаклене пасте, облика ниског цилиндра, једна тројна, две двојне. 0,7 cm x 0,5 cm и мање (A-C-839). (5) Животињске кости, на десној страни груди, укупно две. (6) Животињска кост, на десном лакту: мала кост глодара. (7) Копча, на глави левог фемура, гвоздена, кородирани, правоугаоног облика са повијеним странама, 2,8 cm x 2,3 cm (A-C-840). Т. XIX/122-7. (8) Пршљенак, уз десни фемур, споља, керамички, сиво печен, пљоснат, по средини вертикално перфориран. R 4,0 cm (A-C-841). Т. XIX/122-3. (9) Лонац, уз десни фемур, споља, рађен слободном руком, црно печен, трбушастог облика, благо разгрнутог обода украшеног по ивици утискивањем, извученог дна. R отвора 9,4 cm, дна 7,3 cm, h 11,5 cm (A-C-842). Т. XIX/122-4. (10) Апликација (?), на десном колону, од гвозденог лима, јако кородирани, језичастог облика. 3,9 cm x 2,7 cm (A-C-843). Т. XIX/122-8. (11) Животињска кост, поред левог колена, птичја. (12) Окови, на десној потколеници, гвозде-

ни: шест јако кородираних фрагмената, плочастих, два су ваљкастог облика, на једном има и бронзе, ови плочасти, правоугаоног облика су по рубовима перфорирани. 7,8 cm x 4,0 cm и мање. Плочице би могле представљати оклопне ламеле или окове ведрице (А-С-844). Т. XIX/122-1,2. (13) Жица, изнад десног стопала, бронзана – пет фрагмената патиниране танке жице. (14) Игленица, испод левог лакта, коштана, шупља, фрагментована, цилиндричног облика. Украс је изведен у два поља урезаних паралелних цикцак линија, која су одељена хоризонталним паром уреза. 7,3 cm x 1,1 cm (А-С-845). Т. XIX/122-6. (15) Животињска кост, испод ногу. (16) Перла, уз десну бутину, споља, од стаклене пасте, већа, уже перфорирана, трбушастог облика, жуте боје, украшена белим окцима. R 1,2 cm (А-С-846). Т. XIX/122-9.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 122 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

Сл. 75. Гроб 122, Р 1:20
Fig. 75. Grave 122, scale 1:20

Опис скелета: Скелет детета, старости 5,5–6,5 година (Ђу 1990: Т. 1), лоше очуван. Лобања је на потиљку, труп на леђима – кости трупа недостају – руке су опружене низ тело, ноге опружене и паралелне. Дужина in situ 0,95 m.

Распоред и опис прилога: Прилога није било.

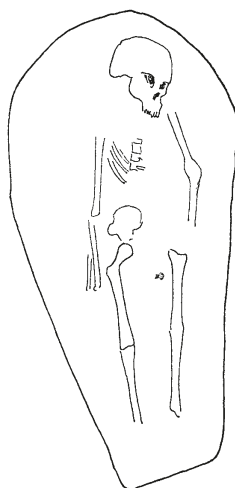
Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 124 (гробни записник и скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 125, XIV

Пол, дубина и оријентација: дечји, к. 77,69 m, СЗ–ЈИ, девијација 5° ка северу

Опис раке: Рака је неправилног облика, са дуже североисточне стране правилно засечена, а у западном углу у пределу главе знатно заобљена. 1,20 m x 0,65 m.

Опис скелета: Скелет детета, старости 6,5–7,5 година (Ђу 1990: Т. 1), лоше очуван. Лобања је окренута ка левом рамену, труп је на леђима, леви низ ребра-

Сл. 76. Гроб 125, Р 1:20
Fig. 76. Grave 125, scale 1:20

ГРОБ, СОНДА: 123, XV

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 78,27 m, СЗ–ЈИ

Опис раке: Правоугаона рака, пресечена ровом у горњем делу.

Опис скелета: Скелет припада особи мушког пола, старијој од 23 године (Ђу 1990: Т. 1). Очуване су само кости ногу, опружене и паралелне, а остало је уништено накнадним укопом рова.

Распоред и опис прилога: Гробних прилога нема.

Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 123 (гробни записник и скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 124, XIV

Пол, дубина и оријентација: дечји, к. 77,67 m, З–И, девијација 15° ка југу

Опис раке: Рака је у облику неправилног издуженог правоугаоника, заобљених ужих страна. 1,50 m x 0,50 m.

ра и део пршљенова недостају, руке су дуж тела, ноге опружене и паралелне. Дужина in situ 1,05 m.

Распоред и опис прилога: Нема гробних прилога.

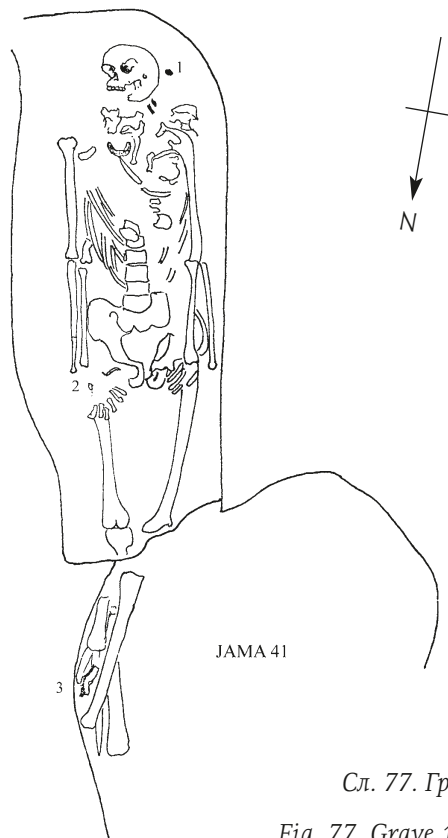
Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 125 (гробни записник и скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 126, XVI

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 79,51 m, Ј–С, девијација 5° ка истоку

Опис раке: Правоугаона рака, нешто сужена према доњем крају који је уништен укопавањем јаме 41. Очуване димензије 1,45 m x 0,55 m.

Опис скелета: Скелет припада особи мушког пола, старости 49–55 година (Ђу 1990: Т. 1). Осредње је очуван, изузев ногу које је од колена уништио накнадни укуп јаме 41. Лобања је на потиљку и окренута је на десно, труп је опружен на леђима и у горњем делу поремећен, руке су спуштене низ тело, ноге су биле опружене и паралелне.

Сл. 77. Гроб 126, P 1:20

Fig. 77. Grave 126, scale 1:20

Распоред и опис прилога: (1) Предмет од гвожђа, са леве стране лобање, јако кородирани, из три фрагмента, на једном кружна перфорација, други је лучног а трећи крстастог облика. Т. XIX/126-1. (2) Нож, предео десне шаке, гвозден, кородирани, из два фрагмента, недостаје врх сечива, уочљиви су трагови дрвета. 9,8 cm x 2,0 cm (А-С-847). Т. XIX/126-2. (3) Лонац, уз десну потколеницу, споља: сачувано је осам фрагментата суда лоше фактуре, слабо печеног, са траговима горења споља. Обод је вертикално профилисан, раме нешто јаче истакнуто, трбух се сужава према дну.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 126 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

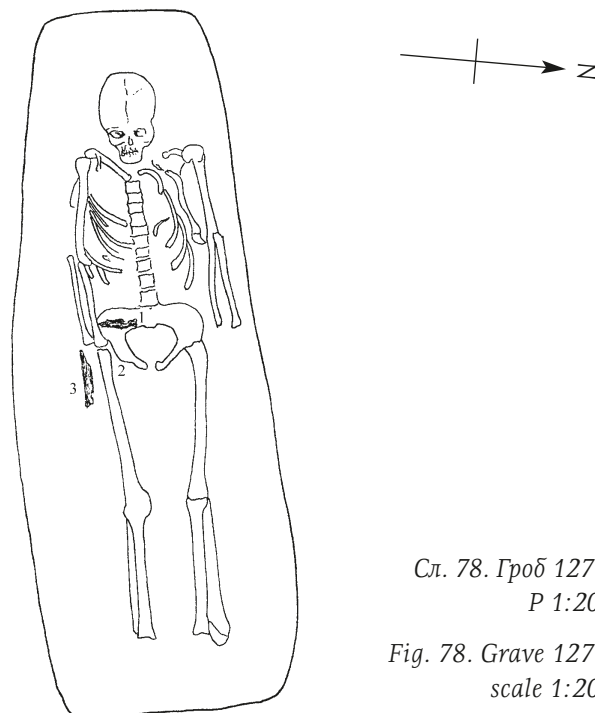
ГРОБ, СОНДА: 127, XVIII

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 78,56 m, 3–И, девијација 4° ка југу

Опис раке: Четвороугаоног облика, шири се према доњој, источној ивици. Дужина 1,86 m, ширина 0,45 m код главе, 0,70 m код ногу.

Опис скелета: Скелет припада особи женског пола, старости 30–34 године (Ђу 1990: Т. 1). Добро је очуван. Лобања је на потиљку, труп на леђима, руке су опружене дуж тела, ноге опружене, паралелно положене. Дужина *in situ* 1,51 m.

Распоред и опис прилога: (1) Стрела (?), на десној подлактици и карлици, јако кородирани трн са трагови-

Сл. 78. Гроб 127,
P 1:20Fig. 78. Grave 127,
scale 1:20

ма дрвета. 5,7 cm x 0,8 cm. Т. XIX/127-2. (2) Пршљенак, између десне шаке и карлици, керамички, сечен из зида сиво печене посуде, па отуд благо испупченог облика, перфориран по средини, R 4,0 cm, h 0,6 cm (А-С-848). Т. XIX/127-3. (3) Нож, уз десни фемур, споља, гвозден, јако кородирани, са траговима дрвета на трну за усађивање. Једносеклог пресека, врх недостаје. 15,0 cm x 2,6 cm (А-С-849). Т. XIX/127-1.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 127 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 128, XVIII

Пол, дубина и оријентација: мушки, к. 78,81 m, Ј–С, девијација 3° ка истоку

Опис раке: Рака је правоугаоног облика, 2,28 m x 0,68 m.

Опис скелета: Скелет припада особи мушког пола, старости 35–55 година (Ђу 1990: Т. 1). Лоше је очуван. Лобања, труп и руке потпуно су поремећени (пљачка?), док су ноге положене опружено, паралелно. Утисак је да је сахрана била извршена на уобичајен начин.

Распоред и опис прилога: (1) Копча, испод десног карличног крила, гвоздена, кородирани, кружног облика, сачуван је трн. 3,6 cm x 3,0 cm (А-С-850). Т. XIX/128-1. (2) Нож, предео леве шаке, гвозден, јако кородирани, из три фрагмента, једносеклог пресека. 14,0 cm x 2,2 cm (А-С-851). Т. XIX/128-2. (3) Предмет од гвожђа, испод (2), шупаљ, цилиндричног облика, по средини своје висине перфориран, јако кородирани, из два фрагмента. R 1,1 cm, h 4,0 cm. Т. XIX/128-3.

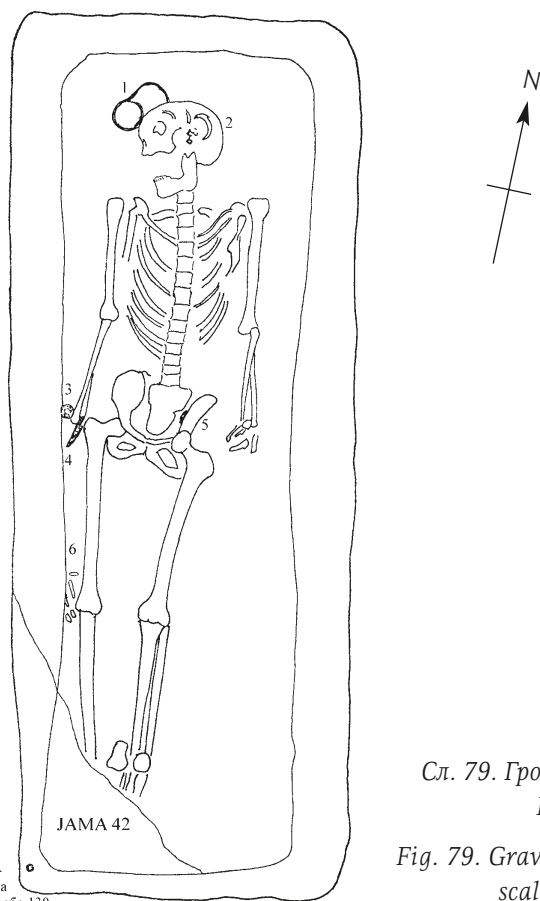
Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 128 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 129, XVIII

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 78,53 м, С–Ј, блага девијација ка западу

Опис раке: Гробна рака је правоугаоног облика, према цртежу основе стиче се утисак да се сужава према дну. 2,30 м x 0,90 м. Југозападни угао раке је захватила јама 42.

Опис скелета: Скелет припада особи женског пола, старости 49–53 године (Ђу 1990: Т. 1). Добро је очуван, изузев доњих костију ногу. Лобања је на потиљку, окренута надесно, труп је опружен на леђима, руке су спуштене низ тело, ноге опружене, паралелне.

Сл. 79. Гроб 129,
Р 1:20

Fig. 79. Grave 129,
scale 1:20

Распоред и опис прилога: (1) Лонац, са десне стране лобање, рађен слободном руком, лоше фактуре, слабо печен, споља трагови горења, асиметричан, обод благо разгнут, по ивици утискиван, дно равно. R отвора 8,2 cm, дна 7,0 cm, h 12,5 cm (А-С-852). Т. XIX/129-4. (2) Наушница, са леве стране лобање, бронзана, патирирана, делимично оштећена. О каричици отворених крајева – бронзаној жици кружног пресека са коленцем

– на петљици од танке бронзане жице виси кугласти привезак од стаклене пасте зеленкасте боје (R 0,7 cm), укупна h 2,3 cm (А-С-853). Т. XIX/129-2. (3) Пршљенак, предео десне шаке, керамички, биконичног облика, делимично оштећен, перфориран. R 3,2 cm (А-С-854). Т. XIX/129-3. (4) Нож, испод (3), гвозден, јако кородиран, сачувани трагови дрвета. 13,2 cm x 1,6 cm (А-С-855). Т. XIX/129-1. (5) Копча, испод левог карличног крила, гвоздена, кородирана, из два фрагмента, трапезоидног облика, сачуван и трн. 3,6 cm x 3,7 cm (А-С-856). Т. XIX/129-2. (6) Животињске кости, поред десног колена, споља: ситније кости.

Смештај материјала; подаци: ГмБ; документација гроба 129 (гробни записник и инвентар, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 131, XVII

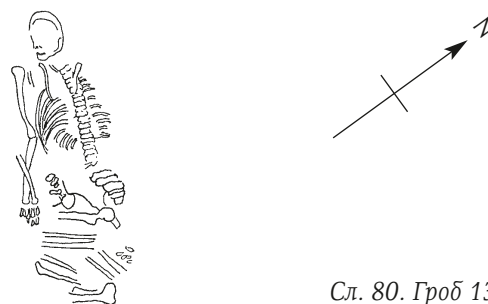
Пол, дубина и оријентација: ?, к. 80,18 м, СЗ–ЈИ, девијација 9° ка западу

Опис раке: Рака није уочена.

Опис скелета: У питању је поремећен гроб. Лобања је на потиљку, окренута на десно раме, десна рука је опружена уз тело, лева недостаје, ноге су згрчене (или поремећене).

Распоред и опис прилога: Гробних прилога није било.

Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 131 (гробни записник, скица основе гроба).

Сл. 80. Гроб 131, Р 1:20

Fig. 80. Grave 131, scale 1:20

ГРОБ, СОНДА: 132, XIX

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 79,99 м, ?

Опис раке: Рака је у потпуности уништена уковањем јаме 44. На северу је ископана мања рупа у коју су положене бутне кости (?). У дну јаме су нађени остаци скелета – комад калоте, надлактица и др.

Опис скелета: Скелет припада особи женског пола, старости 40–60 година (Ђу 1990: Т. 1). Веома лоше је очуван, дислоциран.

Распоред и опис прилога: Гробни прилози нису пронађени.

Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 132 (гробни записник, скица основе гроба).

ГРОБ, СОНДА: 134, XVII

Пол, дубина и оријентација: женски, к. 78,47 m, 3–И
Опис раке: Правоугаоног облика, 2,10 m x 0,84 m.

Опис скелета: Скелет припада особи женског пола, старости 55–59 година (Ђу 1990: Т. 1). Средње очуван скелет, лобања је на потиљку и окренута ка левом рамену, труп је опружен на леђима, десна рука је опру-

жена уз тело, док је лева надлактица испод десне потколенице, ноге су опружене, паралелно постављене. Дужина *in situ* 1,65 m.

Распоред и опис прилога: Гробних прилога није било.

Смештај материјала; подаци: –; документација гроба 134 (гробни записник и скица основе гроба).

но речитих прилога може бити и сама позиција таквог гроба у односу на оне оближње који се могу јасно датовати.

Закључци у овој књизи ће се ипак превасходно темељити на прецизном датовању гробних целина у односу на њихове инвентаре. Проблем распореда гробова ће бити шире коментарисан у одељку о стратиграфији некрополе.

Облике рака је могуће коментарисати, будући да се, укопане у жуту иловачу, јасно сагледавају (Brukner 1968: 170). Убедљиво преовладавају једноставне правоугаоне раке, којих има најмање 51. Ове раке имају облик издуженог правоугаоника у разним пропорцијама дужина страница, које се у случају децјег гроба 116 готово свде на квадратну основу, као и у случају раке гроба 75 – јединог

ОБИЧАЈИ РАНОАВАРСКОГ САХРАЊИВАЊА НА ЧИКУ

У ПОГЛЕДУ ОБИЧАЈА САХРАЊИВАЊА на раноаварској некрополи у Чики највише ће бити речи о облику гробних рака и начину полагања покојника у њих.

Када је реч о оријентацији сахрана, увидом у ситуациони план локалитета може се установити да број гробова са оријентацијом север–југ премашује број сахрана које су одређене као сарматске. Одређен број гробова је оријентисан запад–исток. Оријентација гробова је, међутим, углавном северозапад–југоисток, са девијацијом 10° – 20° према оси запад–исток или север–југ. Грбови су постављени густо, на редове, на међусобном растојању од два до три метра (Brukner 1968: 170–171).

Као и у случају некрополе на Чики, оријентација гробних места на авародопским некрополама и иначе лавира у односу на положај излазећег сунца, према коме Авари одређују страну света, а које је у току једне године свега два пута на истом месту на хоризонту (Ковачевић 1977: 201).

С друге стране, делује очигледно да је рака неког гроба могла бити усмерена и по угледу на неку још увек видљиву оближњу сахрану. У том случају, оријентација гробних рака би се могла третирати као помоћно средство при одређивању хронологије сахрањивања на некрополи. Ово би се пре свега односило на гробове чији инвентар није довољно речит у хронолошком смислу или на оне у којима прилози уопште нису констатовани. На сличан начин, уз оријентацију, од значаја за временско приписивање сахране у којој нема довољ-

гроба на некрополи у коме је сахрањен и пас! У овај збир нису урачунате раке вероватно правоугаоног облика, које су оштећене или уништене неким од бројних познијих укопа, или пак радом механизације. Таквих гробних рака има 12.

Забележено је и 20 рака код којих је уочено извесно сужавање према стопалима покопаних особа, што је најизразитије у случају гроба 97 (сл. 60), где је рака у доњем делу ужа за читавих 0,25 м. Рака се знатније шири према стопалима једино у случају гроба 127 (сл. 78). Чини се, ипак, да у највећем броју случајева сужавање није толико приметно да би се о овако укопаним ракама посебно дискутовало.

Облика неправилног четвороугаоника је још 11 рака, међу којима се истичу рака гроба 61 (сл. 36), са троугаоним проширењем у североисточном углу у коме је лонац и рака гроба 77 (сл. 46), облика искошеног четвороугаоника паралелних дужих страна. Остале раке из ове групе су раке појединих лучно изведених ивица: тако је, рецимо, јужна ивица раке гроба 104 повијена према сахрањеној, док су заобљене уже стране гробне раке 124, односно, знатно је у пределу лобање заобљена рака гроба 125 (сл. 76). Јужни крај децјег гроба 38 оцртава се овално. Понешто су заобљене раке гробова 93 (сл. 56), 94 (сл. 57) и 96 (сл. 59). Могуће је да су неке заобљене ивице гробних рака заправо последица пљачкашког упада.

Рака гроба 42 је копана закошено, тако да се основа сужава према дну. Тако је копан и гроб 51

(сл. 31). Према основи се сужава и рака гроба 44, која је можда копана на банак (сл. 27).

Интересантне су раке гробова 6, 9, 10, 16 (сл. 17), 17 (сл. 18), 32 (сл. 22) и 39. Све су правоугаоног облика. Прва је укопана, уз то да се сужава према основи, тако да је констатовано прочеано удубљење изнад лобање, док су код последње четири уочена удубљења како код лобање, тако и код стопала. У случају рака гробова 9 (сл. 13) и 10 (сл. 14), које су оштећене у пределу ногу, није могуће утврдити да ли су биле укопане само са прочеоним удубљењем или и са оним код стопала.

Правоугаона удубљења прате облик раке: укопана су од 0,15 m до 0,20 m од равни дна и испуњена растреситом, црном земљом (Brukner 1968: 170–171). Таква удубљења у основама гробних рака појављују се на већем броју некропола из периода аварске доминације. Пишући о таквим случајевима са некрополе Циглана Полет у Врбасу (Verbász), где су раке са удубљењима изнад лобање и код стопала натполовично заступљене, и наводећи аналогне примере са некрополе Штурово (Štúrovo), Nagy (1971: 216) оставља отвореним проблем њиховог постојања, не сматрајући их функционалним елементом, односно повезујући их са праксом веровања у загробни живот. П. Риц, међутим, наводи другачије размишљање, према коме плитка удубљења различитог облика имају улогу у постављању дрвених конструкција у гробовима, што је и показано при реконструкцији једног гроба са локалитета Стара Моравица (Ómoravica) – Копало (Rič 1987: 148, 155).

У основи раке гроба 88, неправилно четвороугаоног облика, уочени су негативи дасака, у виду жлебова, који представљају остатке гробне конструкције (сл. 54). Овај гроб припада одраслој особи мушког пола, док одраслој особи женског пола припада гроб 97 (сл. 60), у коме су при ивицама гробне раке пронађена три гвоздена клина, што упућује на постојање ковчега.

Проучавајући гробне конструкције некрополе у Хоргошу, П. Риц је закључио да су тела покојника била оивичена дрвеним даскама, али да нису лежала на њима, већ вероватно на простирци од дебеле коже која се стављала преко неколико попречно постављених гредица. Такав правоугаони оквир није директно поклапан даскама, већ је покојник прекриван кожом, чојом или ћилимом. Гредице постављене вертикално дуж дасака оквира носиле су издигнуту таваницу од дасака, која се ослањала и на банак раке. У случајевима где нису констатовани гвоздени клинови, претпостављено је жлебљење дасака уз употребу дрвених клинова (Риц 2003: 335, Т. I, II).

Опште узев, покојници су сахрањивани у правоугаоним гробним ракама, са извесним сужењем према ногама. Највећа рака је рака гроба 103, димензија 2,58 m x 0,90 m. Облик раке раноаварских гробова на Чику није било могуће утврдити у осам случајева.

Раке на некрополи су констатоване на дубини од 0,90 m до 2,00 m (Brukner 1968: 171).¹² Најнижа забележена кота дна раке покојника је к. 77,67 m – у случају гроба 12, док је кота дна гробне раке 38 највиша – 80,59 m. У кратком осврту на обичаје сахрањивања на сарматској некрополи на Чику објашњено је зашто изостаје осврт на дубину гробних рака.

Положај покојника у гробној раци је могуће мање или више прецизно приказати у 97 случајева. У опруженом положају, са рукама опруженим поред тела, покопана је укупно 71 особа. Дакле, 73,20% особа оба пола, као и оних полно неопређених, сахрањено је на тај начин. Наведено се односи на особе свих узраста. Ипак би требало напоменути да статистичке прорачуне према полној припадности и узрасту ваља узети са резервом, будући да нису сви доступни подаци у потпуности поуздани.¹³

Лобања се у гробовима приклања једном или другом рамену покојника, или је на темену, што, будући да није од археолошког значаја, није посебно посматрано. Једноставно, реч је о последици нестајања мишићног ткива, а не о посебном аспекту сахрањивања.

Посматрано према полној припадности, а у мери у којој се располагало подацима, 22 од 30 особа мушког пола, или 73,33% сахрањено је у опруженом положају. На тај начин је сахрањено и 37 од 49 особа женског пола, процентуално 75,51%. Када је реч о групи полно неопређених покојника, у опруженом положају је покопано 13 од 17 особа, односно 76,47%.

Пет особа је сахрањено са десном руком савијеном тако да је шака у пределу карлице. Укупно гледајући, то је 4,54%. Покојници из гробова 49 (сл. 30) и 107 (сл. 65) представљају 6,90% своје полне групе, покојница из гроба 59 и дете женског пола инфантилног узраста из гроба 105 (сл. 64) заузимају 4,08% своје, уз напомену да је скелет из

¹² Подаци из теренске документације у неким случајевима одуарају (наводи се, на пример, да је скелет из гроба 4 на дубини од 0,09 m, односно да је скелет из гроба 5 на дубини од 2,30 m), уз ограду да су вредности дубине на којој је скелет пронађен накнадно, руком уписане у записнике гробова истражених у првој кампањи 1968. године.

¹³ Полно приписивање сахрањених биће представљено у наредном поглављу.

гроба 59 понешто поремећен (сл. 34). Слично је и у случају дечјег женског гроба 66: десна шака је на карлици а лева недостаје; фемури су размакнути, десна је потколеница савијена ка унутра, док лева недостаје (сл. 37). Могуће је да је исти тип сахране у питању и када је реч о случају гроба 85 (сл. 53), такође дечјег – руке су благо савијене у лактовима, десна нога је више савијена у колену, лева недостаје, но и овде, због стања у коме је скелет нађен, није могуће дати прави суд.

Покојник из гроба 25, односно покојнице из гробова 65 и 72 (сл. 42) сахрањени су са обема шакама у пределу карлице. Ове три сахране у укупном збиру учествују са 3,09%, у полним групама са 3,45%, односно 4,08%. Истиче се запажање из документације да је покојница из гроба 65 пронађена *in situ* без лобање. Лобања недостаје и у оквиру полно неопредељеног гроба 6; у дечјем гробу 39 из исте групе лобања је можда била окренута ка земљи.

Покојник из гроба 78 (сл. 47) и покојница из гроба 94 (сл. 57), узраста *maturus*, сахрањени су у уобичајеном положају, али са левом ногом савијеном у колену ка унутра. Укупно посматрајући, те две сахране представљају 2,06% сахрана у којима је било могуће реконструисати положај особа; према полној припадности оне представљају 3,45%, односно 2,04%. Покојница из гроба 81 (сл. 49) и она сенилног узраста из гроба 99 (сл. 62), те дете из гроба 111 (сл. 68) положени су у раку са ногама понешто искошеним у десну страну. Две покојнице представљају 4,08% своје полне групе.

Особа мушког пола из гроба 30 је сахрањена тако да се горњи екстремитети завршавају шакама испод карлице, док је лева нога подигнута за око 0,60 m од карлице (сл. 21). Десна нога је постављена преко карличних костију, стопалом испод левог фемура. Уз то, горњи кичмени и вратни пршљенови су савијени. Покојник из гроба 115, узраста *maturus*, сахрањен је пак тако да је десна рука благо савијена у лакту, док је леви фемур повијен ка унутра (сл. 70). Ови случајеви представљају по 3,45% сахрана мушкараца, односно по 1,03% укупног броја сахрана.

Двогодишње дете женског пола из гроба 104 положено је у гроб потрбушке. У односу на збир сахрана особа женског пола, проценат је 2,04%, а у укупном збиру 1,03%.

У случају гроба 131 (сл. 80), полно неопредељеног, у питању је или поремећен скелет, што је вероватније, или сахрана у згрченом положају. Боље је очуван скелет младе особе мушког пола из гроба 95 (сл. 58), где је констатовано да се ноге скупљају према стопалима, исто као и у гробу 45 особе женског пола (сл. 28). У односу на полне групе,

проценти су 3,45%, односно 2,04%, а у укупном збиру 2,06%.

Покојници из гроба 93 (сл. 56) је, како се наводи у документацији, нагорела шака (?). Покојница из гроба 46 урачуната је у збир особа положених у раку у уобичајеном положају, но овај покоп издваја чињеница да је уз њену леву ногу сахрањено дете. Због тога је и рака већих димензија (сл. 29).

На крају, није примећено да пол или узраст сахрањене особе утичу на начин укопавања раке или полагања тела у њу.

Једини коњанички гроб на некрополи у Чики је гроб 28 (сл. 20). Покојник је сахрањен у уобичајеном, опруженом положају и покривен је са око 0,40 m дебелим слојем земље, изнад кога су кости коња скупљене у гомилу (Brukner 1968: 172).

У питању је врло редак облик сахране. Донекле је слична сахрана коњаника са Најеве циглане код Панчева, где коњ лежи у висини ногу покојника, на слоју иловаче дебљине око 10 cm (Мано-Зиси, Љубинковић, Гарашанин, Ковачевић, Веселиновић 1948: 73–78). Познати су још неки слични примери из тог времена, истина не из аварског контекста. На локалитетима Виноградное, Сивашовка и Черноморское су изнад скелета положених у ковчеге сахрањени комплетно очувани скелети коња, док су на локалитетима Ковалевка, Сивашское и Димовка изнад ковчега са покојником положени делови коњског скелета. Запажено је да су инвентари сахрана богатији у случају када је уз покојника положен читав коњски скелет, што, дакле, указује на висок друштвени статус. Наведени локалитети су на Криму или у његовом блиском залеђу, у области данашње јужне Украјине (Рашев 2007: 94, Т. 11; 19/1-3; 35/1-3; 28/3). Ранију потврду ове ретке праксе представља гроб са Алтаја, датован у IV–V век, опредељен као хунски (Соёнов 1997: 181).

Могуће је да је у случају сахране са Чика у питању особен погребни ритуал, где би кости коња представљале остатке даће. Није, међутим, забележено да су оне нагарављене. Како није вршена експертиза костију коња, не располаже се ни податком да ли су на њима постојали трагови сечења меса. Није јасно ни да ли су прикупљене све кости коња или само неке: случајевима када се прилажу делови коњских скелета – превасходно лобање и кости ногу – пуну пажњу је посветио А. Ранисављев, наводећи релативно бројне примере из аварског, али и бугарског контекста. Такве сахране се углавном групишу источно од Тисе (Ранисављев 2007: 31–34).

Коначно, разлог оваквог покопа можда је лежао у превенцији пљачке гроба: кости коња и сразмерно моћан слој земље су могли »сакривати« тело и

опрему сахрањеног приликом евентуално отпочете пљачке. У сваком случају, гроб је остао сачуван.

Као на другим авародопским гробљима, и на Чику су особе сахрањиване одевене и опремљене, о чему ће више речи бити у поглављима посвећеним налазима материјалне културе из гробова. Када је реч о остацима одеће, трагови коже из предела левог рамена покојнице из гроба 76 могу бити поменути само условно. Није јасно да ли се ради о остатку одеће или пак ткива сахрањене особе (сл. 45).

У гробове је прилагана и храна. Осим у посудама – оне ће касније бити детаљно обрађене – у које су стављане намирнице за покојничко путовање на »други свет«, остаци хране у ракама се показују и као животињске кости. Када су у питању веће кости, нпр. бутне кости бовида, јасно је да је реч о намерном стављању прилога у храни, али констатовани су и налази ситнијих костију птица, па и глодара. За ове последње је тешко претпоставити да су представљали прилог у храни.

С друге стране, веома је интересантно запажање из документације гроба 105 (сл. 64), где су у лобањи сахрањене девојчице констатоване рибље кости. Може се помислити да оне заправо представљају узрок смрти. Посебна анализа животињских костију из гробова није изведена, јер, пре свега, оне нису сачуване. Такође, чини се да остелошки остаци животиња у гробовима представљају пре део опште фунерарне праксе него гробни налаз речитијег карактера, премда се у литератури понегде расправљало и у том смислу. Примера ради, Ш. Нађ наводи да се на некрополи Полет у Врбасу уз скелет старијег мушкарца полаже старији петао. Аутор, такође, износи утисак да се расподела хране у гробовима може поредити са начином поделе хране код разних номадских група, према рангу појединаца у оквиру велике породице (Nagy 1971: 217).

Ваљало би нагласити и то да је у висини леве шаке покојнице из гроба 55 пронађена љуска јајета. Могуће је да ово није био усамљен случај на некрополи: такав налаз у гробу је лако превидети. У гробу 55 је уз јаје приложен још један прилог у храни – пронађена је и животињска кост. Јаја се у авародопским гробовима проналазе и у комбинацији са животињским костима и као једини прилог у храни. Оба случаја су забележена на некрополи Ченгеле-Фекетехалом (Csengele-Feketehalom), о чему пише Török (1995: 222). У један гроб је могло бити приложено и по неколико јаја, као што је примећено на некрополи Сегед-Кундомб (Szeged-Kundomb) (Salamon, Sebestyén 1995: 44).

Особа сахрањена у гробу 55 била је старости од 17 до 18 година (Éry 1990: Т. 1), што је у складу са

запажањем Ш. Нађа да су јаја на некрополи Циглана Полет у Врбасу полагања углавном у гробове млађих особа (Nagy 1971: 217). На некрополи у Богојеви, у гробу 7, у коме је сахрањено дете старо око шест месеци, јаје представља једини гробни прилог (Веленрајтер 1960: 180, 184). С друге стране, на некрополи Сегед-Фехерто А (Szeged-Feherto A) кокошја јаја се прилажу покојницима оба пола, свих узраста и различитог друштвеног статуса, при чему није уочена ни правилност распореда у оквиру гробне раке (Madaras 1995: 58). Овакав гробни прилог није својствен само Аварима, будући да се неретко појављује и у инвентарима гробова на касноантичким некрополама (Petković, Ružić 2005: 138).

На некрополи на Чику издваја се још једна сахрана. У гробу 75, положен на десни бок, покопан је пас. Рака је у том случају очигледно плиће укопана, будући да се дно налази на к. 80,92 m, највишој коти основе неког гроба констатованој на некрополи. Можда и због тога, она је констатована при самом дну. Гробни записник је врло штур; из илустрације са стиче утисак да су покрај скелета пса дуге кости људских ногу.

Ова сахрана захтева неке додатне коментаре. Пси се понекад на некрополама из доба аварске превласти сахрањују заједно са својим господарицама, мада ретко. Такав је случај, рецимо, у коњаничком гробу из Панчева (Кошух 1995: 59), у горепоменутом атипичном коњаничком гробу са оближњег локалитета Најева циглана (Мано-Зиси, Љубинковић, Гарашанин, Ковачевић, Веселиновић 1948: 73–78), у гробу 13 некрополе Перлек (Микић-Антонић 2003: 118, Т. II/13), или у два гроба некрополе Медлинг (Mödling) у Аустрији.¹⁴

Примере жртвовања паса са ранобугарских локалитета наводи М. Ваклинова (1989: 135–138). Овом проблему посветио се и А. Ранисављев, будући да се из описа гробова некрополе код Мокрина (Mokrév) изводи да су скелети паса нађени укупно у шест рака, и то управо у онима у којима су приложене и главе и доњи делови ногу коња (Ранисављев 2007: 34–35). И због појаве паса у гробовима, аутор, чини се смело, некрополу приписује Кутригурима.¹⁵

Познате су и хронолошки блиске сахране паса са својим господарима из другачијег културног

¹⁴ Реч је о гробовима 489 и 550 ове непубликоване некрополе. Захваљујем колеги Б. Тобијасу који ми је омогућио увид у део документације који је сам израдио.

¹⁵ Осврт на етничко приписивање мокринске некрополе приложен је у оквиру приказа монографије А. Ранисављева (Бугарски 2007а: 442–443).

круга, са аламанско-франачке некрополе Плеиделсхејм (Pleidelsheim). Иначе, у области Тирингије такве сахране нису неуобичајене, а посебно у коњаничким, односно гробовима припадника вишег социјалног слоја, као што је то запажено на некрополама Цојцлебен и Шрецхајм (Schretzheim) (Koch 2001: 157, Abb. 43, 58, 220, 221, 276). Можда би Германима требало приписати и коњаничку сахрану са два пса на некрополи у Коминима

код Пљеваља (Cermanović-Kuzmanović, Srejić, Marković 1967: 115).¹⁶

На локалитету Сабадбатијан (Szabadbattuán), у Мађарској, у аварској земуници је констатована лобања пса, коју је Ђ. Филеп повезао са, у етнологији познатом, праксом заштите од духова. Аутор сматра да су ову врсту сујеверја, имајући у виду време коришћења земунице, донели Авари другог таласа 70-их година VII века (Fülöp 1982: 280).

¹⁶ Сахрана је на цитираном месту опредељена као аварска. Иако нису приложене илустрације ни гроба ни прилога, налаз стаклене чаше, крајње неуобичајен у аварским гробовима, пре би се могао приписати германској сахрани. Ни само место налаза не упућује на аварско одређење сахране. За сахрањивање са псима, али и деловима скелета коња, о чему је било речи, релативно бројне и у временском и етничком погледу разнолике паралеле понудили су још М. Гарашанин и Ј. Ковачевић (Гарашанин, Ковачевић 1950: 198-200).

Када је реч о објављеним резултатима анализа К. Ери, у овом прегледу углавном ће изостати статистике које се тичу особа женског пола. Три гробне целине (62, 86 и 133) засигурно припадају сарматској некрополи. Раније је наведено да су особе из тих гробова третиране заједно са осталим покојницима, јер се сматрало да сви покојници припадају истој некрополи. У већем броју случајева, у приложеним табелама (Ђу 1990) изостају ознаке појединачних гробова, тако да је статистички узорак са раноаварске некрополе по свој прилици поремећен подацима који се односе на особе сахрањене на сарматској некрополи.

Укупан број истражених гробова на авародопској некрополи Чик је 121. Према антрополошким и археолошким параметрима, укупно је 31 гроб

АНТРОПОЛОШКИ КОМЕНТАРИ РАНОАВАРСКИХ САХРАНА

АНТРОПОЛОШКИ КОМЕНТАРИ биће понуђени углавном на основу објављених резултата К. Ери (Ђу 1988; Ђу 1990) и делом на основу нама доступне базе података у којој су груписани поједини резултати обраде скелетног материјала. Када је реч о бази података, обрађено је 20 скелета особа мушког пола и 30 скелета особа женске полне припадности. Прикупљена су полна одређења покојника и њихове телесне висине. У одређеном броју гробних записника налазе се и подаци који се односе на биолошку старост.

Подаци из гробних записника који се односе на полну припадност бележени су очигледно и према археолошком контексту. У том смислу, рецимо, ни за добро очуване скелете особа које су сахрањене без прилога, или са прилозима који се не дају јасно приписати једном полу, не наводи се податак о полној припадности. Ово је најочитије када су у питању дечји гробови: тако се, очигледно према археолошким параметрима, може сабрати да је констатовано 14 гробова деце женског пола. Одредба је реч о покојницама које су сахрањене са неким налазом који се јасно опредељује у женску опрему. С друге стране, ниједан дечји гроб није категорички опредељен као мушки, премда се међу 12 дечјих полно неопредељених гробова свакако налазе и они. Исто се уочава и у случају сарматске некрополе. И иначе је релативно велики број гробова особа чији пол није опредељен – уз 12 дечјих, ту је 19 гробова полно неопредељених одраслих особа.

приписан особама мушког пола, а у том збиру је и гроб 28 који је коњанички. Када се у обзир узму искључиво резултати антрополошке анализе, укупан број особа мушке полне припадности је 25.

Особама мушког пола приписани су, редом, гробови 1, 8, 10, 12, 19, 25, 28, 30, 34, 37, 44, 49, 51, 54, 57, 68, 69, 71, 74, 78, 79, 82, 84, 88, 98, 103, 107, 115, 123, 126 и гроб 128. Од овог збира, оцена о мушкој полној припадности особа из гробова 1, 12, 19, 25, 28 и 30 не потиче из објављених чланака К. Ери (Ђу 1988; Ђу 1990).

Број гробова приписаних особама женског пола на авародопској некрополи је 59, у односу на све параметре. Гроб 46 је двојни: сахрањена је жена са дететом, што се обично тумачи као сахрана мајке и детета.

Гробови особа женског пола су, редом, гробови 2, 5, 7, 9, 14, 15, 17, 22, 24, 32, 33, 42, 43, 45, 46, 47, 50, 55, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 72, 73, 76, 77, 81, 83, 85, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 108, 110, 112, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 127, 129, 132 и гроб 134.

Као дечје сахране¹⁷ опредељени су гробови 2, 42, 58, 66, 73, 83, 85, 91, 101, 102, 104, 105, 106, 113, 116, 117 и 122. Осим за особе из гробова 2 и 58, дечји узраст је потврђен антрополошком ана-

¹⁷ Старосна категорија *infans* односи се на особе до 14. године старости, *iuvenilis* од 15. до 21, *adultus* од 22. до 39, *maturus* 40–59, *senilis* од 60. године живота па надаље. Овакву поделу наводи, између осталих, и М. Štefančič (1988: 12).

лизом, с тим што К. Ери није полно одредила особе те старосне групе (Ђу 1990: Т. 1). Укупно је 35 особа, у оба чланка, приписано женском полу (Ђу 1988; Ђу 1990).

Поред побројаних гробова особа дечјег узраста који су према археолошком контексту приписани женском полу, дечји гробови су и полно неопредељени гробови 11, 38, 39, 46, 48, 52, 56, 63, 67, 87, 89, 95, 109, 111, 121, 124 и 125. Из ове групе, само особа из гроба 11 није поменуто у антрополошком тексту К. Ери (Ђу 1990: Т. 1). Та особа, чији је скелет веома лоше очуван, старости је око једне године.

Сахрањене особе из напред непобројаних гробова су одрасле особе неутврђене полне припадности.

Посматрајући збир разнородних података, пада у очи да је полно опредељено знатно мање покојника него покојница. Узимајући у обзир све старосне категорије, бројчани однос на некрополи је 31 : 59, а процентуални 25,62% : 48,76%. Укупан број полно неопредељених сахрана је 31 – као и мушких. Када се упореде публиковани антрополошки подаци, однос је 25 : 35, тј. 20,66% : 28,93%, при чему су проценти изведени у односу на укупан број сахрана (121). Уколико се узме у обзир релативан однос (према броју од 60 полно одређених одраслих особа), скор је 41,66% : 58,33%. У овом случају, разлика је мања због тога што К. Ери није вршила одређивање пола сахрањене деце, и износи 16,67%.¹⁸

Ову разлику К. Ери тумачи знатном смртношћу младих жена, старости 15–24 године, услед порођајних компликација. Рана смртност је међу особама женског пола заступљена са 21,89% (Ђу 1990: 34, Т. 2), или можда и више, будући да су у статистици могле учествовати и особе са сарматске некрополе. Мушкарци су, пак, умирали у зрелој доби. Чак 61,92% особа мушког пола било је старости од 40 до 54 године. У узрасту *matigus* (40–59) било је 68,46% преминулих мушкараца (Ђу 1990: Т. 2).

Чини се индикативним, опет уз сва ограничења, и висок проценат особа опредељених у инфантилну старосну групу. Ових је особа, према археолошкој документацији, укупно 27: у овом збиру учествује 15 сахрањених особа женског пола дечјег узраста и 12 особа истог узраста неутврђене полне припадности. У укупном скору, израчунато је да сахрањене особе овог узраста представљају 22,31% истражене популације аварске некрополе. Према узорку антрополошке серије, пак, на некрополи је укупно 32 дечја гроба, што представља 32% серије (Ђу 1990: Т. 2). Када се од укупног броја од 100 особа антрополошке серије одбије њих

осам са сарматског гробља, на раносредњовековној некрополи остаје 34,78% сахрањених особа инфантилног узраста.

Процентуална заступљеност новорођенчади је ипак веома ниска – износи свега 3%, тако да К. Ери помишља да су њихови гробови уништени или да новорођенчад нису сахрањивана на овој некрополи. Требало би узети у обзир и могућност да се скелетни остаци тако младих особа, у извесном броју случајева, нису сачували до нашег времена. Према одређеном моделу, на оваквој некрополи могло би се очекивати још око 45 новорођенчади (Ђу 1990: 33–34).

Овај податак би се могао довести у везу са значајним процентуалним учешћем особа инфантилне старости на раносредњовековним гробљима, које може прелазити 30%, па чак и 50% (Štefančić 1988: 66). У том смислу, може се навести и то да је у раздобљу од VI до IX века смртност деце била велика, управо до 50%, што просечно трајање људског живота своди на 20–30 година (Grefen-Peters 1996: 424). Висока смртност деце потврђена на некрополи на Чики се, дакле, може сагледавати у таквом оквиру, иако се последње примедбе не ограничавају искључиво на аварски контекст, већ се односе на раносредњовековни период уопште.

Здравствено стање особа које су сахрањене на Чики ипак је било углавном задовољавајуће. Поред поменутог високог степена смртности жена, истиче се честа појава спондилозе, која се доводи у везу са коњаничким начином живота (Ђу 1990: 36), премда се чини да би требало потражити друге узроке.

Трагови патолошких поремећаја нису чести. Појава зубног каријеса није била значајно заступљена: 1,1% код мушкараца и 5,9% код жена. Учесталост губитка зуба за живота код мушкараца износи 10,1%, а код жена 15,6% (Ђу 1990: 35), с тим што су проценти код особа женског пола можда и нешто нижи, уколико је у узорак била укључена нека особа са сарматског гробља.

Ј. Ковачевић, напослетку, на основу извршене антрополошке анализе елаборира констатоване интервенције на лобањи сахрањене особе из гроба 77 – *foramen occipitale magnum*, те *oss incae totum*, које су могле бити изведене једино постхумно. Објашњење је у прикупљању лобањског праха:

¹⁸ Тврдња К. Ери да међу сахрањеним одраслим особама број жена превазилази број мушкараца за 42% (Ђу 1990: 34) проистиче из другачије постављене пропорције. Број 25, тако, представља 42% броја 35, тако да је рачун у овом случају изведен у односу на број особа женског пола, а не у односу на целокупан узорак.

веровало се да лобањски прах ментално оболелих особа представља лек против таквих болести код других, односно против епилепсије (Ковачевић 1972: 67–72). Чини се да би ово тумачење ипак требало прихватити са резервом. Извесно кружно удубљење је, без даљих коментара, уочено и на лобањи покојнице из гроба 32, у њеном орбиталном делу. Скелет је и иначе оштећен.

Када је реч о антрополошким типовима заступљеним на Чики, Ж. Микић, позивајући се на прелиминарну студију К. Ери, наводи да серија од око 100 скелета са ове некрополе показује одлике мешане популације еуропеидних и монголидних типова (Микић 1997: 116, п. 18). Нешто касније, међутим, К. Ери је навела да је популација сахрањена на Чики у потпуности еуропеидна, да је вероватно настала међу »сауроматско-сарматским« групама западног Казахстана и Доњег поволжја (Ђу 1983: 97, Fig. 12–15). У актуелнијем раду, она наводи да 75% испитаних особа припада долихо-мезокраној еуропеидној групи. Покојник из гроба 37 представља еуропеидну брахикрану особу, док две протоморфне особе мушког пола, од којих је једна покојник из гроба 44, показују благе одлике *Andronovo* групе. Монголидне карактеристике утврђене су

само у случају три особе женског пола и једног детета (Ђу 1990: 35). Ђ. Фаркаш, такође, расправљајући о три лобање монголидних карактеристика са тла Војводине, узгредно помиње присуство монголидног антрополошког типа на Чики (Farkas 1973: 211).

И уколико се из антрополошке серије изоставе особе сахрањене на сарматској некрополи, проценат особа монголидног антрополошког типа остаје низак, и износи 4,35%. У таквој рачуници, преовлађујућа долихо-мезокрана група је у узорку од 92 раноаварске сахране заступљена чак са 81,52%. Због тога, без обзира на то што сарматске сахране приликом анализе нису биле разлучене од раносредњовековних, није умањена вредност закључка да је аварска популација са Чика у потпуности другачија од дотада знане аварске популације Карпатског басена. Међу 85 различитих, не само аварских серија које су коришћене за поређење, она са Чика, у којој мушкарци и жене показују сличне особине, наликује само на две серије које припадају поменутом »сауроматско-сарматском« периоду (700. пре н. е. – 200. н. е.), тј. култури која потиче из степа западног Казахстана и, делимично, из Доњег поволжја и са Јужног Урала (Ђу 1990: 35, 36).

користити као *terminus technicus*, јер су аварску моду засигурно прихватили и други етнички елементи који су живели у Каганату, на начин на који Приск, истина раније, описује свој сусрет са једним Грком из Виминацијума у хунској ношњи («давао је изглед богатог Хуна») приликом дипломатске посете Атилином рингу (Баришић 1955: 16). Слично томе, Прокопије у *Тајној историји* пише о цариградској омладини, припадницима странке »плавих«, који су, одбацујући традицију сопствене културе и престонице, прихватили тзв. хунску или персијску моду (Procorije iz Cezareje: 48–49), на шта се у посебној студији осврнула Phillips (1992: 25–26).

И због оваквих примера, у закључним деловима књиге ће изостати стриктно етничко опреде-

НАЛАЗИ ИЗ ГРОВОВА РАНОАВАРСКЕ НЕКРОПОЛЕ

ДЕТАЉНИ ОПИСИ НАЛАЗА из гробова са некрополе на Чику дати су у каталогу. У овом одељку, они ће бити посматрани групно. Датовање налаза ће се изводити на основу референтне литературе, односно публикованих великих некропола са богатим узорком материјала који је пружио могућност прецизног датовања као и радова посвећених појединим групама налаза. Биће понуђене аналогije са, пре свега, територијално блиских локалитета, чије је датовање у литератури по правилу шире. На тај начин ће, посредно, и за неке раније објављене налазе бити понуђено прецизније хронолошко опредељење.

НОШЊА – ПОЈАСНЕ ГАРНИТУРЕ И НАКИТ

Од налаза ношње, биће коментарисани остаци појасних гарнитура и накит. Сам термин *ношња* је иначе шири од термина *одећа* и *накић*. Под општим термином *ношња* се подразумева нпр. и фризура, тетоважа... (Милинковић 2004: 186). Верујемо да би под појмом аварске ношње требало подразумевати све аспекте њиховог одевања, накита, фризура и сл., али у ширем, културном, а не строго етничком смислу, о чему ће више речи бити у закључним поглављима књиге. На овом месту би ипак ваљало напоменути да сагледавање аварске ношње у културном смислу оставља могућност да је нису носили само Авари у етничком смислу. Из тога следи да би синтагму *аварска ношња* ваљало

љивање особа које су сахрањене на Чику, некрополи раноаварској по свом временско-културном опредељењу.

ПОЈАСНЕ ГАРНИТУРЕ

Појасне гарнитуре представљају најкарактеристичнији елемент мушке аварске ношње и аварске материјалне културе уопште.

Према Ј. Ковачевићу, метални појас је археолошки налаз који у највећој мери указује на социјалну стратифицираност аварских некропола. Појасна гарнитура је, пре свега, ознака припадника војног клана, али нам према луксузности израде и одређеним украсним елементима може сведочити и о рангу њиховог носиоца у оквиру клана (Ковачевић 1977: 101).

Нису, међутим, све појасне гарнитуре биле једнаке намене и значаја. Уз тумачења о постојању три појаса које су аварски ратници носили, од којих су два била функционална – доњи је држао панталоне а о горњи се качило оружје, док је трећи био парадни, наводи се и прихваћенији став о постојању два појаса: један се носио свакодневно, као ознака кланског достојанства, а други је био парадни, стечен заслугама у рату (Поповић 1997: 20). У најгрубљој подели, кожни појасеви су у ранијој фази аварске доминације носили елементе од лима, а у каснијој ливене. Појасеви у гробовима нису сачувани, али метални функционални и украсни елементи јесу. Уследиће анализа ових налаза, и то најпре језичака.

Језичци

Језичци су најпрепознатљивији предмети аварске материјалне културе. Осим главног језичка који је ношен о крају појаса ратника, користили су се и мањи језичци који су красили споредно ремење. Језичци су се каткад употребљавали и као део коњске опреме, што је потврђено, на пример, на некрополи Полет у Врбасу (Nagy 1971: 214, Т. XL/10-13), у гробу 45 некрополе у Чоки (Csóka) (Kovrig, Korek 1960: 262, pl. XCVIII/1-10), или у гробу 58 некрополе код Мокрина (Ранисављево 2007: 45, сл. 42)...

На некрополи Чик, језичци су пронађени у следећим гробовима мушких особа: 1, 10, 12, 28, 37, 51, 54, 78 и 103. Потичу, дакле, из укупно девет гробова, или из 7,44% сахрана које су одређене као аварске.

Одредба је на Чичу реч о језичцима од лима, бронзаног и сребрног, што намеће и друго ограничење при изради статистике: сасвим је могуће, па и извесно, да су неки налази од лима, а међу њима и језичци и други делови појасних гарнитуре, у гробовима пропали пре ископавања. Из два наведена разлога, статистика не може бити веродостојна, али ипак може бити илустративна, те ће бити предочена на таб. 2.

Гроб 1 је оштећен радом механизације, тако да налази у оквиру те гробне целине нису поуздано позиционирани. Пронађена су три језичка од плочице бронзаног лима, неукрашена, од 4 cm и мањи (Т. I/1-10, 7, 8). Два мања језичка из гроба 10 су по врху перфорирана за заковице, док већи језичак такође чине две плочице бронзаног лима, димензија 7,0 cm x 2,5 cm (Т. III/10-9, 11, 8). Нађени су у појасном делу. Примерак од бронзаног лима из гроба 12 је нађен у пределу ребара, али недостаје.

Осам фрагментованих примерака потиче из коњаничког гроба 28, где су нађени испод ногу. Ови налази нису сачувани. На неким од њих су биле констатоване перфорације за заковице; према документацији, били су израђени од бронзаног лима са примесом сребра. Фрагментовани примерак

Сл. 81. Језичци, гроб 78

Fig. 81. Strap-ends, grave 78

од бронзаног лима је и из гроба 37 (Т. IX/37-11). Пронађен је у пределу лобање, но у питању је поремећена целина. У гробу 44, испод левог карличног крила пронађен је фрагментовани примерак од бронзаног лима. У пределу левог кука нађена су и два мања појасна језичка у гробу 51, опет израђена од бронзаног лима, са понеком перфорацијом за заковицу при врху (Т. X/51-2, 3). Из истог гроба потичу још два мала језичка споредног ремења, полуовалног облика, од две плочице бронзаног лима, са заковицама (Т. X/51-6, 7).

Занимљиви су налази из гроба 78, где је сачувана гарнитура, размештена око левог, односно десног карличног крила. Три мања неукрашена језичка од бронзаног лима, до 4,3 cm, пронађена су на левом крилу карлице. На десном крилу су констатовани трагови три језичка од сребрног лима. Нађен је и већи језичак за крај појаса, из исте гарнитуре, од сребрног лима, висине 8 cm. Изнад заковица, на месту увлачења краја појаса, језичци су ојачани тракама бронзаног лима (Т. XIII/78-10, 11, 12, 13, 14, сл. 81).

Из гроба 103 потиче примерак од две траке бронзаног лима спојене заковицом. Реч је о једином сачуваном украшеном језичку са некрополе: декорација је изведена техником отискивања матрицом, у комбинацији геометријских орнамената – решетке ромбова са бордуром кружића (Т. XVII/103-13, сл. 82).

Примерци из гробова 12, 28 и 44 нису сачувани. Стање очуваности доступних налаза, изузев примерка из гроба 103, о коме ће бити више речи, не допушта нам да их повежемо са конкретним ти-

повима са некрополе Алатијан (Alattyán). У ширем смислу они одговарају типовима 32–38, који се јављају до средине VII века, а у случају типа 38 и нешто касније (Böhme 1965: 9–14; 32–36/35, 37, 38/37).

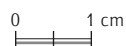
Према серијацији Ј. Забојника, наши језички махом припадају типовима 558 и 559, који су распоређени у најранију фазу, FS, која траје до 650. године.¹⁹ Ови типови језичака су од глатког лима, и најпре су израђивани тако што је савијеном траком обмотавано језгро од органске материје, дрвета или коже, што се на нашим примерцима најјасније види у случају језичка из гроба 37 (Т. IX/37-11). Нешто касније се прешло на компоновање језичка од две плочице бронзаног лима, спојене оквиром од лимене траке (Zábojník 1991: 233, Taf. 1/1-3; Taf. 20/1-4).

На некрополи у Тисафиреду (Tiszafüred), овакви језичци се појављују у раним гарнитурама са бројнијим споредним ремењем, некад у комбинацији са појасном дугмади. Примерци од лима су или потпуно неукрашени, или могу носити тракасти оков по врху, изнад заковице за фиксирање за појас, што међу нашим примерцима показују језичци из гроба 78 (Т. XIII/78-10, 11, 12, 13, 14). И на овом локалитету се описани примерци датују, као што је и уобичајено, у први век аварског присуства, дакле до 670, па и до 680. године (Garam 1995: 188, Abb. 91/1-7).

Потврду датовања добијамо и из целина датованих нумизматичким материјалом: језичци од лима се континуирано срећу уз новац цара Маврикија (582–602), па закључно са ковањима цара Констанса II, тј. са 668. годином (Garam 1992: 170).

Неорнаментисани језичци од трака лима, са заковицама, нађени су и у Суботици и Фекетићу (Bácsfekethegy), где се датују у крај VI и почетак VII века, односно прву половину VII века (Vinski 1958: 13, Т. VIII/1; Т. VII/4-6), као и у Глогоњу (Glogon), где се шире датују у VII век (Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962: 17/1). Аналогни налаз потиче, на пример, и из гроба 10 са локалитета Кестхел-Фенекпушта (Keszthely-Fenekpuszta) (Barkóczy 1968: 281, Т. LXII/4).

Поменуто је да је налаз из гроба 103 другачији утолико што на лицу носи геометријски украс изведен техником отискивања матрицом, налик на декорацију лименог језичка из гроба 173 са некрополе Јутас (Jutas) (Rhé, Fettich 1931: Taf. II/13). Овај језичак, од две плочице бронзаног лима спојене заковицом, одговара типу 33 са Алатијана, који се датује у почетак VII века (Böhme 1965: 10, 11; 33/35). Датовање сродног Забојниковог типа 1 је позније и хронолошки се смешта у старију од

Сл. 82. Језичак, гроб 103

Fig. 82. Strap-end, grave 103

две подфазе средишњег аварског периода, MS I (650–675), која се одликује богатом типологијом појасних гарнитура, рађених и од племенитих метала (Zábojník 1991: 234, 235, Taf. 1/6-9). Са Тисафиреда су налик на наш комад представници типа II, који се датују у средину, односно у трећу четвртину VII века (Garam 1995: 206, Abb. 92).

Из гроба 54 са Чика бележимо налаз 14 окова од бронзаног лима. Може се претпоставити да је реч о тракастим оковима лимених језичака чије плочице нису сачуване (Т. X/54-8, 9, 10, 11).

Копче

На Чики су најзаступљеније варијанте једноставних копчи кованих од гвожђа. Кородиране, налажене су са трном и без њега, у гробовима особа оба пола. Гвоздене копче не спадају у хронолошки нарочито осетљив материјал. Оне се појављују на широком простору и у великом временском распону, тако да представљају веома чест налаз на некрополама из свих фаза аварске превласти.

Гвоздене копче трапезоидног облика су нађене у гробовима 1, 2, 6 (два комада), 7, 9, 17, 24, 28 (опет две), 34, 37 (укупно три), 44, 45, 55, 61, 68, 71, 90, 94, 100, 107, 111, 112, 117 и 129.

Гвоздене копче правоугаоног облика су из гробова III, 16 (два комада), 72, 84, 103 и 119. Примерци

¹⁹ Према резултатима серијације овог аутора (Zábojník 1991), изведене анализом и међусобним поређењем великог броја појасних гарнитура које потичу из затворених целина – гробова са територија Словачке и Аустрије, елементи аварских гарнитура су распоређени у следеће временске распоне: FS (до 650. г.), MS I (650–675), MS II (675–700), SS I (700–720), SS II (720–750), SS III (750–780), SS IV (780–800/825. г.). Према је у питању материјал из области које нису у суседству нашег локалитета, датовања су довољно широка да би могла важити на простору читавог Каганата.

Сл. 83. Копча, гроб 28

Fig. 83. Buckle, grave 28

квадратног облика потичу из гробних целина 25, 69, 74 и 110, они овалног облика, опет гвоздени, из гробова 15, 54 и 79, док су гвоздене копче кружног облика пронађене у гробовима 17, 58 и 128.

Коване гвоздене копче повијених дужих страна су из гробова 13, 25, 32, 34, 45, 49, 55, 57, 60, 67, 81, 98, 99, 115 и 122. Укупно, дакле, гвоздене копче су констатоване у 50 (41,32%) аварских гробова.

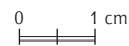
Од примерака гвоздених копчи са ранијим датовањем објављено је више комада трапезоидног, овалног и квадратног облика са некропола Арадац (Aradka) – Мечка, датованих у крај VI и почетак VII века (Нађ 1959) и Мокрин (Ранисављевић 2007), уз примерке трапезоидног облика из Малог Иђоша и Србобрана (Szenttamás), шире датоване у време тзв. Првог каганата (Mrkobrad 1980: 93, Т. LXX/7, 8), те налаз копче правоугаоног облика из Селенче (Bácsújfalú), датован у прву половину VII века (Vinski 1958: 13, Т. V/25, 27, 28). Исте копче се јављају и касније, нпр. у гробовима Манђелоса (Тадин 1995) или на некрополи Полет у Врбасу (Nagy 1971).

На Чикиу је у гробу 28 пронађена овална гвоздена копча са оковом (Т. VIII/28-4, сл. 83). Атипична у аварским гробним инвентарима, она највероватније представља ромејски производ. Нитне за фиксирање за појас, какве су на полеђини окова копче из гроба 28, појављују се на представницима бројних византијских типова, док наш налаз по облику подсећа на копче типова D15–D17, које у својој типологији византијских копчи уводи М. Шулице-Дерлам. Тип D15 траје током већег дела VII века, док се копче типа D16 користе у средишње две четвртине истог столећа. Тип D17 је у употреби крајем VI века и током прве трећине VII века. Ближе поређење није могуће будући да је копча са Чика гвоздена и кородирана, за разлику од бронзаних, ливених примерака који представљају типове поменутог аутора (Schulze-Dörrlamm 2002: 184–188, 247). Налази слични копчи из гроба 28 потичу из Кестхеља (Garam 2001: 91, Taf. 57/9), од-

Сл. 84. Копча, гроб 30

Fig. 84. Buckle, grave 30

носно са раноаварске некрополе Покасепетк (Pókaszepetk) (Sós, Salamon 1995: Pl. IV/35-5).

Бронзане копче су далеко малобројније од гвоздених. Бележе се налази из гробова 30, 54, 84 и 97. Копча из гроба 30 је фрагментована. Њена алка је била елипсоидног облика, ливена изједна са штитасти оковом (Т. V/30-6, сл. 84). Директна аналогија потиче са некрополе Кестхељ-Фенекпушта, из гроба 15 (Barkóczy 1968: 283, Т. LXIII/17). Ова аналогија може сведочити како о пореклу копче, тако и о њеном датовању. Налаз из гроба 30 се може сврстати у рановизантијске копче са U- (штитасти) оковом, и то управо у варијанту где је оков копче ливен изједна са алком. У другој варијанти таквих ромејских копчи, оков и пређица су спојени шарниром. Копче са штитасти оковом се у контексту аварских налазишта датују релативно широко, у крај VI и у прве две трећине VII века, док се у последњој трећини тог столећа јављају ређе (Garam 2001: 88–95, Taf. 56). Слична бронзана копча, нешто скромније израде, потиче из гроба 35 некрополе Бој (Bolyi) (Papp 1962: 188, Т. XXIII/1).

Из гроба 54 је налаз ливене копче елипсоидног облика, са проширеним крајевима алке и лежиштем за трн, који није сачуван. Оков је од две тање траке бронзаног лима (Т. X/54-3, сл. 85). Аналогни

Сл. 85. Копча, гроб 54

Fig. 85. Buckle, grave 54

су неки од примерака типа I са Тисафиреда, који се у оквиру гарнитура од пресованог лима, некад украшених геометријским мотивом или стилизованом врежом, на тој некрополи јављају у периоду од 670. до 700. године (Garam 1995: 206, Abb. 99/2-9). Ова копча одговара и Забојниковом типу 125, слично датованом у његову MS II фазу, од 675. до 700. године (Zábojník 1991: 235, Taf. 26/6, 7). Нешто старијим новцем цара Констанса II (641–668) датован је аналогни налаз из гроба из Сегед-Макосерда (Szeged-Makkoserdő) (Garam 1992: 170). Директна аналогија је и у налазу из гроба 245 са некрополе Сарваш-Грекса-Теглађар (Szarvas-Grexa-Téglagyár) (Juhász 2004: 43, Taf. LIX/5). Иста копча, без окова од трака лима, сврстана у копче византијског круга, пронађена је и на кримској некрополи Суук-Су. Датовање је нешто шире, али остаје у другој половини VII века (Айбабин 1990: 41, Рис. 40/1).

Из гроба 84 потиче налаз мале копче ливене изједна са оковом, са лежиштем за трн. Ова копча, димензија 1,7 cm x 1,2 cm, пронађена је на десном крилу карлице (Т. XIV/84-5). Гроб 84 није био накнадно поремећен. Стога се скреће пажња на то да је налаз из појасне зоне, будући да би копча по својим димензијама, а и изгледу, ван контекста могла бити протумачена и као копча обуће. Остаје отворена могућност да је заправо реч о копчи торбице, како је одређен и одговарајући налаз из гроба 24 са раноаварске некрополе из Варпалоте (Várpalota) у Мађарској (Bóna 2000: 132, Taf. VII/10). Слична копча потиче из гроба 34 некрополе Сегед-Фехерто А (Szeged-Fehértó A), али се не прецизира место налаза у оквиру гробне целине. Датује се у период 590–640. године (Madaras 1995: 18, 63, Pl. 6/34-3). Аналогни налаз из Фекећића је слично датован, у прву половину VII века (Vinski 1958: 13, Т. VII/19).

На левом карличном крилу покојнице из гроба 97 пронађена је алка ливене бронзане копче елипсоидног облика, ромбоидног, односно кружног пресека (Т. XVI/97-6). Налик је на једну копчу која представља тип I на Тисафиреду, где се на сродну пређицу надовезује оков од бронзаног лима. Датује се у прву половину VIII века (Garam 1995: 206, Abb. 99/14). Од представника типова које нуди Забојник, понајвише одговара онима типа 122, који се датује у MS I фазу, од 650. до 675. године (Zábojník 1991: 234, Taf. 25/7, 9). Фрагментарна очуваност налаза не омогућава сасвим прецизну идентификацију, па отуд и различита референтна датовања. Чини се да би налаз, а тиме и гроб 97, јер нема других карактеристичних прилога, ипак требало датовати раније, у складу са Забојниковим типом.

Бронзане копче, дакле, потичу из пет (4,13%) аварских гробова. Како су у гробовима 28, 54 и 84 нађене и већ пребројане гвоздене копче, укупан број аварских гробова у којима се копче уопште срећу је порастао на 52, односно на 42,97% од 121 сахране.

Псеудокопче

Псеудокопче представљају карактеристичан украсни елемент раних аварских појасних гарнитура. Углавном старија литература их сматра израђевинама византијског порекла, али преглед бројних комада пронађених у Азији, па и у северној Европи опредељује њихово порекло другачије – као степско. Може се констатовати да се ови и слични предмети јављају на широком простору релативно дуго, закључно управо са раноаварским псеудокопчама. У том смислу, искључиво је теоретске вредности и тумачење по коме је велики број ових налаза на широком простору резултат аварских сеоба (Bálint 1993: 207, 208). Са запада на исток, област распрострањености псеудокопчи простира се од Подунавља до Сибира (Айбабин 1990: 40). И. Гавритухин и А. Обломскиј преносе Амбровово мишљење да је порекло псеудокопчи на Далеком истоку, с тим што сматрају да се налазима са Кавказа и из Предње Азије шири ареал на коме је настала мода појаса са псеудокопчама (Гавритухин, Обломский 1996: 33). Пишући о типолошком пореклу псеудокопчи, А. Ајбабин је извео закључак да оне представљају последњи стадијум развоја »В-образних« копчи. Овај аутор псеудокопче датује у другу половину VII века (Айбабин 1990: 40).

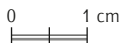
Псеудокопчу из Алатијана Е. Гарам ипак сматра византијском израђевином и по пореклу и по техници израде; на другом месту, она на такав начин опредељује читаву групу налаза (Garam 2000a: 390, Abb. 5/11a; Garam 2000b: 219). Ф. Даим овакав став побија наводећи једноставну чињеницу – да налаза псеудокопчи у византијском контексту заправо нема. Аутор наводи да у типолошком смислу оне потичу од чисто декоративних појасних »копчи«, какве су познате у рејону Волге и Каме, али без јасно утврђене хронологије. Сама техника израде псеудокопчи, међутим, наговештава њихову производњу у радионицама византијских мајстора, за аварско тржиште. У том смислу, уочено је настојање да се на квалитетан начин израде аутентични предмети материјалне културе који, дакле, не би представљали пуку копију оних византијских (Daim 2003: 482–483).

Слична разматрања подстакао је случајни налаз луксузне, златне појасне гарнитура са псеудокопчама из, претпоставља се, околине Сирмијума

Сл. 86. Псеудокопча, гроб 103

Fig. 86. Pseudo-buckle, grave 103

(*Sirmium*), која је објављена у новије време (Поповић 1997). Ова скупочена израђевина византијских мајстора је од стране аутора, уз извесну резерву, представљена као својина самог кагана Бајана или једног од његових синова. Такође, И. Поповић верује да је реч о налазу из гроба који није констатован (Поповић 1997: 54, 7). С друге стране, А. Киш сматра да је пре реч о гарнитурџ која је припадала неком Византинцу, те да потиче из оставе. По овом аутору, сирмијумска гарнитура може бити прихваћена као архетип аварских појасева са псеудокопчама (Kiss 1998: 256). Усвајање овог предлога водило би приближавању наведеном становишту о псеудокопчама које заступа Е. Гарам, али је, с обзиром на нејасне околности налаза, и став А. Киша нужно спекулативан.

Када је реч о некрополи на Чику, у окове псеудокопчи могуће је сврстати два налаза из гроба 103, из појасног предела (Т. XVII/103-10, 11, сл. 86). Реч је о мањим језичастим предметима од бронзаног лима, рађеним у техници отискивања матрицом. У типологији коју су приложили И. Гавритухин и А. Обломски, сврстани су у тип 2в, уз назначену могућност да припадају типу 1е (Гавритухин, Обломский 1996: 34).

Из гроба 28 потиче оштећен, фрагментован предмет од сребрног лима, највероватније такође псеудокопча (Т. VII/28-15). Налаз је из предела појаса – прецизније, у оквиру гробне целине је пронађен испод десне руке. Балох и Кохеђи сматрају да овај предмет представља псеудокопчу, с тим што су ти аутори понудили цртеж на коме је он знатно боље очуван (Balogh, Kóhegyi 2001: 339, Abb. 10/10). Налази са Чика, дакле, потичу из два аварска гроба (1,65%).

Аналогне псеудокопче представљају тип 33 са Алатијана, који се, како је већ наведено, на том локалитету датије у почетак VII века (Vöhrte 1965: 10, 11; 33/35), односно Забојников тип 178, из MS I фазе, са датовањем од 650. до 675. године (Zábojník 1991: 235, Taf. 34/1). На исти начин одударају датовања језичка из гроба 103. У односу на новије,

Забојниково датовање, гроб 103 може се одредити у средину VII века, прецизније у трећу четвртину имајући у виду и датовање појасног окова, које ће бити изведено нешто касније.

Директне аналогџе потичу, даље, са локалитета Кишкунфелегхаза-Пакапуста (Kiskunfélegyháza-Pákarusztá) (Balogh 2002: Abb. 14). Одговарајући окови су и из гроба 18 са некрополе Деск Н (Deszk H), пронађени у комбинацији са раноаварском коњаничком опремом, окцастом перлом, грануларним наушницама типа *Szent-Endre*, копчом типа *Salona-Histria*, неукрашеним језичцима од лима, али и с једним језичком отиснутим матрицом, као и проломљеним оковима појасних рупица (Balogh 2004: Abb. 7-12).

Псеудокопче су констатоване и међу предметима из велике оставе од 411 предмета из Гапонова, у области Курска, у којој су забележени и налази језичака од лима, тзв. словенских фибула... Остата се датије у последњу трећину VII века (Гавритухин, Обломский 1996: 177). Из сличног контекста је и псеудокопча ливена у сребру, која потиче из чувеног блага Мартиновке (Pekarskaja, Kidd 1994: 53, Kat. 10, Taf. 38/6), или златна из Малаје Перешчепине, такође у Украјини (Бобринской 1914: 114, Рис. 29).

Појасне апликације и дугмад

У овом одељку ће најпре бити описано неколико фрагментованих налаза који би према свом позиционирању у оквиру непоремећених гробних целина могли представљати остатке лимених појасних апликација. Реч је о предметима из гробова 51, 68, 78 и 103 у којима су сахрањене особе мушког пола.

У гробу 51 је изнад левог кука сахрањеног пронађена фрагментована апликација од бронзаног лима са две очуване заковице (Т. X/51-10). Стање очуваности налаза не допушта конкретнија поређења. Поред левог крила карлице, у овом гробу је пронађен и предмет од пресавијеног гвозденог лима, трапезоидног облика, где је корозија очувала трагове тканине (Т. X/51-8).

Са десног карличног крила покојника из гроба 68 потичу фрагментоване ситне апликације од бронзаног лима. На једној, штитастиг облика, по рубу је изведена бордура искуцаних тачака (Т. XII/68-8, 9). За тај налаз није установљена аналогџа. Друга је изведена у виду три калотаста испупчења (Т. XII/68-7). Тај фрагмент би могао потицати од украсног ременог дугмета – таква дугмад су, примера ради, констатована у гробу са локалитета Сегвар-Саполдал (*Szegvar-Sápoldal*) на појасевима којима је коњаник опасивао оружје. Реч је о рано-

аварској сахрани; из истог гроба су и други елементи који одговарају налазима са Чика, као што су мање ливене копче, идентичне онима из гроба 84 са наше некрополе (Bóna 1979: 8, Abb. 2/6, 7, 13). Сличне апликације су из коњаничког гроба 55 са некрополе Бој у мађарском делу Барање (Papp 1962: 178, Т. XIV/7–13). Сродан налаз потиче и из гроба 198 некрополе Хистрије (*Histria*), где је описан као половина перле од лима. Из тог гроба је и цилиндрична трочлана перла, о каквима ће касније бити речи (Fiedler 1992: 438, Taf. 27/2).

У гробу 78, у пределу главе левог фемура пронађене су мање неукрашене појасне апликације од сребрног лима, слабо очуване (Т. XIII/78-15, 16).

Међу елементима појасне гарнитуре из гроба 103 препознајемо и оков од бронзаног лима, орнаментисан венцем полусферичних испупчења и искуцаних тачака. Може се претпоставити да је овај фрагментовани налаз изворно био правоугаоног облика (Т. XVII/103-9). Технолошки и типолошки, овај предмет одговара репрезентима Забојничког типа 179, из MS II фазе, од 675. до 700. године, премда није реч о директној аналогiji (Zábojník 1991: 235, Taf. 34/3-10).

У појасне апликације се вероватно могу уброяти и неочувана дугмад-розете са заковицама из гроба 28, јединог коњаничког, будући да су пронађена у пределу појаса сахрањеног. Слична дугмад у коњаничким гробовима старије фазе аварске превласти појављује се, међутим, и као украс коњске орме. У коњаничком гробу некрополе Чока – Кременац, исте розете красе и опрему коњаника и, њих 77, орму коња (Vinski 1958: 10; Kovrig, Korek 1960: 262, pl. XCV/3-5, XCVI/1-48, XCVII/1-29). Одговарајући су налази из коњаничког гроба 5 са острва Сигет (Sziget) (Sós 1961: 36, Fig. 4/2-6). Аналогне розете са некрополе Сарваш-Грекса-Теглађар такође потичу из коњаничког гроба 245. Слични налази из гроба 12 са тог локалитета представљају, међутим, део појасне гарнитуре покојника (Juhász 2004: 43, Taf. XXXI/2; 11, Taf. I/12-2). Исто је и на некрополи Штурово: у гробу 49, розете су пронађене у зони појаса сахрањеног мушкарца, док је гроб 126 коњанички (Тоџик 1968а: 22, Taf. XXI/6-8; 38, Taf. XXX/7-16).

Позлаћене розете потичу и са некрополе код Мокрина (Ранисављево 2007: 45, сл. 37). Одговарајуће позлаћене розете се појављују, даље, као украс коња и у гробу из Иванче (Iváncsa), који је, уз поменути гроб из Чоке, представљен као једна од карактеристичних коњаничких сахрана Тотипуста-Игар (Tótipusztá-Igar) групе, тј. прелазног аварског периода, који је трајао током последње две или три деценије VII века (Bóna 1970: 262, Fig. 2; 10).

Розете од бронзаног лима из гроба 28 са Чика вероватно су биле налик на очувани примерак из гроба 17, уз једну могућу разлику: у документацији се наводи да су на полеђини била два трна за причвршћивање за појас. Искуцано округло дугме из гроба 17 је пречника 2,5 cm и украшено по пољу кружно распоређеним псеудогранулама, а од те бордуре се зидови спуштају под благим углом (Т. IV/17-13). Заковица недостаје, но вероватно је био примењен уобичајени приступ израде дугмета са капом, заковицом и оловним пуњењем. Оловна испуна је имала двојаку функцију: с једне стране је везивала ленгерасту спојницу за капу дугмета, остављајући слободном петљицу спојнице преко које је вршено ушивање, а с друге стране је дугмету давала масу. Розета у гробу 17 највероватније не представља појасни украс, будући да је нађена у пределу врата.

Налаз бронзаног дугмета-розете помиње се и у документацији гроба 115. Предмет је био пронађен на левој страни грудног коша особе мушког пола, али, будући да није сачуван, неће бити укључен у статистичку обраду.

Остала дугмад са Чика потичу, дакле, из гробова 1, 3 (?), 28, 44 и 103. Непознато је тачно место налаза у оквиру целине гроба 1. Реч је о три дугмета од бронзаног лима, полусферичних капица, са спојницама од жице, условно речено ленгерастог облика (Т. I/1-12, 13). Могуће је да су представљале елементе окова ране појасне гарнитуре.

Најинтересантнији налаз дугмади са некрополе је, опет, из гроба 28, јединог коњаничког, где је испод ногу пронађено 48 комада конструктивног типа, коме припадају и примерци из гроба 1, од танког сребрног лима, само већег пречника – 2,4 cm (Т. VII/28-14). Ти налази, или бар већина њих, могли су украшавати коњску орму. И у гробу 44 је забележен налаз три полусферична дугмета од танког бронзаног лима. Бронзано дугме кружне главе, веома оштећено, пронађено је у гробу 103, смештено по средини грудног коша.

Дугмад овог типа, са полусферичном главом, ленгерастим спојницама и оловним пуњењем, појављује се и у мушким гробовима 31 и 85 на Арадцу, где се датује у крај VI и почетак VII века (Нађ 1959: 58, Т. VIII/10; 62, Т. XXIII/16b), у два гроба мокринске некрополе, где представљају украс коњске орме (Ранисављево 2007: 45, сл. 36), исто као и у гробу коњаника из Панчева (Кошух 1995: 59, Т. I/7, 9-12), односно са локалитета Сегвар-Саполдал (Bóna 1979: 10, Abb. 4/1, 2; Abb. 5/1). Налаз из Сегвара је датован новцем цара Маврикија. Полусферична дугмад из Хајдудорога (Hajdúdorog) појављује се, опет, са новцем цара Ираклија (Garam 1992: 171).

Број гробова: 121 (100%)	језичци	копче				псеудокопче	дугмад
		гвоздене		бронзане			
у гробова	9	50		5		2	6
		#: 121	41,32%	#: 121	4,13%		
%	7,44%	Σ 42,97%				1,65%	4,96%

У гробовима Чика, од елемената појасних гарнитура су убедљиво најзаступљеније гвоздене копче.

Табела 2: Заступљеност елемената појасних гарнитура у аварским гробовима на Чики

Table 2: Percentage of belt elements in Avar graves at Čik

Како се то и на Чики показује, розете и полусферична дугмад красе како раноаварске појасне гарнитура и горње комаде одеће (налази са грудног коша или из предела врата), тако и коњску орму. Украшавање коња практично истим украсима као и коњаника, на шта је у одељку о језичцима већ скренута пажња, уз елементарну чињеницу да се истакнути ратници сахрањују са коњима, сведочи о великом значају тих животиња у изворно номадском друштву.

Будући да су појасне апликације разнолике а веома лоше очуване, није било сврховито изводити статистику. Дугмад су пак констатована у шест (4,96%) аварских гробова.

На некрополи у Чики нису установљени нарочито луксузни елементи појасних гарнитура. Комади од злата изостају; изузев псеудокопче из гроба 28 од сребрног лима и мањих ремених језичака из истог коњаничког гроба који су, према документацији, израђени од лима од бронзе са примесом сребра, сви остали налази су од бронзаног лима. Бројне гвоздене копче су коване, док су бронзане ливене.

Како је реч о раноаварској некрополи, изостају други ливени елементи гарнитура, који по правилу у земљи остају боље сачувани. Из тог разлога је већ наведено да је статистика пре илустративна него у потпуности веродостојна.

НАКИТ

Накит се обично, мада не и искључиво, везује за гробне инвентаре особа женског пола. Од више категорија накита, најпре ће бити представљене наушнице.

Наушнице

Наушнице су бројчано изразито заступљени комади накита на некрополи код Чика. Срећемо их у инвентарима гробова I, 2, 5, 7, 9, 14, 17, 24, 30, 42, 43, 45, 46, 58, 59, 66, 72, 73, 74, 77, 81, 83, 92,

94, 100, 103, 105, 108, 112, 116, 117 и 129. Према теренској документацији, једино је у гробу 30 сахрањена особа мушког пола. Такво је, међутим, и полно одређење особе сахрањене у гробу 74 према коришћеној антрополошкој бази података као и публикацији (Ђу 1990: Т. 1). Наушнице су констатоване укупно у 32 гроба, или у 26,45% гробова на некрополи.

Најједноставније бронзане каричице су налажене у гробовима 9, 24, 27, 45, 46, 66, 77, 81, 105 и 116. Упарене потичу из гробова 2 и 59 (Т. I/2-9, 11; Т. X/59-2). Из гроба I је такође таква каричица, али сребрна (Т. I/I-5).

Једноставне каричице отворених крајева није једноставно уско хронолошки одредити. Присутне у раној фази аварске превласти, оне се јављају и касније, у гробним инвентарима са почетка IX века. Представљају елементарне и веома честе налазе на авародопским гробљима. Тако су забележене у више гробова са, примера ради, некропола Арадац – Мечка (Нађ 1959) или Полет у Врбасу (Nagy 1971). Може бити поменут и налаз из Богојева (Gombos) (Vinski 1958: 14, Т. X/14), као и онај из гроба 13 са некрополе Озаци IV (Hódság) (Kartmanski 1976: 7, Т. XIV/9).²⁰ Аналогни примерци су и међу представницима типа II са Тисафиреда (Garam 1995: 284, Abb. 149, 17–18).

Из гроба 50 потиче примерак од тордиране бронзане жице (Т. VIII/50-4). Аналогна наушница потиче из гроба 229 некрополе Јасзапати (Jászaráti) (Madaras 1994: Т. XXXIV/229/1).

Из гроба 30 је фрагментовани налаз наушнице привеска пирамидалног облика, рађен од бронзаног лима у техници отискивања матрицом (Т. V/30-4). Сферични завршетак није сачуван. Слични налази, али златни, потичу из Рама и Мајдана (Magyar-

²⁰ Предмет је по свој прилици погрешно функционално одређен као прстен.

majdán), као и из Велике Кладуше. Налаз из Рама је шире датован у доба тзв. Првог каганата, у VI и VII век, док је примерак из Мајдана датован у прву половину VII века. Овакве наушнице из Банатског Аранђелова (Oroszlámos) су нестале (Vinski 1956: 64, 71; Vinski 1958: 12, Т. IV/14; XI/13, 14). Из рано-аварског контекста је и пар златних пирамидалних наушница са мокринске некрополе (Ранисављево 2007: 48–49, сл. 62–64).

У старијој литератури се, без финије поделе, овакви примерци опредељују у варијанту типа *Szent-Endre*, као веома сродни наушницама са сферичним привесцима. У сваком случају, овакав накит, квалитетно израђен под утицајем варваризоване византијске моде, карактеристичан је за богате сахране старијег хоризонта (Vinski 1958: 24).²¹

Тај накит се углавном датује у прву половину VII века, уз напомену да се према Е. Гарам појављује већ крајем претходног столећа. Уз то, исти аутор сматра да је порекло пирамидалних наушница византијско (Garam 2001: 28–29), при чему се позива на давнашње закључке З. Винског, који је убедљиво приказао генезу оваквих наушница од јонских преткласичних примерака, преко етрурских, па потом и налаза из црноморске области из доба антике. Током VI века, такве наушнице се производе или у ромејским радионицама, или од стране путујућих ромејских златара (Vinski 1956: 65–67), али и аварских, о чему сведочи налаз матрице за израду пирамидалних наушница из чувеног гроба из Кунсентмартона (Kunszentmárton) (Csallány 1933: 25, Т. I/15). Известно је да у овом случају није реч о гробу византијског мајстора, већ аварског: за римског грађанина, коњаничка сахрана била би незамислива (Daim 2003: 480).

Прецизнијом аналогijом, примерак са Чика се може сврстати у наушнице типа *Deszk* (Bálint 1993: Abb. 2c), док као варијанта типа *Szent-Endre* остају крупнији примерци, са пирамидама од већих гранула. Један од њих се на епонимном локалитету датује новцем Јустина II (565–578), као и сродна наушница, али варијанте са сферичним привеском и гранулама (Garam 1992: 170).

У типолошком смислу, изузимањем пирамиде долази се до облика који се састоји од каричице, гранула и кугластог привеска (Ormándy 1995: 169). Са некрополе Чик, бронзане наушнице са три веће грануле и сферичним привеском су из гробова 43 и 58 (Т. XI/58-2, сл. 87); иста, али позлаћена је из гроба 14 (Т. III/14-5). Сребрна каричица са коленима и сферичним привеском са три грануле је из гроба 108 (Т. XVI/108-1), док је пар сребрних каричица са сферичним привесцима, који недо-

Сл. 87. Наушнице, гроб 58

Fig. 87. Earrings, grave 58

стају, и са по четири грануле пронађен у гробу 17 (Т. IV/17-9).

Аналогне су наушнице типа 1 са Алатијана, који се датује у прву половину VII века (Böhme 1965: 3; 33/1). Примерци ових варијанти се појављују у целинама са новцем цара Фоке (602–610), дакле на почетку VII века (Garam 1992: 170). И Орманди их датује у прву половину VII века, напомињући да такав облик гранулираних наушница у Карпатску котлину стиже у типолошки потпуно развијеном облику. Предмети украшени техником гранулације се, иначе, срећу на ширем простору централне и источне Европе, посебно између Дунава и Тисе, и отуд не представљају поуздан индикатор етничке припадности особа које су их носиле (Ormándy 1995: 169, 170, Abb. 8, 9–11).

Аналогије са наших локалитета су у пару златних наушница из Крчедина (Kerecsend) (Vinski 1958: 15/A), док се позлаћени примерак из гроба 1 из Вајске датује у крај VI века (Bukner 1982: 29, Т. II/2), мада је већ наглашено да би ову некрополу требало датовати у рани VII век. Забележени су и примерци од сребра из Арадца, Пригревице (Bácsszentiván), Фекетића, чак из села Рсавци код Пирота, док су бронзани примерци из Чоке, Богојева IV, Мокрина и Чонопље (Csonoplya) (Mrkobrad 1980: 94–95, Т. LXXII/ 3, 4, 7).²²

21 На истом месту се наводи да пирамидално завршене наушнице представљају налаз који се везује искључиво за сахране особа женског пола, за разлику од сферичних, које се појављују и у инвентарима гробова мушкараца. Каснији налази демантовали су овај став: тако је гроб 30 на Чики једини гроб мушкараца у коме је констатована наушница, док је на локалитету Сегвар-Саполдал аналогна наушница пронађена у оквиру богатог коњаничког гроба (Bóna 1979: 5, Abb. 2/3).

22 Интересантна је и археолошка потврда секундарне употребе ових предмета. Реч је о наушници сферичног привеска са гранулама из гроба 72 са некрополе на Великом Градцу

Сл. 88. Наушница, гроб 73

Fig. 88. Earring, grave 73

Пар једноставних каричица потиче из гроба 112. На тим примерцима се крајеви додирују, а на једној каричици је примећен и навој веома танке бронзане жице. Сферични привезак овде није сачуван (Т. XVII/112-3, 4). Сличан примерак, где крајеви каричице прелазе један преко другог, потиче из коњаничког гроба са налазишта Ловћенац-Секић (Szekics) (Vinski 1958: 13, Т. VII/23). Украшена навојем танке бронзане жице је и једна од каричица из гроба 129 са некрополе Кишкере (Garam 1979: Taf. 20/25).

Бронзане каричице са сферичним привеском од две спојене калоте пронађене су у гробовима 5 (пар, Т. II/5-3), 7, 58 (Т. XI/58-1, сл. 87), 92 (пар), 103 (Т. XVII/103-16), 116 (Т. XVIII/116-1) и 117. Ови налази одговарају представницима типа 5 са Алатијана рађеним у сребру, који се датују у прву половину VII века (Böhme 1965: 3; 33/5). На Тисафиреду се такви примерци јављају најкасније до 680. године (Garam 1995: 263, Abb. 148/1). Једнако их датује и Ј. Орманди, са почетком од средине VII века. Оне се развијају, типолошки, из разних типова наушница пирамидалног и кугластог привеска, редуковањем декоративних елемената (Ormándy 1995: 169, Abb. 7, 8).

Свих пет гробова са Чика биће ипак датовани у прву половину VII века: гроб 58 и због друге наушнице, која и по Ормандију спада у прву половину века; гробови 5 и 92 и због лонаца, гроб 116 због перли, о чему ће више речи бити касније.

Понекад се кугле од племенитог метала замењују стакленим (Böhme 1965: 3). На Чику су заступљене и такве наушнице, са сферичним привеском од стаклене пасте, углавном тамноплаве боје, што је случај са налазима из гробова 73 (Т. XII/73-4, сл. 88), 74, 83, 94 и 100 (Т. XVI/100-1). Пар оваквих наушница из гроба 74 је додатно украшен цилиндром постављеним око жичане везе привеска и каричице (Т. XIV/74-4, 5). Такво решење је примењено на наушници из гроба 36 са локалитета Непстадион у Будимпешти (Budapest), а аналогично представља и пар наушница из гроба 2 са тамо-

шње некрополе Фероглобус (Nagy 1998: 111, Taf. 89/36-3; 125, Taf. 95/B2-1, 2). Привезак зелене боје је констатован о каричици из гроба 42 са Чика, али и на онима из гробова 72 и 129, где је примењено и поменуто цилиндрично ојачање на вези привеска и каричице (Т. XII/72-3; Т. XIX/129-2).

Наушнице сферичног привеска од стаклене пасте се повезују са типом 4 са Алатијана, који се датује у прву половину VII века (Böhme 1965: 3; 33/4).

Све описане наушнице са сферичним привесцима, било од металног лима или од стаклене пасте, и датовањем у прву половину VII века представљају према старијој литератури варијанте, односно деривате типа *Szent-Endre* (Böhme 1965: 2-3).

Прстење

На некрополи у Чику, прстење је констатовано укупно у шест (4,96%) авародопских гробова. Реч је о гробовима 5, 58, 76, 92, 93 и 102, у којима су сахрањене особе женског пола.

Све прстење је израђено од бронзаног лима, а алке су тракастог пресека. Примерци из последња два гроба нису сачувани. У документацији је наведено да су алке примерака из гробова 5 (Т. II/5-6) и 92 (Т. XV/92-1) носиле плочасте украсне главе елипсоидног облика, но оне нису сачуване.

Једино налаз из гроба 76, фрагментоване алке, носи декоративну главу облика заобљене купе, такође од бронзаног лима (Т. XII/76-1). Аналогија за овај прстен је у налазу из гроба XXIII некрополе Беч-Лисинг (Wien-Liesing). Тај гроб је, као и некропола у целости, млађи од сахрана са Чика: изузев прстена, констатоване су и перле у облику семенки лубенице те лонац рађен на витлу (Mossler 1975: 88, Т. 9/11).

Прстење, иначе, не улази у круг честих и карактеристичних налаза са аварских некропола.

Наруквице

Ни наруквице не представљају особито чест налаз на аварским гробљима. Уз споран предмет из гроба 37, налаз из женског гроба 93 засигурно спада у ту групу накита (Т. XVI/93-3). У том гробу је у пределу десне шаке пронађена бронзана наруквица овалног пресека, спљоштених крајева украшених тешко уочљивим, искошеним, пунктираним

код Доњег Милановца, која се угрубо датује од XI до XIII века (Минић 1969: 243, 247, сл. 19), а према новој анализи, у другу половину XI века и прву половину XII века. Сам налаз наушнице из гроба 72, за његова разматрања иначе споредан, Д. Радичевић датује нешто шире, у VII век (Радичевић 2007: 89, 96).

низовима тачака. Како је у питању једини поуздано опредељен налаз, само он ће бити уврштен у статистику: налаз из једног гроба одговара проценту од 0,83% аварских сахрана на Чику.

Из поремећеног гроба 37 особе мушког пола потиче, из предела десног карличног крила, бронзана наруквица (?) квадратног и тракастог пресека и нешто проширених крајева (Т. IX/37-12).

На некрополи Чепел-Харош, на острву Сигет у Будимпешти, пронађена је наруквица која налазу из гроба 93 одговара по облику али не и по украсу (Sós 1961: 42, Fig. 13). И наруквица из Јутаса, пронађена уз новац цара Фоке (602–610), приближно одговара налазу из гроба 93 са Чика. Датовање новцем, међутим, не затвара време коришћења таквих наруквица, јер се оно протеже на читав рани период присуства Авара (Garam 1992: 152, Т. 31/4).

Перле

Ниске перли представљају уобичајен налаз на некрополама свих периода аварског присуства. Најчешће се налазе у гробовима особа женског пола. Бележе се и појединачни налази. У грубљој подели, са првим аварским таласом се повезују тзв. окцасте перле, док су за други талас карактеристичне оне у облику семенки лубенице (Mrkobrad 1980: 95–96).

Чини се да је производња перли од стаклене пасте представљала једну од активности аварских жена. У појединим женским гробовима су пронађени елементи стакленог мозаика и фрагментовано стакло уопште: стакло је туцано у прах и топљено, па је обликовано у перле за ђердане (Ковачевић 1977: 191).

На нашој некрополи, перле су констатоване у гробовима III, 2, 5, 14, 17, 24, 33, 43, 45, 50, 51, 58, 66, 83, 85, 91, 92, 93, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 113, 116, 117, 119 и 122. Од 121 сахране, оне су пронађене у 31 гробу, или у 25,62%.

Сви ови гробови се приписују особама женског пола, изузев гробова 51 и 103 у којима су сахрањени мушкарци. Може се рећи да је реч о богатим сахранама, будући да су у оба случаја очувани елементи појасних гарнитура. У гробу 103, око врата покојника је била ниска од шест перли. У гробу 51, међутим, само једна перла је на ланчићу од гвоздених алкица: обичај да се мушкарац сахрањује са једном или две перле око врата је централно-азијског порекла и особен је за најстарију генерацију аварских досељеника у карпатско залеђе (Garam 1992: 151).

Карактеристичне окцасте перле су из гробова III, 5, 14, 17, 33, 43, 51, 58, 66 (Т. X/66-1, сл. 89),

Сл. 89. Перле, гроб 66

Fig. 89. Beads, grave 66

85, 91, 92, 93, 103, 105, 106, 108, 113, 116, 117 и 122. Укупно 21 гроб са налазима окцастих перли представља 17,35% раносредњовековних сахрана. Окцасте перле су разнобојне, сферичног, благо биконичног или нешто спљоштенијег облика, са аплицираним пластичним окцима која су распрострањена у једној траци, по средини обима перле. Каткад су окца оивичена бело бојеним прстеновима. Обим и висина ових перли нису у потпуности стандардизовани, као што уосталом није ни њихов облик, али су најчешће око 1 cm.

Окцасте перле представљају општеприсутне налазе на раноаварским локалитетима. Присутне су од доласка Авара па све до средине VII века. Одговарају типу 18 са Алатијана (Vöhme 1965: 6; 33/18). На нашим локалитетима срећу се, између осталог, у Богојеви (Vinski 1958: 14, Т. X/15), у гробовима 1 и 5 у Вајској (Brukner 1982: 29, 33, Т. II, IV), у више гробова у Арадцу (Нађ 1959), Мокрину (Ранисављевић 2007), Чоки и Бечеју (Mrkobrad 1980: 95, Т. LXXIV/2; 97, Т. LXXVI/8). У тим случајевима, аутори их углавном датирају у крај VI и почетак VII века, изузев З. Винског који налаз из Богојева повезује са прелазним периодом аварске превласти, односно са крајем VII века. У том смислу може се поновити да се гроб 103 са Чика према карактеристичним налазима датира у период између 650. и 675. године.

Једна од изузетно бројних иностраних аналогја је ниска из гроба 11 из ромејске енклаве Кестхел-Фенекпуста, датована у другу половину VI века (Barkóczy 1968: 282, Т. LXI/4). Ниска таквих перли потиче нпр. и из гроба 1 са локалитета Кираљок ул. – Мункачи Михаљ ул. у Будимпешти, но у том гробу се издваја налаз наушнице која је направљена тако што је на каричицу навучена управо окцаста перла (Nagy 1998: 35, Taf. 136-5).

Цилиндричне двочлане и трочлане перле од стаклене пасте су пронађене у гробовима 2 (Т. II/2-7, 8), 17, 24, 83 (Т. XII/83-2) и 103. Тих пет гробова чине 4,13% укупног броја сахрана. Перле овог типа представљају раноаварски производ: као

и окцасте, у целинама датованим новцем јављају се са ковањима Јустина II, Тиберија II и Фоке, дакле у другој половини VI и на почетку VII века (Garam 1992: 151, 170). На аварској некрополи Халимба (Halimba), у Мађарској, срећу се у гробовима 394 и 395 (Török 1998: 54, Taf. 41/394-2, 395-1). Такви примерци су и из гроба 523 са некрополе Келкед-Фекетекапу А (Kölked-Feketekapu A), где се појављују у комбинацији са окцастим перлама и с једном већом, централно постављеном перлом (Kiss 1996: 138, Taf. A523-8, 12, 15). Цилиндрични вишечлани примерци срећу се и на некрополи Арадац и у Врбасу. Mrgobrad (1980: T. LXXVI/1, 5) их представља у контексту налаза из периода тзв. Првог каганата.

У гробу 103 (Т. XVII/103-15) налазе се на истој нисци са окцастима, а такође и у гробу 17 (Т. IV/17-3). У гробу 24, у пределу испод лобање, у нисци од пет таквих перли су и три металне каричице – једна од бронзане и две од гвоздене жице (Т. IV/24-11, 7, 8, 9).²³

Једноставне сферичне перле су углавном истог датовања као и претходно описане. На Чика се срећу у инвентарима гробова III (Т. I/III-5), 33 (Т. V/33-6), 50 (Т. VIII/50-3), 110 (Т. XVII/110-2), 119 (Т. XVIII/119-2). Исто важи и за цилиндричне перле из гробова 101 (Т. XIV/101-2) и 102 (Т. XIV/102-3), те за ситније примерке углавном спљоштеног облика из гробова 17 и 119 (Т. XVIII/119-2). У гробу 45 пронађена је перла четвртастог облика од зелене стаклене пасте (Т. IX/45-7).

Привезак – крст

Са Чика, из гроба 17 (Т. IV/17-5) потиче један привезак у облику крста. Једина сахрана са налазом крста представља 0,83% укупног броја. Крст је израђен од олова. Једнаких је кракова, хоризонтално пробушен за вешање. Ношен је о огрлици – нисци гореописаних раноаварских перли, двочланих и трочланих цилиндричних и окцастих.

Гробни инвентар ове женске сахране је занимљив. Уз неке уобичајене аварске налазе, као што су лонац израђен слободном руком и коштана оплата, у гробу се појављују и привезак – звончић те раније поменути пар сребрних сферичних наушница. Може се поставити питање каква је природа манифестације хришћанства у овом гробу, и не само у њему.

Не може се до краја поуздано посведочити да ли је крст у овом гробу ознака припадности хришћанској вери, или, можда, просто представља позноантичко-рановизантијски културни или модни утицај. Друга могућност је ипак мање вероватна: овде није у питању комад накита од племенитог

метала, већ од олова, што искључује могућност да је крст ношен као статусни симбол, односно као било каква друга скупocenост, рецимо наушнице. У том смислу је пак илустративан гроб 27 са локалитета Пионирска улица у Бечеју, где се лепше обликован сребрни крст јавља у комбинацији са златним гранулираним наушницама (Mikić-Antonić 1988: 193, sl. 6). У литератури се наводи и треће потенцијално разрешење – да хришћанско обељење у паганском контексту може представљати и магијски симбол (Schülke 1999: 91).

Л. Трбуховић сматра да налази крстова који нису од племенитих метала у гробовима раноаварских некропола сведоче о хришћанској припадности сахрањених (Трбуховић 1980: 126). С друге стране, ваља истаћи и то да оријентација гроба 17 (угрубо, север–југ) са Чика сама по себи не говори у прилог припадности хришћанству сахрањене, али би се могло претпоставити и да није било других хришћана који би је сахранили у исправној оријентацији. С тим у вези, како је културно одређење некрополе на Чикау раноаварско, закључак контекстуалне археологије – да гроб превасходно одражава идеје заједнице, а не став самог покојника (Schülke 1999: 95) – у овом конкретном случају се свакако не потврђује у мери у којој би се могао применити на остале сахране на некрополи.

Манифестације хришћанске вере на аварским гробљима биле су присутне знатно пре него што је позноаварско вођство прихватило ту религију. Оне се могу повезати са касноантичким становништвом некадашње Паноније, а теоретски и са аварским досељеницима. Ипак се за носиоце хришћанства у Панонији раноаварског доба могу сматрати превасходно Ромеји, као и Германи (Vida 1998: 530, 533). Налази крстоликог накита из тог доба у унутрашњости Балканског полуострва, пак, представљају производ локалних ромејских радионица (Vinski 1968: 149).

Рани налази хришћанских обележја са аварских некропола, оличени најчешће управо у оловним крстићима, потичу, као и примерак са Чика, из гробова особа женског пола. Један од њих, са некрополе Јутас, датован је новцем цара Фоке (602–610), а слични су и налази из Алатијана и Варпалоте, из гроба смештеног у групи аварских сахрана. Преко налаза са некрополе Јутас, група крстова се датује у почетак VII века. Наводи се и да је жена аварског вође из тројног гроба у Озори,

²³ Гроб 24 је у документацији уз резерву проглашен за женски, може се претпоставити, управо због ниске. Налази крсева и бруса су ипак карактеристични за гробове мушкараца.

датованог солидом Константина IV (668–685), хришћанка, највероватније заробљеница из редова аутохтоне популације којој је било дозвољено да своју веру не само задржи већ и пренесе на кћерку. Једнако се тумачи да је и особа женског пола са некрополе Сегед-Фехерто В (Szeged-Fehértó В), сахрањена са крстом, заробљеница. Овај гроб је датован новцем истог владара.

Горепоменути налази представљају археолошку потврду историјских података о односу Авара према хришћанству, који је био либералан отприлике до почетка владавине Константина IV (Ковачевић 1977: 206–207, Трбуховић 1980: 126). Овакав однос према вери у касном периоду сеобе народа не чуди, будући да у то доба и на том тлу својеврсна *чистиоша вере* наспрам свакодневних животних искушења заправо и није била од већег значаја (Daim 2003: 520–521).

С друге стране, Ф. Курта у нешто ранијим налазима хришћанских симбола северно од Дунава не види манифестацију религиозне праксе, већ управо одраз растуће популарности предмета ромејске материјалне културе међу варварима у другој половини VI века (Kurta 2001: 67–68, 70).

Апликације од бронзаног лима

На овом месту биће поменути фрагментовани комади од бронзаног лима који су очувани врло слабо, тако да нису опредељени у неку посебну групу материјала. Како потичу из очуване гробне целине, са десног карличног крила сахрањене особе, само условно се могу тумачити као остатак комада накита. Због степена очуваности и препознатљивости, неће бити укључени у статистички обрачун накита. Реч је о фрагментима из гроба 74, са орнаментом искуцаним у облику ромбоидних поља испуњених пунктирањем (Т. XIV/74-6). Према антрополошкој бази података, односно публикацији (Ћу 1990: Т. 1), реч је о гробу особе мушког пола, узраста од 66 до 72 године, па би ови скромни остаци можда могли представљати и остатак неког комада појасне гарнитуре.

Гајке за перчин

Пронађене су у четири гроба (3,30% укупног броја на некрополи) особа мушког пола, у пределу глава покојника. Реч је о гробовима 10, 30, 44 и 51. У гробу 10 је пронађен пар од ужих савијених трака бронзаног лима (Т. III/10-12, 13); примерак са правоугаоном декоративним главом од лошег сребра је из гроба 30 (Т. V/30-7). Слично је обликован и бронзани примерак из гроба 44, с тим што је у овом случају глава изведена у виду трочланог низа кругова који се делимично пре-

Сл. 90. Гајка за перчин, гроб 44

Fig. 90. Hair clasp, grave 44

клапају (Т. IX/44-6, сл. 90). Гајка из гроба 51 није сачувана, а у документацији се наводи да је била израђена од бронзане жице, димензија 1,3 cm x 0,7 cm. Од очуваних гајки, највећа је она из гроба 44: 3,3 cm x 2,6 cm.

Из гроба 103, такође особе мушког пола, потиче неочуван предмет који се у документацији води као гајка, из појасног предела.

Гајка блиска оним из гробова 30 и 44 потиче са некрополе Похибуј Мацко из Кишкереша (Kiskörös-Pohibuj, Mácó-dűlő), из мушког гроба 53, где је пронађена са новцем Константина IV, од 668. до 685. године (Garam 1992: 170, Т. 78/1, 2).

Гајке за перчин се и на другим местима датују позно, од око 670. године до краја VIII века, при чему се њихова појава посматра у контексту промена у материјалној култури које доносе носиоци тзв. другог таласа. У тим случајевима, у гробовима особа мушког пола гајке су проналажене у паровима, а користиле су се ради причвршћивања двеју плетеница у пределу леђа, што је и илустровано (Andrási 1997: 118, 122, Abb. 21; Vóna 1970: 261).

Ипак, Авари су перчине носили и раније. Изглед чланова њихове прве делегације у Цариграду је дубоко импресионирао становништво престонице, што је забележио Теофан, дајући и опис њихове фризура. У археолошком смислу, дакле, металне гајке у мушким гробовима, иако нису веома чест налаз, представљају потврду мушке фризура са перчином (Pohl 1998: 56).

Фибуле

Фибуле не представљају елемент ношње који је својствен Аварима. Због тога су налази на аварским гробљима прилика за дискусију како о њиховој хронолошкој, тако и етничкој атрибуцији.

Две (?) фибуле потичу из гроба I, а једна из гроба 103. Из гроба I је налаз лучне бронзане ливене фибуле, са посувраћеном стопом (Т. I/I-1), као и фибула са маском на нози, о којој ће бити више речи (Т. I/I-2). Ваља имати на уму да је гроб I уништен пре почетка истраживања, тако да није поуздано приписивање свих налаза једном женском гробу.

Међу налазима из гроба 103 је и фрагментован, кородиран гвоздени предмет, можда део лучне фибуле (Т. XVII/103-1). Налаз је веома оштећен, па ће детаљнији опис изостати. Условна аналогија је, ипак, у гвозденој византијској фибули са посувраћеном стопом из Будимпеште (Garam 2003: 102, Abb. 5/7).

Тзв. словенска фибула из гроба I и, вероватно, налаз из гроба 103 представљају налазе из времена аварске превласти. Тако се може оценити да се фибуле јављају у 1,65% авародопских гробова на некрополи.

Фибуле са аварских некропола, уопште, деле се на оне које су настале у ранијем периоду, чак и у гвоздено доба, а коришћене су од сахрањених особа, и на оне које су израђене у аварско доба. Две фибуле из (хипотетичног) гроба I представљају налазе обе групе.

Лучна ливена бронзана фибула са посувраћеном стопом (Т. I/I-1) представља налаз произведен у ранијем периоду (Garam 2003: 122, Abb. 4). Овај тип се развио још у I веку н. е. око северне обале Црног мора, из фибула средњелатенске схеме. Такве фибуле се спорадично јављају и на територији Румуније, где их преносе Сармати (Војовић 1983: 71–72). Будући да се налази из гроба I само теоретски приписују једној гробној целини, лучна фибула би могла да представља и део инвентара неког уништеног сарматског гроба.

Друга фибула приписана овом гробу (Т. I/I-2) представник је Вернерове варијанте ID. Овакве фибуле су познате из Украјине, Трансилваније и Олте није. Сродне варијанте Вернеровог типа I (IC-IL) пронађене су и на Царичином Граду, у Албанији, Грчкој, па и Пергаму (Поровић 1979: 633–634, Fig. 31). Најближе аналогије за наш примерак су из Бидимпеште (Garam 2003: Abb. 11/7), као и са налазишта Пастирскоје у Украјини (Поровић 1979: Fig. 23).

Овај тип фибула, са маском на нози, сматран је, према разматрањима Рибаква и Вернера (Werner 1950), за елементе ношње словенске провенијенције. По том концепту, подунавско-балкански локалитети на којима је посведочено присуство сличних налаза представљају археолошку потврду сеобе Словена, као и Анта, што је остављено као могућност у контексту ђердапских налаза (Јанковић 1981: 194, Т. XVI/12, 17), док би, како је у једном старијем раду претпостављено, те фибуле у рано-аварским гробовима биле одраз егзогамије (Sós 1961: 51). Својеврсну допуну оваквим разматрањима порекла тзв. словенских фибула дала је М. Комша, која сматра да су оне пореклом из византијских градова на Криму и да одатле стижу до

средњег тока Дњепра, где Анти усвајају њихову производњу (Comşa 1975: 189–193).

Још З. Вински, међутим, оставља отвореним питање етничке атрибуције ових фибула, односно материјалних манифестација »мартиновске« културе из ране фазе аварске доминације. Налазе лучних фибула са локалитета Сарата Монтеору у Румунији, па и примерке са Царичиног Града овај аутор је склон да повеже са Словенима,²⁴ али наводи и групу сличних налаза из кубанске области, изван домаћаја словенских миграција, за коју се претпоставља познохунско или протобугарско одређење (Vinski 1958: 21, Т. XVII/7-9, Т. XVIII).

Слично томе, ни новија литература не спори словенско коришћење тих фибула, али констатује и да се оне јављају у областима Балта и Кримских Гота, како у сажетом осврту преноси М. Милинковић (2006: 261, нап. 49). Т. Вида и Т. Фелинг сматрају да ове фибуле, настале по источногерманском обрасцу, представљају »варварске« налазе, али да се не могу користити као поуздан етнички индикатор Словена (Vida, Völling 2000: 32). Овај став је у потпуности на трагу закључка Љ. Вагалинског, који, истина, оставља могућност таквог етничког одређивања само минијатурних примерака, уз оцену да је погрешно повезивање ових налаза са романизованим или хеленизованим становништвом (Vagalinski 1994: 294). Осим код Словена, појава ових фибула се уочава и међу припадницима коњаничких популација као што су Бугари или Алани (Айбабин 1990: 26), а поред њих, и на простору карпатског залеђа код германских и турских група које су биле укључене у аварску државу (Vagalinski 1994: 294).

Е. Гарам те фибуле сматра налазима германског порекла и повезује их са Гепидима, уз ширу оцену да фибуле израђене у периоду аварског присуства настају како под позноантичким, тако и под германским утицајем. Налажене у богатијим гробовима особа женског пола, датују се у другу половину VI века и у VII век (Garam 2003: 123, Abb. 11).²⁵

Теза о германском пореклу ових фибула је убедљивија ако се узму у обзир њихови бројни слични »претходници«, међу којима су најкомплетније обрађени примерци меровиншког доба из запад-

24 Требало би имати на уму да су на некрополи Сарата Монтеору овакве фибуле констатоване у 13 спаљених словенских гробова, од преко 1.500 сахрана на некрополи (Vagalinski 1994: 293, n. 24).

25 Нешто раније, Е. Гарам била је ближа теза о словенском пореклу тих фибула (Garam 1995: 386, Т. 252/1).

Број аварских гробова: 121 (100%)	наушнице	прстење	наруквица	перле	гајке за перчин	фибуле	крст
у гробова	32	6	1	31	4	2	1
%	26,45%	4,96%	0,83%	25,62%	3,30%	1,65%	0,83%

Перле и наушнице су заступљене у највећем и готово подједнаком броју авародопских гробова. Гајке за перчин су констатоване само у гробовима особа мушког пола.

Табела 3: Заступљеност накита у аварским гробовима на Чики

Table 3: Percentage of jewelry in Avar graves at Čik

них франачких крајева. Разне варијанте тих источногерманских, или фибула насталих под источногерманским утицајем, датују се од последње четвртине V века па до краја наредног столећа (Koch 1998: 221–251, Taf. 34–36).

У том смислу би се, уколико се расправља о словенском, али и ромејском или, у најширем смислу, номадском пореклу тих налаза, могло поставити питање: који би били типолошки претходници оваквих фибула у тим контекстима?

Независно од могућности етничког приписивања ових фибула, чини се да је исправно размишљање Ф. Курте да оне представљају ознаку друштвеног статуса, било да је реч о сребрним или позлаћеним примерцима, било о скромнијим налазима начињеним од бронзе (Curta 2006: 461–462).

ПРИБОР

Поред налаза остатака одеће и накита, у гробовима се срећу и предмети који су представљали лични прибор сахрањених.

ТОРБИЦЕ

Од налаза прибора из гробова наше некрополе, најпре ће бити представљени остаци торбица.

Окови и оплате торбица од кости

Окови торбица ношених о појасу, у које је смештан разнолик прибор за свакодневну употребу, прављени су од кости. Углавном представљају препознатљиве налазе, изузев фрагментованих примерака које је могуће одредити према позицији у оквиру затворене гробне целине.

Окови торбица се од сличних коштаних плочица разликују захваљујући пару наспрамно постављених перфорација за учкур. Ови окови су постављани при врху кожных торбица, да би кроз

њихове перфорације пролазила трака која је потом везивана – тако се торбица затварала. Уз своју декоративност, функција ових коштаних плочица је јасна: оне су онемогућавале да се трењем при честом отварању и затварању кожна торбица оштеди, а уз то, формирале су облик отвора торбице, како би се лакше приступало њеном садржају, о чему пише С. Уенце (Uenze 1992: 194–195).²⁶

Уз окове торбица са Чика, биће описане и коштане плочице које су вероватно представљале њихове оплате. Слични коштани предмети коришћени су и за оплаћивање тоболаца, или нпр. кутија, како су одређени неки одговарајући налази са некрополе из Варпалоте (Bóna 2000: 148, 150, Taf. VII/6, 7).

На Чики, окове и оплате торбица срећемо у инвентарима гробова 1 (?), 17 (?), 30, 37, 57 и 77. У гробовима 17 и 77 сахрањене су особе женског пола. Тих шест гробова чине 4,96% укупног броја сахрана.

Оков из гроба 30, пронађен испод левог карличног крила, обликован је тако да уоквирује три широке кружне рупе (Т. V/30-8). Сличан је коштани оков торбице из гроба 70 са будимпештанског локалитета Чепел-Харош, БВМ, у коме су и две ране, окцасте перле (Nagy 1998: 168, Taf. 113/70-1, 2, 3), као и оков из гроба 126 некрополе Сегед-Фехерто А (Madaras 1995: 28, Pl. 17-126-1).²⁷

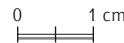
²⁶ С. Уенце даје и реконструкцију торбице са оваквим оковом (Uenze 1992: 195, Abb. 16).

²⁷ Сличног облика је бронзани ливени оков торбице из гроба 201/а са Тисафиреда (Garam 1995: 332, Abb. 197/18). Гроб је познијег датовања: може се приметити како је старија форма добила своју модификацију у другом материјалу. Другу аналогију, опет познију, где је оков такође израђен од бронзе, ливењем, представља случајан налаз из околине Ортшафта у Аустрији (Winter 1997: 103, Taf. 5-3i/1). Већи број оваквих налаза прикупљен је у: Tobias (2003).

Сл. 91. Оков торбице, гроб 37

Fig. 91. Purse clasp, grave 37

Коштани оков торбице из гроба 37 је пронађен у пределу десног крила карлице. Издуженог је облика, и док се једна перфорација јасно уочава, друга је наговештена очуваним исечком своје кружнице – предмет је на том месту фрагментован (Т. IX/37-3, сл. 91). Украшена је урезаним стилизованим мотивом вреже: у типологији мотива коштаних оплата, коју је израдио П. Штрауб, овај тип је означен као 1/а и приписује се раноаварском периоду, хоризонту коришћења појасних гарнитура од лима (Straub 1997: 142, Abb. 1/1). Идентичан мотив је нпр. на коштаној оплати тоболца из гроба 1 из Замбока (Zsámbok) (Garam 1983: 144, Abb. 4/9), а врло сличан је и на оној из гроба 107 некрополе Келкед-Фекетекапу А (Kiss 1997: 75, Abb. 1/I. 2. 1).

У гробу 57 је пронађен фрагментовани коштани оков торбице, од којег је сачуван један крај са перфорацијом. Овај оков је лучног попречног пресека и према средини, тј. другом крају, који недостаје, благо се сужава. По површини је украшен косим урезима (Т. X/57-6).

На некрополи Тисафиред, коштани оков торбице појављује се у гробу 230, са старијим материјалом (Garam 1995: 332, Abb. 197/17). Неукрашени налази потичу из гроба 292 са некрополе Сарваш-Грекса-Теглађар (Juhász 2004: 48, Taf. LXIV/5) и из гроба 469 са Халимбе (Török 1998: 60, Taf. 48/469-3).

Овакви окови торбица представљају релативно чест налаз на рановизантијским локалитетима. Уз окове из Садовеца (Uenze 1992: 194–195), могу бити поменути и налази из Тропеум Трајани (*Tropeum Traiani*) (Bogdan Cătănciu, Barnea 1979: 191, Fig. 171/10. 1), са Светиње (Поповић 1987: сл. 20/3), Царичиног Града (Bavant 1990: 228, Pl. XL/234), Градине на Јелици (Milinković 2001: 102, Abb. 23/2), те окови из утврђења Петрус код Забреге и са Момчиловог града на Јухору (Брмболић 2003: 282, 284, Т. IV/2, 6). Недавно су објављена још два налаза са утврђења Горњи Стреоц на Косову (Ivanišević, Špehar 2006: 141, Fig. 3/10, 11). Окови торбица од кости су проналажени и у утврђењима дунавског лимеса, у Салдуму, Равни, Дијани и на Понтесу. С. Петковић их је сврстала у тип I оплата

и апликација, наводећи и аналогije са румунских и бугарских налазишта (Petković 1995: 38, пар. 213–215, Т. XXII/1-9).²⁸

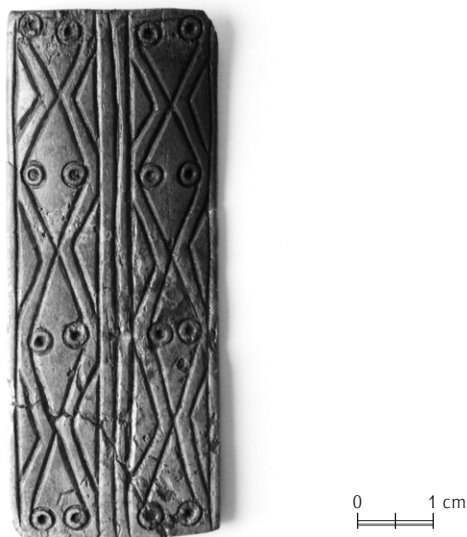
Две фрагментоване коштане плочице потичу из гроба 1, поремећеног радом механизације, тако да је непозната првобитна позиција налаза. Једна плочица је тракастог пресека, правоугаоно моделована, украшена наспрамно, по дужим странама распоређеним концентричним круговима спојеним паровима косо урезаних линија (Т. I/1-3). Вероватно је реч о оплатама торбице. Најсличнији су им горепоменути налази из Варпалоте.

Из истог гроба је и део оплате торбице (?) атипичног изгледа. Реч је о фрагментованом предмету од кости (сачувани крај је лучно моделован), који се према средишњем делу сужава до троугаоног проширења. Орнамент је изведен низовима ситних уреза који у тракама прате форму предмета. И у овом случају изостају перфорације за провлачење учкура (Т. I/1-2). Уз све резерве, из гроба 1 помињемо и налаз кресива (Т. I/1-5), који наводи на претпоставку да је постојала торбица у коју је оно било стављено, а чијим би коштаним оплатама могли одговарати описани налази.

Налаз из гроба 17 је такође условно опредељен у ову групу материјала. На очуваном фрагменту коштане плочице, украшене урезаним концентричним круговима и косим линијама, уочавају се сасвим уске перфорације, распоређене по центрима урезаних кругова, које су можда служиле за пришивање. Будући да фрагментовани предмет потиче из предела леве шаке, уз резерве га наводимо међу оплатама торбица (Т. IV/17-6).

Гроб 77, богатог инвентара, представља још једну сахрану у којој је забележен налаз оплате торбице. Реч је о фрагментима коштаних оплата издуженог лучно повијеног пресека. Декорација је изведена урезаним ромбоидним пољима, по чијим су наспрамним теменима урезани концентрични кругови са перфорацијама за пришивање у центру

²⁸ Функционално опредељење групе налаза које аутор предлаже, имајући у виду јасно одређене аналогije, није исправно.

Сл. 92. Ойлаша торбице (куџице?), гроб 77

Fig. 92. Purse (case?) decoration, grave 77

сваког. Према месту налаза у оквиру гробне целине, тј. њиховом односу са положајем козметичког прибора, о коме ће касније бити речи, чини се да је реч управо о оплатама торбице, ако не и неке кутије (Т. XIII/77-11, 12, 13, сл. 92).

Из гроба 55, у коме је сахрањена особа женске полне припадности, потичу, без прецизнијег навођења позиције у оквиру гробне целине, два мања, трошна, лучно извијена, тачкасто перфорирана коштана фрагмента тракастог пресека. Могуће је да су представљала оплату торбице, но с обзиром на стање налаза, а и на то да се не наводи њихово место у оквиру целине, ову могућност ваља узети с резервом (Т. XI/55-3).

Украш торбице у облику колута

Овакви украси су израђени од метала и углавном се јављају у контексту женских сахрана. На Чику је забележен један налаз, од бронзе, из појасног предела у женском гробу 101. Карактеристичног је кружног облика, са уписаним крстом (Т. XIV/101-3, сл. 93). Једини гроб у коме је констатован овај налаз представља 0,83% авародопских сахрана на Чику.

Посматрајући добро документовану генезу ових предмета са Тисафиреда, наш налаз се може сравнити са најранијим примерцима са те некрополе – онима у облику точка са жбицама. Налаз са Чика одговара онима са четири »жбице«, док су у раном периоду присутни и облици са три. На Тисафиреду се комади овог облика јављају у раном хоризонту, хоризонту појасних гарнитура од

Сл. 93. Украш торбице, гроб 101

Fig. 93. Purse decoration, grave 101

лима, наушница са кугластим привесцима и сл., премда поједини примерци претрајавају и у комбинацијама са каснијим материјалом – оковима са мотивима грифона и вреже. Можда је речитија комбинација са перлама: уз овакве окове торбица, јављају се, уз перле торбица, и најранији примерци перли са ниски у облику семенки лубенице.

У апсолутним датумима, на Тисафиреду се ови налази сврставају у период од 670. до око 730. године (Garam 1995: 306, 312, Abb. 181/2, 3). Наш примерак, а тиме и гроб, највероватније би одговарао најранијем одсечку тог временског распона. Поред налаза из Тисафиреда, аналогију представља и налаз из гроба 85 из Алатијана. У истом гробу је забележен и налаз са три »жбице« (Kovrig 1963: 16, Т. VIII/85-10, 11). Сличан је и налаз из Мутенице (Mutěnice) у данашњој Чешкој (Profantová 1992: 689, Taf. 32/D-12). Нешто другачији кружни оков торбице појављује се у комплетној гарнитурџ ташне у гробу 116 некрополе Југас. Тај гроб се датује новцем Фоке у почетак VII века (Garam 1992: 157). Осим што се појављују као украс ташне, ови окови су представљали и елементе женских појасева. Њихово порекло је у аланској култури Северног Кавказа (Garam 1980: 179).

Привесци – звончићи

Од налаза из гарнитура торбица требало би поменути и привеске – звончиће. Ове предмете на Чику налазимо у инвентарима гробова 17 (Т. IV/17-8) и 92 (Т. XV/92-8), у којима су сахрањене особе женског пола. Звоно из гроба 17 пронађено је у пределу шаке леве руке а оно из гроба 92 у пределу левог карличног крила. Оба примерка су ливена, од бронзе, при чему у налазу из гроба 17 има примесе олова. Разликују се утолико што је налаз из гроба 17 већих димензија и другачије моделоване алке за качење по врху конуса. За тај примерак се располаже веома блиском аналогијом из једног дечјег гроба са некрополе Полет у Врбасу (Nagy 1971: Т. XXVIII/12). Звону из гроба 92 наликују она из гробова 19 и 21 са некрополе Чепел-Харош са острва Сигет у Будимпешти, које

Сл. 94. Ланац, гроб 1

Fig. 94. Chain, grave 1

истиче то што је сачуван и гвоздени млатац (Nagy 1998: Taf. 103/19-4, 21-5, 172/12). Три слична примерка потичу и из поменуте оставе у Гапонову, у области Курска (Гавритухин, Обломский 1995: 149, Рис. 3–5).

Са наше територије потиче, колико нам је познато, једини звончић из гробне целине датоване новцем. Реч је о примерку из коњаничког гроба са локалитета Секић у Ловћенцу. Инвентар ове већ помињане целине временски је одређен солидом царева Ираклија и Ираклија Константина, кованим између 616. и 625. године. Налаз из Ловћенца Е. Гарам наводи у контексту авародопских гарнитуре ташни датованих новцем (Vinski 1958: 13, T. VII/25; Garam 1992: 156, 171; Somogyi 1997: 62).

Слично бронзано звоно, међутим, појављује се и у другачијем распореду, и то у гробу 45 некрополе Печ-Кезтемето (Pécs-Köztemető) у мађарској Барањи. У том гробу, звоно је уз лобању коња, у гробној целини у којој су пронађени и раноаварски стремени и срп (Kiss 1977: 96, 99, Pl. XL/45-1). Из једног од два потврђена рановизантијска утврђења на Чичевици, на Косову, такође потиче сродно бронзано звоно. У том контексту се претпоставља да је реч о звончићу овце или козе (Ivanišević, Špehar 2006: 145, Fig. 7/2).

Уобичајено датовање наушница какве су нађене у гробовима 17 и 92, као и крста из гроба 17, лежи у првој половини VII века: на основу датовања звончића путем солида из гроба из Ловћенца, гробови 17 и 92 са Чика могли би се одредити у другу четвртину VII века.

Ланци и алке

Поред торбица, прибор је у раном аварском периоду ношен и о ланцима, што се углавном потврђује у инвентарима женских сахрана. Ланци су се низали намицањем карика у виду осмица слободних крајева. На крајевима ланаца су веће алке. Алке су најчешће гвоздене, док су ланци бронзани.

Функцију ланаца одређује позиција њима блиских налаза у оквиру затворених гробних целина. Алкама у висини глава фемура, ланци су висили уз бокове и носили су кожним врпцама привезане ножеве, игленице и сличан прибор. Свакако о ланцима од бронзаних карика није могао бити ношен прибор знатније масе (Garam 2002: 161).

Са наших локалитета могу се поменути и налази бронзаних ланаца са локалитета Арадац – Мечка, из гробова 16, 68 и 69 (Нађ 1959: 56, T. III/19; 60, T. XII /7, 9; 61, T. XXXI/1, 3, 4) и са некрополе код Мокрина (Ранисављевић 2007: 48, сл. 56). Бронзани ланац завршен гвозденом алком сачуван је у инвентару гроба 329 некрополе Келкед-Фекетекапу А (Kiss 1996: 93, Taf. 69/A329-10), односно у инвентару гроба 24 некрополе из Варпалоте (Bópa 2000: 132, Taf. VII/3). Одговарајући ланци су и из гробова 1 и 14 са острва Сигет у Будимпешти (Sós 1961: 32, Fig. 3/1; 42, Fig. 12/1).

На Чики су бројни налази из гробова припадника оба пола који би се могли повезати, неки сасвим поуздано а неки условно, са овом групом материјала. Изузев ланца од прекинутих осмица из гроба 1 (T. I/1-4, сл. 94), бронзани елементи ланаца нису очувани. У документацији се, истина, помињу трошни бронзани остаци каричица из гроба 103, но сада је сачувана само масивнија гвоздена алка.

Из истог гроба је и јединствен налаз масивне ливене бронзане алке на којој су, како се у документацији наводи, били приметни остаци тканине кобалт плаве боје (T. XVII/103-14, сл. 95). Како не познајемо аналогију, овај предмет само условно можемо сврстати у алке ланца, тим пре што је пронађен у пределу левог колена.

Сачувани су, пак, већином налази гвоздених алки, најчешће из карличног предела, које би могле да представљају остатке ланаца. Реч је о налазима из гробова 1, 2, 7, 10, 13, 17, 24, 28, 32, 39, 51, 55, 57, 66, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 93, 103 и 111.

Сл. 95. Алка, гроб 103

Fig. 95. Hoop, grave 103

Из гроба 32 потичу гвоздене алкице које су, чини се, припадале ланцу завршеном гвозденим перфорираним оковом. Елементи овог гвозденог ланца слепљени су корозијом (Т. VIII/32-6). У гробу 39 пронађене су две гвоздене каричице ланца, од којих је једна сасвим фрагментована. Из гроба 83 је налаз веома сличан овоме. Корозијом су слепљене и каричице из гроба 66. Остаци слично изведених ланаца од гвоздених алкица потичу из гроба 259 из Халимбе (Török 1998: 42, Taf. 28/259-6), односно из гроба 195 са некрополе Сарваш-Грекса-Теглађар (Juhász 2004: 36, Taf. XXV/195-2).

Кородирана већа алка и гвоздени оков ланца потичу из гроба 55: налази су такође слепљени корозијом (Т. XI/55-5). Ланци (?) из осталих набројаних гробова представљени су гвозденим алкама. За више примерака, у теренским инвентарима се наводи да су пронађени непосредно изнад ножева: у том случају не мора бити реч о карници ланца. Закачена мањим ременом за појас, карика је носила и кожную футролу ножа.²⁹ Требало би споменути и налаз две карике од гвозденог лима, спојене, пронађене између колена покојнице из гроба 77 (Т. XIII/77-8).

Теза о источном пореклу оваквих налаза није поуздана: они су идентични ланцима бронзаних лампи и канделабара, који представљају чест налаз ромејског културног круга, што илуструју, примера ради, налази из Рима (Roma 2001: 424–425, Pl. 4.1033–1036) или са Царичиног Града (Bavant 1990: 206, Pl. XXXI/74, 75). Сличан налаз, али од гвожђа, потиче из касноантичког хоризонта Раса (Rorović 1999: 119, sl. 66/5). Одговарајући ланци проналажени су и на германским локалитетима: из лангобардског контекста, Е. Гарам наводи налаз

ланца ножа из гроба 29 из Сент Андреје, ланац фибуле из гроба 2 са некрополе Тиарно ди Сото (Tiarno di Sotto) у Италији итд. Налази авародопских ланаца обично се датују у прву половину VII века (Garam 2002: 163–164).

Ножеви

Гвоздени ножеви су веома чест налаз у гробовима особа оба пола из свих периода аварског присуства. Ношени су о појасу, тако да се у непоремећеним гробним целинама најчешће налазе у пределу карлице. Чувани су у дрвеним канијама, обмотаним тракама тканине или коже. Ј. Ковачевић (1977: 102) сматра да ножеви представљају најелементарнију својину слободног Аварина: могао их је носити било који пуноправни припадник клана.

Гвоздени ножеви невеликих димензија (оквирно 10–15 cm) не представљају осетљиве предмете у хронолошком и типолошком смислу. И због тога неће бити понуђене многобројне аналогије са других локалитета, из свих фаза аварског присуства. Сви гвоздени ножеви су једносеклог пресека и стањеног трна за усађивање у дрвену дршку.

Општеприсутни на свим аварским некрополама, ножеви се у великом броју јављају и на некрополи у Чики. Налази са Чика се ни по чему не разликују од других.

Налазимо их у инвентарима авародопских гробова II, 5, 6, 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 24, 25, 28, 30, 32, 33, 34, 37, 39, 43, 44, 45, 49, 51, 54, 55, 57, 58, 59, 61, 64, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 103, 105, 107, 110, 115, 116, 118, 119, 126, 127, 128 и 129. Набројани су налази из 68 гробова, што значи да је ова категорија налаза заступљена у више од половине авародопских гробова на некрополи – 56,20%. Имајући у виду дејство корозије, број ножева је изворно могао бити и већи.

Случајеви где се корозија не испољава најјаче могу пружити врло илустративне податке. Тако су овим процесом у случају ножа из гроба 82 очувани не само остаци дрвених канија већ и кожных трака којима су оне биле обмотане (Т. XIV/82-1).

Кресива – оцила и кремене

Гвоздена кресива – оцила лучно савијених крајева и проширеног средишњег дела представљају материјал са старијих аварских некропола. На Чики су пронађена у гробовима 1, 10, 14, 16, 19, 24, 34, 37, 44, 71, 78, 95, 98 и 115 (два примерка:

²⁹ Илустрација у: Ковачевић (1977: 157/92).

Т. XVIII/115-3, 6). У документацији је оцењено да су гробови 14 и 24 гробови особа женског пола.

Са наших локалитета, могу се навести аналогни налази из гробова 1, 5 и 8 из старијег хоризонта сахрањивања на некрополи Полет у Врбасу (Nagy 1971: 191, 194, Т. I/3, Т. II/3, 11), из четири гроба некрополе код Мокрина (Ранисављевић 2007: 53, Т. I/8, Т. X/14, Т. XVI/2, Т. XXVII/13), те са некрополе у Арадцу (Mrkobrad 1980: 105, Т. CI/21, 24, 26).

Ни кресива не представљају хронолошки и типолошки посебно осетљиву групу налаза. Mrkobrad (1980: 104–105) налазе кресива и кремена приписује само мушким гробовима, и то искључиво из периода првог аварског таласа.

Због чињенице да су у оквиру непоремећених гробних целина кресива и кремене налажени у карличном пределу, извесно је да су најчешће ношени у појасним торбицама.

Заједно са кресивима кремене се јавља у гробовима 16, 19, 37 и 78, а самостално у гробовима 8, 28, 51, 61 и 68. За ове друге постоји могућност да су у раку доспели насипањем ископане земље, будући да је на Чики констатован праисторијски слој. Због тога неће бити унети у статистику. Од укупног броја аварских сахрана на Чики, дакле, кресива и кремене се јављају у 19 гробова, или у 15,70%.

Кључ (?)

Гвоздени предмет из гроба 61 би према аналогнијама могао да представља налаз кључа. Реч је о фрагментованом и кородираним предмету правоугаоног пресека који се, савијајући се у петљу, сужава према очуваном крају. Димензије предмета су 8,0 cm x 2,0 cm (Т. XI/61-1). Кључеви овог типа, с једним крајем извијеним у петљу, израђивани су и од бронзе. Други крај је могао бити савијен и рачвасто завршен – тај крај би улазио у браву. Будући да други крај примерка са Чика недостаје, као и због начина моделовања средишњег дела, требало би се оградити од изричитог функционалног опредељивања предмета.

Понекад су у женске аварске гробове секундарно полагаани римски кључеви, чији значај још увек није јасан (Garam 2002: 172). Примерак са Чика је, међутим, налик на раносредњовековне. Најприближније аналогније потичу са некропола Нађхарсањ (Nagyharsány) и Тисафиред – Мајорос (Tiszafüred – Majoroshalom).³⁰ Пронађени су, као и примерак са Чика, уз бутну кост, што је уобичајен положај у оквиру затворених гробних целина. Ови налази потичу пре свега из гробова особа женског пола. Гроб 61 са Чика није полно опредељен.

Као у случају секундарно употребљених римских, није извесна ни функција савремених, рано-

средњовековних кључева у гробовима. Одговарајућа врата са бравама аварских кућа нису позната, тако да је могуће да је реч о германском културном утицају на савремену аварску популацију. За Германе, кључеви су могли носити симболички значај моћи жене, брака, порођаја или чак представљати и део хришћанске симболике. За претходно Е. Гарам наводи радове Л. Јакија и Х. Штојера, премда те претпоставке пренесене у аварски контекст не делују нарочито вероватно.

Налази кључева се обично повезују са ранијом фазом аварске доминације, односно првом половином VII века. У комбинацији са осталим материјалом, у гробовима се ланци и кључеви јављају са наушницама са сферичним лименим привеском и окцастим перлама, мада је забележена и комбинација са ниском перли на којој су и оне у облику семенки лубенице (Garam 2002: 166, 169–171, 173, Abb. 10/2,3).

Будући да је налаз са Чика фрагментован и да га није могуће са сигурношћу функционално одредити, могла би се понудити и другачија аналогнија. Он је донекле налик на дршку гвозденог косира типа D по И. Поповић, која је и сличних димензија. Тај косир потиче са локалитета Ушће код Обреновца и, према осталим налазима, датован је у II–III век (Поповић 1988: 81, Т. XIII/5, Т. XLIV/4). Сличне су и дршке гвоздених, посребрених налаза из Кашића, које Д. Мркобрад у функционалном смислу опредељује као игле за прикочавање одеће, док их у етничком смислу приписује Источним Готима (Mrkobrad 1980: 35, Т. XXII/12-14). Није, дакле, могуће искључити да налаз са Чика представља остатак неког другог предмета, али се ипак чини да је у питању фрагментовани кључ.

Пршљенци

Ова група налаза појављује се готово искључиво у инвентарима гробова особа женског пола.³¹ У употреби је веома дуго. Пишући о привређивању аварских жена, Ј. Ковачевић (1977: 190–191) наводи најбоље документовану област – прављење одеће. Сахрањене Аварке су у левој руци држале преслицу са намотаном вуном а у десној дрвено вретено. На доњи део вретена се навлачио биконични пршљенак, чија је функција била да да за-

³⁰ Сличан предмет је препознат и у инвентару гроба 89 старије, сарматске некрополе Ендрод. Налаз је функционално опредељен као кресиво (Vaday, Szóke 1983: 88, Abb. 10/11).

³¹ Постоје и изузетни случајеви, као што је налаз из богатог мушког гроба 35 са некрополе Медлинг (Daim 2003: 495).

мајац при отпочињању предења. Кружни, пљоснати пршљенак је пак служио за упредање две или три нити.

На Чику, пршљенци су пронађени у гробовима I, 5, 7, 15, 17, 32, 45, 46, 50, 58, 59, 72, 77, 81, 92, 94, 97, 100, 104, 105, 110, 112, 119, 120, 122, 127 и 129.

Пљоснате форме су налази из гробова I (Т. I/I-3), 5, 7, 15, 59, 92, 94, 104, 120 и 122. Овакви примерци одговарају типу 28 са Алатијана и јављају се пре биконичних пршљенака, али и паралелно с њима (Böhme 1965: 8,28-30/35), што илуструју и пршљенци из гроба 7 са Чика, као и они из гроба 36 некрополе код Мокрина (Ранисављев 2007: 18, сл. 68). Пршљенци пљоснате форме срећу се и у инвентарима гробова 35 и 63 са некрополе Арадац – Мечка (Нађ 1959: 58, Т. XXII/21a/b; 60, Т. XI/11, 11a), са датовањем у крај VI и почетак VII века.

Сечени из зидова керамичког посуђа, дакле по форми пљоснати до благо конвексни, јесу примерци из гробова 45, 46, 77 (два комада: Т. XIII/77-2, 3), 110, 112 и 127 са Чика.³² На пршљенку из гроба 46 је са обе стране централне перфорације постављено по једно декоративно кружно удубљење малог пречника (Т. IX/46-4). Аналогни примерци, истина са четири, односно три таква удубљења, потичу из гробова 42 и 79 са некрополе Тисавасвари (Tiszavasvári) (Fancsalszky 1999: 116, 121, Abb. 8/42-2, Abb. 9/79). И са некрополе Леберсдорф (Leobersdorf) у Аустрији потичу два таква пршљенка (Daim 1987: Т. 34/2, Т. 76/4).

Биконичног облика је, како је горе наведено, други пршљенак из гроба 7 (Т. II/7-3), те примерци из гробова 17, 32, 50, 58, 72, 119 и 129. Овално до благо биконичног облика је пршљенак из гроба 97 (Т. XVI/97-7).

Из гроба 81 потиче керамички пршљенак цилиндричног облика. Жлебљен је грубље, ручно, хоризонтално. Облик примерка је, чини се, јединствен. У ову групу налаза је сврстан како због места налаза у контексту непоремећене гробне целине – испод десне шаке – тако и према томе што је, попут свих осталих пршљенака, вертикално пробушен (Т. XIV/81-2).

Из гробова 100 (Т. XVI/100-4) и 105 (Т. XVII/105-2) потичу конични пршљенци од олова. Такви су и пршљенци из рановизантијских утврда – из Чечана и, можда, Горњег Стреоца (Ivanišević, Šrehar 2006: 148, Fig. 4/7, 8).

На некрополи код Чика је, дакле, забележено укупно 29 пршљенака из 27 гробова: у гробовима 7 и 77 су пронађена по два. Процентуално, пршљенци су заступљени у 22,31% гробова некрополе. Десет пршљенака је пљоснатог облика, седам је

сечених из зидова керамичког посуђа, осам биконичних, један је овално до благо биконичног облика, један цилиндричног облика, жлебљен, док су два конична примерка израђена од олова.

Игленице

Игленице су још један карактеристичан налаз женске опреме. Цилиндричног облика, често резбарене, шупље, представљале су својеврсну футролу иглама за шивење, које су биле прободене кроз траку која је висила са појаса.³³

Прављене су од костију ногу ситне стоке и већих барских птица (Chojke 1995: 229). О њиховом раном, степском карактеру пише Daim (2003: 468); ова група налаза среће се и касније.

Иако су на Чику предмети од кости бројни, међу њима су само три игленице. Потичу из гробова 46, 60 и 122. Одредба је реч о гробовима особа женског пола. Три гроба у којима су констатоване игленице представљају 2,48% аварских сахрана.

Сви ови налази потичу из шире појасне зоне. Наводи се да је у игленици из гроба 46 (Т. IX/46-2) био сачуван метални предмет: може се претпоставити да је у питању била игла. Највећих димензија је игленица из гроба 60, висине 8,5 cm, пречника 1,9 cm (Т. XI/60-2).

Примерак из гроба 46 украшен је финим потезима длетом (?) само у уском прстену при једном крају предмета, док је игленица из гроба 60 неукрашена. Налаз из гроба 122 је пак декорисан по читавој висини. Украс је изведен у два поља урезаних цикцак линија, одељених водоравним паром уреза (Т. XIX/122-6).

Са наших локалитета из раног периода аварске превласти можемо издвојити налазе игленица из Малог Иђоша, из гроба 69 некрополе Колски пут те из гроба 6 са некрополе Надрљан I. Налази се датују у доба тзв. Првог каганата, у VII век (Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962: 44/1; 50/6).

Игла

Једини налаз игле потиче из гроба 49, где је сачувањена, према антрополошкој бази података и објављеној анализи (Éry 1990: Т. 1), особа мушке полне припадности старости од 37 до 46 година. Та

³² Може се поменути да је начин израде пршљенака сечењем дна керамичке посуде особен још за материјал сарматског периода III (260–375) у Мађарској, када овакви, по М. Пардуцу *исти* (*wirklich*) пршљенци замењују варијанту биконичних пршљенака неједнаких висина конуса, о којима је било речи приликом разматрања сарматске некрополе на Чику (Párducz 1959: 365).

³³ Илустрација у: Ковачевић (1977: 191/133).

Сл. 96. Гарниџура тоалетног прибора, гроб 77

Fig. 96. Grooming set, grave 77

аварска сахрана представља 0,83% свог хоризонта сахрањивања. Реч је о гвозденој игли искривљеној у облику српа, дужине 5,5 cm, дебљине 0,8 cm (Т. IX/49-1). Игла је у гробу пронађена испод карлице. Могуће је да је у питању игла за прављење обуће.³⁴

Релативно слични примерци, такође закривљени, али не овако масивни, потичу из раног аварског периода, са некрополе Покасепетк. Неке од тих игала, за разлику од игле са Чика, својим позиционирањем у оквиру гробне целине не наговештавају да су ношене у торбици, већ да су, могуће, причвршћивале одећу (Sós, Salamon 1995: 59-60, Pl. I/16-3, Pl. IV/35-4, Pl. V/42-5). Игла слична њима, међутим, пронађена је уз фемур особе женског пола сахрањене на некрополи Холиаре (Holiare) у Словачкој (Тоџић 1968b: 16, Taf. XXX/14).

КОЗМЕТИЧКИ ПРИБОР

Козметички прибор на Чику посведочен је у два гроба (1,65%), у којима су сахрањене особе женског пола. Расправљаћемо о прибору из публикованог гроба 77, који се састоји из перфориране кашике и две ланцете (сл. 96), и пинцети из гроба 92. Могуће је и да две цевчице из гроба 92 такође представљају елементе тоалетног прибора. Занимљиво је да су у та два гроба сахрањене млађе особе, старости 19–21 године, односно 20–24 године (Ђу 1990: Т. 1).

Перфорирана кашика

Пронађена је између десног лакта и грудног коша покојнице из гроба 77, заједно са ланцетама. Груписање ових предмета наговештава да су ношени у торбици, о чему је било речи приликом функционалног опредељивања коштаных плочица из истог гроба.

Реч је о кашици плитког кружног реципијента, по средини пет пута – крстасто – перфорираног. На реципијент, пречника 4 cm, према документацији се надовезивала дршка, завршена савијањем у петљу, која није сачувана. Предмет је од бронзе (Т. XIII/77-10, сл. 96).

Као и у случају гроба 77 са Чика, перфориране кашике (у странијој литератури: *Sieblöffel* – цедиљка) често се јављају у гарнитурима са другим предметима козметичког прибора – у овом случају са ланцетама а другде и с пинцетама. Такав је случај са кашиком идентичном овој са Чика, из гроба 1 некрополе Минхендорф (Münchendorf), о коме ће управо због пинцете нешто касније бити још речи (Bachner 1985: 103, Taf. 1/3). У Пахипусти (Páhipuszt), уз перфорирану кашику пронађена је и ланцета (Sós 1961: Fig. 21/1, 4). Понекад су сви ови налази ношени на ланчићу око врата (Martin 1984: 114; Tobias 2001: 177) – у том смислу је интересантан налаз са локалитета Пешерадац, где је остала очувана алка о којој је кашика висила преко петље у коју је савијена дршка (Garam 2001: 165, Taf. 122/5).

Слични предмети користили су се још у римско време.³⁵ Кашике су у то доба биле у свакодневной употреби, у тоалетном прибору, а користиле су се и у медицинске и фармацеутске сврхе. У литератури је наведен налаз мање кашике, по

34 Не располажемо директном аналогијом; на функционално опредељење указао ми је др Ј. Забојник, на чему му овде захваљујем.

35 М. Мартин наводи налаз још старије, ранолатенске перфориране кашике од бронзе, украшене златним лимом, а пронађене код Асперга у Немачкој (Martin 1984: 113).

средини реципијента перфориране. Аутор наводи да аналогije нису пронађене, али да је кашика »сигурно коришћена за неко финије мерење, путем капи« (Крунић 1992: 21, Т. XII/90).

Налази перфорираних кашика из периода аварске превласти се, дакле, настављају на дугу европску традицију коришћења тих предмета. Присутне су у V веку, а потом и у лангобардском и гепидском материјалу, док четвртина укупног броја налаза из Европе потиче из доба аварске доминације (Tobias 2001: 161, 165).

Када је реч о раносредњовековним примерцима, наводи се и да је њихова функција у томе да филтрирају зачине преко којих се сипало вино, било у литургијске, како се наводи, или у профане сврхе. Присутне су у оквиру женских гробова, будући да су сервирање пића обављале жене. Налаз оваквих кашика у гробовима указује на виши положај сахрањене особе у социјалној стратификацији заједнице.³⁶

Налаз перфориране кашике и ланцете из гроба 3 из Сент Андреје, датован новцем цара Фоке (602–610), Е. Гарам одређује као гарнитуру тоалетног прибора, што је свакако прихватљивије тумачење од горечитираног (Garam 1992: 156, 171).³⁷ Перфориране кашике су, тако, у животу истакнутих аварских жена могле имати улогу у припремању козметичких препарата, где је кроз њихове перфорације могао бити пропуштан, филтриран или дозиран неки прах или течност.

У цитираном раду, Б. Тобијас је извршио типолошку поделу перфорираних кашика. Изведено је укупно шест типова са припадајућим варијантама. У обзир је узет и налаз са Чика: одређен је у варијанту С типа С. Представници овог типа су тракастог или уског правоугаоног пресека и углавном се одликују крстастим распоредом перфорација на реципијенту. Дршка која полази из реципијента најчешће се од једне тачке сужава према крају, да би била завршена повијањем у петљу. Тип С чини највећи број налаза ових кашика из доба аварске превласти. Његови представници су пронађени на простору читавог карпатског залеђа, док су налази варијанте С овог типа само са простора западно од Тисе (Tobias 2001: 168, 172, Abb. 5).

Недавно је објављен фрагментовани предмет од бронзе, из гроба 60 некрополе код Мокрина (Ранисављев 2007: 56, Т. XXI/2), који би могао представљати дршку перфориране кашике типа А по Б. Тобијасу, какве су карактеристичне за први талас Авара у карпатском залеђу (Tobias 2001: 178, Abb. 4/1-5).³⁸

Перфориране кашике се у западним аварским крајевима, на локалитетима Халимба и Цилингтал

(Zillingtal), јављају у средини и другој половини VII века, закључно са крајем тог столећа, док је налаз из гроба 239 са некрополе Цико (Cikó) још каснији (Tobias 2001: 177). Ови налази су, дакле, најкарактеристичнији за VII век; гроб 77 са Чика биће датован у другу четвртину тог века.

Ланцете

Из гроба 77 потичу и две бронзане ланцете, лучно савијене радне површине, по средини подељене вертикалним, благо профилисаним ребром, које се настављају у дршку кружног пресека завршену савијањем у петљу. Петља једне ланцете више није сачувана. Већи примерак је димензија 16,3 cm x 1,2 cm, мањи 13 cm x 0,8 cm (Т. XIII/77-5, 6, сл. 96).

Ланцете – у дословном преводу »копљашца« – представљају закривљена шиљата сечива. Подсећају на античке сонде, које су биле коришћене у медицини, али и фармацији и козметици (Крунић 1992: 21).

Један од ових налаза, из раноаварског гроба XIII са некрополе Сомереин (Sommerein) у данашњој Аустрији, је и протумачен као налаз римског стригилуса у секундарној употреби (Daim, Lippert 1984: 216, Taf. 4/5).³⁹ С друге стране, понекад се ови предмети у литератури не дефинишу, већ се само описују, како је поступила М. Нађ у погледу налаза из гроба 14 са некрополе на локалитету Чепел-Харош у Будимпешти (Nagy 1998: 150, Taf. 102/12). Ланцета потиче, на пример, и из гроба 14 некрополе на острву Сигет (Sós 1961: 42, Fig. 12/2).

И ланцете се повезују са припадницама вишег staleжа, које су их користиле приликом сервирања mesa (Tobias 2001: 177). У вези са горепоменутиим налазом из Сент Андреје, функционално одређење које је понудила Е. Гарам вероватно је

36 У том смислу, Ј. Ковачевић (1977: 163–164) сматра да су вино пили само аварски великодостојници вишег ранга, претпостављајући да се за аварске власти виноградарством бавило аутохтоно романизовано становништво, у областима где је постојала таква традиција, као у деловима Паноније; прецизније и на падинама Фрушке Горе у Срему.

37 На исти начин, као део тоалетног прибора, условно се тумачи и сродан познији налаз са северног Кавказа, датован у X век, где је крстасто перфорирани реципијент ромбоидног облика (Ковалевская 1981: 227, Рис. 94/111).

38 А. Ранисављев је на цитираном месту налаз одредио као бронзани предмет сличан дршци кашике. Ближе одређење предмета предложено је у приказу његове књиге (Бугарски 2007а: 442).

39 Наведено тумачење налаза је погрешно.

Сл. 97. Пинцети, гроб 92

Fig. 97. Tweezers, grave 92

тачније. Чини се да и ланцете представљају дело-
ве тоалетног прибора. Могуће је да су их угледни-
је жене користиле за негу тела, можда за меха-
ничко уклањање шминке или за депилацију?

Пинцета

Једина пинцета констатована на некрополи Чик
је из гроба 92. Налаз је од сребрног лима. Пинце-
та је уског врата, кружно проширена у средишњем
делу и лепезасто на крајевима, који су на дну по-
вијени. Димензије су 6,5 cm x 1,8 cm (Т. XV/92-4,
сл. 97). Један фрагмент пинцете је пронађен на
левој страни карлице а други испод стопала леве
ноге покојнице. Како није реч о растуреном гробу,
нејасно је затечено стање налаза.

Пинцете од лима масовно су коришћене и у
римско време, у свакодневном животу, нпр. за сече-
ње и вађење фитиља из жижака, али и у оквиру ко-
зметичког прибора, медицинског инструментарија,
вероватно и у фармацији. Присутни су у то доба и
примерци типолошки веома слични нашем – пин-
цете од савијеног лима, са лепезасто проширеним и
повијеним крајевима (Крунић 1992: 18, Т. V/45).

Директна аналогија, пинцета такође израђена
од сребрног лима, пронађена је у поменутом гробу
1 са Минхендорфа – једином са раноаварским
материјалом на тој некрополи (Bachner 1985: 102,
103, Taf. 1/4). Друга аналогија потиче из гроба 2
(?) са локалитета Балатонфизфе–Салмаши-Телеп
(Balatonfüzfő-Szalamássy-telep) (Fettich 1965: Abb.
165/13). На Тисафиреду су, будући да је реч о ра-
ном материјалу, забележена свега два налаза. За-
нимљив је онај из женског гроба 191, старијег, где
је очувана пинцета од бронзаног лима, лепезасто
проширених и повијених крајева, слепљена коро-
зијом са кресивом и кременом, што сведочи да су
ношени заједно, у торбици. Налазе пинцета Е. Га-
рам и тумачи као предмете за свакодневну употре-
бу, ношене управо у торбици или о појасу (Garam
1995: 342, Abb. 200/9, T.73/191/3-5).

Сл. 98. Сисак меха, гроб 73

Fig. 98. Spout of a leather bottle, grave 73

Цевчице (четкице?)

Две цевчице од савијене траке бронзаног лима
потичу, као и пинцета, из гроба 92. Пронађене су
у пределу стопала: једна је сасвим фрагментова-
на, друга је висине 6,7 cm, пречника 0,5 cm (Т.
XV/92-6).

Њихова функција није у потпуности јасна, и
због позиционирања у оквиру гробне целине.
Условно су ипак сврстане међу налазе тоалетног
прибора. У свом магистарском раду, Б. Тобијас
(Tobias 2003) одређује такве предмете у четки-
це на основу остатака животињских длака у шу-
пљинама неких примерака.

Слични предмети забележени су још у другој
половини V века, да би се у доба аварске домина-
ције, у VII веку, поново појавили у карпатском за-
леђу. Тада се цевчице најчешће појављују у инвен-
тарима богатијих женских гробова, у комбинацији
са другим елементима тоалетног прибора, како је
и на Чики. Налази најсличнији нашем потичу из
Ђера (Győr) и Цилингтала (Zillingtal) (Tobias 2003:
40–41, 210–211, Taf. 13/4, 22).⁴⁰

Мехови

Номади су из мањих кожних мехова са сиском
пили кумис, врсту ферментованог кобиљег млека,
аиран, сличан производ од крављег млека, и кефир
(Ковачевић 1977: 159). Мех се препознаје преко
коштаног сиска, који је далеко мање пропадљив од
самог кожног рецепијента. Мех се носио о појасу.⁴¹

Сисак меха у гробу 73, у коме је сахрањено де-
те женског пола (?), пронађен је уз леви фемур,
споља, дакле у уобичајеном распореду. Други

⁴⁰ На овом месту захваљујем колеги Бендегузу Тобијасу
на уступљеном непубликованом раду. Расправа о гробном
налазу из Цилингтала је у међувремену објављена, при чему
су илустроване и аналогије које су такође, уз изврстан опрез,
одређене као четкице (Tóbiás 2007: 341, Abb. 6).

⁴¹ Реконструкција меха из гроба младог мушкарца из
Хомокмеђа у: Ковачевић (1977: 157/92).

Број аварских гробова: 121 (100%)	окови торби, кости	окови торби, метал	звона	ланци/ алке	кресива/ кремен	кључ (?)	пршљ.	иглен.	игла	козм. приб.	мех
у гробова	6	1	2	23	19	1	27	3	1	2	2
%	4,96	0,83	1,65	19,01	15,70	0,83	22,31	2,48	0,83	1,65	1,65

Најзаступљенији су пршљенци, ланци/алке и кресива/кремење, док су остали комади прибора ређе прилагани.

Табела 4: Заступљеност налаза прибора у аварским гробовима на Чичу

Table 4: Percentage of utensils in Avar graves at Čik

примерак са некрополе Чик приписан је инвентару гроба I, такође особе женског пола (?), но у овом случају не може бити речи о прецизнијем позиционирању налаза. Две аварске сахране из којих потичу ови налази представљају 1,65% укупног броја.

У оба случаја, врх сиска је овоидног облика и прстенастим граничником је одељен од тела, у случају налаза из гроба 73 благо закривљеног. Оба сиска се шире од врха надолу, што је карактеристика читаве групе налаза. Тело сиска је код примерка из гроба I украшено урезаним мотивом рибе крљушти. Тај налаз је фрагментован, док је сисак из гроба 73, дужине 6,4 cm, израђен са доњим делом у виду цилиндричног ојачања (Т. I/I-6; Т. XII/73-3, сл. 98).

Коштани сисци мехова потичу, на пример, из гробова 22 и 77 са Алатијана (Kovrig 1963: 12, Т. I/22-59; 15, Т. VI/77-29). На том локалитету, ова група налаза чини тип 31. Наводи се да је у питању предмет изразито номадског карактера, који се јавља у раним гробовима. Касније, са зачецима трајнијег насељавања, како се наводи, мех излази из употребе (Böhme 1965: 8, 35/31). И гроб 73 са Чика ће, сагласно оваквом одређивању сисака мехова, добити рано датовање, до краја VI века.

НОВАЦ

Са некрополе Чик потиче само један налаз новца. Реч је о бронзаном фолису од 40 нумија, масе 9,4 g, пречника 3,0 cm. Према документацији, у питању је ковање Јустина II и Софије, из 576/577. године. Новчић је знатно патинирао (Т. XVIII/107-6). Налаз је из гроба 107, у коме је сахрањена особа мушког пола богатије опреме, са десног крила карлице. Процентуално, новац је из 0,83% аварских гробова на Чичу.

Новац се и иначе ретко проналази у аварским гробовима. Ово се односи нарочито на у то време актуелна византијска ковања: чешћи су гробни налази старијег римског новца, који је представљао и накит и обол, па је чак престанком циркулације византијског новца у Каганату могао добити и неку интерну тржишну вредност. Појава римског новца се ипак односи пре свега на сахране жена током другог таласа аварске доминације, при чему се може претпоставити и да су новчићи у том контексту представљали амулете (Ковачевић 1963: 130, Ковачевић 1977: 198).

Најисцрпнији попис налаза византијског новца из доба аварске доминације са широког подручја које су они држали под својом влашћу даје Somogyi (1997). За територију данашње Војводине, поуздано се наводи 19 налаза, углавном појединачних, уз недовољно дефинисан садржај остава из Бачког Моноштора и Купусине. Уз 13 случајних налаза, забележено је и пет гробних; уз 13 и више златника, констатована су два бронзана новчића, један бакарни, као и један сребрни милијаренсис.

Узимајући у обзир и случајне налазе, очигледно је да корпус налаза византијског новца у Војводини из периода аварске превласти није велик. Може се помишљати на неовлашћена ископавања, неажурно бележење случајних налаза, недовољан степен истражености и, посебно, публикавања грађе. Ипак је број налаза неадекватан ситуацији коју познајемо из извора, тј. огромној количини новца, златног, коју је Царство на име данка имало исплаћивати Каганату током дугог периода. Није немогуће да су историјске вести о огромном франачком плену претеране, али не би требало сумњати у то да су Франци ипак дошли у посед значајног блага. Питање је какав је био састав франачког плена – да ли је реч о преосталим златницима из дугог трајног византијског данка који је окончан већ тада давне 626. године, о средствима из пљачки или

откупа која су се сливала после тога, или пак о дипломатским поклонима. Могуће је и да су у заплени маси била сва три вида средстава.

И уз логичну претпоставку о претапању племените ковине, ипак би се могло очекивати више налаза византијског новца на аварским локалитетима. Оно што се пак може довести у везу са историјом данка јесте чињеница да и у овако малобројном корпусу убедљиво доминирају златни новци, и да их је највише, иако само пет, искованих за владаре који су плаћали највећи данак, тј. за царе Ираклија и Ираклија Константина. Претежан број пронађеног новца цара Ираклија и његових синова датује се у време пре неуспешне опсаде Цариграда 626. године.

Налаз из гроба 107 са Чика није могао бити узет у обзир приликом пребрајања нумизматичког материјала које је извршио Шомођи, али засигурно не утиче у озбиљнијој мери ни на какве статистике које би се даље могле правити у погледу прилагања новца при сахрањивању Авара. Наводи се, међутим, и налаз солида царева Ираклија и Ираклија Константина из Бачког Петровог Села, према референтном каталогу опредељен у МИБ 11-20, са датовањем од 616. до 625. године (Somogyi 1997: 26–27). Налаз се води као случајан, али би га можда требало посматрати у контексту некрополе на Чику.

У односу на византијски новац и историју ромејског данка Аварима, потпуно другачије исказне вредности су малобројни налази арапског, абасидског новца из околине Новог Сада, који се повезују са доласком неке популације из салтовске области у другој половини VIII века. Тај новац се сагледава у ширем контексту разматрања о јудеизованој популацији из Челарева (Станојевић 1987: 130–131).

ОРУЖЈЕ

Археолошким путем је потврђено постојање два основна вида аварске војске, пешака-стрелца и коњаника, сахрањиваних са коњима. Према подацима из *Страшеџикона* Псеудо-Маврикија, Авари користе лукове и стреле, оклопе, мачеве и копља. Значајнија употреба оклопа је спорна, будући да представљају веома редак налаз у гробовима ратника. Податак да ратници по правилу носе лук и копље такође није потврђен у пракси: копље се ретко налази у гробовима где су пронађени лук и стрела (Ковачевић 1977: 114–121). Чини се да је Псеудо-Маврикије заправо оставио опис мобилне, нарочито добро увежбане аварске војнич-

ке елите, тј. да се његови подаци не односе на ширу аварску популацију (Когу 2002: 613).

Констатовано је да су Авари својим наоружањем и тактиком извршили снажан утицај на византијску војску, а сами су, опет, од свих раносредњовековних номадских завојевача Европе били изложени најјачим упливима из Кине (Nicolle 1999: 15, 24).

Оплата рефлексног лука

Лук и стрелу користе и коњаници и пешаци. Рефлексни номадски лук, као и неки други елементи коњаничке опреме, о којима ће касније бити више речи, давали су аварским ратницима значајну предност у борби. Како се наводи и у старијој литератури, пре Авара, рефлексни лук су користили и Хуни и Римљани (Корошец 1959: 105). Овај тип лука, дакле, не представља изворно аварско достигнуће, али је у њиховој употреби унапређен вид тог оружја. Док је рефлексни лук скитских ратника био висине око једног метра а онај у хунској употреби 1,30–1,40 m, аварски рефлексни лук је висине 1,60–1,70 m (Ricz 1983: 8).

Композитни лук израђиван је од делова гране дрвета, спајаних коштаном тракама; потом би на крајевима и средини био ојачан лепљењем оплата од рога, које су могле бити резбарене или пак једноставно шрафиране урезима, како би опруга којом се додатно везују за дрвено језгро лука што боље приањала. На крајевима лука, оплате су зарезане ради причвршћивања струне (Ковачевић 1977: 116).⁴² Оплата аварског рефлексног лука најчешће је било 11, распоређених по систему 4: 3: 4, на крајевима и по средини, али их се услед пропадљивости неретко констатује мање и у непо ремећеним гробовима (Корошец 1959: 103; Ricz 1983: 4).

Израда рефлексног композитног лука свакако је изискивала виши степен занатске специјализације. Могли су их израђивати локални мајстори, користећи сезонски доступне залихе сировина – рога и дрвета. Неки од материјала захтевали су и посебну припрему (Choуке 1995: 229).

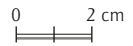
Предност номадског лука је у томе што дOMET стреле упетостручује – од 80 m, уобичајених за обичан лук, и до 400 m. Напињао се преко колена, али само до груди, не до рамена, што је поспешивало брже одапињање стреле. Приликом затеза-

⁴² До 30-их година протеклог столећа оплате рефлексног лука сматране су украсима, деловима коштаног оклопа, алаткама... Сегедински етнолог Шебешћен први је аутор који је успешно препознао ове налазе (Корошец 1959: 103; Ricz 1983: 82).

Сл. 99. Оилаше рефлексној лука, гроб 28

Fig. 99. Plates of a reflex bow, grave 28

ња, лук би доспео у супротан лучни став од првобитног – отуд његов назив »рефлексни«.

Због својих особености, такав лук је морао бити брижљивије чуван, и ношен у посебним кутијама које су чувале његову ненапету форму и истовремено га штитиле од влаге и оштећења (Ковачевић 1977: 116). Сасвим је могуће да су се у Каганату користили и једноставни дрвени лукови, какве најчешће није могуће детектовати археолошким методом (Daim 2003: 468).

О дубоким коренима рефлексног лука хунског типа *Кум-Дарја* расправља се у тексту С. Петковић, где се наводи да он води порекло из култура бронзаног доба источносибирских степа и Забајкаља, да би га у северној Кини Хуни прихватили на прелазу у нову еру. Хунским миграцијама, током наредних столећа тип су упознали Сармати и Алани. Током IV века у црноморској области прихватају га популације потчињене Хунима (Петковић 1993: 55).

Под њиховим утицајем, римска војска користи рефлексни лук у IV веку (Haldon 2002: 70); чак се

наводи да су римски коњаници-стрелци наоружани хунском опремом били успешнији од персијских (Coulston 2002: 18).⁴³ Неки налази римских оплата рефлексних лукова, међутим, у литератури се датују још раније, чак у доба раног принципата (Bishop, Coulston 1993: 79, Fig. 43/1-4). Налази оплата римских композитних лукова показују јачу концентрацију у провинцијама Британија, Горња Германија и Реција, премда то може представљати резултат недовољног степена публикавања музејске грађе Подунавља (Zanier 1988: 8, 9, p. 27, Abb. 3). С друге стране, могу се поменути налази из Иже (Iža) у северном Подунављу (Tejral 1994: 36, Abb. 4/13-23) и са Гардуна код Триља (Radman-Livaja 1998: 222–223, T. 1/1,7). Према једном значајном извору, израда лукова потврђена је у Тицинијуму (Notitia Dignitatum, pars Occidentis, IX). Археолошки су потврђене још неке римске

⁴³ Тоболац и кутија у којој је ношен персијски лук приказивани су на сасанидским сребрним плочицама и рељефима (Haldon 2002: 70).

радионице композитних лукова, које су радиле током прве половине V века (Петковић 1993: 57).

Како римској, описане карактеристике су номадски тип лука касније препоручиле и ромејској војсци. Сам цар Ираклије се посебно бавио војном тактиком и изгледа да је нарочито ценио мобилне коњанике наоружане луком (Острогорски 1998: 116). Налази оплата рефлексног лука у рановизантијском контексту пронађени су на локалитету Горњи Стреоц на Косову (Ivanišević, Špehar 2006: 147, Fig. 9/1), на Царичином Граду, Понтесу и у Текији (Шпехар 2004: 186, кат. бр. 607, 608, Т. XXXV/607),⁴⁴ односно на локалитету Големаново Кале код Садовца у Бугарској (Uenze 1992: 500, кат. 27, Taf. 43/4). У овом контексту, веома је значајан налаз из Рима, из радионице Крипта Балби (*Crypta Balbi*), који се датује у крај VI века и у VII век (Roma 2001: 399, II. 4.753).

У аварском контексту, рефлексни лук је налаз који одликује време тзв. Првог каганата и прелазни период, док се касније ретко јавља (Mrkobrad 1980: 99). Упадљиво је, тако, одсуство оплата рефлексних лукова, па и стрела на Тисафиреду, касноаварској некрополи од готово 1.300 гробова (Garam 1995). Слично је и на некрополи Сегед-Фехерто А, где се наводи да су ти налази присутни у раноаварским гробовима, али не и у познијим, у којима су констатовани делови ливених појасних гарнитура украшених мотивом грифона и вреже (Madaras 1995: 77). Позније оплате су ширих крајева.

Гробна целина из Њерђхазе (Nyíregyháza), у оквиру које су пронађене и оплате рефлексног лука, датована је новцем цара Маврикија у период од 582. до 602. године (Garam 1992: 171); одговарајуће оплате су, на пример, и из раноаварског гроба 21 некрополе у селу Бој (Papp 1962: 185, Т. XXI/10). Рани налази потичу и из гроба коња са некрополе Арадац – Мечка, датованог у крај VI и почетак VII века (Нађ 1959: 63, Т. XIV/1-10). Из раноаварског контекста су и налази из пет ратничких гробова са некрополе код Мокрина (Ранисављев 2007: 41, сл. 8). Шест таквих оплата представља једине сачуване налазе са, као се наводи, веће некрополе из Бачке Тополе, са локалитета Обала Криваје (Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962: 36/1).

На Чичу, коштане оплате су се очувале у гробу 28 (Т. VII/28-1-5, 7, сл. 99), једином коњаничком, који представља 0,83% аварских сахрана на некрополи. На десној надлактици, десном крилу карлице и уз десну ногу покојника пронађено је седам целих и фрагментованих оплата лука реконструисаног распона од 1,35 m. Средишња оплата је на крајевима засечена и завршена мрежом плитко урежаних линија, како су завршене и извијене оплате

крајева лука. Оплате из гроба 28 одговарају раноаварском типу, који је употребљаван и током последње две или три деценије VII века, када се, у тзв. прелазном периоду, појављују и оплате веће ширине (Bóna 1970: 261).

У документацији гроба 54 такође се помиње налаз коштане оплате, смештен уз десни фемур покојника. Тај фрагментовани налаз, укупне дужине од 25 cm, условно је сврстан у оплате рефлексног лука. Налази стрела из истог гроба могу говорити у прилог оваквом одређивању коштанога предмета, који није сачуван.

Стреле

Врхови стрела које су Авари одапињали не представљају хронолошки посебно осетљив археолошки материјал. Користили су тробридне стреле, бојне, које су биле прилагођене брзом лету и већој пробојности, као и обичне стреле облика листа, које су се одапињале у лову. Разлике се односе на врхове стрела, док је дрвено тело са перцима заједничко за оба типа. Овакву функционалну поделу би ипак требало узети условно.

Јасно је да се приспевањем Авара у Панонију употреба пробојних стрела тробридног врха шири и код њихових суседа, али то не значи да су они први Европи представили тај тип оружја. Пре Авара, сличне стреле користили су и Хуни. Коначно, познати су налази из гробних целина јасно датованих у време пре доласка Авара, нпр. из Сингидунума (Ivanišević, Kazanski 2002: 123, 128, Pl. II/6-2, 3, 4), са касноантичке некрополе Равна код Књажевца (Petković, Ružić 2005: 100, Pl. XI/123-1) или у области данашње јужне Немачке (Freedon 1991: 595). Из Рајзберга (Reisberg) на Мајни, пак, потичу насеобински налази тробридних стрела, датовани у V век (Haberstroh 2003: 238, Abb. 23/6, 7).

Као и композитни лукови, и стреле тробридног врха биле су још раније у римској употреби (Zanier 1988), чак у доба раног принципата (Bishop, Coulston 1993: 79, Fig. 43/5-9). Међу бројним тробридним стрелицама из римског контекста су оне из Динорбена (Dinorben) (Davies 1977: 258, Fig. 1/1, 2), налази из Северног подунавља (Tejral 1994:

44 Налазе из Текије и Понтеса С. Петковић датује раније, у крај IV / прву половину V века, премда и из Текије и са Понтеса из одговарајућег слоја, односно јама, помиње и налазе из VI века (Petković 1995: 50-51, Т. XXVIII/1-4). Те оплате, као и налазе са локалитета Хореум Марги, аутор тумачи као остатке лукова типа *Кум-Дарја* (Петковић 1993: 55-56, 57). Приликом најновијег публиковања оплаты са Текије, она је такође датована рано, у крај IV и почетак V века (Serbanović-Kuzmanović, Jovanović 2004: 239-240, Кат. 17).

Сл. 100. Врхови стрела, гроб 28

Fig. 100. Arrowheads, grave 28

36, Abb. 4/1-12), као и недавно објављен налаз из Сиска (Radman-Livaja 2004: 55, Т. 17/63). Порекло типа је скитско, ти рани налази се повезују још са VII веком пре н. е (Davies 1977: 260).

Тробридни гвоздени врхови стрела које су користили Авари најчешће су висине 6–8 cm. По облику се не разликују значајније од оних које су користиле друге степске популације, но ови у аварској употреби су могли пробити и најјачи оновремени оклоп. Укупна висина стреле са дрвеним телом била је 60–70 cm, а пречник је износио 8–10 mm. Према старом номадском обичају, наводи се, на стреле су постављане мање перфорирани лопте или полулопте од гвожђа или кости, које су при брзом лету производиле звиждук који је остављао јак психолошки утисак на нападнуте, тј. изазивао панику (Ricz 1983: 8–10).

Својства тробридног врха стреле аварског типа препоручују и њу аварским противницима, а тиме и византијској војсци. Обимна археолошка документација ових стрела у ромејској употреби неће се посебно наводити. Опет, веома је значајан налаз оваквих стрела, као и оних облика листа, са поменутог локалитета Крипта Балби у Риму, где су у јасном ромејском контексту пронађени и други комади наоружања (Roma 2001: 398–399, II. 4. 748–752; Haldon 2002: 74).

Налази стрела, дакле, представљени су налазима њихових гвоздених врхова. На Чику, они потичу из гробова 12, 28, 54 и 98, односно 34, 68, 74, 79 и 115, у којима су нарочито оштећени корозијом. Све особе сахрањене у овим гробовима су мушког пола. Из гроба 97 потиче један атипичан налаз, можда нешто масивнији пројектил. Укупно 10 гробова у којима су констатовани налази стрела представљају 8,26% авародопских гробова на Чику.

Две тробридне стрелице, слеplене корозијом, пронађене су у пределу карлице покојника из гроба 12 (Т. II/12-1, 2). Испод десне шаке коњаника из гроба 28 су пронађене такође две тробридне стреле (Т. VII/28-10, 11, сл. 100); једна таква стрела је пронађена у гробу 54, уз главу десног фемура, споља (Т. X/54-5). Једну од две тробридне стреле из гроба 28 одликују перфорације по највећим ширинама листова, које указују на специфичну намену пројектила. Те рупе су служиле за увијање кучине натопљене смолом: по паљењу, одапињане су на објекте у којима је требало изазвати пожар (Ковачевић 1977: 119).

У гробу 98 је пронађен врх једне »ловне« стреле облика лоровоног листа, уз леву подлактицу покојника (Т. XVI/98-3). Слабо очувани врхови стрела у гробовима 74 и 79 пронађени су са унутрашње стране левог фемура, односно уз лево колело, споља.

Пројектил (?) из гроба 97 је пронађен испод левог карличног крила покојника. Реч је о гвозденим предмету који с једне стране има кружни отвор – тулац, док је с друге овално затворен.

Врхови стрела представљају веома честе, општеприсутне налазе на раноаварским некрополама, тако да позивање на бројне аналогије није нужно. Примера ради, примерци оба типа из Суботице датовани су у касни VI и рани VII век. Тробридне стрелице из Фекетића су датоване у време тзв. Првог каганата (Vinski 1958: 13, Т. VIII/ 5-10, Т. VII/14-16). Могу бити поменути и неки други налази, нпр. ловна стрела из гроба 18 из Арадца, одређена у крај VI и почетак VII века (Нађ 1959: 57, Т. IV/9), или стрела из Новог Бечеја (Mirkobrad 1980: 99, Т. LXXX/14). Различити врхови стрела су налажени и у гробовима некрополе код Мокрина (Ранисављевић 2007: 42, сл. 19–27).

Тоболац

Тоболац се носио о појасу. Био је израђен од коре дрвета или од коже, и у њега су стреле полагане врхом нагоре. Тоболци су при дну били проширени, како се перца стрела, која су била од изузетне важности за њихов лет, не би додиривала и тиме оштетила (Ковачевић 1977: 116, 119). Овако

израђени тоболци тешко се детектују археолошким методом, за разлику од познијих, пре свега мађарских, који су били оковани или бар учвршћени гвозденим шипкама (Корошец 1959: 111). Налаз тоболца у непоремећеном гробу из времена аварске превласти, пак, најчешће је назначен коштаном оплатом, односно положајем гвоздених врхова стрелица.

Остаци тоболца препознати су у инвентару гроба 2 (0,83% авародопских сахрана на Чику). Овај дечји гроб је полно опредељен као женски, што се идентификовањем тоболца може довести у питање. Поред десног фемура и испод мандибуле детета пронађени су трошни остаци коштане оплате тоболца. Реч је о фрагментованим плочицама украшеним мотивом концентричних кругова, који су у случају шире и нешто боље очуване плочице спојени урезаним косим линијама (Т. I/2-1, 2).

Саме по себи, овакве плочице нису посебно препознатљиве као елементи тоболаца. На некрополи Сегед-Фехерто В, примера ради, у оплати тоболца убројане су међусобно различите коштане плочице (Madaras 1995: 176, Pl. 1/5-1, 2; 8-2, Pl. 3/12, 1-7), као на некрополи код Мокрина (Ранисављевић 2007: 41–42, сл. 17, 18) или на некрополи одговарајућег датовања код места Калининскаја (Калининская) из Краснодарске регије (Рашев 2007: 97–98, Т. 59/2, 3, 7–9). У случају гроба 2 са Чика, међутим, оплате су ближе опредељене на основу налаза тање ископане, лучно повијене плочице, са савијеним крајем кружног пресека (Т. I/2-10). Овај налаз представља куку преко које је тоболац висио о појасу. Аналогија је пронађена нпр. у налазима из Сибира, датованим у крај VII века и у VIII век (Могильников 1981: 40, Рис. 19/65).

Оплате тоболца са територије Бачке потичу и из Апатина, Бачке Тополе и из Богојева, са некрополе I и IV (Ricz 1983: 14, пар. 36). Оне са Богојева објавио је Ј. Корошец (1959: 111, 114, сл. 19, 20).

МАЧЕВИ

Налаз мача у гробу аварског ратника указује на његов виши ранг. Ово оружје се и иначе приписује припадницима оновремених војних и друштвених елита (Nicolle 1999: 34).

На Чику, налази и елементи мача су констатовани у гробовима II (?), III, 10 и 28.

Из гроба II је гвоздени и кородирани фрагмент већих димензија: ширина од 3 cm одговара ширини сечива мача, дужина је око 12,5 cm. Пресек на једном крају показује веома кородирано језгро, готово правоугаоног пресека, око кога је корозијом сачувана оплата – канија мача (?) (Т.

I/II-1). Овај предмет само условно описујемо као мач, како стоји у документацији која је сачињена у време када је вероватно био боље очуван. Стање предмета, дакле, не омогућава сигурну идентификацију, због чега налаз неће бити укључен у статистички обрачун. Тако, мачеви поуздано потичу из три гроба, односно из 2,48% авародопских сахрана на Чику.

Из гроба III је врх једносеклог сечива ширине 3 cm. Гвожђе је квалитетније ковано и у знатно мањој мери кородирано у односу на исти материјал већине осталих предмета са некрополе. Свакако је тешко расправљати о типолошком одређењу овако очуваног предмета, дужине непуних 5 cm. Ипак, због знатније ширине сечива и квалитетније израде, овај налаз вероватно представља део сечива мача (Т. I/III-1). Једносекли мачеви, палаши, на известан начин представљају прелаз од мача ка сабљи. Појављују се још у хунско време (Рашев 2007: 96).

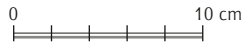
Из гроба 10 такође потиче остатак мача (Т. III/10-4). Гроб 10, особе мушког пола, поремећен је у знатној мери: недостају десна шака, нога и доњи део леве ноге. Због тога се може претпоставити да је гроб пљачкан и да је том приликом узет и мач, који је у гробну раку био положен уз десни бок покојника. Наш предмет, каричица балчака, остао је у гробу, при чему се у документацији не наводи где тачно. Гвоздена каричица је натакнута на петљу, такође од гвожђа, која је у дршку улазила управно. Крајеви петље су по проласку кроз дршку били раскуцани и тако за њу причвршћени.

Директна аналогија је пронађена у елементу мача са Р-ушицама из помињаног коњаничког гроба са локалитета Сегвар-Саполдал (Bóna 1979: 8, Abb. 3/1). Одговарајућа је и каричица балчака мача из гроба I са аварске некрополе из VII века из Торокбалинте (Torokbalinte) у Мађарској. Илустрована је примена ове каричице: кроз њу се провлачи трака, која се онда обавија око зглоба ратника, тако да, уколико дршка исклизне, мач не може да испадне (Inkova 2006: 276, fig. 18/1). Вероватно се једнако може определити каричица са некрополе Виноградное, која није посебно коментарирана (Рашев 2007: Т. 20/8).

У гробу 28, уз леви бок коњаника, положен је мач димензија 84 cm x 4 cm. Кован од гвожђа, мач је кородирао: корозијом су очувани остаци дрвених канија, украшених и ојачаних оковима од бронзаног лима. Реч је о карактеристичним ушицама, висине 5,5 cm, ојачаним ужим, управно постављеним тракама лима ширине 1 cm. На крају мача се, поред сличне, нешто шире украсне траке од бронзаног лима налази гвоздени оков којим се

завршавају каније, најширег обима око 6 cm, који прати облик врха сечива према самом шпицу (Т. VI/28-3, сл. 101, 102).

Најранији тип мача заступљен у аварским гробовима је двосекли мач са елипсоидном алком на

Сл. 101. Мач, гроб 28

Fig. 101. Sword, grave 28

Сл. 102. Ушице каније мача, гроб 28

Fig. 102. Sheath attachments, grave 28

балчаку, чија се канија за појас везивала управо преко *P*-ушица.⁴⁵ Нешто млађи је тип мача где недостаје алка на балчаку, али су на канији и даље присутне *P*-ушице (Mrkobrad 1980: 98). Овакви мачеви се у литератури одређују као византијско-понтски (Ерцеговић-Павловић 1975: 110); Е. Гарам, међутим, пише о њиховим централноазијским коренима (Garam 1992: 157), док Ј. Ковачевић (1977: 119–120) даје и паралелу – представу мача са алком на балчаку – са иранског, односно парћанског рељефа из Нимруда, из I века пре н. е.

Када је реч о примерцима из доба аварске превласти, добро је илустрован мач са *P*-ушицама из гроба 2 из Замбока, сличан нашем примерку (Garam 1983: 152, Abb. 8). Са војвођанских налазишта, познати су мачеви са *P*-ушицама из Арадца (Нађ 1959: 65, Т. VIII/1), те ушице из Нових Кнежеваца и Чоке (Mrkobrad 1980: 98, Т. LXXIX/1, 2, 6) и из Панчева, са локалитета Насеље Тесла (Prikić 1975: 129, Т. LXI/3). Са територије Бачке, помињу се и налази мачева из Апатина и Чонопље (Ricz 1983: 15, пар. 43); раноаварски мачеви једносеклог и двосеклог пресека, али без очуваних *P*-ушица, потичу и са некрополе код Мокрина у Банату (Ранисављевић 2007: 43, Т. III, XII, XL/1, 2).

Налаз горепоменутог мача из Сегвара датован је новцем цара Маврикија (582–602), а налази из Деска и Кишомбора (Kiszombor) датују се новцем цара Фоке (602–610) (Garam 1992: 171). Мачеви са *P*-ушицама, тако, представљају оставштину раног аварског периода и могу се одредити у крај VI и почетак VII века, како би се могли датовати и гроб 10 са Чика, у коме је сачуван само један његов елемент, и гроб 28, једини коњанички гроб констатован на некрополи.

Сродне ушице се јављају и касније, на канијама најранијих аварских сабљи из гробова Тотипуста-Игар групе – нпр. из Иванче – који припадају прелазном периоду, од 670/680. до 700. године (Вбна 1970: 261, Fig. 5/18-22). Налаз *P*-ушице каније мача потиче и из чувеног блага Малаје Перешчепине, која се датује управо у крај VII века, премда сама ушица може бити старија (Бобринской 1914: 115, 119, Рис. 54).

45 Из коњаничког гроба (?) у Манђелосу потиче једносекли мач са елипсоидном алком на балчаку, али и лучним ушицама. Мач је, као и други налази, односно хипотетична целина, датован у крај VI и почетак VII века (Ерцеговић-Павловић 1975: 109, Т. III/1, 2). Љ. Тадин (1995: 257) сматра да није реч о коњаничком гробу, оправдано сумњајући у услове налаза; такође помиње и неистовременост налаза, не дајући, међутим, образложење. Сличан мач из Кунаготе (Kunágota) датован је новцем цара Јустина I (Garam 1992: 170–171).

КОПЉЕ

Једини налаз копља са Чика је из гроба 107 (0,83% аварских сахрана). Очувани врх копља пронађен је између стопала покојника. Гроб 107 је раније поменут у контексту јединог налаза новца са некрополе: реч је, подсетимо се, о фолису Јустина II и Софије, искованом 576/577. године. Ова сахрана се може датовати, у односу и на друге налазе, од година ковања новчића до краја VI века.

Копље је гвоздено, двосекло. Преко масивног тулца, овалног пресека, сечиво се насађивало на дрвену дршку. Димензије су 19 cm x 4 cm (Т. XVIII/107-3, сл. 103).

Копља овог типа карактеристична су за први аварски талас. Збирне одлике групе чине, најпре, израда од квалитетног материјала, те уско, дугачко сечиво облика листа барске трске, на које се наставља тулац. Паралелно са овим типом, користи се и шири облик, који је у употреби и у позном VIII веку. Интересантно је да се у гробним целинама копља врло ретко налазе у комбинацији са рефлексним луком (Ковачевић 1977: 120, 116).

Веома је блиска аналогија у врху копља из помињаног коњаничког гроба са Сегвара, где је оружје положено врхом уз десно раме покојника. Тај гроб је датован новцем цара Маврикија, од 582. до 602. године (Bóna 1979: 5, Abb. 1, 3/3). Аналогије са наших локалитета сразмерно су бројне. Реч је о налазима из Пригревице св. Ивана (Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962: 55/1), Селенче, Фекетића, Малог Иђоша (Vinski 1958: 13, Т. V/21, Т. VII/18; 14, Т. VIII/20), Арадца (Нађ 1959: 61, Т. XVIII/13), те из старијег хоризонта сахрана на некрополи Полет у Врбасу (Nagy 1971: 214, Т. XLI). Аналогија је и у налазу из коњаничког гроба (?) из Стапара (Радојевић 1990: 131, Т. I/4). Копље, знатно оштећено корозијом, потиче и из Мокрина (Ранисављевић 2007: 42–43, Т. I/1). Углавном се налази датују у крај VI и почетак VII века, они из Фекетића и Селенче у прву половину VII века, док се шире у тај век датује примерак из Врбаса.

Својврстан прототип овог типа копља пак потиче из Сент Андреје, а датован је новцем цара Јустина II (565–578). Тај рани тип се јавља у хоризонту мачева са *P*-ушицама, рефлексних лукова, окцастих перли, псеудокопчи, наушница са сферичним, односно пирамидалним привеском (Garam 1992: 158, 171).

Насупрот неким другим врстама наоружања, може се приметити да су Авари примили ромејске типове копаља (Haldon 2002: 79), што сведочи о томе да је преузимање у области војне технике и тактике између њих и Ромеја било двосмерно (Бугарски 2007b: 255).

Сл. 103. Врх копља, гроб 107

Fig. 103. Spearhead, grave 107

ЛАМЕЛЕ ОКЛОПА

Сматра се да су ламеларни оклопи источног, централноазијског порекла. Њихови налази познати су из номадског, али и германског и рановизантијског контекста. О давним азијским коренима и ширењу ових оклопа, као и о употреби сличних у римској војсци пише R. Kory (2004: 388–391; 2007).

У византијској употреби, ламелни *клибанион* јавља се у VI веку, услед новог начина ратовања у коме је стреличарска припрема битке од највеће важности. У то време, овакав оклоп прихватају и Германи. О борбеним предностима рефлексних лукова и њима одапињаних тробридних стрела било је речи; у том смислу се може додати то да су скорашња тестирања показала да су ламеларни оклопи били знатно отпорнији на ударе стрела од каричастих, што се односи и на антички и на средњовековни период (Nicolle 1999: 32, 107). У борби, али и редовном животу војника, од велике важности је и чињеница да је ламеларни оклоп флексибилан и да у највећој мери омогућава слободу покрета (Kory 2004: 387). Извесно је да је то један од најбитнијих разлога дугачке и у етничком и територијалном смислу широке употребе овог вида дефанзивног оружја.

Бројне аналогije из контекста различитих од аварских сахрана на овом месту углавном се неће наводити. Требало би ипак напоменути да најбоље очуван и реконструисан ламеларни оклоп потиче из гроба 12а са аламанске некрополе Нидерштоцинген (Niederstotzingen) (Paulsen 1967: 125–133, Taf. 22, 54, 55). О везама ламеларног оружја, конкретно шлемова, са тог локалитета и са налазишта Бокхондонг (Bockhondong), у Кореји, писао је Ј. Вернер (Werner 1988: 6–7, 13, Abb. 11, 15).

Могло би се још напоменути да је археолошка документација ламеларних оклопа у рановизантијском контексту релативно сиромашна, уз изузетак који представља јединствен налаз оклопа са Светиње код Виминацијума (Поповић 1987: 28–30, сл. 22, 23; Bugarski 2006). Ово ипак не значи да је ромејско коришћење ламеларног оружја било мање интензивно. Највећи број остатака аналогних оклопа потиче из затворених археолошких целина, из гробова: како знамо, на рановизантијске сахране наоружаних ратника углавном не би требало рачунати. Налази са ромејских утврда најчешће су у виду појединачних, пропадљивих ламела (Bugarski 2006: 174). С друге стране, нужно је поменути и налазе из римске радионице Крипта Балби, датоване у VII век (Roma 2001: 400, II. 4. 764–777).

Премда се у *Стратегијону* Псеудо-Маврикија напомиње да је аварска пешадија била оклопљена, то би требало узети са великом резервом. Најпре, сасвим је извесно да водећу снагу аварске војске чини коњица: чак и у гробовима коњаника делови оклопа представљају веома ретке налазе. Ипак се наводи да, између других видова коњаничке опреме и наоружања, управо Авари стимулишу ширу употребу ламеларних оклопа (Haldon 2002: 66).

Ј. Забојник износи мишљење да су ламеларни оклопи били толико вредни да у аварске гробове нису полагани цели, већ је прилаган мањи број ламела који би сведочио о друштвеном и професионалном статусу покојника (Zábojník 2004: 45, 47). Сматра се и да такав прилог, као симбол целог оклопа ратника, представља азијатску традицију (Bóna 1979: 30). Опет, налази ламела оклопа у женским и дечјим гробовима наговештавају да им је придавана извесна апотропејска вредност (Ковачевић 1977: 115–116).

Нужно је, међутим, навести да су до сада остаци ламеларних оклопа, најчешће управо у виду појединачних или малобројних ламела, констатовани у око 130 аварских гробова, од којих се по око 40 приписује особама мушког и женског пола, уз 15 дечјих, док остале сахране нису потпуно одређене. Ламеле се појављују како у дечјим гробовима,

тако и у гробовима особа старијих од 60 година, док се разлике у концентрацији ових налаза у мушким, односно женским гробовима могу тумачити пре свега локалним разликама у фунерарној пракси (Kory 2004: 393).

На Чики, ламеле оклопа чине део инвентара гробова 2, 17, 24 (2,48% аварских сахрана) и, можда, гроба 122. У гробу 2 некрополе на Чики је пронађено више фрагмената плочица ширине 3,0 cm, понегде перфорираних (Т. I/2-3). Две плочице су из гроба 17: једна је димензија 7 cm x 2,7 cm а друга 6,5 cm x 2,3 cm (Т. IV/17-1, 2). Није забележено где су тачно у оквиру те две гробне целине нађене ламеле. Неколико плочица се приписује инвентару гроба 24, но у документацији се не наводе.

Из гроба 122, са десне потколенице, потиче шест плочица од гвозденог лима, по рубовима перфорираних. Највећа је димензија 6,7 cm x 3,5 cm (Т. XIX/122-1). Уз њих су, међутим, пронађена и два трошна фрагмента цилиндричног облика, такође од гвожђа. Овде би се могло помислити и да груписани гвоздени предмети представљају остатке окова дрвене ведрице, тако да налази из гроба 122 нису укључени у статистички обрачун заступљености оружја на некрополи. Уопште, с обзиром на степен очуваности плоча од гвозденог лима на некрополи, тешко је дати коначан суд о њиховом функционалном опредељењу.

Сви гробови су приписани особама женског пола, али може се посумњати у такво потпуно одређење особе сахрањене у гробу 24. Гробови 2 и 122 су дечји, тако да можемо констатовати да налази ламела оклопа са Чика контекстуално иду у прилог наведеном ставу Ј. Ковачевића.

Слично је и у неколико гробова некрополе Алатијан (Kovrig 1963: 118, 146, 148, Abb. 6); у том смислу би се могао протумачити и налаз ламела из женског гроба 68 са раноаварске некрополе Чепел-Харош из будимпештанске регије (Nagy 1998: 167, Taf. 113/15-21) или из женског гроба 20 са Халимбе (Török 1998: 19, Taf. 3/20-9). Такође, из раноаварског женског гроба 306 са некрополе Секзард (Szekszárd) потиче очувани низ од око 20 ламела (Rosner 1999: 43, Taf. 21/8); једна ламела је из гроба 382, опет особе женског пола, са некрополе Вац-Кавичбања (Vác-Kavicsbánya) (Tettamanti 2000: 86, Taf. 21/382-1).

Најкомплетније очуван ламеларни оклоп из раноаварског контекста потиче из поменутог гроба златара са локалитета Кунсентмартон (Csallány 1933: Т. VI/1). Од налаза оклопних плочица из познатијих гробних целина могу се поменути и седам ламела које су као прилог стављене у гроб коњаника из Сегвар-Саполдала, који је, као што је

напомињано, датован новцем цара Маврикија (582–602). На Хајдудорогу, налаз ламела оклопа у гробу датује се новцем цара Ираклија, од 610. до 641. године (Bóna 1979: 5, Abb. 1, 2/17; Garam 1992: 159, 171).

Са наших локалитета, појединачне ламеле су констатоване и на некрополи Полет у Врбасу (Nagy 1971: 215, Т. XXXII/2). Помиње се, узгредно, и оклоп из Селенче, из занимљиве целине датоване, поновимо, у прву половину VII века. Овај налаз није објашњен ни код Д. Чалања, нити код З. Винског или Д. Мркобрада који су се на његов осврт ослонили (Csallány 1956: 85; Vinski 1958: 13; Mrkobrad 1980: 100). На тих седам ламела недавно је нешто опширније скренута пажња, међутим само на основу цртежа и података из документације Музеја Војводине у Новом Саду. Тако се догодило да је, истина уз ограду, из инвентарске књиге преузет податак да је реч о бронзаним ламелама (Bugarski 2006: 170–171, n. 55, Fig. 9). Ламеле су од гвожђа.⁴⁶

КОЊАНИЧКА ОПРЕМА

Коњица је код Авара била од прворазредног значаја, те је и разумљиво што је одгајању коња посвећивана велика пажња. Такође, веома важан био је и одабир коња према намени: јахани су тарпани, а пошто су походи често били дуготрајни, најчешће издржљивији пастуви. При том, Авари нису користили мамузе; конструкција седла је била сразмерно лагана (Ковачевић 1977: 121, 122). Из јасне историјске и археолошке евиденције аварске коњице не може се извести закључак да Авари представљају номадску хорду (Lindner 1981: 17).

Налази коњаничке опреме се, наравно, на некрополама манифестују у коњаничким гробовима. Једини такав гроб констатован на некрополи Чик је гроб 28 (0,83% гробова), из чега проистиче да искључиво из њега потичу налази коњаничке опреме – узенгије, жвале и бич.

УЗЕНГИЈЕ

Уобичајено је мишљење да узенгије у Европу доносе управо Авари. Овај елемент коњаничке опреме несумњиво је азијског порекла: недавно је приложен сажет осврт на узенгије које су на Истоку посведочене столећима пре него што су Авари приспели у Панонију (Бугарски 2007b: 253–254, нап. 3). Истом питању, и то веома темељно, посветио се S. Lazaris (2005).

Очито је да узенгије олакшавају јахање, као и да пружају идеалан ослонац коњанику који у покрету одапиње стреле. Комбинација мобилне ко-

њице која је способна да великом брзином одапиње изражено дугометну стрелу свакако представља велику борбену предност, која је, у крајњој линији, резултирала војним успесима и брзим аварским продорима. Осим одапињања стрела, употреба узенгија олакшава и руковање копљем. Штавише, Ф. Курта је, на основу прорачуна да чак 67% раноаварских гробова са узенгијама са правоугаоном ушицом садржи и копље, а не неко друго оружје, извео закључак да управо оваква комбинација оружја и опреме представља срж раноаварске коњаничке тактике (Curta 2008: 312–313).

На Чику је, у гробу 28, пар узенгија пронађен међу костима коња. Комплетно очуван примерак је димензија 18,3 cm x 12,7 cm, а други – 13,7 cm x 13,2 cm. Узенгије су израђене од гвожђа. Са страна и по стајној плочи је профилисано ребро (Т. VI/28-1, 4). Како је већ напоменуто, у овом гробу су пронађени и мач и остаци лука и стреле, али не и копље, тако да ова гробна целина спада у мању групу раноаварских сахрана према наведеној подели Ф. Курте. С друге стране, богата гробна целина са Чика могла би се посматрати у контексту једног ширег утиска овог аутора – да је у раноаварском добу узенгија показатељ вишег друштвеног статуса сахрањеног (Curta 2008: 320).

Бројни налази попут ових из гроба 28, заобљене стајне површине и правоугаоно моделоване ушице, чине раноаварску групу. Раноаварски тип узенгија представљају и округле узенгије са тзв. омега (Ω) петљом. Касније се у аварској употреби појављују узенгије са равном или пак са увученом упоришном плочом. Понуђено је објашњење да је та разлика настала услед промене начина израде обуће: округли облик раноаварских узенгија указује на коришћење обуће меканих ђонова, док равна стајна површина касноаварског стремена упућује на обућу тврдог ђона (Zábojník 2004: 52). Наведену поделу прихватио је и Р. Рашев (2007: 162), али њу ипак није могуће доказати.⁴⁷

Међу налазима узенгија из целина датованих новцем, раноаварски тип са заобљеним лежиштем за стопало и правоугаоно моделованом ушицом јавља се са новцем царева Јустина II и Маврикија,

⁴⁶ Погрешан податак из инвентарске књиге преузет је и раније (Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962: 57). До исправке је дошло љубазношћу колеге С. Трифуновића.

⁴⁷ Штавише, забележени су случајеви да се у истом коњаничком гробу открију узенгије различито изведених стајних плоча, нпр. у гробу К1 некрополе Бајер у Бијелом Брду у источној Славонији (Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962: 109–110/10, 11), или у касноаварском гробу 114 некрополе Холиаре у Словачкој (Тоћик 1968b: 29, Taf. XL/1, 2).

дакле закључно са самим почетком VII века (Garam 1992: 171). Када је реч о аналогјама са наших налазишта, одговарајући примерци потичу из Селенче (Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962: 57/7), из Малог Иђоша (Vinski 1958: 14/T. VIII, 21), Чоке (Mrkobrad 1980: 100, T. LXXXVIII/1, 2), Стапара (Радојевић 1990: 131, T. I/2, 3), те са локалитета Арадац – Мечка (Нађ 1959: 63, T. XIII/2, 3). Аутори их датирају у касни VI век, најдаље до средине VII века.

Иако се сматра да Ромеји од Авара усвајају примену узенгија још у VI веку, донедавно није било недвосмислено прихваћене археолошке потврде. Налази са Царичиног Града, међутим, највероватније представљају управо такав доказ (Bavant, Ivanišević 2002: 1099–1100; Lazaris 2005: 282; Бугарски 2007b: 257), што није у складу са мишљењем које је својевремено изнео J. Werner (1984: 147–150, Fig. 156a/b), а које и данас има присталице (Curta 2008: 307, 310). Помиње се, узгредно, и налаз који припада рановизантијском хоризонту утврђења Карасура у Тракији (Curta 2008: 307–308). Такође, у инвентару оставе са рановизантијског налазишта код Стрежева – резултате истраживања и оставу објавио је Т. Јанакиевски (1980) – препозната је прва потврда ромејске продукције масивних узенгија, при чему је претпостављено да је сама остава похрањена 585–586. године. И за неке узенгије са других локалитета претпостављено је рановизантијско одређење, међутим услови тих налаза нису довољно сигурни (Бугарски 2007b: 257–258, 263, сл. 1, 3, 4, 5/1–3).⁴⁸ Узенгије са рановизантијских налазишта могле би се повезати са војним јединицама *skalai siderai* које помиње Псеудо-Маврикије (Bavant, Ivanišević 2002: 1100).

ЖВАЛЕ

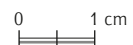
Жвале се стављају у коњске губице, где је у непоремећеним коњаничким гробовима њихово место налаза; за њих се даље причвршћује ремен узде. Оне представљају номадски елемент; чест су налаз у коњаничким гробовима из времена сеобе народа и засебно не пружају могућност нарочито прецизног датовања (Vinski 1957: 23). Као изразито функционални елементи, жвале се јављају, у различитим облицима, и у свим периодима аварског присуства.

Жвале су у гробу 28 на Чики пронађене у пределу стопала покојника. Раноаварског су типа, без пречки од метала или кости, завршене слободним кружним петљама, док се петље на другом, средишњем крају укрштају. Димензија су 11 cm x 6 cm, односно 10,5 cm x 8 cm (T. VI/28-5,6).

Сл. 104. Дршка бича, гроб 28

Fig. 104. Whip-handle, grave 28

Са наших налазишта, најпре се могу поменути жвале из Малог Иђоша, са локалитета Колски пут, из гроба 70, које се датирају у VI век и, према мишљењу И. Ковриг, представљају врло рану манифестацију материјалне културе Авара у Панонији, док се налаз из Пригревице св. Ивана датира у крај VI и почетак VII века (Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962: 45/5; 55/3). Тако је датован и налаз из Манђелоса (Ercegović-Pavlović 1982: 53, T. I/3). Публиковане су и жвале из Селенче (Mrkobrad 1980: 100, T. LXXXIX/3, 4), Стапара (Радојевић 1990: 131, T. I/1), из Панчева (Prikic 1975: 129, T. LXI/3) и из десетак гробова некрополе код Мокрина (Ранисављевић 2007).

Примерци који одговарају налазу из гроба 28 са Чика појављују се и у гробним целинама из Сегвара и са локалитета Синпетру-Герман (Sânpetru-German), где су датовани новцем цара Маврикија (582–602), односно царева Ираклија и Ираклија Константина (613–641). Ти налази, а тако и наш из гроба 28, спадају у групу налаза централноазијског порекла и представљају оставштину најранијег таласа аварских досељеника у Европу. Познији типови жвала, они са псалијама, код Авара улазе у употребу крајем VII века (Garam 1992: 160, 171), док су, с друге стране, приложени примери где се на рановизантијским налазиштима такве

⁴⁸ У раду о узенгијама из стрежевске оставе цитирао сам места на којима их И. Микулчић датира позно, односно где изричито датовање изостаје (Бугарски 2007b: 260, нап. 16). Пропустио сам, међутим, да се позовем на место на коме исти аутор узенгије јасно датирају у VI век (Микулчић 1999: 289, нап. 3, сл. 176). За позније датовање ове оставе, у другу половину X и прву половину XI века, с друге стране, залаже се В. Јотов (Јотов 2007).

Број аварских гробова: 121 (100%)	оплате рефлексног лука	стреле	тоболац	мачеви	копље	оклопне ламеле	коњаничка опреме
у гробова	2	10	1	3	1	3	1
%	1,65%	8,26%	0,83%	2,48%	0,83%	2,48%	0,83%

Процентуално, заступљеност налаза војне опреме у аварском хоризонту сахрањивања на Чики је веома мала, изузимајући, донекле, стреле.

Табела 5: Заступљеност оружја и коњаничке опреме у аварским гробовима на Чики

Table 5: Percentage of weaponry and horsemen's equipment in Avar graves at Čik

жвале појављују још у VI веку (Бугарски 2007b: 258–259).

Бич

Два предмета направљена од кости из гроба 28 представљају делове дршке бича (сл. 104). Један комад је овоидног облика, висине 5,2 cm и пречника 3,6 cm, с једном хоризонтално пробијеном перфорацијом и с другом перфорацијом по врху (Т. VII/28-12). Други елемент је шупаљ, благо коничног облика, висине 2,5 cm, пречника 2 cm (Т. VII/28-13).

Предмет овоидног облика представља крај дршке бича. Овакви налази од кости и рога представљају део инвентара мушких и коњаничких гробова, али и аварских насеља, где се појављују у вези са узгојем стоке. Заступљени су у свим периодима присуства Авара (Garam 1998: 121).⁴⁹

Једна од аналогја потиче са некрополе Девавања (Dévaványa), из гроба 145 (Kovrig 1975: 138, Fig. 9/145-1, 1a), друга из гроба 159 некрополе Халимба (Török 1998: 32, Taf. 18/158-8). Забележен је и налаз из гроба 426 са некрополе Вац-Кавичбања (Tettamanti 2000: 96, Taf. 24/426-1). Аналогја са војвођанских локалитета су из Арадца (Нађ 1959: 60, Т. 11/1),⁵⁰ са циглане Полет у Врбасу, из гроба 130 (Nagy 1971: 210, Т. XXV/3),⁵¹ те из Мокрина (Ранисављев 2007: 56, Т. XXXVI/1).⁵²

АЛАТ

Као што су ратници и коњаници сахрањивани са опремом коју су користили за живота, тако се и у гробовима земљорадника и занатлија бележе налази њима својствених алата (Ковачевић 1977: 200).

Репертоар алата са некрополе Чик није ни бројан ни разноврстан, нити одудара од налаза са

других некропола. Групу алата са некрополе са чињавају српови, косир (?), алатке за обраду дрвета – све од гвожђа – те тзв. алатке за дрешење чворова од рога и камени брусеви.

СРПОВИ

Једносеклог пресека сечива, српови су служили за жетву житарица. Типолошки и хронолошки, они не представљају посебно осетљиву групу материјала. Бројне античке налазе са територије данашње Србије је прикупила И. Поповић, са датовањем од II до III, па и до VI века (Поповић 1988: 82–86, Т. XIV/3–6). Како облик српа није подложен већим променама, слични налази потичу из целина датованих у IV век и у прву половину V века, односно из периода X–XI века (Рашковић 2003: 88). У контексту насеља X–XIII века у Вршцу пронађени су примерци веома слични срповима са Чика; ту је забележен и налаз алатке за обраду дрвета, о каквима ће даље бити речи (Станојевић 1996: 90, 93/8). Донекле сличан је и срп са Београдске тврђаве, из слоја датованог у XVI–XVII век (Шпехар 2007: 28, сл. 11). Употреба српа, дакле, траје веома дуго, па тако и током целокупне аварске превласти.

На некрополи Чик, српови су пронађени у гробовима 37, 99 (?) и 107. У два гроба су сахрањене

49 У једном гробу особе женског пола са касноаварске некрополе Нове Замки (Nové Zámky) пронађен је одговарајући предмет, али од гвожђа, условно одређен као крај дршке бича (Čilinská 1966: 77, Taf. LX/396-1).

50 Аутор није прецизније одредио функцију налаза.

51 На том месту, налаз је погрешно функционално одређен као сисак меха.

52 Аутор се на цитираној страници уздржао од тумачења функције предмета, иако наводи аналогја која је одређена управо као крај дршке бича (Бугарски 2007a: 442).

Сл. 105. Срп, гроб 37

Fig. 105. Sickle, grave 37

особе мушког пола, а у гробу 99 је особа женског пола; те сахране представљају 2,48% укупног броја на некрополи. У гробу 37 срп је положен у пределу лакта леве руке, док је у гробу 99 фрагмент гвозденог сечива уз главу десног фемура, споља. И налаз из гроба 107 пронађен је у пределу десног фемура.

Дужина тетиве лука српа из гроба 37 је 24 cm а ширина сечива 2,7 cm (Т. IX/37-2, сл. 105); одговарајуће мере налаза из гроба 107 су 31 cm, односно 3 cm (Т. XVIII/107-5). У гробу 99 је пронађен лучно обликован фрагмент гвозденог сечива, што предмет условно може да определи у групу српова (Т. XVI/99-2).

Српови су констатовани и у инвентарима аварских гробова на некрополи Полет у Врбасу, у гробу 121 (Nagy 1971: 209, Т. XXXIV/3), као и у гробу 9 у Манђелосу (Тадин 1995: 262, 265, Т. V/6). Поменути су и налази из Ловћенца и Арадца (Mrkobrad 1980: 105).

КОСИР (?)

У доба антике, косири се, уз српове и косе, сврставају у групу оруђа општег назива *falces* (Поповић 1988: 76). Чест су налаз и на касноантичким и рановизантијским локалитетима, а повезују се и са временом X–XI века, па и са XIV веком (Рашковић 2003: 88, 90). Један косир је, уз неколико српова, пронађен у остави гвозденог алата на локалитету Зидани габер над Миховим у Словенији, која је датована у време V–VII века (Od Rimljanov do Slovanov 2001: 49, kat. 140). На простору Београдске тврђаве, косири се датују у средину IV века, али и у доба средњег века (Шпехар 2007: 26–27, Т. IV/40, 42). Јасно је да косири, као ни српови, не представљају хронолошки нарочито осетљиву гру-

пу материјала. Овим алаткама је, између осталог, орезивана лоза или поткресивано грање при радовима у винограду. У аварском контексту, њихову примену не би требало повезивати толико са виноградима колико са, можда, трском.

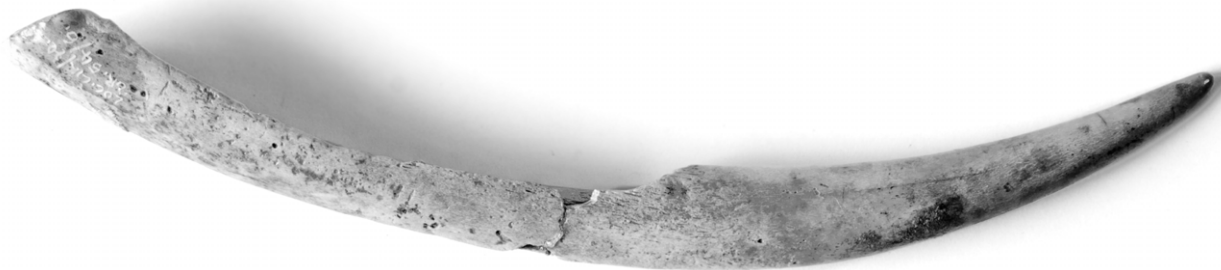
Предмет са некрополе на Чику који је определен као косир потиче из гроба 68, у коме је сахрањена особа мушке полне припадности. Тај гроб представља 0,83% укупног броја. У оквиру гробне целине, налаз је био положен по средини карлице.

Косир (?) је од гвожђа, кородираним и фрагментован. Укупна дужина два фрагмента је 13 cm. Ужи фрагмент је ширине 1,2 cm и стањеног, овалног пресека – чини се да је реч о дршци косира. Сечиво једносеклог пресека је ширине 1,8 cm и, премда је фрагментовано, наговештава савијену првобитну форму. Уочљиво је да сечиво полази из осе дршке, што је одлика косира, а не српа. Ипак, с обзиром на стање предмета, функционално опредељење ваља узети са резервом (Т. XII/68-1).

АЛАТКЕ ЗА ОБРАДУ ДРВЕТА

На некрополи на Чику, налази ових алатки потичу из гробова мушкараца: пронађене су у коњаничком гробу 28, као и у гробовима 78 и 107. Три гроба са овим алаткама чине 2,48% укупног броја. У оквиру гробних целина, налаз из гроба 28 је смештен испод ногу, налаз из гроба 78 испод десног крила карлице, а онај из гроба 107 био је пронађен између фемура.

Радне површине ових предмета су трапезоидног облика и благо савијене, чиме је олакшано дељање. Радна површина алатке се шири у тулац овалног пресека. Одлике ових предмета су најочитије на примерку из гроба 28, који је најбоље очуван (Т. VI/28-2). Димензија је 13,5 cm x 6,5 cm,

Сл. 106. »Алатка за дрешење чворова«, гроб 54

Fig. 106. »Disentangling hook«, grave 54

онај из гроба 107 је 9,5 cm x 6,0 cm (Т. XVIII/107-2), док је налаз из гроба 78 кородирао у знатнијој мери, тако да је уз тулац сачуван само мањи део радне површине (Т. XIII/78-7).

Аналогни налаз потиче из Селенче, са датовањем у прву половину VII века. Уз ограђивање је, међутим, опредељен у цртало плуга (Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962: 57/5). Тако је описана, рецимо, и аналогна алатка из гроба 99 некрополе Пилисмарот (Pilismarót) (Szabó 1975: 272, Fig. 9/99-1). Једнако се, чини се погрешно, функционално опредељује и алатка из гроба 120 са средњовековне некрополе Равна, с тим што се ту за аналогију узима и налаз са локалитета Понтес – Трајанов мост, за који се напомиње да је опредељен управо у дрводељачки алат (Јовановић, Vuksan 2005: 229, Pl. XI/G. 120).

Одговарајуће алатке из античког периода, углавном из III–IV столећа, али и из VI века – налаз са Царичиног Града – И. Поповић групише у варијанту *a* типа *B* длета, у длета секаче широког лепенасог сечива (Поповић 1988: 133, Т. XXV/4). Налази са Чика су налик на алатке на другом месту опредељене у секире дељарке, односно тесле, какве су се појавиле још у латену и користиле у античком и рановизантијском периоду, са аналогјама и из знатно млађег периода (Рашковић 2003: 92/24). Отуд је један случајни налаз из Лихтенверта (Lichtenwörth) само условно приписан периоду аварске доминације (Winter 1997: 68, 116, Taf. 17/2). Једнако се, као дрводељачки алат, опредељују и сродни сибирски налази из епохе раног средњег века (Могильников 1981: 39, Рис. 19/84).

»АЛАТКЕ ЗА ДРЕШЕЊЕ ЧВОРОВА«

Ови предмети од рога представљају карактеристично обележје старијег аварског хоризонта сахрањивања и може се рећи да су израженијег номадског карактера. Тако се и при датовању налаза са некрополе Леберсдорф они у хронолошком

смислу повезују са најранијом фазом, FA, са трајањем до 650/670. године (Daim 1987: Abb. 29).

Функционално опредељивање групе налаза би ипак требало примити са резервом.⁵³ Констатација да се ти предмети често налазе уз гвоздене ножеве (Madaras 1995: 74) вероватно није од већег значаја, будући да ножеви представљају веома честе, најелементарније налазе у аварским гробовима.

На некрополи на Чичу, налази су редом констатовани у гробовима 16 (Т. III/16-1), 28 (Т. VII/28-6), 30 (Т. V/30-2), 54 (Т. X/54-4, сл. 106), 68 (Т. XII/68-2), 84 (Т. XIV/84-2) и 98 (Т. XVI/98-1). Реч је о сахранама мушкараца. У случају гробова 16 и 28 налаз је позициониран уз десну подлактицу, а у случају гроба 98 уз леву. Остале алатке су из карличног појаса покојника. Седам гробова са овим налазима представља 5,78% авародопских сахрана на Чичу.

Алатке су обликоване косим засецањем рога на 14–18 cm од врха, тако да је његово природно закривљење очувано. Уз шупљину постигнуту засецањем, са унутрашње стране лука рог је овално издубљен, а потом и на наспрамној страни лука кружно перфориран. Перфорација је могла бити изведена и испод овално издубљене површине: у том случа-

⁵³ Према усменом податку добијеном од др Тивадара Виде, група налаза опредељена је у односу на скандинавске етнографске паралеле, после чега се аутори нису даље бавили употребом ових коштаних предмета. На овом месту изражавам захвалност др Виде на наведеној информацији. Може се приметити да је и Ф. Даим резервисан према оваквој функционалној атрибуцији налаза, будући да је даје под знацима навода - »Knotenlöser« (Daim 1987: 219, Daim 1996: 360). Биће назначено да су се ови предмети у нешто старијој литератури повезивали са употребом лука и стреле; такође је било и мишљења да представљају чекиће, односно чункове за ткање, звиждалке и друго, како наводи Л. Секереш (1957: 233). А. Ранисављев (2007: 54), пак, наводи да предмете одговарајућег облика, али гвоздене, и данас користе дунавски лађари за плетење омчи на крајевима ујади.

ју су перфориране обе стране лука рога. Док су остали налази неорнаментисани, алатка из гроба 98 је украшена густим низом плитко урезаних хоризонталних линија, који је распоређен испод издубљеног дела а према врху рога (Т. XVI/98-1).

Могу се навести одговарајући налази из Арадца, датовани у крај VI и почетак VII века (Mrkobrad 1980: 106, Т. LII/1, 2, 10, 11), потом из ратничког гроба из Суботице, са Бивше циглане Мачковић, датованог у почетак VII века (Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962: 61/2), те са некрополе код Мокрина (Ранисављевић 2007: 54, сл. 65, 66). Одговарајући је и површински налаз из Носе, са урезаним представама коњаника и коња (Секереш 1957: 231–233, сл. 2, 4, 5), те налаз из Манђелоса, датован у рану фазу тзв. Првог каганата, посебно занимљив због урезане сцене лова. Можда управо због те сцене аутор предмет функционално опредељује као део за затезање лука (Ерцеговић-Павловић 1975: 110, Т. II/1). На тај начин су опредељени и аналогни налази са некрополе Кишкереш-Похибуј –Мацко-Дуло (Török 1975: 299). Налаз из гроба 10 некрополе у Богојеву, пак, опредељен је као заштитни део ђема (Веленрајтер 1960: 181, 183, Т. I/6), премда није реч о коњаничком гробу.

Слични предмети потичу и из ромејског контекста, са Светиње (Поповић 1987: сл. 20/4), Равне и Понтеса (Petković 1995: 98, kat. br. 579, 580, Т. XXXIV/3, 4), из Садовеца (Uenze 1992: 474, Taf. 13/9), са Раса (Poročić 1999: 121, sl. 69/4), или из Горњег Стреоца (Ivanišević, Špehar 2006: 141, Fig. 3/14).

БРУСЕВИ

Брусеви од камена представљају још једну групу археолошког материјала која није осетљива у хронолошком и типолошком смислу. Функција предмета је јасна: брусеве се користе за оштрење сечива.

На Чики су пронађени у гробовима 10, 24 (Т. IV/24-5), 33 (Т. V/33-7), 73 (?), 78 и 79 (Т. XIV/79-2). Гробови 10, 78 и 79 су гробови мушкараца, тако је кориговано и полно опредељење особе сахрањене у гробу 24, док су гробови 33 и 73 гробови особа женског пола, у случају последњег дејег узраста.

Најбоље очуван брус је из гроба 10 (Т. III/10-3). Израђен је од глатког камена зелене боје, у облику издуженог правоугаоника. Горе је пробијена рупа за вешање. Димензија је 11,5 cm x 2,0 cm x 0,8 cm. Једнаке висине је примерак из гроба 78 (Т. XIII/78-6); остали брусеве су пронађени фрагментовани.

Налаз из гроба 73, који је по свему судећи пре конзервације ножа био задржан корозијом на сечиву, можда представља и кремен, тако да неће бити укључен у статистичку обраду. Фрагмент је пронађен испод карлице. Брус из гроба 10 је са десног крила карлице, а онај из гроба 24 је пронађен између десне руке и грудног коша покојника. Налаз из гроба 33 је позициониран испод леве шаке, као и онај из гроба 79, док је брус из гроба 78 уз горњи део десног фемура, споља.

Пет гробова у којима су потврђени налази брусеве чине 4,13% укупног броја од 121 аварске сахране на Чики.

КЕРАМИЧКЕ ПОСУДЕ

Део керамичког репертоара некрополе Чик је већ обрађен у одељку посвећеном налазима пршљенака. Може се поновити и да су у једном броју гробова констатовани уломци праисторијске керамике, који засигурно потичу из земље којом су се запуњавале раке. Ти фрагменти припадају праисторијском културном слоју налазишта.

У овом одељку биће коментарисани налази керамичког посуђа из гробова. У најкраћем, присуство

Табела 6: Заступљеност налаза алатки у аварским гробовима на Чики

Table 6: Percentage of tools in Avar graves at Čik

Број аварских гробова: 121 (100%)	српови	косир	алатке за обраду дрвета	»алатке за дрешење чворова«	брусеве
у гробова	3	1	3	7	5
%	2,48%	0,83%	2,48%	5,78%	4,13%

Најзаступљеније су коштане тзв. алатке за дрешење чворова, затим брусеве. Иначе је алат заступљен у малом проценту, слично предметима војне опреме.

керамичког посуђа у аварским гробовима, што се односи и на далеко малобројније коштане елементе мехова, тумачи се веровањем о потреби покојника за пићем и храном при путовању на други свет (Ковачевић 1977: 201). Овај обичај је чест у свим периодима аварског присуства, те су налази грнчарског посуђа у гробовима веома бројни. Према процени Т. Виде, налази керамике потичу из 10–12% укупно истраженог броја аварских гробова (Vida 1999: 13).⁵⁴

На Чичу, керамичке посуде, лонце, срећемо у инвентару великог броја сахрана припадника оба пола и свих узраста, у гробовима 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 22, 24, 30, 32, 33, 34, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 51, 52, 54, 55, 57, 59, 60, 61, 63, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 77, 78, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 91, 92, 94, 95, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 116, 117, 119, 120, 122, 126 и 129. Лонци су присутни у 72 аварска гроба, тј. у 59,50% тако опредељених сахрана.

Највећим делом, посуде су полагане у пределу доњих екстремитета, чешће стопала и потколеница него бутних костију. Оне неће бити посебно набрајане, за разлику од посуда које су позиционирани на другим местима у оквиру гробне целине. У пределу ногу, посуде су у 52 гроба, или у 72,22% гробова са посуђем.

Могу се издвојити оне сахране у којима су у пределу ногу приложене по две посуде: реч је о гробовима 33, 60, 77, 84 и 99. Тих пет сахрана представља 9,61% гробова у којима су посуде пронађене у пределу ногу, односно 6,94% гробова у којима су пронађене посуде уопште. Све особе сахрањене у овим гробовима су опредељене у женски пол, изузев особе сахрањене у гробу 84.

У пределу лобање, лонци су положени у раке гробова 9, 10, 11, 15, 30, 38, 44, 48, 54, 55, 91, 101, 103, 117, 120 и 129. Ових 16 гробова представљају 22,22% аварских сахрана у којима је приложено керамичко посуђе.

На надлактицама покојнице из гроба 59 су два лонца; исто је, према документацији, и у веома лоше очуваном гробу 52. У пределу надлактица су и посуде из гробова 67, 82 и 109. Тих пет гробова чине 6,94% сахрана са лонцем као прилогом.

Репертоар лонаца је доста уједначен. На некрополи су заступљени готово искључиво примерци рађени слободном руком, који припадају тзв. потиском типу, са изузетком лонца из гроба 92, о коме ће бити речи на самом крају одељка.

Ове посуде представљају најпримитивнији аварски керамички тип. Да његово термилошко опредељење (*џошиска* или *номадска* керамика) није адекватно, приметио је Ј. Ковачевић, наводећи да

се налази таквих посуда не везују само за Потисје, као и то да је погрешна премиса да су Авари у Панонској низији номади (Ковачевић 1977: 180).

У сваком случају, ове руком рађене посуде су неравних дебелих зидова, црних нијанси, често нагарављених после печења на веома слабој температури – отуд понекад и утисак да су само сушене крај ватре. Овако израђене, оне су веома трошне, па се поставило и питање њихове практичне применљивости у свакодневном животу, из чега се изродила хипотеза да, како су веома чест гробни прилог, заправо представљају првенствено културну керамику. Малобројни налази насеобинског карактера, међутим, релативизују ову претпоставку: тако је руком рађена керамика констатована и на једном од крајње ретких монографски публикованих насеља из доба аварске доминације, у кућама и другим објектима Еперјеса (Eperjes) (Bálint 1991: 41, Т. V, VI, IX/1, 4, Т. X-XIII, XV, XVII/1-8, 11, 12, Т. XVIII, XX).

У највећем броју случајева, посуде рађене слободном руком обликоване су у виду сасвим једноставних лонаца, слабо истакнутих обода и трбуха. Украшавање се изводило веома ретко, што се не односи у толикој мери на урезивање ноктом или утискивање прстом по ободу, колико на крајње схематизоване антропоморфне цртеже који су се пре печења урезивали на трбух посуде (Ковачевић 1977: 180–181).

Керамику са Чика најтачније бисмо одредили уколико се определимо за синтагму *руком рађена керамика раној њериода аварске њревластии*, како ју је описао Т. Виде приликом израде типологије аварске керамике VI и VII века. Слободном руком рађена керамика представљена је Видином групом III са припадајућим подгрупама, које се даље деле према ужим временским распонима (Vida 1999).

При типологизацији руком рађене керамике нужна су извесна ограничења. Потребно је указати на немогућност потпуног повезивања свих примерака, па и оних са Чика, са понуђеним Видиним репрезентима група, односно подгрупа. Ипак је у овој књизи дело Т. Виде коришћено у ве-

54 У оној мери у којој су познатије аварске некрополе од насеобина, познатији нам је и њихов репертоар керамичког посуђа. Да постоје и значајне типолошке разлике, имао сам прилику да се уверим у Народном музеју у Будимпешти, увидом у непубликовани грнчарски материјал из насеља Келкед-Фекетекапу, који у одређеним случајевима битно одудара од налаза из гробова две велике некрополе са исте локације. Овим путем изражавам захвалност колегиници Жужани Хајнал. Разлике између керамичког посуђа са некропола и налаза који потичу из аварских насеља потцртао је и Кору (2002: 611).

Сл. 107. Посуда, гроб 24

Fig. 107. Vessel, grave 24

Сл. 108. Посуда, гроб 60

Fig. 108. Vessel, grave 60

ликој мери. Аутор је своје закључке темељио на великом узорку посуда са бројних некропола. Посебно је важно истаћи то да је писац обрађивао у целисти очуване посуде из затворених археолошких целина, гробова. На тај начин је, поређењем са другим елементима гробних инвентара, било могуће сачинити прецизну хронологију типова посуда. Налазишта са којих Т. Вида црпи грађу не потичу само са територије данашње Мађарске, већ и из других земаља у којима су авародопски локалитети истраживани. Такође, подаци се често односе на посуде које раније нису публиковане.⁵⁵

Лонац издуженог облика из гроба 43 (Т. VI-II/43-1) могуће је сравнити са представницима Видине подгрупе IIIA1, какви се датују у средину VII века (Vida 1999: 113–114, Taf. 175). Засебна датовања перли, наушница и лонца одређују гроб 43 хронолошки у прву половину тог столећа.

Групу IIIA чине посуде са левкасто обликованим вратом (*Gefäße mit Trichtermündung*). Посуде ове групе махом су пронађене на локалитетима у долинама Тисе, пре свега, и Мориша, са најјужнијим налазом у Врбасу. Ове руком рађене посуде нису особене само за рано аварско доба, већ се користе и почетком VIII века, а можда и нешто дуже (Vida 1999: 111–119). Посуда из Врбаса, гробни прилог, публикована је (Nagy 1971: Т. XLIII/7); помињу се и непубликовани налази посуда подгрупе IIIA1 са наших локалитета – из Хоргоша, Кањиже и из Суботице (Vida 1999: 252, 253, 255).

Недавно је објављена и одговарајућа посуда из Мокрина (Ранисављев 2007: 52, сл. 5).

Гроб 84 је један од гробова у којима су пронађене две посуде. Једна од њих је представник друге подгрупе – подгрупе IIIA2 (Т. XIV/84-6), а друга подгрупе која је знатно чешћа – подгрупе IIID1 (Т. XIV/84-7). Посуда која одговара подгрупи IIIA2 је најприближнија њеном представнику који се датује у средину VII века. Посуда која одговара представнику подгрупе IIID1 могла би бити и старија. Како се алке и ливене копче, какве су такође пронађене у гробу 84, датују углавном у прву половину VII века, то се и сам гроб може датovati у то време, што је сагласно са Видиним датовањем лонаца (Vida 1999: 121, Abb. 37; 138–142, Abb. 58; Taf. 175).

Посуде подгрупе IIIA2 се иначе одликују ширим раменом у односу на посуде подгрупе IIIA1. Од налаза посуда подгрупе IIIA2 са наших локалитета, Vida (1999: 260, 261) наводи непубликован налаз из Кањиже, као и публиковане лонце из Чоке, из гробова 20 и 40 (Kovrig, Korek 1960: 259, 260, Fig. 2, 3).

Групу IIIB чине посуде на којима су по ободу, односно рамену изведена по четири наспрамна купаста завршетка. Ове посуде су особене за рани и средњи период аварске превласти. Реч је о мало-

⁵⁵ Детаљан критички приказ књиге Т. Вида приложио је Curta (2001: 93–97).

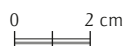
Сл. 109. Посуда, гроб 60

Fig. 109. Vessel, grave 60

Сл. 110. Посуда, гроб 77

Fig. 110. Vessel, grave 77

Сл. 111. Посуда, гроб 77

Fig. 111. Vessel, grave 77

бројној групи (Vida 1999: 129–130), којој је аутор раније посветио посебну студију. На том месту се наводи да су овако обликоване и украшене посуде дубоких корена и да су познате из области Сир-Дарје, Туве у централној Азији, као и из јужног Сибира. У источној Европи су присутне још у скитско и сарматско доба. У аварском контексту, ова манифестација древне, номадске материјалне културе присутна је и у време пристизања нових кланова, око 670/680. године. Овакве посуде нису заступљене у касноаварском периоду, али се на неким местима у Азији њихов континуитет може пратити све до XI века (Vida 1992: 524–529).

Посуде које одговарају Видиној групи IIIВ на Чика су пронађене у гробовима 24 (Т. IV/24-1, сл. 107), 60 (Т. XI/60-1, сл. 108) и 77 (Т. XIII/77-4, сл.

110). Само је у гробу 24 ово једина посуда: у гробу 60 је забележен и други налаз посуде, која одговара подгрупи IIIД5 (Т. XI/60-4, сл. 109), док друга посуда из гроба 77 одговара подгрупи IIIД1 (Т. XIII/77-9, сл. 111). Налаз посуде групе IIIВ из гроба 24 одговара подгрупи IIIВ/а, где је обод завршен са четири купе. Друге две посуде ове Видине групе са Чика одговарају представницима подгрупе IIIВ/с, коју одликују наспрамне брадавичасте ушке по рамену (Vida 1999: 129–130, Abb. 51, Taf. 175).⁵⁶

⁵⁶ Посуда из гроба 77, раније објављена (Ковачевић 1972), узета је у обзир приликом израде општег каталога оваквих лонаца, међутим на том месту је, чини се грешком, одређена у групу 1, која одговара Видиној подгрупи IIIВ/а из касније типологије, уместо у групу 4 која одговара каснијој

Занимљиво је да је Vida (1992: 536, 547) прикупио само још две посуде са наше територије које припадају овим подгрупама, обе објављене, са некрополе Полет у Врбасу: из гроба 1 потиче посуда која одговара подгрупи IIIB/a, док је из гроба 12 посуда из подгрупе IIIB/c (Nagy 1971: 191, Т. XLII/8; 194, Т. XLIII/6).

Посуда из гроба 24 некрополе на Чики је карактеристична и по томе што на дну носи урез у облику слова А. Такав урез се јавља и на дну посуде другог типа, из гроба 172 са некрополе Чакберен-Орондпушта (Csákberény-Orondpuszta) (Vida 1999: Т. 10/3).

И према осталим прилозима, гроб 24 се може датовати у крај VI и почетак VII века. Гроб 60 би се према посудама датовао у другу четвртину VII века. Једнако, дакле у другу четвртину VII века, датујемо и гроб 77. Интересантни прилози тоалетног прибора, раније описани, могли би се одредити и као нешто старији, но овде је датовање изведено у односу на карактеристично посуђе: други лонац одговара средини VII века, односно Видиној подгрупи IIID1/f2 с обзиром на декорацију обода, премда по облику више личи на репрезенте подгрупе IIID4/b.

Највећи број посуда из гробова са Чика припада управо групи IIID Т. Виде. Реч је о једноставним лонцима, највећој групи раноаварске руком рађене керамике уопште, која у тој категорији представља чак 53% посуда, док је у укупном броју раноаварске и средњоаварске керамике заступљена са 33% (Vida 1999: 137). Управо на ову групу

се односе цитирани општи коментари Ј. Ковачевића. Може се додати да је најчешће, како на Чики, тако и другде, висина ових посуда 10–20 cm, а пречник обода од 8–12 cm. Требало би нагласити да термин *лонац* у семантичком смислу није оправдан када је реч о посудама изразито малих димензија, али би се могло рећи да је при објављивању таквог материјала уобичајен.

Са наших локалитета, у ову групу сврставају се посуде из Арадца (Нађ 1959: 58, Т. XXVIII/2; 59, 62, Т. XXIX/1, 2), са некрополе Полет у Врбасу (Nagy 1971: Т. XLII/1-7, 9, 10; Т. XLIII/3, 5, 8, 9), те из Оцака, Малог Иђоша и Опова (Mgkobrad 1980: 102, Т. CXLII/2, 4, 6; Т. CXLIII/5; Т. CXLIV/4).

Подгрупу IIID1 чине посуде украшеног обода, што се изводило урезима ноктом или утискивањем прстом пре печења. На ране репрезенте подгрупе IIID1, оквирно датоване од 568. до 600. године (Vida 1999: 138, 141–142, Abb. 58, Taf. 175), подсећају налази из гробова 45 (Т. IX/45-3, сл. 112), 46 (Т. IX/46-1), 51 (Т. X/51-1), 73 (Т. XII/73-1), 78 (Т. XIII/78-5), 88 (Т. XV/88-3), 95 (Т. XV/95-1), 117 (Т. XVII/117-1) и 122 (Т. XIX/122-4).

Како нема других хронолошки осетљивијих налаза у гробу 45, датовање те целине изводи се на основу посуде, дакле у време од доласка Авара до краја VI века. Тако се датује и гроб 46, као и гроб 51: сами по себи, језичци од лима и окцасте перле могу представљати и нешто познији налаз, али би се требало држати ранијег датовања гроба како због гробне керамике, тако и због стављања само једне перле у мушки гроб, што је, како је наведено, одлика најстарије генерације аварских досељеника. И гроб 73 се датује исто, према временском опсегу налаза керамике и чињеници да је у њега положен сисак меха, који представља раноаварски материјал у овом делу Европе; сама наушница из гроба могла би се датовати и позније.

Гроб 78 се датује према керамици, будући да се од других налаза подложних прецизнијем датовању располаже само језичцима од лима, који се ипак могу датовати шире. Гроб 88 датујемо у период 568–600. искључиво путем лонца. Исто важи и за гроб 95, а слично и за гроб 117, где се од других налаза располаже окцастим перлама. И гроб 122 се одређује у исти период управо према лонцу, будући да и остали налази наговештавају рано датовање, али не прецизно.

Налик на представнике подгрупе IIID1/a1 је посуда из гроба 68 (Т. XII/68-7), али обод тог лонца

Сл. 112. Посуда, гроб 45

Fig. 112. Vessel, grave 45

подгрупе IIIB/c истог аутора. И сама сахрана је на том месту погрешно означена као гроб 7 (Vida 1992: 533).

није украшен. На исти начин може се констатовати сличност између посуде из гроба 59 (Т. X/59-1) и репрезентата подгрупе IID1/a2. Облика најприближнијег раној подгрупи IID1/a3 су посуде из гробова 15 (Т. III/15-1), 71 (Т. XII/71-5) и 72 (Т. XII/72-5), но оне су такође неукрашеног обода (Vida 1999: 138, 141, Abb. 58, Taf. 175).

Тако се гробови 15, 59 и 71 могу према керамици датовати од 568. до 600. године, а у крај овог периода гроб 72, с обзиром на наушницу, каква се обично одређује у прву половину наредног столећа. Како су други налази из гроба 68 рани, али хронолошки недовољно прецизно одређени, то гроб датујемо преко облика посуде у крај VI века.

Нешто познијим репрезентима подгрупе IID1, који се оквирно датују у период 600–626. године, одговарају посуде из гробова 6 (Т. II/6-3), 11 (Т. II/11-1), 14 (Т. II/14-1), 22 (Т. IV/22-2), 33 (обе из гроба – Т. V/33-1, 4, сл. 113, 114), 34 (Т. VIII/34-2), 44 (Т. IX/44-4), 67 (Т. XI/67-1), 82 (Т. XIV/82-3), 91 (Т. XIV/91-1), 104 (Т. XVII/104-1), 109 и 129 (Т. XIX/129-4) (Vida 1999: 138, 141–142, Abb. 58, Taf. 175).

Нема хронолошки осетљивијих налаза у гробу 6, тако да се та сахрана према посуди може одредити у прву четвртину VII века. Исто важи и за гробове 11, 22, 34, 67 и 109. Овакво је и датовање гробова 14, 33, 44, 82, 91, 104 и 129, из којих би се остали налази могли датовати шире, у прву половину века. Гајка из гроба 44 има и позније аналогije, како је раније наведено.

Примерак из гроба 85 (Т. XIV/85-3) није могуће у потпуности сравнити са представницима типологије Т. Виде: према утискиваном ободу потпада под подгрупу IID1, а према форми највише подсећа на подгрупу IID2/b1. Ова подгрупа је рана, тако да се и гроб 85 може датовати у распон 568–600. године (Vida 1999: 143, Abb. 58, Taf. 175).

Посуда из гроба 119 (Т. XVIII/119-3) према украшавању обода такође спада у подгрупу IID1. Посуда је, међутим, атипично обликована, тако да би се требало уздржати од прецизнијег одређивања. И у односу на ниску перли, гроб 119 се може датовати шире, у крај VI и прву половину VII века.

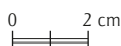
Од посуда са некрополе које одговарају подгрупи IID1 Т. Виде, две су украшене и по трбуху. У случају лонца из гроба 109 (Т. XVII/109/1) украс је изведен утискивањем кружића пре печења посуде.

Посуда из дечјег гроба 73 (Т. XII/73-1, сл. 115) публикована је у склопу гробне целине, у раније цитираном раду Ј. Ковачевића. Констатује се да се антропоморфне представе, пре свега на керамичком посуђу, јављају ретко али на широком простору – од јужне Русије до Карпатског басена. Наведен је налаз из Сенте, где је у антропоморфним урезима Фехер препознао руне, а потом и нешто

Сл. 113. Посуда, гроб 33

Fig. 113. Vessel, grave 33

Сл. 114. Посуда, гроб 33

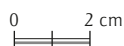
Fig. 114. Vessel, grave 33

Сл. 115. Посуда, гроб 73

Fig. 115. Vessel, grave 73

Сл. 116. Посуда, гроб 61

Fig. 116. Vessel, grave 61

познији (VIII, IX век) налаз из Колпачке на Волги. Слични урези се јављају и на налазима из Шаркела и са некрополе Деск I. Веома слични антропоморфни урези су и на коштаном игленици са некрополе Јаношида (Ковачевић 1972: 66–67). Свакако је хронолошки подесна аналогија у представи са плоснатог пршљенка из гроба 61 са некрополе Јасзапати (Jászaráti) у Мађарској. Приказане су такође три представе, опет крајње схематизовано, при чему је централна перфорација искоришћена као глава свих представљених ликова (Madaras 1994: 28, Т. VIII/61-1). Могуће је да прикази са посуде из гроба 73 са Чика заправо представљају тамгу.⁵⁷

У монографији посвећеној некрополи код Мокрина објављено је и пет раноаварских посуда са ободима који су украшени утискивањем (Ранисављев 2007: 52, сл. 4, 10, 11, 12, 15).

На Чики је пронађено седам лонаца који се могу сврстати у подгрупу IID2 Т. Виде. Реч је о једноставним неорнаментисаним лонцима. Посуде раног периода аварског присуства, до 600. године, јесу оне из гробова 10 (Т. III/10-14) и 39 (Т. VIII/39-3), које одговарају подгрупи IID2/b2 Т. Виде, односно посуде из гробова 57 (Т. X/57-2), 106 (Т. XVI/106-1) и 108 (Т. XVI/108-3), налик на представнике подгрупе IID2/b1 (Vida 1999: 143, Abb. 58, Taf. 175).

На овом месту је могуће кориговати датовање гроба 10 у крај VI века. За прецизније датовање гробова 39 и 57 не располаже се другим налазима, тако да се у односу на керамику могу датовати до 600. године. Гроб 106 се такође датује у односу на

керамику, док се гроб 108 временски одређује и у односу на остале налазе, као гроб 10.

Посуда из гроба 16 (Т. III/16-4) одговара представнику подгрупе IID2/a који се датује од 600. до 626. године. Једна од посуда из гроба 99 (Т. XVI/99-5) припада подгрупи IID2/g, са датовањем од 626. до 650. године (Vida 1999: 143, Abb. 58, Taf. 175), док друга посуда из тог гроба није прецизније одређена (Т. XVI/99-6).

У гробу 16 нема других налаза који се могу финије датовати, тако да се остаје на датовању гроба које пружа налаз лонца, што важи и за гроб 99, па тако гроб 16 датујемо у прву а гроб 99 у другу четвртину VII века.

Подгрупу IID5 чине ниже посуде са раменом и краћим, левкасто обликованим вратом (Vida 1999: 144–145, Abb. 59, Taf. 175). Са Чика, са овом подгрупом могу се повезати лонци из гробова 5, 32, 49, 54, 55, 63, 89, 94 и 107. Раног датовања, до 600. године, јесу посуде из гробова 32 (Т. VIII/32-1), 49 (Т. IX/49-4) и 107 (Т. XVIII/107-7).

При датовању гроба 49 може се ослонити једино на налаз лонца. Гроб 32 се може повезати са завршним периодом употребе оваквих лонаца, тј. са крајем VI века, будући да се лонци у гробовима углавном датују у прву половину VII века. У гробу 107 забележен је налаз новца о коме је било речи, тако да се у овом случају датовање сахране може сузити у последњу четвртину VI века.

⁵⁷ На ово ми је у разговору указао др Сергеј Боталов из Чељабинска, на чему му изражавам захвалност.

Сл. 117. Посуѓа, гроб 92

Fig. 117. Vessel, grave 92

Лонци из гробова 5 (Т. II/5-5), 55 (Т. XI/55-4), 63 (Т. X/63-1), 89 (Т. XII/89-1) и 94 (Т. XV/94-3) могу се сравнити са представницима Видине подгрупе IID5, који припадају времену од 600. до 626. године. Овој подгрупи условно се може приписати и примерак из гроба 69 (Т. XI/69-3) (Vida 1999: 144–145, Abb. 59, Taf. 175).

Грбове 69 и 89 могуће је прецизније датовати једино на основу лонаца, у прву четвртину VII века. Налази ланца, наушнице са сферичним привеском и окцастих перли опредељују грбове 5, 55 и 94 у прву половину VII века: на основу лонаца, овакво датовање може се сузити у прву четвртину тог столећа. Једнако се датује и гроб 63, такође само на основу посуде. Гроб 5 је могуће датовати шире, у прву половину века, јер је засебно датовање лонца у првој, а наушнице, по Ормандију, чак у трећој четвртини века.

Лонац из гроба 17 (Т. IV/17-12) подсећа на облик IID5, какав се користио од 626. до 650. године. Гроб је датован управо тако, у другу четвртину VII века. Посуда из гроба 54 (Т. X/54-1) одговара представнику Видине подгрупе IID5/b, познијег датовања, од 650. до 670. године (Vida 1999: 145, Abb. 59, Taf. 175). Позније датовање гроба потврђује и бронзана ливена копча, о којој је било речи. Гроб се може одредити у крај понуђеног временског опсега керамике, што представља раније време коришћења копчи овог типа.

Налик на представнике подгрупе IID5, и то оне који се датују у доба 626–650. године, је лонац из гроба 61 (Т. XI/61-3, сл. 116), украшен по рамену фризом капљичастих орнамената. Гроб 61 може се управо тако и датовати – у другу четвртину VII века. Налаз кључа (?) из тог гроба иначе допушта шире датовање, у прву половину века.

Посуде подгрупе IID9 нешто су позније, оне представљају материјал прелазног аварског периода (Vida 1999: 147, Abb. 59, Taf. 175). Тако се и њихови представници са Чика, из гробова 9 (Т. II/9-3) и 100 (Т. XVI/100-5), датују у период 650–670. године.

Из гроба 9 не потичу други налази подложни финијем датовању, тако да је та сахрана датована налазом посуде у године од 650. до 670. Гроб 100 датује се у почетак тог опсега, односно у средину VII века, будући да се наушнице са сферичним привеском од стаклене пасте датују углавном у прву половину века.

Подгрупу IID10 чине више посуде суженог врата. Ова подгрупа је такође познија, јавља се око 670. године а траје и у VIII веку (Vida 1999: 147, Abb. 59, Taf. 175). Таква посуда је нађена у гробу 48 (Т. VIII/48-1).

Једна од посуда које нису могле бити усклађене са типологијом Т. Виде је она из гроба 101 (Т. XIV/101-1). Реч је о руком рађеној посуди мањих димензија, издужене, цилиндричне форме. Аналогни налаз, који потиче из Нађкорија (Nagykörű), приписан је Сарматима (Vaday 1989: 259, Т. 75/217-11). Гроб 101 је један од оних који нису позиционирани на ситуационом плану некрополе. Ипак, на основу другог налаза из гроба, сахрана је временски опредељена у хоризонт аварског коришћења некрополе, у крај VII века, што би је, уз гроб 48, чинило најмлађом на некрополи.

Лонац из гроба 92 је израђен на витлу (Т. XV/92-5, сл. 117). Већих је димензија, сферичног облика. Не представља аварски производ, већ посуду византијско-касноантичког облика, какве Т. Вида сврстава у тип IF. Сама посуда из гроба 92 потпада под Видину подгрупу IF/h, са датовањем у првој четвртини VII века (Vida 1999: 102, 103/Abb. 32, Taf. 175).

Порекло посуда овог типа са локалитета Светиња посматра се на исти начин. Сродни примерци на овом налазишту представљају тип I лонаца, са датовањем од 567. до 596. године у односу на стратиграфију локалитета. Наводе се аналогни примерци са Царичиног Града, али и са ширег подручја Балкана (Поповић 1987: 19, сл. 16/1-5).

Гроб 92 је ипак датован у другу четвртину VII века.

наведено, што може навести на помисао да је и насеље коме припада некропола на Чику имало праисторијски слој. У сваком случају, може се закључити да су неке гробне раке некрополе на Чику укопаване у праисторијски слој налазишта.

С друге стране, одређен број гробних рака је касније оштећен укопавањем јама. Како материјал ових јама није хронолошки близак гробовима, што се сазнаје из узгредних информација из извештаја са ископавања, то се ни о њима неће дискутовати.

Потпуно је другачија ситуација у погледу хоризонта сахрањивања на локалитету. У најгрубљој подели, дакле, може се дискутовати о два хоризонта сахрањивања, тј. о две некрополе, међусобно одељене дужом временском дистанцом. Сарматска

СТРАТИГРАФИЈА РАНОАВАРСКЕ НЕКРОПОЛЕ НА ЧИКУ

НА ПОЧЕТКУ РАЗМАТРАЊА стратиграфије некрополе Чик потребно је поновити ограничења која ће довести до донекле непотпуних резултата. Приликом рада, располагало се ситуационим планом некрополе са прве кампање. Тај план је методом триангулације допуњен са другачије конципиране теренске документације, израђене у другачијој размери, са каснијих ископавања. Коначно, нема сачуване документације последњих радова, па и стога овако добијена ситуација некрополе није комплетна. Она је напослетку допуњена ознакама које представљају резултат анализе стратиграфије некрополе која следи (План 1).

Како год било, успешно је позиционирана већина гробова, тако да је о стратиграфским односима, уз напоменуте ограде, могуће расправљати. Стратиграфска анализа се темељи на распореду поуздано датованих гробних целина, да би у таквом контексту временско опредељење било попуњено и за гробове чији материјал у том смислу није довољно речит или недостаје.

У уводном делу је напоменуто да стратиграфија локалитета познаје праисторијски слој, два хоризонта сахрањивања и позне јаме.

Праисторијском слоју се неће придавати посебна пажња: раније је потцртано присуство уломака праисторијске керамике у гробовима, или кућног лепа, као у гробу 46, где су свакако доспели приликом испуњавања рака претходно ископаном земљом. Карактеристична је и израда пршљенака од праисторијског посуђа, како је понегде у каталогу

некропола је већ одређена у II век, па се у овом тренутку оставља по страни.

Најстарија група аварских сахрана, међутим, на Чику је постављена практично између две линије у којима се сахрањивало сарматско становништво. Од запада према истоку, ову групу чине гробови 49, 59, 78, 57, 83, 51, 45, 85, 39, 73, 46, 71, 95, 15, 88, 106 и 117, односно гробови 32, 72, 10, 107 и 108.

Првопоменути гробови су датовани у другу половину VI века, наравно од доласка Авара на ове просторе, док су гробови 32, 72, 10 и 108 нешто прецизније временски одређени, у крај истог века. Гроб 107 је једини на некрополи у коме је пронађен новац, о чему је било речи, што га, уз остале налазе, датује у последњу четвртину VI века. Из ове групе гробова, гроб 83 негира старију сарматску сахрану. Следећи просторни распоред, не, дакле, и прецизно датовање гробних налаза, хоризонту сахрањивања до краја VI века би се могао приписати и гроб 38.

Северно и јужно од ове групе простиру се нешто млађе сахране. Јужно – то је најпре гроб 24, датован у крај VI и почетак VII века, а потом и гроб 28, једини коњанички гроб на некрополи, датован у почетак VII века. Ови гробови су наведени први зато што су најранијег прецизнијег датовања.

Иначе, линија млађих гробова од оних из VI века креће са југозапада. Гроб 12 није прецизније датован – приписује се времену од друге половине VI до средине VII века. Уништен гроб 21 би могао бити једнаког оквирног датовања. Уз њих је гроб

22, датован у време од 600. до 625. године. Даље према истоку, гроб 33, једнако датован, сече сарматски гроб 31. Потом, првој четвртини VII века припада и гроб 34. Гроб 13 из овог појаса је нешто шире датован, у прву половину VII века, као и гробови 79, 74 и 5. Још источније, из прве четвртине истог века су гробови 14, 6 и 11, те гроб 16. У овој групи су и гроб 55, такође датован од 600. до 625. године, као и, вероватно, гроб 64. И гроб 25 је вероватно из прве половине VII века, премда нема посебно изражајног материјала.

Источно, гробови 7 и 93 су датовани шире, у прву половину века. Гроб 94 је датован у период 600–625. године, а гроб 92 од 625. до 650. године.

На самој југоисточној периферији некрополе, током прве половине VII века укупани су гробови 30 и 2. Може се претпоставити, узимајући у обзир просторни план локалитета, да су истог датовања и оближњи гробови 4, 3, 8, 19, као и најудаљенија сахрана – гроб 35.

Изузев тог гроба, последњепоменућа група гробова је укупана на благој узвишици. Стиче се утисак да се ова група гробова ређа јужно и југоисточно од два гроба истакнутих особа мушког пола: најпре од гроба 28, коњаничког, датованог у почетак VII века, потом и богатије опремљеног гроба 30, датованог, нешто шире, у прву половину истог века.

Како јужније, млађе сахране – оне из прве половине VII века – ређају се и северније од појаса гробова из друге половине претходног столећа. На западу, гроб 82 је датован у време 600–625. године, гроб 61 – 625–650, а гроб 84 нешто шире, у прву половину VII века, како су датовани и оближњи гробови 58, 66 и 42, и, вероватно, гроб 87.

У овој зони је и гроб 52, веома лоше очуван и тешко уочљиве раке, који је делимично оштетио гроб 59, из групе најстаријих аварских сахрана на некрополи. Ту су и гробови 43 и 60, чије се раке такође секу. Гроб 43 је према материјалу шире датован у прву половину VII века, а гроб 60, који га сече, у године 625–650. Приликом разрешавања овог односа у смислу хронологије требало би имати у виду изнесено мишљење да је потребно 20–50 година да конкретно гробно место буде заборављено од стране локалног становништва, што одговара периоду трајања евентуалног дрвеног надгробног обележја. Тако, ни новопридошла популација после тог времена не би могла знати за постојеће гробно место (Јанковић 2003: 100–101). Сагласно са гробним инвентарима и оваквом методолошком поставком, гроб 43 би се могао датовати у почетак VII века, премда ваља имати у виду да надгробне хумке ипак могу остати уочљиве и знатно дуже, чак све до нашег времена.⁵⁸

Као гробови 61 и 60, и оближњи гроб 77 је датован у другу четвртину VII века.

Даље се нижу гробови 67, 69, 44 и 63, датовани у време 600–625. године, односно гробови 81, 65 и 76, у односу на просторни распоред, вероватно истог датовања. Гроб 68 из овог ареала је датован у крај VI / почетак VII века.

Стратиграфски, сахрана са псом у гробу 75 могла би одговарати како времену укопавања раних аварских гробова, тако и времену прве половине VII века, у односу на различито датоване оближње гробове 51, 43 и 60.

Даље на исток, у појасу северно од раних аварских сахрана, гроб 96 стратиграфски вероватно припада првој половини VII века. Гроб 99 је датован у време 600–625. године, као и гробови 91 и 104. Вероватно се овако може датовати и гроб 120.

Нешто северније, гроб 90 је раније датован у другу половину VI и почетак VII века. Имајући у виду гробове у окружењу, ово датовање би се могло кориговати на познији одсечак. Исто важи и за оближњи гроб 105, раније шире датован у другу половину VI и прву VII века. Ова два гроба се, тако, могу датовати у прву половину VII века, као што је датован и гроб 116. Највероватније се у то време може одредити и гроб 113, укупан у непосредном окружењу.

Коначно, на Чику је истражено и неколико гробова чије је временско одређење у другој половини VII века. Ови гробови су углавном груписани у централном делу истраженог габарита некрополе. Најпре, гроб 54, који сече сарматски гроб 62, датован је у време између 650. и 675. године, као и гроб 9, нешто даље на југоистоку. Гроб 48 је датован у период 670–700. године, истина само на основу налаза руком рађене посуде. Овај гроб би, дакле, представљао најмлађу сахрану на некрополи. Премда овако изведено датовање не мора бити довољно убедљиво, чињеница да је гроб смештен између две касније сахране га ипак сврстава у позну групу. Реч је о гробу детета старости 1–2 године (Éry 1990: Т. 1).

Само два гроба картирана у северном делу некрополе су позног датовања, од 650. до 675. године. Реч је о гробовима 97 и 103, с тим што је датовање другог гроба поузданије.

Картиран је, дакле, и више или мање поуздано датован 91 гроб аварске некрополе – од укупно

⁵⁸ Аерофотографије једне неистражене авародопске некрополе у Аустрији, на којима се уочава распоред гробова (хумки), својевремено је представио Ф. Даим. На овој информацији захваљујем др М. Милинковићу.

121 сахране. На основу поређења са једним од планова из документације са назначеним ископним површинама, јасно је да су гробови истражени 1973. године, дакле током последње кампање, откривани у мањим сондама, постављеним паралелно са линијом гробова 82–84–87–86, односно, источно, највероватније северније од линије гробова 63–97. Такође је истраживано у већој сонди на самом источном крају некрополе. Интересантно је да је ова сонда постављена непосредно уз део првобитне ископне површине из 1968. године на коме гробови нису констатовани, изузимајући усамљени гроб 35, очигледно са саме периферије некрополе.

Документација радова извођених током кампање 1972. године је непотпуна: тада су ископани гробови 88–120, дакле укупно 33 гроба. На основу доступних планова картирано је 20 сахрана, али захваљујући поменутом плану са унетим ископним површинама по кампањама, дало се установити да су недостајући гробови били позиционирани између линија 63–56–47–71 и 97–96–95 и, могуће, источније од линије 116–120–108.

Од гробова које нису унети на ситуациони план, гроб 122 се према материјалу датује до краја VI века, гробови 100, 111 и 112 у прву половину VII века, а закључно са средином тог века датују се и гробови 101, 102, 110 и 119. Гробови 104 и 129 су датовани нешто прецизније, у време од 600. до 625. године.⁵⁹

Остали гробови су највероватније концентрисани у две мање ископне површине које су пратиле зону најгушћег сахрањивања, установљену претходним радовима, и по ширини ископне површине из претпоследње кампање, западно од линије 97–96–95 и источно од линије 116–120–108.

Може се претпоставити да је највећи број тих гробова позициониран између северне линије сарматских сахрана и линије најранијих аварских, којој би вероватно припадао гроб 122. Тако гробови који недостају на ситуационом плану највероватније не мењају слику која је реконструисана на основу доступних података.

Пошто су изведена датовања гробова, може се приступити њиховом груписању према времену покопавања. На тај начин ће бити објашњено како се некропола формирала и у којим правцима се ширила.

Раније је напоменуто да групу 1 гробова нашег локалитета чине сахране сарматске некрополе из II века.

Групу 2, пак, чине најстарије аварске сахране на раносредњовековној некрополи, закључно са крајем VI века. Оне се простиру по средини истражене површине. Реч је о гробовима 32, 49, 59, 57, 78,

83, 51, 45, 85, 39, 72, 73, 46, 71, 95, 15, 10, 88, 107, 106, 117, 108 и, вероватно, 38 и 122.

Јужно, југоисточно и северно од гробова групе 2 пружају се гробови датовани у прву половину VII века. Неки од тих гробова су датовани одређеније, у време од 600. до 625. године и, у мањем броју случајева, од 625. до 650. године. То су гробови групе 3.

Подгрупу 3а чине гробови оваквог датовања северно од гробова групе 2, односно гробови 82, 84, 52, 61, 87, 58, 42, 77, 66, 67, 68, 50, 81, 43, 60, 65, 69, 44, 76, 63, 56, 47, 96, 99, 98, 90, 91, 105, 104, 113, 116 и 120 и, највероватније, сви некартирани гробови са раносредњовековне некрополе из последње две кампање, изузев гроба 122, приписаног групи 2.

Подгрупа 3б је сачињена од гробова јужно од групе 2. То су, од запада ка истоку, гробови 22, 21, 12, 33, 34, 13, 24, 79, 14, 74, 17, 6, 5, 11, 55, 64, 25, 7, 94, 16, 93 и 92.

Подгрупу 3с, пак, чине гробови југоисточне периферије гробља. То су гробови на блажој узвишици: коњанички гроб 28, датован у почетак VII века, богат мушки гроб 30 и гроб 2, датовани у прву половину истог века, те гробови 4, 3, 8 и 19, које претходно наведени окружују. У овој групи је највероватније и гроб 35 са саме источне периферије гробља.

Коначно, најмлађе сахране са некрополе су из друге половине VII века, оквирно до 675. године. Њих опредељујемо у групу 4. Ове сахране су, изузев гробова 97 и 103 који су даље на североистоку, смештене по средини простора гробова подгрупе 3б. Ту су, са северозапада на југоисток, најпре гроб 54, истакнутије особе мушког пола, датован у време од 650. до 675. године, који сече сарматски гроб 62, затим гроб 48, који би се можда могао датовати и позније, и гроб 9, истог датовања као и гроб 54.

Интересантан је и распоред оних гробова групе 3 који су датовани нешто касније у оквиру њеног трајања, тј. од 625. до 650. године. Непосредно уз групу 4 је гроб 17, истакнуте особе женског пола. После извесне просторне цезуре (гробови 45 и 79), ту је гроб 60, који сече нешто ранији аварски гроб 43, о чему је било речи, а потом и гроб 77, опет гроб истакнуте особе женског пола. У близини је и гроб 61, по свој прилици опљачкан, такође датован у године 625–650. Ова четири гроба – гробови

⁵⁹ Сарматске сахране откривене приликом последњих радова које нису унете на ситуациони план су поменуте у одговарајућем поглављу о сарматској некрополи.

17, 60, 77 и 61 – могу се третирали као гробови подгрупе 3/4. Могуће је да њој припадају још неки од оближњих гробова групе 3, шире датованих у прву половину VII века, рецимо гробови 79, 74, 42, 58, 84, а који би заправо били гробови друге четвртине истог века.

Чини се, наиме, да се гробови групе 4, нешто познијег датовања, само настављају даље ка истоку на гробове подгрупе 3/4. Гробови 77, 17 и 54 су, наиме, знатнијег инвентара, па би се могло претпоставити да се од око 625. до око 670. године богатији и други гробови укопавају у рејону ранијих аварских сахрана, што је у потпуности посведочено у односу гробова 60 и 43.

Можда се овде може успоставити веза са историјском околношћу пропалог похода на Цариград 626. године, који је у Каганату имао бројне последице. Једна од најочигледнијих била је та да је вођство на неки начин морало дисциплиновати своје кланове: поставља се питање да ли се на Чику то дисциплиновање огледа у својеврсној негацији сакралног, фунерарног простора? Такав поступак би морао имати, пре свега, јако симболичко значење. Ипак ваља назначити да је овакво тумачење намере коришћења простора за сахрањивање археолошким методом немогуће доказати.

О некој микротопографској околности као узроку промене плана сахрањивања, чини се, не може бити речи. Такође, не би требало претпоставити ни долазак припадника неког новог клана из матич-

них области: тај процес се углавном одвија у време када је некропола на Чику престала да буде активна, и огледа се у драстичнијој промени материјалне културе него што је она констатована на овој некрополи.

Проблему се, ипак, може приступити и са друге стране. Наведено је да надземна обележја, каква су могли имати гробови на Чику, често постају неуочљива у року од 20–50 година, тако да је можда посредни и ненамерна узурпација старијег погребног простора.

Пошто су сагледане етапе развоја некрополе, могуће је приступити краткој расправи о њеним можда неиспитаним деловима. Увидом у планове локалитета стиче се утисак да је евентуално неистражених сахрана могло бити пре свега северно од потврђеног ареала некрополе. На истоку и југу гробова готово засигурно више нема, што из топографских разлога – тока речице Чик, што у односу на исходе истраживања. Даље ка западу, терен је у паду, и то због, чини се, укопавања неког већег канала. Највероватније је реч о скорашњој интервенцији, при којој су евентуални гробови засигурно уништени.

Ипак, како документација није комплетна, а будући да се не располаже извештајима са последње две кампање, на питање о евентуалним неистраженим деловима некрополе није могуће прецизније одговорити. У сваком случају, реч је о већој некрополи из раног периода аварске доминације.

Установљено је да се у другој и трећој четвртини VII века врши извесно негирање ранијег фунерарног простора. Наведене су две претпоставке: или је реч о свесном учвршћивању ауторитета међу припадницима клана после катастрофе код Цариграда 626. године, што није могуће доказати, или о чињеници да су старија гробна места с временом постала неуочљива и ненамерно угрожена познијим покопима. Дисконтинуитет највероватније није био изазван доласком неког новог клана, јер нема промене у материјалној култури која би документовала такав процес.

Како год било, малобројном групом сахрана из треће четвртине VII века престаје, око 670. године, сахрањивање на Чикју. Кланови који долазе управо у то доба не сахрањују се на Чикју.

РАНОАВАРСКА НЕКРОПОЛА НА ЧИКУ – ЗАКЉУЧАК

НЕКРОПОЛА НА ЧИКУ је истраживана током четири кампање, у периоду од 1968. до 1973. године. Археолошке интервенције су уследиле пошто је земљаним радовима уништено око 15 гробова. Истражене су 134 гробне целине. Укључујући три хипотетичке гробне целине из којих је сачуван материјал, тј. гробове I–III, на локалитету је укупно 137 археолошки документованих сахрана. Број од 121 аварске сахране добијен је одбијањем 16 сахрана сарматске некрополе од збира свих гробова на локалитету.

Није лако поузданије претпоставити укупан број гробова на некрополи, премда се стиче утисак да се она није ширила знатно изван истражене површине. Будући да не располажемо извештајима са последње кампање, не знамо да ли су истраживачи у том смислу дали икакву процену. Како нема података о матичном насељу, ни са те стране није могуће снажити неку претпоставку о могућем броју гробова на некрополи.

Анализом налаза из гробних целина оцењено је да покопи некрополе из периода аварске доминације припадају њеној раној фази – од доласка Авара на ове просторе 567. године до око 670. године. Доњи датум је потврђен појавом најранијег аварског материјала, а горњи је и у складу са резултатима серолошких анализа људских костију које је спровео И. Ленђел. По овом стручњаку, некропола је коришћена 80 ± 20 година (Ђу 1988: 55). На Чикју је, тако, сахрањивање на аварској некрополи трајало највише 100 година.

Излишно је упуштати се у детаљно осликавање историјског тока који прати столетну активност некрополе. Довољно је приметити да три наведена датума представљају преломне тренутке раније историје аварског присуства у Европи. Од 567. године па надаље, а посебно до 626. године, Авари су експанзивни и углавном врло успешни. Пристизањем нових кланова током 670/680. године, према мишљењу већине истраживача, отпочиње тзв. прелазни период њихове државе.

Према устаљеној и углавном прихваћеној подели, која се у детаљима разликује код различитих аутора, раноаварски период траје управо до доба доласка тих кланова, прелазни период би трајао током последње две или три деценије VII века и у првој или у прве две деценије наредног, да би позноаварски период потрајао до почетка IX века (Dimitrijević 1967: 232–235; Garam 1987).

Од овакве периодизације одудара давно изнесена и можда донекле запостављена аргументација И. Ковриг, према којој прелазни период отпочиње са другом трећином VII века, у време великих тешкоћа у којима се Каганат нашао (Kovrig 1963: 224–228). Промена плана сахрањивања на некрополи на Чикју можда може, крајње посредно, сведочити у прилог тези И. Ковриг, али свакако у много мањој мери него промене у економској структури аварског друштва после 626. године, о чему ће касније бити више речи.

Гробови на некрополи су постављани густо, на размацама од по неколико метара, углавном у

оријентацији северозапад–југоисток. Раке су, тамо где су уочљиве, махом правоугаоног облика, често са извесним сужењем према стопалима. Гробне конструкције најчешће нису констатоване, изузев трагова дрвене конструкције у једном гробу и клинова угаоно распоређених у другом. Уз то, у неколико рака су уочена удубљења изнад лобање, односно испод стопала. Дубина укопавања гробних рака је од 0,90 m до 2,00 m. Покојници су најчешће сахрањивани у опруженом положају, на леђима, опружених горњих и доњих екстремитета. Према запажању истраживача, понекад су били увијани у тканину да би тела била заштићена од гробне земље.

Храна је, у лонцима или изван њих, често похрањивана у раке. Највећи број посуда је у пределу ногу, где се најчешће ставља и остала храна, која се огледа у налазима животињских костију, често бутних костију бовида. У једном гробу пронађено је јаје. Уз изузетак импортованог лонца из гроба 92, нема посуда рађених на витлу: сви лонци припадају тзв. потиском типу.

Остали гробни прилози се, као и на другим некрополама, исказују као типично мушки, односно женски, или они које је тешко приписати одређеном полу. У прву групу свакако спадају оружје, односно алатке и делови појасних гарнитура, а у другу, на пример, пршљенци и игленице. Ножеви и лонци су проналажени у гробовима особа оба пола.

Као што је уобичајено, дакле, и особе сахрањене на Чики се покопавају опремљене и одевене. Опште узев, пракса сахрањивања углавном не одудара од уобичајене, уз два занимљива изузетка, на која ће се овде у најкраћем поново скренути пажња.

Једну од основних одлика некропола из доба аварске превласти представљају коњанички гробови. На Чики је забележена само једна коњаничка сахрана, опредељена у почетак VII века, што је у складу са општом малобројношћу коњаничких сахрана на некрополама нешто позније етапе тзв. Првог каганата. На малобројним некрополама најраније фазе Првог каганата, наводи се, коњанички гробови су заступљени претежно, чак стопроцентно, но ту није реч о стандардним насеобинским некрополама дужег века, какве Авари стварају по стабилизовању у освојеним областима, већ о сахранама коњаничке претходнице насељеника, што би ипак требало узети са резервом.⁶⁰ Број сахрањених коњаника поново расте касније, приливом популације носилаца другог аварског таласа (Ковачевић 1977: 121; Димитријевић 1975b: 85, 91).

Погребни ритуал коњаничке сахране са Чика је крајње неуобичајен: кости коња су положене изнад

коњаника, тј. на знатнији слој земље насуте преко покојника. Наведени су ретки примери сличног облика сахрањивања. Може се поновити да је за место те сахране изабран понешто висински издигнут део гробља.

Ретку појаву представља и сахрана пса у гробу 75, о којој је такође било речи. Како је већ поменуто, атипичне сахране са псима и парцијално приложеним костима коња чине део аргументације којом А. Ранисављев (2007: 57–63) подупире своје, чини се ипак смело, мишљење да би некрополу код Мокрина требало приписати Кутригурима.

Налазе материјалне културе, уопште, могуће је приписати ранијем периоду аварске доминације. Поменути номадски карактер дела налаза огледа се пре свега у бројним предметима од кости, какви су налази тзв. алатки за дрешење чворова, делова дршке бича, и, нарочито, сисака мехова. Последње поменути предмети, и на Чики малобројни, представљају, како је већ наведено, изразито номадско наслеђе. Та група налаза, по виђењу Ф. Даима, садржи и неке познохунске реминисценције (Daim 2003: 518).

Гвоздене алатке, опет, представљају хронолошки мање осетљив материјал, али се њихови налази намећу као веома важни при процени карактера сахрањене популације. Скромна археолошка евиденција пољопривредног оруђа у аварској употреби се иначе тумачи пре свега неистраженошћу њихових насеља, тј. чињеницом да су свега две аварске насеобине, Дунајварош (Dunaújváros) и поменуто налазиште Еперјес, монографски публиковане (Daim 2003: 484).

На Чики се српови појављују у три гроба, у колико и дрводељачке алатке. Косир (?) је пронађен у једном гробу, у више гробова су забележени и налази брусева. Гробови у којима је пронађен гвоздени алат на овој некрополи се углавном датују у крај VI и почетни период VII века, а ређе већ до краја VI века.

Налази оруђа одударају од ранијег, али дуготрајног става о чисто номадском карактеру носилаца тзв. Првог каганата. У смислу осликавања ове популације у другачијем светлу, убедљиво је писао још Ј. Ковачевић. Саме географске датости Панонске низије не омогућавају константан номадски живот, као што ни покрете Авара, евидентно

⁶⁰ Овај феномен, уколико заправо није реч о парцијално истраженим некрополама, није могуће констатовати на целокупном аварском простору. У данашњој Словачкој, на пример, где Авари касније долазе, током прелазног периода Каганата, њихова најранија насеља и некрополе се формирају истовремено (Zábojník 1988: 429).

војно-коњаничке популације, не би требало поистовећивати са номадским кретњама. О томе говоре, истина малобројне, констатоване насеобине (Ковачевић 1977: 154–155), али и сам Чик представља рану насеобинску некрополу. Р. Кори је такође изнео став да се облици азијског номадског живота не могу примењивати на европском тлу и да се стална насеља формирају већ у раноаварско доба (Кору 2002: 613–614).

Западно од Карпата, топографски и просторни услови веома се разликују у односу на оне који владају у пространим централноазијским степима. Терен је далеко мање простран, »разбијен« је и не омогућава ни номадски начин живота, нити номадски начин вођења рата. Алфелд, Велика мађарска равница, најпространија зона испаше у Европи, представља мање од 4% одговарајуће површине у Монголији. Преласком Карпата, логистика номадске политичке и војне силе се урушава: тај масив представља крајњу западну границу номадизма (Lindner 1981: 3, 6–9, 14–16, 19). Ф. Даим допушта номадско одређење Авара само у најраније доба њиховог присуства, тј. углавном у VI веку (Daim 2003: 518).

У складу с тим је и утисак да у Војводини аварска насеља укопана у лес (пре него насеља под шаторима) највероватније брзо попримају стални карактер (Станојев 1996: 5). Међу подацима о начину живота Авара у Азији, које даје Сиријац ретор Захарије, стоји и то да они тамо живе управо под шаторима, како преноси Ј. Ковачевић (1977: 23). И разлика у концепцији куће индицира промену у начину живота, односно напуштање номадизма.⁶¹

Када је реч о првим аварским досељеницима, поређењем стратиграфске слике некрополе на Чику и података из антрополошке анализе (Éry 1990: Т. 1) било је могуће установити да је у најстаријој групи аварских гробова на налазишту, у групи 2, сахрањено осам мушкараца зрелог узраста, укупне старости између 37 и 56 година, четири жене старе од 45 до 70 година и две млађе, од око 20 година, уз осморо деце. Ни ова компарација не сведочи у прилог тези о пристизању номадских ратника.

Економску базу стално насељене аварске популације морала је, даље, представљати управо пољопривреда, посебно имајући на уму промену економског модела после 626. године. У најкраћем, у случају таквог пораза, многе друге степске империје биле би окончане, али Авари успевају да се трансформишу у седелачко друштво које ће опстати још готово два века (Pohl 2003: 593). Како се прецизира, катастрофа код Цариграда изазива темељне промене у Каганату: лишени огромног дан-

ка, средстава од откупа византијских заробљеника и плена, Авари трансформишу своју ратну економију, у смислу развоја пољопривреде и, посебно, фармерског узгоја животиња, уз трговину мањег обима (Daim 2003: 481). Ипак, својеврсна »славизација« економске основе Каганата не производи такве промене у домену културе (Pohl 1988: 330).

Могло би се приложити да промене које се одвијају после 626. године, иако значајне, ипак нису толико радикалне. По свој прилици, оне се не огледају у драстичној промени начина живота, већ пре у интензивирању процеса прихватања седелаштва, који се може пратити још у VI веку. О овоме не сведоче само спорадични налази пољопривредног оруђа у гробним целинама које се датују пре 626. године, већ и сам територијални размештај раноаварских налазишта, о чему ће нешто касније бити више речи.

У кључу који је предложен ваља сагледавати и популацију сахрањену на Чику: није, дакле, реч о сахрањеним номадима, макар не у ужем смислу, већ о настањеном становништву које је очигледно користило пољопривредна и занатлијска оруђа те брусеве којима су се она оштрила. С тим у вези, истиче се и прилично низак проценат налаза војне опреме.

И неки други налази сведоче о неномадском, седелачком карактеру сахрањене популације, односно о променама које су се постепено одвијале у аварском друштву. Пре свега, реч је о предметима тоалетног прибора који потичу из женских гробова. Забележен је и налаз привеска – крста у оквиру богатије женске сахране, о чему је такође било више речи.

Приметно је да је и иначе репертоар налаза са некропола раније фазе аварског присуства разноврснији од оног са познијих налазишта. Чини се да разлог лежи управо у двојном карактеру сахрањене популације. На старијим насеобинским гробљима, какво је и Чик, сахрањени су некадашњи номади који по ситуирању на једном месту губе такво одређење.

Луксузнији налази у гробовима сведоче о извесној друштвеној стратификацији, а не о разликама у погледу етничког састава. У том смислу су, рецимо, гробови у којима се појављује такав инвентар, гробови 17, 77 и 92, и датовани позније, у

⁶¹ У складу са последњим, може се навести и један општи став: Авари су живели у малим, скромним, релативно неудобним кућама – могуће је украшавање нпр. таписеријама, резбаријом у дрвету, али не много више од тога. И поред очигледног утицаја који је на њих вршила византијска култура, није позната ниједна аварска кућа од камена (Daim 2003: 518).

период 625–650. године, док је гроб 73 у коме је пронађен сисак меха датован у VI век. Ипак, посматрање ових индикативних целина не може изнедрити закључак да се у једном одређеном тренутку, прихватањем седелачког и напуштањем номадског начина живота, међу Аварима развија социјална стратификација. Она је, наравно, присутна и у номадским друштвима.

Управо гроб 77 може представљати парадигму процеса који су *шекли* и чији ток се на некрополи може пратити. У тој гробној целини, у којој је сахрањена млађа особа женског пола, увезени тоалетни комплет појављује се уз посуду са брадавичастим ушкама, какве су, као што је убедљиво показао Vida (1992), изданак древне номадске традиције. Тако ова гробна целина, посматрана у контексту ране седелачке некрополе, пре свега представља илустрацију процеса прихватања новог (импортованог, луксузног), који не подразумева *a priori* одрицање од старог (традиционалног, номадског).

Иако су се процеси друштвене стратификације Авара седелаца с временом појачавали, они никада нису резултирали потпуним напуштањем традиција номадског друштва. Како је приметио Ф. Даим, те традиције су биле довољно јаке да преживе фундаменталне промене политичке географије Европе, но и због такве њихове снаге Каганат није био кадар да се трансформише у средњовековну државу. Тај процес је у Панонској низији тек касније извео мађарски краљ Стефан (Daim 2003: 523).

Утврђивање социјалне стратификације иначе представља значајан аспект проучавања некропола, међутим на Чики у том смислу нису установљене веће правилности, изузев неких околности које су већ коментарисане. Констатовано је да је једини гроб коњаника на некрополи смештен на благом узвишењу, заједно са неколико других гробова. Познији гробови, међу којима и неки богатији, укопани су у простор ранијих сахрана, могуће намерно.

На Чики су констатовани и гробови који су поремећени како радом механизације, тако и, вероватно, пљачком, па се и из тог разлога није могло приступити озбиљнијој анализи социјалне стратифицираности гробља.

Налази, пре свега, накита и појасних елемената од племенитог метала потичу укупно из 11 гробова, што представља 9,09% свих авародопских сахрана на некрополи. Позлаћени налази су само из два гроба (14 и 103), док остали, од сребра, потичу из гробова 1, 17, 22, 28, 30, 44, 78, 92, 103 и 108. Махом су датовани у прву половину VII века, изузев гробова 78 и 108 који су из претходног сто-

лећа. Увидом у ситуациони план може се установити да се ови гробови не групишу у одређеном делу некрополе. Уопште, анализа хоризонталне стратиграфије некрополе указује на просторно планирање, тј. на то да се простор сахрањивања с временом мењао: тако су групе сахрањених особа формиране према хронолошком начелу, а не према социјалном.

На претходним страницама су разматрани феномени насељавања изворно номадске раноаварске популације и промене у друштвеним односима које насељавање производи, у мери у којој је то успешно изведено из опште слике наше некрополе. Уз то, пресудан за просуђивања о периоду ране аварске превласти је свакако труд на одгонетању етничког састава Каганата. Потребан је, дакле, нешто шири осврт на само *раноаварско* одређење сахрањеног становништва.

Доласком Авара у Панонску низију отпочиње европски период њихове историје. Њему, наравно, претходи азијски период, који у неку руку сеже од најранијег, доста нејасног помена још код Херодота (Ковачевић 1977: 11). Тешко је, међутим, сасвим поуздано изједначавати те »древне« Аваре и оне који долазе у Панонску низију.

Анализирајући један централноазијски турски извор и негативно обојене вести о Аварима које даје Теофилакт Симоката те уводећи пригодна поређења, В. Пол је закључио да је порекло Авара хетерогено, да је реч, пре свега, о интересној групацији ратника која, претходно поражена, креће на запад. Како на том путу има успеха, бива омасовљена; потом се шире користи старо, престижно аварско име. Развија се осећај припадности тој етничкој групи, без обзира на то што реалне везе у смислу корена није морало бити (Pohl 2003: 574–579). Тако се Авари могу посматрати и као »политички етнос« (Pohl 1988: 329).

Коначно, и нагли нестанак Авара из европских извора после 822. године сведочи о томе да је носећу компоненту њиховог идентитета чинио интерес за освајања и плен: по разорном поразу којим је изгубљена сва моћ, углавном релативно брзо нестаје и аварски идентитет у Европи (Pohl 2003: 586–588).⁶² Као што је написано, аварске традиције биле су толико јаке да је држава коју су некадашњи азијски номади засновали у Европи опстајала два и по столећа, али ипак недовољно јаке да њихов етнички идентитет преживи коначно.

⁶² Од овога донекле одступа пример некрополе Залакомар (Zalakovár), која, према тумачењу Б. М. Сокеа, представља модел налазишта где се гашење материјалне културе не поистовећује са нестајањем етничитета (Szóke 1991: 153–154).

чан губитак војно-политичке моћи. Авари више нису били у стању да апсорбују последице пораза, као што су то успели после 626. године. Тада се део подређених група отцепио, али се језгро, иако умањено, одржало (Geary 2007: 195).

Када је реч о етничкој слици Каганата, ваљало би напоменути и то да су успеси Авара против Византије привлачили авантуристе и досељенике, а стечено богатство аварске елите трговце и путујуће занатлије. Уз то, политичке промене на Истоку, од којих о многим нисмо обавештени, засигурно изазивају прилив избеглица у Карпатски басен (Daim 2003: 480).

Може се додати да слојевитом тумачењу феномена Авара иде у прилог и осведочена разноликост антрополошких типова на раноаварским гробљима. Тако је на некрополи Чик заступљена углавном долихо-мезокрана еуропеидна популација. Та серија се веома разликује од уобичајених аварских серија, а наликује на оне из »сауроматско-сарматског« периода (700. пре н. е. – 200. н. е.), тј. указује на порекло из степа западног Казахстана и, делимично, Доњег поволжја и са Јужног Урала. Популације као што је ова са Чика, које стижу у Карпатски басен у доба аварске превласти, не представљају велике масе становништва (Éry 1990: 35, 36).

Углавном се у новијој литератури и инсистира на вишеслојности етногенезе раносредњовековних популација, у смислу да се из разлога освајачке политике и/или одбране од других, око језгра – групе ратника – стварају вишејезични конгломерати припадника разних етничитета, а међу њима и поражених племена и робова. Такви конгломерати даље дејствују под вођством поменутог ратничког језгра – *gens* – које је носилац традиције и имена. У том погледу је добро објашњена етногенеза нпр. Лангобарда и Бавараца (Bowlus 1995: 149, 152–158), а управо се прихватањем разних придошлица тумачи и нагли пораст бројности европских Хуна, али и њихова пропаст. Средњовековна номадска племена Евроазије, формирана најчешће услед спољне војне претње, представљају политичке организме који су били отворени за свакога ко се потчини вођи, делећи интересе са племеника (Lindner 1982: 698–701, 703).

Историчари, тако, постепено прихватају тезу по којој је за постојање етничитета одлучујућ субјективни фактор – веровање у припадност групи заједничког порекла, које, дакле, подстичу управо мање групе високог статуса – носиоци традиција (Pohl 1998: 20–21), а остали прихватају на бази заједничког интереса (Lindner 1982: 700), доприносећи тим традицијама суштински кроз војну службу (Geary 2007: 90).

За конституисање социјалних група, флексибилне категорије, као што је поменуто веровање, значајније су него чиниоци које је раније друштвена наука више вредновала – култура, језик, раса, географско одређење (Brather 2000: 175–176; Geary 2007: 90). И Ф. Даим »ми« свест претпоставља другим критеријумима – ендогамији, насељима, религији и/или култу, хомогеној материјалној култури – који су засебно различитих исказних вредности по питању установљавања неког етничитета (Daim 1982: 63–64).

Када је реч о налазима материјалне културе, па и јасно одређеног порекла, не би их требало по аутоматизму приписивати искључиво припадницима неке етничке структуре. Напротив, вероватно ће се као чиниоци који одређују присуство истих или сличних налаза на различитим локалитетима, у различитом етничком кључу, све више констатовати, уважавати и објашњавати *мода* или *дух времена*.

У том смислу, написано је да се на археолошку аварску културу не може гледати једнострано, као на израз аварског етничког идентитета (Pohl 2003: 589). Сликовита је примедба да су налази аварског појаса и оружја у неком гробу, посебно на периферији Каганата, могли припадати и »особи која је говорила словенски језик, а себе сматрала Бугарином« (Pohl 1998: 42).

Може се пренети и размишљање да само ансамбли предмета и обичаја могу бити основа за етничко опредељивање, а не и појединачни налази, који могу сведочити једино о »етничкој пракси« која им је дала контекст и значење (Pohl 1991: 47). Чак се сматра да је недопустива етничка интерпретација остатака материјалне културе неке популације, уколико се тој популацији макар индиректно не може приписати свест о племенској припадности, каква се преноси једино писаним или усменим традицијама (Daim 1982: 58–59). Таква интерпретација налаза материјалне културе била би практично онемогућена уколико би се прихватио став да етнички »самоидентитет« раносредњовековних популација заправо није ни могуће утврдити (Geary 2007: 104). Наведено мишљење је, чини се, сувише искључиво, имајући у виду механизме етничке аутоперцепције описане у претходним одељцима.

Због свега наведеног, требало би истаћи да су како Чик, тако и друге некрополе у Бачкој из епохе доминације Авара у највећем броју, у културном смислу, аварске. Овде се, дакле, истиче културно-временско, пре него етничко аварско одређење, управо због тога што је очито да је етногенеза Авара вишеслојна и магловита и да је њихов Ка-

ганат обухватао популације међусобно сасвим различитог порекла. Слично овоме, и аварска насеља се сагледавају пре у временском него у етничком смислу (Kory 2002: 613).

Различита од других је рана некропола у Вајској (Brukner 1982), локалитет потпуно другачије, ромејске фунерарне традиције. У осталим случајевима, реч је о некрополама скелетно сахрањених покојника на униформан начин, углавном у аварској ношњи и са предметима материјалне културе мање или више јасног аварског порекла, уз повремене налазе предмета страног, махом византијског порекла и честе налазе предмета који се у етничком смислу ни приближно не дају приписати.

На тим некрополама сахрањивани су Авари (шире схваћено), а уз њих највероватније и припадници других етничких и антрополошких структура. Пре свега, мора бити речи о Словенима и Германима, као и припадницима других изворно номадских група, превасходно о Бугарима. Питање је да ли су са Аварима живели – и били сахрањивани, можда чак у њиховој ношњи – и понеки Ромеји, што би се можда могло очекивати најпре у рубним областима Каганата, као што је Срем, који су некада били под ромејском влашћу. Мањине и етничке групе потчињене Аварима нису у потпуности асимиловане, али нису ни остале нетакнуте тим процесима (Pohl 2003: 581). Ипак, претпоставку сахрањивања припадника других етничких група на Чикау није могуће доказати.

На Словене који се скелетно сахрањују ипак ваља рачунати и због тога што је број констатованих сахрана спаљених покојника на овим просторима симболичан, иако би требало имати на уму да се такво сахрањивање на терену препознаје теже него скелетно. Још раније се наводило да су рани Јужни Словени познавали и упражњавали скелетно сахрањивање у исто време кад и спаљивање својих покојника. Продор хришћанства свакако је умногоме допринео јењавању овог обичаја, али тај фактор не би требало прецењивати. И пре јачања хришћанског утицаја Словени су се свакако у погледу фунерарне праксе могли угледати на Аваре, Германе, Ромеје... (Гарашанин, Ковачевић 1950: 198; Филиповић 1959: 121).

Такође, било би нелогично и нетачно претпоставити да су 568. године Германи нестали из региона. Мањи део поражених Гепида иде за Италију са Лангобардима, део Гепида се склања у Византију, док већина остаје да живи у својим селима под аварском влашћу. Неки од тих Гепида су чинили значајну војну снагу под командом Авара, док су други живели мирним сељачким животом (Pohl 2003: 579–580). Њихове сахране, као и сло-

венске, вероватно се крију на бројним, како је наведено, у културном смислу аварским некрополама.

На раније помињаном авародопском налазишту Келкед-Фекетекапу, у Мађарској, гепидско сахрањивање је потврђено; код нас се до одговора мора доћи најпре новим теренским ангажманом. У методолошком смислу, уз неизоставну антрополошку обраду скелета, ваљало би изводити и *DNK* анализе, којима би се могле разлучити словенске од германских сахрана, што стандардним приступом физичке антропологије, колико нам је познато, није могуће. Како је још увек скуп, тај метод није најшире прихваћен, али је сасвим извесно да ће археологија у догледно време располагати и квалитетним базама података те врсте. Иако етничка припадност не представља биолошку категорију, ипак се чини да би генетски параметри, који су сами по себи ограничене исказне вредности у погледу етничког опредељивања, могли допунити такође не сасвим доречене социолошке упитаности о (ауто)перцепцији етничких група у раном средњем веку.

Без обзира на хетерогени етнички састав Каганата и постојеће традиције номадског друштва, наглашено је да је реч о популацији која се у Панонији насељава рано. Потребно је поново истаћи да је тек придошло раноаварско становништво – потоњи сахрањеници са Чика – поштовало природне, геоморфолошке закономерности насељавања терена. Сама локација некрополе сведочи да је сахрањена популација била насељена на шаву двеју геоморфолошких целина, на начин како је то на простору Војводине било уобичајено и у претходним епохама, уосталом на истом простору су се битно раније населили и сахрањивали и Сармати. Популације Чика се настањују на граници дилувијалне, лесне терасе и инундационе равни, дакле директно на граници редовно плављене области.

Уопште, према моделу који је понуђен, насеобински карактер би се наметнуо свим локалитетима са шавова различитих геоморфолошких целина, без обзира на њихову парцијалну истраженост и, самим тим, понекад недовољну изражајност у археолошком смислу. Некрополе распоређене на тим линијама представљале би насеобинска гробља (Bugarski 2008: 450).

Требало би истаћи и то да су неке од геоморфолошких целина толико велике да нису могле остати ненастањене; у том случају би се насељавање вршило у односу на неку повољну микрорељефну околност (Ђурчић, Ђуричић 1994: 147).⁶³

У даљем тексту, пажња ће се скренути на археолошки амбијент локалитета. Биће набројана

бачка налазишта одговарајућег хронолошког опредељења, на овом месту без њиховог описа и обрадагања њихове географске/геоморфолошке условљености, јер је то већ учињено (Bugarski 2008). Раноаварски локалитети у Бачкој издвојени су и у прегледу који је приложио М. Такач (Takács 2000: 459–462).

Групу најранијих налазишта у Бачкој која се мање или више поуздано могу повезати са Аварима чине, поред Чика, Суботица, Ловћенац, Гунарош, Кула, Стапар, Купусина, Пригревица, Сонта, Колут, Бачки Моноштор, Апатин, Бечej и Бачко Градиште. Из Гунароша (Анђелић 2003), Колута (Трифуновић 1997: 117–119) и Апатина (Јанковић 1998) потичу трагови насеобина. Сва наведена места су махом јасно геоморфолошки условљена и размештена у три основне линије: уз Дунав, Тису и, по средини Бачке, уз долину Криваје.

Закључено је да се раноаварска популација стационарала на местима која су, у геоморфолошком смислу, одржива за стално насељавање, стварајући три комуникацијске линије. Успостављање таквих линија особено је за експанзију неке популације на нову територију (Bugarski 2008: 451).

Из наведеног проистиче начелна методолошка примедба: усмереним рекогносцирањима по линијама спојева геоморфолошких целина би се сигурно дошло до више података о ранијим насељавањима, што се односи како на период сеобе народа, тако и на раније и касније епохе. Уз остатке насеља, очекивали би се и трагови некропола које су им припадале. Одличан пример представљају успешна рекогносцирања налазишта на територији општине Алибунар, којима је руководио С. Трифуновић, где установљене »локалитете повезује линија североисточног руба Делиблатске пешчаре на којој се и данас налази већина села општине Алибунар (Трифуновић 1990: 99)«. Драгоцене податке, даље, ускоро ће пружити књига о резултатима систематских рекогносцирања територије општине Нови Кнежевац, где је, како је то приликом усменог представљања резултата рада обелоданио С. Трифуновић, број од 130 раније познатих налазишта из свих епоха достигао три стотине!⁶⁴

На простору других земаља, број истражених, па и констатованих насеља из доба аварске доминације такође је мали, тако да би се новим подацима, макар и у обиму како је то констатовано у Адашевцима, надопунила наша знања о том периоду. Посебно би ово било значајно у контекстуалном кључу *насеље живих – насеље мртвих*, где би било могуће посматрати сличне, али и разликоване елементе живота у насеобинама и сахрањивања

на одговарајућим гробљима. У случају да је раније констатована некропола ваљано документована, теоретски би и слабије очувано насеље могло понудити неки материјал који се на гробљу јавља у другачијем облику, или пак у потпуности изостаје. Управо би увиђање оваквих односа представљало основу релације овде назване *насеље живих – насеље мртвих*, што би у коначној линији продубило знања о популацији чијем је важном локалитету ова књига посвећена, односно о њеном односу према свакодневном и »другом« животу.

Ти закључци би се потом могли поредити са закључцима истраживања локалитета као што је Келкед-Фекетекапу у Мађарској, који представља један од најбоље очуваних и у великој мери истражених налазишта са оба атрибута. Са тог локалитета су, међутим, до сада објављене две велике некрополе (Kiss 1996; Kiss 2001), али не и насеобинске структуре.⁶⁵ Чињеница је да и наше раносредњовековно наслеђе располаже веома интересантним локалитетом који поседује оба поменута аспекта. Реч је о Челареву, но овај локалитет није комплетно публикован. Уз то, изложен је уништава-

63 Упутно је осврнути се и на то како модерна теорија просторног планирања вреднује природне услове који утичу на избор, изградњу и планирање локације. Ј. С. Ђорђевић елаборира параметре које су у својим радовима дали други домаћи аутори. У најкраћем, ти параметри се тичу геоморфолошких, рељефних услова, те климатских, хидролошких и инжењерско-геолошких. Помињу се и употребна вредност земљишта за пољопривреду и шумарство, вредност педолошког те вегетационог покривача и животињски свет, односно минералне сировине (Ђорђевић 2004: 7–13). Опште је место, али намеће се да се и становништво ранијих епоха, па и из епохе аварске преминације у Војводини придржавало неких од условљености које третирају и модерна научна теорија и стручна пракса. Подразумева се да свеукупни развој друштва и техничко-технолошких могућности, пораст квалитета живота и потреба савременог човека у односу на раније епохе усложњавају и поостравају критеријуме избора и планирања локација за настањивање, руралних и урбаних, чему је цитирана књига и посвећена.

64 Према истој методологији, рекогносциране су и територије општина Панчево и Мокрин.

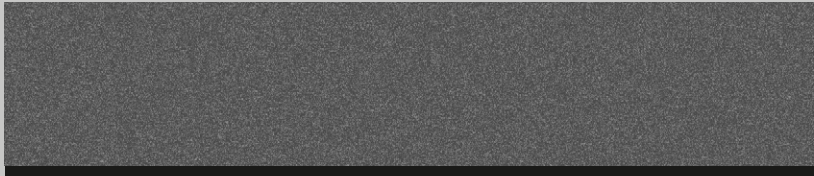
65 Део грађе из насеља је ипак публикован, у тексту посвећеном првенствено налазима жижака (Hajnal 2003). У контексту раније објављене некрополе је, међутим, и насеље Комаром (Komárom) у Словачкој. Констатовано је осам кућа и 10 јама, широког датовања (Trugly 1996: 148–150). Слична могућност отворена је и на локалитету Балатонсод (Balatonszöd), где су откривена 24 насеобинска објекта из позноаварског периода, уз пет одговарајућих гробова (Belényesy, Mersdorf 2004). У околини Ђуле (Gyula) такође су констатовани остаци позноаварског насеља, укупно 64 насеобинске структуре – куће, ровови, јаме – и два гроба (Liska 2004: 65). Последња два локалитета поменута су раније, у нешто другачијем контексту.

њу, премда је у питању налазиште од прворазредног значаја.⁶⁶ Сличне могућности највероватније пружа и локалитет Чаревци код Новог Сланкамена, где је уз некрополу оправдано претпостављено и насеље (Станојевић 1987: 119, 125–126).

У сваком случају, било би могуће, комбиновањем рекогносцирања, евентуалних ископавања, картирања и научног публикавања музејских инвентара и реинтерпретације дела објављене грађе, извести поузданије закључке о природи локалитета, популације која их је користила, предмета ма-

теријалне културе и сл. у току ране фазе аварске доминације и касније. Тако би у јасном, или макар јаснијем, облику »испливале«⁶⁶ fine нијансе или крупније разлике које одељују локалитете насеобинског карактера, као и оне који таквог предзнака можда нису, што би, уз успостављање прецизније хронологије, објаснило на које је начине простор Војводине коришћен у доба аварске превласти. Плодови тог рада свакако би оснажили, па и реафирмисали аварску грану српске археологије раног средњег века.

66 В. Апел Српског археолошког друштва државним органима, стручним службама и широј јавности од 5. јуна 1997. године, у: *Гласник Српског археолошког друштва* 13, Београд 1997, 435–436.

CEMETERIES from Antiquity and Early Middle Ages AT ČIK

Summary

THE ARCHAEOLOGICAL SITE of Čik is located on a hill beside a stream that bears the same name. It lies between two roads in the area of Bačko Petrovo Selo, in a place that used to be the property of an agricultural collective. Bačko Petrovo Selo, which is situated at the point where the Čik rivulet flows into the Tisza River, in the far eastern part of Bačka, represents an excellent example of a place that, for specific reasons, served as a settlement during several periods: traces of human habitation in prehistoric, Sarmatian, early medieval and late medieval times have been recorded in the area of the modern settlement.

The village is located on the border between an alluvial plain – flood area – and a loess plateau. In the past, before modern hydro-regulatory works, such seams between geomorphological units were often populated since, on the one hand, they were protected against river floods and, on the other, they provided better possibilities for utilisation (Bugarski 2008: 450–451). It may thus be assumed that the cemeteries in Čik were connected with settlements, certainly because of the large number of burials, and that the settlements to which they belonged should be sought nearby, on the mentioned ridge. Those settlements, of the Sarmatians and the Avars, would either be in Bačko Petrovo Selo itself, or more to the north towards Mol or, alternatively, more towards the south and the town of Bečež (Fig. 1).

During archaeological excavations on the locality, exploration was carried out on 134 graves under the

supervision of Professor Jovan Kovačević, from 1968 to 1972. With three hypothetical grave ensembles and the graves that were destroyed in 1968, their total number came to at least 150. One cannot determine with certainty whether the entire area of the cemeteries was archaeologically demarcated and explored, i.e. that all the graves were unearthed. An anthropological analysis was performed and published in two articles (Éry 1988; Éry 1990).

Almost all the preserved material from the cemetery in Čik is kept in the City Museum in Bečež, except for a small number of finds that are housed in the Museum of Vojvodina in Novi Sad. The preserved documentation is kept in the City Museum in Bečež and in the Provincial Institute for the Protection of Cultural Monuments in Novi Sad.¹

The cemetery has not yet been published but several years after the completion of archaeological works, it was designated by the research supervisor as a site containing evidence that a Sarmatian population had been living in Bačka over a longer period of time, until the end of the sixth and the beginning of the seventh century. According to this view, female Sarmatian graves would correspond to Early Avar male graves, in the context of Avar exogamy, i.e. the taking of concubines from among the autochthonous Sarmatian population (Kovačević 1977: 31). What was not taken into consideration were the stratigraphical relations of the graves on the locality – the entire plan of the site is missing, or perhaps was never drawn – or the fact that it is practically impossible for ensembles of artifacts that are so characteristic of one epoch to appear in a series of graves in a cemetery that has been dated to a much later period. Here, I underline *ensembles of objects*,

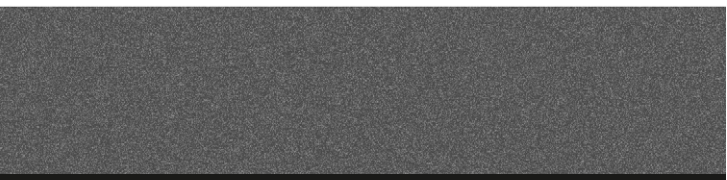
¹ I would like to thank my colleague Ivana Pašić of the Provincial Cultural Heritage Preservation Institute in Novi Sad, as well as Branislava Mikić-Antonić of the City Museum in Bečež and Stanko Trifunović of the Museum of Vojvodina, the institutions in which I gathered the documentation and worked on the material. The drawings of the finds from the Čik cemetery were done by my colleague Aleksandar Kapuran in the City Museum in Bečež and, to a lesser extent, in the Museum of Vojvodina in Novi Sad. Presented on the plates are all the available finds – those that have been preserved and were possible to draw – but not all the finds that are mentioned in the catalogue.

as opposed to the finds of individual artifacts from earlier epochs in later stratigraphical units, which is common in archaeological practice.

First a distinction should be made between the Sarmatian and the Avar graves so as not to »disrupt« the general image of the Avar cemetery, i.e. the precision of its statistical and stratigraphical analyses.

SARMATIAN CEMETERY

Graves No. 18, 20, 23, 26, 27, 29, 31, 40, 41, 53, 62, 70, 80, 86, 130 and 133 can be considered to be Sarmatian. Therefore, there were 16 Sarmatian graves in all, which was 11.94% of the total number of explored graves on the site.

Some of these graves were determined with absolute reliability, by means of characteristic finds, others with the help of less characteristic finds that one could describe as Sarmatian rather than Avar material, also bearing in mind the stratigraphy and the north-south orientation of the graves, which, however, in itself is not completely reliable as regards ethnic attribution.

The fibulae, coupled with a ceramic beaker made on a fast wheel from grave 26, were the most characteristic in this sense (Figs. 5–9). By comparing some other finds from clearly identified graves, i.e. biconical ceramic spindle whorls with unequal cone heights, with artifacts found in more modest graves, it was possible to attribute some other graves to the group of Sarmatian burials.

The finds that one could definitely ethnically attribute to the Sarmatians dated from the second century: that is how all the Sarmatian graves in Čik were dated. Testimony in support of such a relatively brief duration of Sarmatian burials in Čik was also the fact that the number of their graves was proportionally small and, moreover, they were distributed more regularly.

In itself, the stratigraphical image of the cemetery clearly showed that some of the Sarmatian graves had been damaged by the subsequent digging of Avar graves. In the methodological sense, the sub-positioned graves were clearly older than those which were super-positioned. That was the case, looking from west to east, with the Sarmatian graves 31, 80

and 62. Naturally, intersections were possible between graves that were much closer in time, but the combination of stratigraphy and mere dating of Sarmatian material still testifies to a chronological difference between the Sarmatian and Avar burials in Čik, or, in more precise terms, to a chronological caesura of more than 350 years.

After the analysis of finds and a reconstruction of the situation plan, it became obvious that the Sarmatian burials were arranged in two lines on a west-east axis. Graves 86, 40, 70 and 53 were the northernmost ones unearthed, at least as far as the situation has been reconstructed. Among these was grave 41, without grave-goods; however, according to the orientation and position of the grave pit, it was possible to attribute this burial to the oldest, Sarmatian horizon.

The southern line of Sarmatian burials was defined by graves 31, 80, 18, 62, 29, 23, 20 and 27, over a notably wider area. So, three graves in this zone were damaged by Avar burials. On the plan of the site (Plan 1), the graves of the Sarmatian cemetery represent group 1 of the burials.

Of the graves that were not entered in the situation plan, graves 26 (explored in 1968), 130 and 133 may be attributed to the Sarmatian cemetery. Thus, it was not possible to establish the positions of all the Sarmatian burials but still the lines of their spread were determined. As for possibly unexplored Sarmatian graves, when observing the plan of the site one gets the impression that the Sarmatian cemetery may have extended primarily in the northern belt or, perhaps, even further northwards.

A comparison of the lines of Sarmatian burials with the micro-location map (Fig. 2), which also applies to the Avar burials, did not yield a more specific conclusion: the burial terrain was on a gentle slope (elevation 80.00 m – 81.50 m), over a wide area, so it seems that the micro-topography was not of great importance during the formation of either the Sarmatian cemetery, or, for the most part, the one from the period of Avar domination. Nevertheless, one could observe that grave 27 was positioned on somewhat higher ground.

The cemetery in Čik represents one of the archaeological confirmations of the Sarmatian presence in Bačka in the second century. On the nearby locality of Salaš, also in the area of Bačko Petrovo Selo, finds of weapons were unearthed that were also attributed to the Sarmatians (Mikić-Antonić 1989: cat. no. 37, 38).

We may mention some other places in Bačka where traces of the Sarmatians' presence were found. In most cases, these were Sarmatian horizons at multi-layered (often two-layered) sites. This fact complies

with the thesis from the geographical introduction – that on several occasions, some places in Pannonia were recognized as good positions for establishing settlements.

Like in Čik, a Sarmatian and an Avar cemetery were found in the nearby Ada, on the site of the former brick-factory Komloš, with a vertical stratigraphy (Риц 1979: 27). Sarmatian settlements were also found on the locality Botra – Zidar and on two other sites in the vicinity of Večej – Donje Ugaranice and Beljanska Vara (Микић-Антонић 1989).

In the Subotica area is the large cemetery of Subotica (Szabadka) – Verušić. This was a Sarmatian cemetery, in the area of which graves dating from the eleventh century were dug (Секереш 1998: 116). One should also mention the three Sarmatian settlements in the vicinity of Horgoš (Horgos) – localities 6, 67 and 80 were attested during protective excavations and dated wider, from the end of the second to the fourth century (Ђорђевић 1990: 119–121).

In Bačka Topola (Топола), on the locality of Bankert – Klanica, a cemetery was unearthed with more than 180 Avar graves of various dating. On the same locality there was also a cemetery with more than 40 Sarmatian graves (Мркобрад 1980: 89, note 581). A Sarmatian and an Avar cemetery were also observed on a locality in Mali Idoš (Kishegyes): of the total of 115 explored graves, more than 30 were attributed to the Sarmatians (Димитријевић, Ковачевић, Вински 1962: 44–48).

The Sarmatians, a population of Iranian-south Russian origin, started arriving in Pannonia at the beginning of the first century, immediately after the Romans conquered the Pannonian Plain, where they encountered a mixed autochthonous population, over whom they ruled for four centuries. In Pannonia, the Sarmatians adopted a settled way of life and an agricultural economy (Димитријевић 1975а: 34; Ковачевић 1977: 29). Thanks to the diplomatic skills of the Emperor Traianus (98–117), the Jazyges, previously bitter enemies of the Empire, were won over to the camp of Roman allies. However, relations between them remained changeable throughout the following decades (Димитријевић 1975а: 38–39). One should point out that, after Traianus founded the province of Dacia in 107 AD, and included Southern Banat in the Empire, the Jazyges stayed in Bačka. Through the sparsely populated area of Western Banat, they were able to carry out raids in northwestern Upper Moesia (Мирковић 1981а: 76). Therefore, their lands between the Tisza and the Danube – which were not included in the Roman state – remained a kind of corridor which, starting with the final decades of the second century, other tribes also used for making in-

cursions into Lower Pannonia, northeastern Dalmatia and Upper Moesia. The Jazyges attacked Moesia as soon as Traianus died. Fierce wars were also waged during the reign of the Emperor Marcus Aurelius (161–180). After a major Roman defeat, the emperor managed to win a complete victory in 175 AD (Димитријевић 1975а: 39; Мирковић 1981b: 89).

The consequences of the defeat were very severe, especially for the Jazyges in Southern Bačka. Among other things, they were forced to retreat from the banks of the Danube and from the river islands: »The geographic position and nature of their land had bound them to the high river banks, safe from flooding and favourable for grazing cattle, but also to the rivers where they could fish and trade« (Димитријевић 1975а: 39–40).

For this reason, new clashes followed very soon, after which the Emperor Marcus Aurelius granted the Jazyges some benefits. Aiming for a lasting peace and for as complete a process of Romanisation as possible, Marcus Aurelius intended to found two more provinces – Sarmatia and Marcomania – but his death thwarted this plan. Still, during the reign of the Emperor Commodus (180–192), the Jazyges were Roman subjects (Димитријевић 1975а: 40).

Despite the stormy political history of the second century and the conflicts, material of Roman provenance in Sarmatian graves in Čik, as was usually the case on Sarmatian sites, testifies to the fact that the nearby Empire exerted a powerful cultural influence on the Sarmatians.

EARLY AVAR CEMETERY

A total of 121 Early Avar graves were explored on the archaeological site of Čik. The graves were arranged densely, with a gap of just a couple of metres between them, mainly in a northwest-southeast direction. The grave pits, where they were visible, were usually of a rectangular shape, frequently tapering off towards the feet. Grave constructions were mainly non-existent, except for traces of a wooden construction in one grave and corner-placed nails in another. Besides, hollows were observed in several grave pits above the skull or beneath the feet. The depth of the grave pits ranged from 0.9 to 2 metres. The deceased were usually buried in an extended supine position with the forearms extended beside the body. Researchers observed that they were sometimes wrapped in a cloth to protect the body from the soil in the grave.

Food was often deposited in the grave pits, in dishes or without them. The majority of vessels were

found in the area near the feet, where other food was most frequently deposited, reflected in the finds of animal bones, often the thigh-bones of bovine cattle. An egg was discovered in one grave. With the exception of an imported dish from grave 92 (Fig. 117), there were no wheel-made vessels: all the vessels belonged to the so-called Tisza type (Figs. 107–116). As in other cemeteries, the remaining grave goods were divided into typically male or female goods, and those for which it was difficult to make a gender attribution. In the first group were certainly weapons (Figs. 99–103), or tools (Figs. 105, 106), and parts of belt sets (Figs. 81–86); in the other – spindle whorls or needle cases, for example. Knives and dishes were found in the graves of persons of both sexes. Therefore, as was customary, the people buried in Čik were also interred, equipped and clothed. Generally speaking, the burial practice mainly did not deviate from the ordinary, with the exception of two interesting examples that will be briefly described here.

One of the chief characteristics of the cemeteries from the period of Avar supremacy were horsemen's graves. Only one was found in Čik, grave 28, dated to the beginning of the seventh century, which was in keeping with the generally fewer numbers of horsemen's graves in cemeteries from the later phase of the so-called First Khaganate. The number of buried horsemen later grew once again, with the arrival of new settlers in the second Avar wave (Ковачевић 1977: 121). The ritual for horsemen's burials in Čik was unusual: the bones of the horse were positioned above those of the horseman, i.e. on a thicker layer of soil placed over the deceased (Fig. 20). Rare examples of a similar type of burial have been mentioned. One should point out that the selected location for this burial was a slightly elevated part of the cemetery. The buried dog in grave 75 was also a rare occurrence.

The analyses of remains from the graves led to the conclusion that the burials in the cemetery from the period of Avar domination belonged to its early phase – from the arrival of the Avars in these regions in 567 to about 670 AD. The first date was confirmed by the appearance of the earliest Avar material, while the second corresponded to the results of serological analyses of human bones conducted by I. Lengyel. According to this expert, the cemetery was in use for 80 ± 20 years (Éry 1988: 55). Thus, burials in the Avar cemetery in Čik went on for 100 years, at the most.

The chronological determination of the graves was performed by dating the goods that were found in them, on the basis of which it was possible to classify the groups of burials (Plan 1). Naturally, Group 1 of

the graves in our locality consisted of burials of the Sarmatian cemetery of the second century.

Group 2, on the other hand, consisted of the earliest Avar burials in the early medieval cemetery, which went on until the end of the sixth century. They were positioned in the central part of the explored surface. This included graves 32, 49, 59, 57, 78, 83, 51, 45, 85, 39, 72, 73, 46, 71, 95, 15, 10, 88, 107, 106, 117, 108 and, probably, 38 and 122.

To the south, southeast and north of Group 2, there were graves dated to the first half of the seventh century. Some of these graves were dated more specifically, to 600–625 AD and, in fewer cases, to 625–650 AD. These were the graves of Group 3. Sub-group 3a consisted of graves, dating from that time, positioned to the north of Group 2, i.e. graves 82, 84, 52, 61, 87, 58, 42, 77, 66, 67, 68, 50, 81, 43, 60, 65, 69, 44, 76, 63, 56, 47, 96, 99, 98, 90, 91, 105, 104, 113, 116 and 120 and, most probably, all the unmapped graves from the early medieval cemetery from the last two campaigns, except grave 122, which was attributed to Group 2. Sub-group 3b consisted of graves that were positioned to the south of Group 2. Moving from west to east, they were graves 22, 21, 12, 33, 34, 13, 24, 79, 14, 74, 17, 6, 5, 11, 55, 64, 25, 7, 94, 16, 93 and 92. Sub-group 3c consisted of graves in the southeastern peripheral area of the cemetery. These were graves located in a slightly elevated area: a horseman's grave 28, dated to the beginning of the seventh century, a wealthy male grave 30 and grave 2, dated to the first half of the same century, and graves 4, 3, 8 and 19, which were surrounded by those mentioned above. Grave 35, from the easternmost periphery of the cemetery, most likely, also belonged in this group.

Finally, the latest burials in this cemetery were from the second half of the seventh century, up to about 670 AD. We attributed them to Group 4. Except for graves 97 and 103, which were farther on to the northeast, these burials were positioned in the middle of the area of graves belonging to sub-group 3b. From the northwest to the southeast, first of all grave 54, dated in 650–675 AD, of a prominent male person, which formed an intersection with the Sarmatian grave 62; there was also grave 48, which could even be dated to a later year, and grave 9 with the same dating as grave 54.

Also interesting was the disposition of the graves in Group 3, which were dated to a slightly later period of its duration – i.e. to 625–650 AD. Directly next to Group 4 was grave 17, of a prominent female person. After a certain spatial caesura (graves 45 and 79), there was grave 60 which intersected slightly earlier Avar grave 43, as mentioned; then there was

grave 77, once again containing a prominent female person. Nearby was grave 61, which apparently was plundered, and also dated from 625–650 AD. These four – graves 17, 60, 77 and 61 – can be treated as graves of Sub-group 3/4. It is possible that some of the nearby graves of Group 3, the broader dating of which was to the first half of the seventh century, also belonged to this sub-group – for example graves 79, 74, 42, 58, 84, which may have actually been graves from the second quarter of that century.

Namely, it seems that the graves from Group 4, with a somewhat later dating, simply continued eastward, to the sequence of graves in Sub-group 3/4. Graves 77, 17 and 54 had a significant inventory and one could assume that from about 625 to about 670 AD, wealthier and other graves were dug in the area of earlier Avar burials, fully attested by the relation between graves 60 and 43.

Perhaps one could establish a connection here with the historic event of the failed campaign against Constantinople in 626, which had numerous consequences in the Khaganate. One of the most obvious was that the leadership had to somehow discipline their clans: the question arises as to whether this disciplining was reflected in Čik, in a kind of negation of the sacral, funerary space. This practice would primarily have to have had a powerful symbolic meaning. Still, one should stress that this interpretation of the intention to use a burial space is impossible to prove by archaeological methods.

As a cause of the change in the plan of burials, micro-topographic circumstances, it seems, can be ruled out (Fig. 2). Neither should one assume that the cause lay in the arrival of members of some new clan from the domicile regions: the process mainly took place at the time when the cemetery in Čik ceased to be active, and was reflected in a more drastic change of material culture than the one found in this cemetery. Still, one can approach the problem from another angle. The above-ground markings that the graves in Čik could have had often ceased to be visible within 20–50 years, so this was perhaps an unintentional usurpation of an older burial space. However, the few graves from the third quarter of the seventh century, in about 670 AD, marked the end of burials in Čik. The clans that arrived in this period were not buried in Čik.

It would be futile to venture into a detailed description of the historical events that took place in the 100 years when this cemetery was in use. It is sufficient just to note that the three dates that were mentioned represented turning points in the earlier history of the Avar presence in Europe. From 567 AD on, and especially until 626, the Avars were expan-

ding and were mostly very successful. The majority of researchers believe that the so-called middle phase of their state began with the arrival of new clans in 670/680 AD. According to the established and mainly accepted division, on which various authors differ only in the details, the transitional period lasted during the last two or three decades of the seventh century and in the first, or the first two, decades of the eighth, while the Late Avar period lasted until the beginning of the ninth century (Dimitrijević 1967: 232–235; Garam 1987).

A perception that does differ from this division is embodied in the old and perhaps somewhat neglected arguments of I. Kovrig, who maintained that the middle phase started in the second third of the seventh century, when the Khaganate came up against great difficulties (Kovrig 1963: 224–228). The change of the burial plan at the cemetery in Čik could perhaps, in very indirect terms, support I. Kovrig's proposition, but certainly to a lesser extent than the changes in the economic structure of Avar society after 626 AD, which will be discussed in more detail below.

It is possible, therefore, to attribute the finds of material culture in Čik to the earlier period of Avar domination. The nomadic character of some of the finds is reflected primarily in numerous objects made of bone and horn, such as so-called disentangling hooks (Fig. 106), parts of whip handles (Fig. 104) and, especially, the spouts of leather bottles (Fig. 98). The latter, of which there were few in Čik, represent an obviously nomadic heritage. According to F. Daim, this group of finds contains some Late Hun reminiscences (Daim 2003: 518).

Iron tools, on the other hand, represent chronologically less sensitive material, but finds of these turn out to be very important for judging the characteristics of the buried population. The modest archaeological records of agricultural tools used by the Avars is interpreted by the fact that their settlements have remained largely unexplored, i.e. that only two Avar settlements, the Dunaújváros and the site of Eperjes, were published in monographs (Daim 2003: 484). In Čik, sickles (Fig. 105) appeared in only three graves, as did wood-carving tools. A pruning hook (?) was found in one grave, while finds of whetstones were recorded in several graves. The graves in which iron tools were found in this cemetery were mainly dated to the end of the sixth and the beginning of the seventh century, and a few of them in the period before the end of the sixth century.

The finds of tools deviate from the earlier stand that persisted about the purely nomadic character of the bearers of the so-called First Khaganate. It was

already in the writings of J. Kovačević that this population was presented in a different light. The geographical characteristics of the Pannonian Plain themselves did not enable a constantly nomadic life, nor should one equate the movements of the Avars, who were evidently a military-horsemen population, with nomadic movements. The few unearthed settlements testify to this fact (Kovačević 1977: 154–155), but Čik itself also represents the cemetery of an early settlement. R. Kory also put forward the view that the forms of Asian nomadic life could not be applied on European soil, and so permanent settlements were already formed in the Early Avar period (Kory 2002: 613–614).

To the west of the Carpathians, the topographical and land conditions are very different from those in the vast steppes of central Asia. The terrain is far less spacious, it is »fragmented,« therefore it was not conducive to either a nomadic life or the nomadic way of waging war. Alföld, the Great Hungarian Plain, the most extensive pasture land in Europe, represents less than 4% of the corresponding area in Mongolia. Upon crossing the Carpathians, the logistics of the nomadic political and military force collapsed: this mountain range represented the final western boundary of nomadism (Lindner 1981: 3, 6–9, 14–16, 19). F. Daim allows for the nomadic orientation of the Avars only during the earliest period of their presence, i.e. mainly in the sixth century (Daim 2003: 518).

Supporting this is also the impression that, in Vojvodina, the Avar settlements that were dug in the loess (rather than settlements in tents) most probably soon became permanent (Stanojević 1996: 5). J. Kovačević (Kovačević 1977: 23) writes that, among the data about the Avar way of life in Asia, recorded by Zacharius the Rhetor, a sixth century Syrian author, there was one account of how they lived there in tents. The difference in the concept of a home also indicates a change in the way of life, i.e. the abandoning of nomadism.

As for the initial Avar settlers, comparing the stratigraphical picture of the cemetery in Čik with data from the anthropological analysis (Éry 1990: T.1) made it possible to conclude that, in the oldest group of Avar graves on the site, Group 2, eight adult males were buried, aged between 37 and 56 years, four women aged between 45 and 70 and two younger women, aged about 20, along with eight children. Neither does this comparison corroborate the idea about the arrival of nomadic warriors.

Furthermore, the economic base of the permanently settled Avar population had to be agriculture, particularly bearing in mind the change of economic

model after 626 AD. In short, many other empires of the steppes would have come to an end, but the Avars succeeded in transforming into a settled society, which was to survive for almost two more centuries (Pohl 2003: 593). As already stressed, the disaster at Constantinople caused fundamental changes in the Khaganate: deprived of the massive tributes, the valuables they took as ransom for Byzantine prisoners and loot, the Avars exchanged their war economy for the development of agriculture and, especially, animal farming, along with a minor volume of trade (Daim 2003: 481). Still, the »Slavisation« of the economic base of the Khaganate did not produce any such change in the cultural domain (Pohl 1988: 330).

One might add that the changes after 626 AD, though significant, were not so radical. By all accounts, they were not reflected in a drastic change in the way of life, but rather in intensifying the process of accepting a settled way of life, which can already be observed in the sixth century. Testimony of this are not only the sporadic finds of agricultural tools in graves dated to the period before 626 AD, but also the very territorial disposition of Early Avar sites, which we shall describe in more detail below.

The population buried in Čik should be viewed through the proposed key: therefore, they were not nomads, at least not in the strict sense of the word, but a population that had settled and, evidently, had used agricultural and artisans' tools. The rather low percentage of finds of military equipment is also conspicuous in this context.

Some other finds also testified to the non-nomadic, settled character of the buried population, i.e. to the changes that were gradually taking place in Avar society. These were primarily items that belonged to grooming sets, originating from female graves. Also recorded was the find of a pendant – cross, in a wealthy female burial. It is noticeable that the repertoire of finds from the earlier phase of Avar presence was more diverse than the one from sites of a later date. It seems that the very reason for this lies in the dual character of the buried population. In older settlement cemeteries, such as Čik, former nomads were buried, who had lost this determinant after having settled in one place.

More luxurious finds in graves testified to a certain social stratification, and not to ethnic diversity. In this context, graves 17, 77 and 92, in which such an inventory appeared, were dated to a later period, between 625 and 650 AD, while grave 73, in which the spout of a leather bottle was discovered, was dated to the sixth century. Nevertheless, the observation of these indicative units did not lead us to conclude that a social stratification had occurred

among the Avars at one specific moment, by their accepting a settled way of life, and relinquishing nomadism. Naturally, such stratification was also present in nomadic societies.

Grave 77 can actually serve as the paradigm of the processes that were *ongoing*, the course of which could be monitored in the cemetery. In this grave, that of a younger female person, an imported grooming set (Fig. 96) appeared together with a vessel with four bosses fitted symmetrically beneath its rim (Fig. 110). Such vessels, as presented convincingly by T. Vida (1992), were distinctive of the ancient nomadic tradition. Thus, observed in the context of an early settlers' cemetery, this grave was primarily an illustration of the process of accepting the new (imported, luxurious), which did not imply the *a priori* rejection of the old (traditional, nomadic).

Although the processes of social stratification of the Avar settlers intensified as time went on, they never resulted in absolutely abandoning the traditions of a nomadic society. As observed by F. Daim, these traditions were strong enough to survive the fundamental changes in the political geography of Europe. However, due to the strength of these traditions, the Khaganate was unable to transform into a medieval state. This process was carried out in the Pannonian Plain only later, by the Hungarian king Stephen (Daim 2003: 523).

Determining social stratification is, incidentally, a very important aspect of the exploration of cemeteries. However, no significant patterns were established in this context in Čik, save the fact that the very existence of this phenomenon was commented on above. We noted that the only horseman's grave in the cemetery was positioned on slightly more elevated ground, along with several other graves. Later ones, some of them wealthy, were dug on the site of earlier burials, possibly on purpose. We also recorded that some graves in Čik had been disturbed, either by the use of mechanisation, or by looting, so this was another reason why it was impossible to carry out a more thorough analysis of the social stratification of the cemetery.

Finds, primarily, of jewelry and belt elements made of precious metals originated from a total of 11 graves, which represented 9.09% of all the Avar period burials in the cemetery. Gilded finds were unearthed only in two graves (14 and 103), while others, made of silver, originated from graves I, 17, 22, 28, 30, 44, 78, 92, 103 and 108. These were attributed mainly to the first half of the seventh century, except for graves 78 and 108, which were from the previous century. On examining the situation plan, it was possible to see that these graves were not

grouped in a specific part of the cemetery. Generally, the analysis of the horizontal stratigraphy of the cemetery indicated the existence of spatial planning, in the sense that the burial area had changed as time elapsed: thus, groups of burials were formed according to a chronological, not a societal principle.

In the preceding pages we discussed the phenomena of an originally nomadic, Early Avar population's settlement, and the changes in social relations that this settlement produced, insofar as we were able to do so successfully, based on the overall picture of our cemetery. Besides that, what is of crucial importance for an assessment of the period of Early Avar domination is certainly the effort to decode the ethnic composition of the Khaganate. We therefore need to endorse a somewhat broader view of the *Early Avar* determination of the buried population.

The European period of the Avars' history began with their arrival in the Pannonian Plain. Naturally, this was preceded by the Asian period, which in a way reaches back to the earliest, rather vague references by Herodotus (Ковачевић 1977: 11). It is difficult, however, to definitely equate those »ancient« Avars with those who came to the Pannonian Plain.

On analysing a central Asian Turkish source and critically intoned reports about the Avars by Theophylactus Simocatta, and when applying appropriate comparisons, W. Pohl concluded that the origin of the Avars was heterogeneous and that they were primarily an interest group of warriors, who, after having suffered a defeat, moved westward. Because they were successful on that route, people joined them; and subsequently, the old, prestigious Avar name was used more widely. A sense of belonging to this ethnic group developed, regardless of the fact that there could have been no real connection in the sense of any roots (Pohl 2003: 574–579). Thus, the Avars could also be viewed as a »political ethnos« (Pohl 1988: 329).

Finally, the sudden disappearance of the Avars from European sources after 822 AD is evidence that the key component of their identity was their interest in conquests and loot: after the devastating defeat that resulted in their loss of all power, the Avar identity in Europe disappeared relatively quickly too (Pohl 2003: 586–588). As it has been written, the Avar tradition was so strong that the state which the former Asian nomads founded in Europe, survived for two and a half centuries, and yet it was not strong enough for their ethnic identity to survive the final loss of military and political might. The Avars were no longer able to absorb defeat, as they had been after 626 AD. It was then that some of the

subordinate groups seceded, but the core, although diminished, survived (Geary 2007: 195).

As for the ethnic image of the Khaganate, one should mention that the Avars' successes against Byzantium attracted adventurers and settlers, and the acquired wealth of the Avar elite – merchants and traveling craftsmen. Besides, the political changes in the East, many of which we know nothing about, certainly caused an inflow of refugees into the Carpathian basin (Daim 2003: 480).

We may add that the element which supports the multi-layered interpretation of the phenomenon of the Avars is the verified diversity of the anthropological types in the Early Avar cemeteries. Thus, prevailing in the cemetery of Čik was a dolicho-mesocran Europoid population. This series differed significantly from the common Avar series and resembled those from the »Sauromatian – Sarmatian period« (700 BC – 200 BC), i.e. indicated their origin as being in the steppes of western Kazakhstan and, partly, in the Lower Volga region and the southern Ural. Populations like the one in Čik, who arrived in the Carpathian basin at the time of Avar supremacy, did not represent large masses of the population (Éry 1990: 35, 36).

In more recent literature, authors have mainly insisted on the multi-layered character of the ethnogenesis of early medieval populations, in the sense that, by reason of the policy of conquest and/or defence against others, multilingual conglomerates of members of various ethnicities, including defeated tribes and slaves, assembled around a core – a group of warriors. Such conglomerates continued to function under the leadership of the mentioned warrior core – *gens* – who were the bearers of tradition and name. In this context, the ethnogenesis of the Lombards and the Bavarians has been well described (Bowlus 1995: 149, 152–158), and the rapid increase in the numbers of the European Huns, as well as their demise, was explained by their acceptance of various newcomers. The medieval nomadic tribes of Eurasia, most often formed because of external military threats, represented political organisms that were open to anyone who would accept the domination of the leader and share the interests of the members of the tribe (Lindner 1982: 698–701, 703).

Thus, historians have gradually accepted the idea according to which the subjective factor is crucial for the existence of ethnicity – belief in belonging to a group of common origin, encouraged by small groups of high status – the bearers of tradition (Pohl 1998: 20–21) and accepted by the rest on the basis of common interests (Lindner 1982: 700), who, in essence, contribute to the tradition by doing military

service (Geary 2007: 90). It is believed that flexible categories, such as the aforesaid belief, are more significant for the formation of social groups than the factors which social studies previously valued more – culture, language, race, geographical determination (Brather 2000: 175–176; Geary 2007: 90). F. Daim also placed the »we« consciousness above other criteria – endogamy, settlements, religion and/or cult, homogeneous material culture – each of which have different expressional values in the matter of determining an ethnicity (Daim 1982: 63–64).

As for objects of material culture, even of clearly determined origin, they should not be automatically attributed exclusively to members of one ethnic structure. In this connection it has been written that the archaeological Avar culture cannot be viewed one-sidedly, as an expression of Avar ethnic identity (Pohl 2003: 589). A telling remark is that finds of an Avar belt and weapons in a grave, especially in the peripheral areas of the Khaganate, could easily have belonged to a person who spoke a Slavic language and considered himself a Bulgarian (Pohl 1998: 42). Another consideration may be that only ensembles of objects and customs can be the basis for ethnic determination, but not individual objects, which as such can only testify to the »ethnic practice« that gave them context and meaning (Pohl 1991: 47). The ethnic interpretation of remnants of the culture of a population is even considered impermissible, if this population cannot, even indirectly, be shown to possess an awareness of belonging to a tribe that is handed down only through written or oral traditions (Daim 1982: 58–59). Such an interpretation of finds of material culture would be practically impossible if one accepted the stand that the ethnic »self-identity« of early medieval populations is actually impossible to determine (Geary 2007: 104). The said view, it seems, is too exclusive, bearing in mind the mechanisms of the ethnic auto-perception described in the previous paragraphs.

In the light of all that has been said, one should point out that Čik, as well as other cemeteries in Bačka from the epoch of Avar domination, were largely Avar in the cultural sense. What is emphasised here, therefore, is a cultural rather than an ethnic Avar identification, precisely because it is obvious that the ethnogenesis of the Avars was multi-layered and misty, and that their Khaganate embraced populations of various origin. Likewise, the Avar settlements are viewed in a chronological rather than an ethnic context (Kory 2002: 613).

One cemetery that differs from the rest is the early one in Vajska (Brukner 1982), an archaeological site with a completely different, Roman funerary

tradition. In the other cases, the cemeteries contained skeletally buried deceased, interred in uniform fashion, mainly in Avar dress and with objects of material culture that were more or less of distinctly Avar origin, with occasional finds of objects of foreign, mainly Byzantine origin, and frequent finds of items whose ethnic attribution cannot not even remotely be defined.

The people buried at these cemeteries were Avars (in the broader sense) and, alongside of them, most probably members of other ethnic and anthropological structures. These would primarily have had to be Slavs or Germans, as well as members of other originally nomadic groups, principally Bulgars. The question is whether some Rhomaioi lived – and were buried, even in their dress – with the Avars, which might be expected primarily in the peripheral areas of the Khaganate, such as Srem, which had once been controlled by Byzantium.

The minorities and ethnic groups subordinated to the Avars were not entirely assimilated, but they were not untouched by those processes (Pohl 2003: 581). Still, it is impossible to prove the assumption that members of other ethnic groups were buried in Čik. Nevertheless, one should reckon with Slavs, who were buried skeletally, because the number of attested funerals of cremated deceased in these regions is symbolic, although one should remember that such burials are more difficult to recognize in the field than skeletal ones. A long time ago scholars wrote about the early Southern Slavs having known and practiced skeletal burials simultaneously with cremating their deceased. Certainly, the spread of Christianity largely contributed to this custom dying out, but that factor should not be overrated. Even before the Christian influence strengthened, the Slavs may well have copied the funerary practice of the Avars, Germans, Rhomaioi... (Гарашанин, Ковачевић 1950: 198; Филиповић 1959: 121).

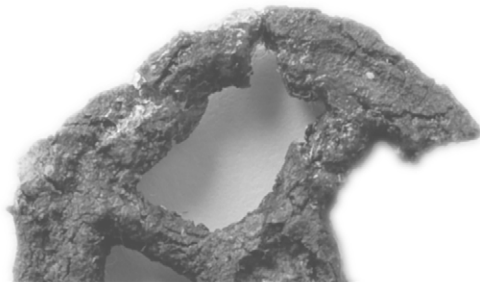
Also, it would be illogical and incorrect to assume that the Germans disappeared from the region in 568 AD. Some of the defeated Gepids went to Italy with the Lombards, others fled to Byzantium, while the majority remained, and lived in their villages under Avar authority. Some of these Gepids made up

a significant military force under Avar command, while others lived a peaceful village life (Pohl 2003: 579–580). Their burials, just like those of the Slavs, are probably hidden in the numerous, and as we have stressed, in the cultural sense, Avar cemeteries.

Irrespective of the heterogeneous ethnic composition of the Khaganate and the existing tradition of a nomadic society, this was a population that settled in Pannonia at an early date. It must be said once again that the newly arrived Early Avar population – subsequently the deceased in Čik – respected the natural, geomorphological rules of populating a terrain.

In that context, one could mention sites in Bačka of a corresponding chronological determination, without describing them here and elaborating on their geographic/geomorphological conditions, since this has already been done (Bugarski 2008). The Early Avar localities in Bačka were also treated separately in a review presented by M. Takács (Takács 2000: 459–462). In addition to Čik, a group of the earliest localities in Bačka, which can be more or less reliably connected with the Avars, includes Subotica, Lovćenac, Gunaroš, Kula, Stapar, Kupusina, Prigrevica, Sonta, Kolut, Bački Monoštor, Apatin, Bečež and Bačko Gradište. Traces of settlements exist in Gunaroš (Anđelić 2003), Kolut (Трифунковић 1997: 117–119) and Apatin (Јанковић 1998). In the main, all of these places clearly rely on the geomorphological conditions and are distributed along three main lines: the Danube and Tisza rivers, and across the central part of Bačka, in the valley of the Krivaja River.

It has been concluded that the Early Avar population stationed itself in places which were sustainable for permanent settling in the geomorphological sense, creating communication lines. The establishment of such lines was characteristic of the expansion of a certain population in a new territory. In general, according to the model offered, one could impose a settlement character on all the localities on the seams of different geomorphological units, regardless of whether they have only been partially explored and, as such, have sometimes been inadequately expressed in the archaeological sense. The cemeteries positioned along these lines would represent settlement cemeteries (Bugarski 2008: 450–451).

БИБЛИОГРАФИЈА

- Айбабин 1990** = А. И. Айбабин, Хронологија могилњиков Крима позднеримског и раннесредневековог времена, *Материјали по археологији, историји и етнографији Таврији I*, Симферопол 1990, 4–86.
- Almagro 1955** = M. Almagro, *Las necrópolis de Ampurias. Vol. II*, Barcelona 1955.
- Andrási 1997** = J. Andrási, Avar kori varkocszorítók, *Archaeologiai Értesítő* 123–124, Budapest 1996–1997, 85–123.
- Анђелић 1994** = Д. Анђелић, Два средњовековна насеља откривена приликом изградње аутопута Е-75 (Београд–Суботица), *Грађа за проучавање сјоменика културе Војводине XVII*, Нови Сад 1994, 115–131.
- Анђелић 2003** = Д. Анђелић, Гунарош, локалитет »П. Д. Победа« – касноантичко и средњовековно насеље, *Сјоменица Јована Ковачевића*, Београд 2003, 369–375.
- Bavant 1990** = B. Bavant, Les petits objets, *Caričin Grad II*, Belgrade–Rome 1990, 191–257.
- Bavant, Ivanišević 2002** = B. Bavant, V. Ivanišević, Caričin Grad (Yougoslavie): la campagne de fouille de 2002, *Mélanges de l'École française de Rome – moyen âge* 114/2002–2, Roma 2002, 1095–1102.
- Bálint 1991** = C. Bálint, *Die spätawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád)*, *Varia archaeologica Hungarica*, Budapest 1991.
- Bálint 1993** = C. Bálint, Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme, *Ausgewählte Probleme Europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters, Teil I*, 1993, 195–273.
- Balogh 2002** = C. Balogh, Régészeti adatok Bács – Kiskun megye területének kora Avar kori történetéhez. Előmunkalatok a Duna – Tisza köze Avar kori betelepülésének Kérdéseire, *A Móra Ferenc Múzeum Evkönyve Studia Archaeologica VIII*, Szeged 2002, 292–339.
- Balogh 2004** = C. Balogh, Martinovka – Típusú övgarnitúra keceről. A Kárpát – Medencei maszkos veretek tipokronológiája, *A Móra Ferenc Múzeum Evkönyve Studia Archaeologica X*, Szeged 2004, 241–303.
- Balogh, Kőhegyi 2001** = C. Balogh, M. Kőhegyi, Fajsz Környéki Avar kori temetők II. Kora Avar kori sírok Fajsz – Garadombon, *A Móra Ferenc Múzeum Evkönyve Studia Archaeologica VII*, Szeged 2001, 333–363.
- Баришић 1955** = Ф. Баришић, Приск, *Византиски извори за историју народа Југославије I*, Београд 1955, 7–16.
- Barkóczy 1968** = L. Barkóczy, A 6th Century Cemetery from Keszthely – Fenékpusztá, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 20, Budapest 1968, 275–311.
- Bachner 1985** = M. Bachner, Das awarische Gräberfeld von Münchendorf, Niederösterreich, *Die Bayern und ihre Nachbarn, Teil 2*, Wien 1985, 69–122.
- Belényesy, Mersdorf 2004** = K. Belényesy, Z. Mersdorf, Balatonöszöd, Temető-dűlő (M7/S10) Késő avar kori telepjelenségek, *Régészeti kutatások Magyarországon 2002 – Archaeological Investigations in Hungary 2002*, Budapest 2004, 43–64.
- Bishop, Coulston 1993** = M.C. Bishop, J.C.N. Coulston, *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the fall of Rome*, London 1993.
- Бобринској 1914** = Графъ А. Бобринској, Перещепинскій кладъ. *Материјали по археологији Русији 34, Доклады, читанные на Лондонскомъ международномъ конгрессѣ историковъ въ мартѣ 1913 г.* Петроградъ 1914, 111–120.
- Bogdan Cătănicu, Barnea 1979** = I. Bogdan Cătănicu, A. Barnea, Ceramica și descoperiri mărunte, *Tropaicum Traiani I – Cetatea, București* 1979, 177–226.
- Bozsik 2003** = K. Bozsik, Szarmata – sírok a Kiskundorozsma – subasai 26/78. Számú lelőhelyen, *Úton Útefélen – Múzeumi kutatások az M5 autópályá nyomvonalán*, Szeged 2003, 97–106.
- Bojović 1983** = D. Bojović, *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983.
- Bóna 1970** = I. Bóna, Avar lovassír Iváncsáról, *Archaeologiai Értesítő* 97, Budapest 1970, 243–263.

- Bóna 1979** = I. Bóna, A Szegvár – Sápoldali lovassír, adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz, *Archaeologiai Értésítő* 106, Budapest 1979, 3–32.
- Bóna 2000** = I. Bóna, Ein frühawarisches Gräberfeld in der Unio-Sandgrube von Várpalota, *Communicationes Archaeologicae Hungariae 2000*, Budapest 2000, 123–160.
- Böhme 1965** = H. W. Böhme, Der Awarenfriedhof von Alattyán, Kom. Szolnok, *Südost- Forschungen XXV*, München 1965, 1–55.
- Bowlus 1995** = C. R. Bowlus, Ethnogenesis Models and the Age of Migrations: A Critique, *Austrian History Yearbook XXVI*, 1995, 147–164.
- Brather 2000** = S. Brather, Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie, *Germania 78-1. Halbband*, Frankfurt a. M. – Mainz am Rhein 2000, 140–177.
- Брмболић 2003** = М. Брмболић, Рановизантијска налазишта у Средњем Поморављу, *Споменица Јована Ковачевића*, Београд 2003, 281–291.
- Brukner 1968** = O. Brukner, Čik, Vačko Petrovo selo – nekropola iz doba Seobe naroda, *Arheološki Pregled* 10, Beograd 1968, 170–173.
- Brukner 1981** = O. Brukner, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd 1981.
- Brukner 1982** = O. Brukner, The Sixth Century Necropolis at Vajska, *Sirmium IV*, Beograd 1982, 29–42.
- Bugarski 2006** = I. Bugarski, A Contribution to the Study of Lamellar Armours, *Сјаринар LV/2005*, Београд 2006, 161–179.
- Бугарски 2007а** = И. Бугарски, Прикази: Александар Ранисављев, *Раносредњовековна некропола код Мокрина*. Повремена издања 4. Београд 2007: Српско археолошко друштво. *Гласник Српској археолошкој друштва* 23, Београд 2007, 437–446.
- Бугарски 2007б** = И. Бугарски, Остава из Стрежева: узеније у рановизантијском контексту, *Ниш и Византија, њени научни скуп, Ниш, 3–5. јун 2006*, *Зборник радова V*, Ниш 2007, 251–267.
- Bugarski 2008** = I. Bugarski, The Geomorphological Matrix as a Starting Point for Determining the Position of Avar-time Settlements in Pannonia: The Example of the Bačka Region, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 38/3, Mainz 2008, 437–455.
- Vagalinski 1994** = L.F. Vagalinski, Zur Frage der ethnischen Herkunft der späten Strahlenfibeln (Finger- oder Bügelfibeln) aus dem Donau-Karpaten-Becken (M. 6.–7. Jh.), *Zeitschrift für Archäologie* 28, Berlin 1994, 261–305.
- Vaday 1985** = A. H. Vaday, Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós – Surján – Újtelep, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae XXXVIII*, Budapest 1985, 345–390.
- Vaday 1989** = A. H. Vaday, *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*, *ANTAEUS 17–18*, Budapest 1989.
- Vaday, Szóke 1983** = A. H. Vaday, M. B. Szóke, Szarmata temető és gepida sír Endrőd – Szujókeresztzen, *Communicationes Archaeologicae Hungariae 1983*, Budapest 1983, 79–132.
- Ваклинова 1989** = М. Ваклинова, Погребения от периода на великото преселение при Плевен, *Проблеми на ѓрабъларската историја и култура. Вшора меѓународна среща по ѓрабъларска археологија, Шумен, 1986*, Софија 1989, 129–142.
- Válay 2003** = K. Válay, Kortalan Körök és négyzetek. Pásztorépitmények a Duna – Tisza közén, *Úton Útéfelen – Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán*, Szeged 2003, 29–45.
- Веленрајтер 1960** = П. П. Веленрајтер, Извештај о ископавању аварске некрополе у Богојеву 1952. године, *Раг војвођанских музеја 9*, Нови Сад 1960, 176–185.
- Vida 1992** = T. Vida, Zu einigen handgeformten frühawarischen Keramiktypen und ihre östlichen Beziehungen, *Awaren Forschungen, Band 1*, Wien 1992, 517–577.
- Vida 1998** = T. Vida, Neue Beiträge zur Forschung der frühchristlichen Funde der Awarenzeit, *Acta XIII congressus internationalis archaeologiae Christianae*, Città del Vaticano – Split 1998, 529–540.
- Vida 1999** = T. Vida, *Die Awarenzeitliche Keramik I (6.–7. Jh.)*, *Varia Archaeologica Hungarica VIII*, Berlin–Budapest 1999.
- Vida, Völling 2000** = T. Vida, T. Völling, *Das slawische Brandgräberfeld von Olympia*, Rahden/Westf., 2000.
- Vinski 1956** = Z. Vinski, Nalaz iz Velike Kladuše i problem naušnica tipa okrenute piramide, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija – 1956 – sveska XI*, Sarajevo 1956, 63–95.
- Vinski 1957** = Z. Vinski, *Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, Situla 2*, Ljubljana 1957.
- Vinski 1958** = Z. Vinski, O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata, *Opuscula Archaeologica III*, Zagreb 1958, 3–57.
- Vinski 1968** = Z. Vinski, Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serija III*, Zagreb 1968, 103–166.
- Гавритухин, Обломский 1995** = И. О. Гавритухин, А. М. Обломский, Гапоновский клад (предварительная публикация), *Российская археология 1995/4*, Москва 1995, 136–149.

- Гавритухин, Обломский 1996** = И. О. Гавритухин, А. М. Обломский, *Гайоноовский клад и его культурно-исторический контекст*, Москва 1996.
- Garam 1979** = É. Garam, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*, Budapest 1979.
- Garam 1980** = É. Garam, Spätawarenzeitliche durchbrochene Bronzescheiben, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32, Budapest 1980, 161–180.
- Garam 1983** = É. Garam, Über die frühawaren Gräber von Zsámbok, *Folia Archaeologica XXXIV*, Budapest 1983, 139–156.
- Garam 1987** = É. Garam, Der awarische Fundstoff im Karpatenbecken und seine zeitliche Gliederung, *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, München–Berlin 1987, 191–201.
- Garam 1992** = É. Garam, Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit, *Awaren Forschungen, Band 1*, Wien 1992, 135–250.
- Garam 1995** = É. Garam, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred, Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary, Vol. 3*, Budapest 1995.
- Garam 1998** = É. Garam, Avar kori csont ostor vagy korbácsvégek és ostorbuzogányok, *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1998, Budapest 1998, 109–121.
- Garam 2000a** = É. Garam, Gürtelverzierungen Byzantinischen Typs im Karpatenbecken des 6.–7. Jahrhunderts, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae LI, 1999/2000*, Budapest 2000, 379–391.
- Garam 2000b** = É. Garam, Über die Beziehung der Byzantinischen Goldschnallen und der awarenzeitlichen Pseudoschnallen, *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.–7. Jahrhundert, Varia Archaeologica Hungarica X*, Budapest–Napoli–Roma 2000, 215–227.
- Garam 2001** = É. Garam, *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts, Monumenta Avarorum Archaeologica 5*, Budapest 2001.
- Garam 2002** = É. Garam, Ketten und Schlüssel in frühawarenzeitlichen Frauengräbern, *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2002, Budapest 2002, 153–176.
- Garam 2003** = É. Garam, Avar kori fibulák, *Archaeologiai Értesítő* 128, Budapest 2003, 95–123.
- Гарашанин, Ковачевич 1950** = М. Гарашанин, Ј. Ковачевич, *Преглед материјалне културе Лужних Словена*, Београд 1950.
- Geary 2007** = P. Geary, *Mit o nacijama: Srednjovekovno poreklo Evrope*, Novi Sad 2007.
- Grefen-Peters 1996** = S. Grefen-Peters, Zur Anthropologie der Awaren, *Reitervölker aus dem Osten, Hunnen + Awaren*, Eisenstadt 1996, 424–428.
- Davies 1977** = J. L. Davies, Roman Arrowheads from Dinorben and the *Sagitarii* of the Roman Army, *Britannia* 8, London 1977, 257–270.
- Daim 1982** = F. Daim, Gedanken zum Ethnosbegriff, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, CXII. Band*, Wien 1982, 58–71.
- Daim 1987** = F. Daim, *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ*, band 1, Wien 1987.
- Daim 1996** = F. Daim, Holz-, Knochen- und Geweihverarbeitung, *Reitervölker aus dem Osten, Hunnen + Awaren*, Eisenstadt 1996, 358–361.
- Daim 2003** = F. Daim, Avars and Avar Archaeology, an introduction, *Regna and Gentes – The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, Leiden–Boston 2003, 463–570.
- Daim, Lippert 1984** = F. Daim, A. Lippert, *Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ*, Wien 1984.
- Dautova-Ruševljan 1990** = V. Dautova-Ruševljan, Dosadašnji rezultati istraživanja i problemi pri proučavanju sarmatske kulture u Vojvodini, *Pač vojođanских музеја* 32, Нови Сад 1989–1990, 81–94.
- Dimitrijević 1967** = D. Dimitrijević, Periodizacija ranog srednjeg veka u jugoslovenskom Podunavlju, *Materijali IV, VII kongres arheologa Jugoslavije, Herceg-Novi 1966*, Beograd 1967, 229–236.
- Димитријевић 1975a** = Д. Димитријевић, Сармати и Римљани, *Шајкашка I – Историја*, Нови Сад 1975, 34–67.
- Димитријевић 1975b** = Д. Димитријевић, Доба великих миграција, *Шајкашка I – Историја*, Нови Сад 1975, 68–96.
- Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962** = D. Dimitrijević, J. Kovačević, Z. Vinski, *Seoba naroda – Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja*, Zemun 1962.
- Ђорђевић 1990** = М. Ђорђевић, Три нова сарматска насеља у северној Бачкој, *Гласник Српској археолошкој друштва* 6, Београд 1990, 119–124.
- Ђорђевић 2004** = Ј. С. Ђорђевић, *Тийологија физичко-географских фактора у просторном планирању*, Београд 2004.
- Ерцеговић-Павловић 1975** = С. Ерцеговић-Павловић, Аварски коњанички гроб из Манђелоса, *Старинар XXIV–XXV/1973–1974*, Београд 1975, 107–113.
- Ercegović-Pavlović 1982** = S. Ercegović-Pavlović, An Avarian Equestrian Grave from Mandjelos, *Sirmium IV*, Beograd 1982, 49–56.
- Éry 1983** = K. Éry, Comparative Statistical Studies on the Physical Anthropology of the Carpathian Basin Population between the 6–12th centuries A. D. *Alba regia XX, Székesfehérvár* 1983, 89–141.

- Éry 1988** = K. Éry, Anthropological studies on an early Avar period population at Bačko Petrovo Selo (Yugoslavia). Part 1: Individual metric data, *Anthropologia Hungarica XX*, Budapest 1988, 55–66.
- Éry 1990** = K. Éry, Anthropological studies on an early Avar period population at Bačko Petrovo Selo (Yugoslavia). Part 2: Analysis of the data, *Anthropologia Hungarica XXI*, Budapest 1990, 33–53.
- Zábojník 1988** = J. Zábojník, On the Problems of Settlements of the Avar Khaganate Period in Slovakia, *Archeologické rozhledy XL*, Praha 1988, 401–437.
- Zábojník 1991** = J. Zábojník, Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des Avarischen Kaganats), *K problematike osídlenia Stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku*, Nitra 1991, 219–323.
- Zábojník 2004** = J. Zábojník, *Slovensko a avarský kaganát*, Bratislava 2004.
- Zanier 1988** = W. Zanier, Römische dreiflügelige Pfeilspitzen, *Saalburg Jahrbuch 44*, Mainz am Rhein 1988, 5–27.
- Захаров, Мордвинцева 1995** = П. Е. Захаров, В. И. Мордвинцева, Грунтовый могильник Сарматского времени в нижнем Поволжье, *Российская Археология 1995/2*, Москва 1995, 161–169.
- Ivanišević, Kazanski 2002** = V. Ivanišević, M. Kazanski, La nécropole de l'époque des grandes migrations à Singidunum, *Singidunum 3*, Beograd 2002, 101–157.
- Ivanišević, Špehar 2006** = V. Ivanišević, P. Špehar, Early Byzantine Finds from Čečan and Gornji Streoc (Kosovo), *Старинар LV/2005*, Beograd 2006, 133–159.
- Inkova 2006** = M. Inkova, Un ceinturon bulgare du haut Moyen Âge découvert dans un sarcophage de pierre de la grande basilique de Pliska, *De l'Age du fer au haut Moyen Age, Archéologie funéraire, princes et élites guerrières. actes des tables rondes Longroy I (1er et 2 septembre 1998) et Longroy II (24 et 25 août 1999)*, Condé-sur-Noireau 2006, 257–278.
- Йотов 2007** = В. Йотов, Относно датировката на сборната находка од Стрежево, Битолско, *Проблеми на ирабълларската историја и култура 4-2. Материјали од истражувањето меѓународна средба по ирабълларската историја и археологија, Варна, 22–24. 04. 2004. г.* Софија 2007, 171–180.
- Јанакиевски 1980** = Т. Јанакиевски, Кале, С. Стрежево – Битолско, извештај од заштитно археолошко истражување, *Macedoniae Acta Archaeologica 6*, Скопје 1980, 97–110.
- Јанковић 1981** = Ђ. Јанковић, *Подунавски гео области Аквиса у VI и почетком VII века*, Београд 1981.
- Јанковић 1990** = М., Ђ. Јанковић, *Словени у југословенском Подунављу*, Београд 1990.
- Јанковић 1998** = Ђ. Јанковић, Кућа VI столећа код Апатина, *Archaeoslavica 3*, Kraków 1998, 157–169.
- Јанковић 2003** = Ђ. Јанковић, Чаревци, Нови Сланкамен, гробље IX столећа – разматрање датовања, *Споменица Јована Ковачевића*, Београд 2003, 97–110.
- Jovanović 1978** = A. Jovanović, *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Beograd 1978.
- Jovanović, Vuksan 2005** = S. Jovanović, M. Vuksan, Medieval necropolis, *Roman and medieval necropolis in Ravna near Knjaževac*, Belgrade 2005, 179–275.
- Juhász 2004** = I. Juhász, *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-Téglagyár, FO 68, Monumenta Avarorum Archaeologica 7*, Budapest 2004.
- Karmanski 1976** = S. Karmanski, Lokalitet Odžaci IV, avarsko-slovenska nekropola, *Nalazi iz perioda seobe naroda na teritoriji jugozapadne Bačke*, Bačka Palanka – Odžaci – Bač 1976, 1–10.
- Kiss 1977** = A. Kiss, *Avar Cemeteries in County Baranya, Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary, Vol. 2*, Budapest 1977.
- Kiss 1996** = A. Kiss, *Das Awarenzeitlich Gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*, Innsbruck 1996.
- Kiss 1997** = A. Kiss, Az avar kori tegezék csontlemezeinek kronológiájához, *Archaeologiai Értésítő vol. 123–124*, Budapest 1996–1997, 75–83.
- Kiss 1998** = A. Kiss, The Treasure of the Byzantine Gold Belt from the Sirmium Region, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae L*, Budapest 1998, 251–258.
- Kiss 2001** = A. Kiss, *Das Awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B, Teil I, II*, Budapest 2001.
- Ковалевская 1981** = В. Б. Ковалевская, Северный Кавказ в X–XIII вв. *Степи Евразии в эпоху средневековья*, Москва 1981, 224–228.
- Ковачевић 1963** = Ј. Ковачевић, Авари и Злато, *Старинар XIII–XIV/1962–1963*, Београд 1963, 125–135.
- Ковачевић 1972** = Ј. Ковачевић, Les tombes 73 et 77 de la nécropole de »Čik«, *Balkanoslavica 1*, Prilep–Beograd 1972, 65–72.
- Ковачевић 1977** = Ј. Ковачевић, *Аварски каџанаш*, Београд 1977.
- Kovrig 1963** = I. Kovrig, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, Budapest 1963.
- Kovrig 1975** = I. Kovrig, The Dévaványa Cemetery, *Avar finds in the Hungarian National Museum, Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary, Vol. 1*, Budapest 1975, 121–155.
- Kovrig, Korek 1960** = I. Kovrig, J. Korek, Le cimetière de l'époque avare de Csóka (Čoka), *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 12 (1960)*, Budapest 1960, 257–297.

- Корошец 1959** = J. Корошец, Коштане плочице у аварским гробовима у Богојеу, *Раг војвођанских музеја* 8, Нови Сад 1959, 103–117.
- Kory 2002** = R. W. Kory, Avar Settlements: A Challenge to Archaeological Research, *The Turks: Volume 1 – Early Ages*, Ankara 2002, 607–616.
- Kory 2004** = R. Kory, Schuppen- und Lamellenpanzer, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Band 27*, Berlin – New York 2004, 375–403.
- Kory 2007** = R. W. Kory, Steinpanzer, glänzende Rüstungen und eiserne Pagoden. Ein diachrone und interkulturelle Untersuchung ostasiatischer Körperschutzwaffen vom 5. Jh. V. Chr. bis zum 10. Jh. N.Chr., *Unter der gelben Erde – Die deutsch-chinesische Zusammenarbeit im Kulturgüterschutz Kongressbeiträge*, Mainz 2007, 37–55.
- Koch 1998** = A. Koch, *Bügelfibeln der Merowingerzeit im westlichen Frankenreich, Teil I, II*, Mainz 1998.
- Koch 2001** = U. Koch, *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*, Stuttgart 2001.
- Кошух 1995** = Б. Кошух, Случајни налази аварских гробова у Панчеву, *Гласник музеја Баната* 6/1995. *Вршац, Зрењанин, Панчево и Кикинда*, Панчево 1995, 58–67.
- Крунић 1992** = С. Крунић, *Римски медицински и фармацеутички инструменти из Сингидунума и околине*, Београд 1992.
- Kurta 2001** = F. Kurta, Limes and Cross: The Religious Dimension of the Sixth-century Danube Frontier of the Early Byzantine Empire, *Сџаринар LI*, Београд 2001, 45–70.
- Lazaris 2005** = S. Lazaris, Considérations sur l'apparition de l'étrier: contribution à l'histoire du cheval dans l'Antiquité tardive, *Les équidés dans le monde méditerranéen antique. Actes du colloque organisé par l'École française d'Athènes, le centre Camille Jullian, et l'UMR 5140 du CNRS – Athènes, 26–28 Novembre 2003*, Lattes 2005, 275–288.
- Lindner 1981** = R. P. Lindner, Nomadism, Horses and Huns, *Past and Present* 92, Oxford 1981, 3–19.
- Lindner 1982** = R. P. Lindner, What Was a Nomadic Tribe?, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 24, No. 4, Cambridge 1982, 689–711.
- Liska 2004** = A. Liska, Késő avar kori településmaradványok Gyula határában (Gyula 425. sz. Lelőhely), *Régészeti kutatások Magyarországon 2002 – Archaeological Investigations in Hungary 2002*, Budapest 2004, 65–80.
- Madaras 1994** = L. Madaras, *Das Awarzeitliche Gräberfeld von Jászapáti, Das Awarische Corpus II*, Debrecen–Budapest 1994.
- Madaras 1995** = L. Madaras, *The Szeged-Fehértó »A« and »B« Cemeteries, Das Awarische Corpus III*, Debrecen–Budapest 1995.
- Мано-Зиси, Љубинковић, Гарашанин, Ковачевић, Веселиновић 1948** = Ђ. Мано-Зиси, М. Љубинковић, М. В. Гарашанин, Ј. Ковачевић, Р. Веселиновић, Заштитно ископавање код Панчева, *Музеју 1*, Београд 1948, 53–95.
- Marijanski-Manojlović 1987** = М. Marijanski-Manojlović, *Rimska nekropola kod Beške u Sretni, Novi Sad* 1987.
- Martin 1984** = М. Martin, Weinsiebchen und Toiletgerät, *Der spätrömische Silberschatz von Kaiseraugst, Derendingen* 1984, 97–132.
- Mikić 1997** = Ž. Mikić, Ein Beitrag zur anthropologischen Bevölkerungsgeschichte des Zentral- und Westbalkangebotes im 1. nachchristlichen Jahrtausend, *Сџаринар XLVIII*, Београд 1997, 109–121.
- Mikić-Antonić 1988** = В. Mikić-Antonić, Бечеј, Pionirska ulica, Ranosrednjovekovna nekropola, *Arheološki Pregled* 1988, Ljubljana 1990, 193–195.
- Mikić-Antonić 1989** = В. Mikić-Antonić, *Sarmatski nalazi iz fondova Gradskog muzeja i galerije Bečeј*, Вечеј 1989.
- Микић-Антонић 1989** = Б. Микић-Антонић, Три новооткривена сарматска насеља и један гробни налаз, *Раг војвођанских музеја 31*, Нови Сад 1988–1989, 155–166.
- Микић-Антонић 2003** = Б. Микић-Антонић, Перлек – некропола из периода аварске доминације, *Сџоменица Јована Ковачевића*, Београд 2003, 111–142.
- Mikić-Antonić, Ivetić 2000** = В. Mikić-Antonić, D. Ivetić, *Keramika kroz vekove*, Вечеј 2000.
- Микулчић 1999** = И. Микулчић, *Антички прагови во Македонија, књиа 8*, Скопје 1999.
- Milinković 2001** = М. Milinković, Die byzantinische Höhenanlage auf der Jelica in Serbien – ein Beispiel aus dem nördlichen Illyricum des 6. Jh., *Сџаринар LI*, Београд 2001, 71–133.
- Милинковић 2004** = М. Милинковић, Археологија моде као археологија идентитета – неколико примера, *Ниш и Византија, други научни скуј, Ниш, 3–5. јун 2003*, *Зборник радова II*, Ниш 2004, 185–196.
- Милинковић 2006** = М. Милинковић, Осврт на налазе времена сеобе народа са југа Србије и из суседних области, *Ниш и Византија, четврти научни скуј, Ниш, 3–5. јун 2005*, *Зборник радова IV*, Ниш 2006, 245–264.
- Минић 1969** = Д. Минић, Средњовековна некропола на Великом Градцу код Горњег Милановца, *Сџаринар XX*, Београд 1969, 233–248.
- Минић 1995** = Д. Минић, Раносредњовековно насеље код Адашеваца (40, 41), *Археолошка истраживања дуж ауто пута кроз Срем*, Нови Сад 1995, 249–256.
- Мирковић 1981а** = М. Мирковић, Римско освајање и организација римске власти, *Историја српској народа I*, Београд 1981, 66–76.

- Мирковић 1981b** = М. Мирковић, Централне балканске области у доба позног царства, *Историја српског народа I*, Београд 1981, 89–105.
- Могильников 1981** = В. А. Могильников, Тюрки, *Степи Евразии в эпоху средневековья*, Москва 1981, 29–43.
- Mossler 1975** = G. Mossler, Das awarenzeitliche Gräberfelder von Wien-Liesing, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien CV*, Wien 1975, 79–95.
- Mrkobrad 1980** = D. Mrkobrad, *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*, Београд 1980.
- Nagy 1971** = S. Nagy, Некропола из раног средњег века у циглани Полет у Врбасу, *Раг војвођанских музеја 20*, Нови Сад 1971, 187–268.
- Nagy 1998** = M. Nagy, *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest, Teil I–II, Monumenta Avarorum Archaeologica 2*, Budapest 1998.
- Нађ 1959** = Ш. Нађ, Некропола код Арадца из раног средњег века, *Раг војвођанских музеја 8*, Нови Сад 1959, 45–102.
- Nikolić-Đorđević 2000** = S. Nikolić-Đorđević, Antička keramika Singidunuma – oblici posuda, *Singidunum 2*, Београд 2000, 11–244.
- Nicolle 1999** = D. Nicolle, *Medieval Warfare Source Book. Warfare in Western Christendom*, London 1999.
- Od Rimljanov do Slovanov 2001** = *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*, Ljubljana 2001.
- Ormándy 1995** = J. Ormándy, Granulációs díszítés Avar kori tárgyakon: Gúla – és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Studia Archaeologica I*, Szeged 1995, 151–181.
- Острогорски 1998** = Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1998.
- Papp 1962** = L. Papp, A Bólyi avarkori temető, *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1962*, Pécs 1962, 163–193.
- Párducz 1941** = M. Párducz, *A Szarmatakor emlékei Magyarországon I*, Budapest 1941.
- Párducz 1959** = M. Párducz, Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 11*, 1959, Budapest 1959, 309–398.
- Patay 2003** = R. Patay, Korai Szarmata sír Mezőkövesdről. Előzetes Jelentés A Patakra Járódűlőben Feltárt Szarmata Temetkezéséről, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Studia Archaeologica IX*, Szeged 2003, 135–143.
- Paulsen 1967** = P. Paulsen, *Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen*, Stuttgart 1967.
- Pekarskaja, Kidd 1994** = Lj. V. Pekarskaja, D. Kidd, *Der Silberschatz von Martynovka (Ukraine) aus dem 6. und 7. Jahrhundert*, Innsbruck 1994.
- Петковић 1993** = С. Петковић, Порекло и хронологија налаза оплата »хунског« рефлексног лука са територије Горње Мезије, *Гласник Српског археолошког друштва 9*, Београд 1993, 55–58.
- Petković 1995** = S. Petković, *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Београд 1995.
- Petković, Ružić 2005** = S. Petković, M. Ružić, Roman necropolis, *Roman and Medieval Necropolis in Ravna near Knjaževac*, Belgrade 2005, 23–176.
- Popović 1979** = V. Popović, La descente des Koutrigours, des Slaves et des Avars vers la Mer Égée: le Témoignage de l'archéologie, *Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions & Belles-lettres*, 1978, Paris 1979, 597–648.
- Поповић 1987** = М. Поповић, Светиња, нови подаци о рановизантијском Виминацијуму, *Старинар XXXVIII*, Београд 1987, 1–37.
- Поповић 1988** = И. Поповић, *Античко оруђе о јовжђа у Србији*, Београд 1988.
- Поповић 1997** = И. Поповић, *Злаћни аварски њојас из околине Сирмијума*, Београд 1997.
- Popović 1999** = M. Popović, *Tvrđava Ras*, Београд 1999.
- Pohl 1988** = W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.*, München 1988.
- Pohl 1991** = W. Pohl, Conceptions of Ethnicity in the Early Medieval Studies, *Archaeologia Polona 29*, Warszawa 1991, 39–49.
- Pohl 1998** = W. Pohl, Telling the Difference: Signs of Ethnic Identity, *Strategies of Distinction – The Construction of Ethnic Communities, 300–800*, Leiden–Boston–Köln 1998, 17–69.
- Pohl 2003** = W. Pohl, A Non-Roman Empire in Central Europe: The Avars, *Regna and Gentes – The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, Leiden–Boston 2003, 571–595.
- Prikić 1975** = M. Prikić, Naselje Tesla, Pančevo – avarski konjanički grobovi, *Arheološki pregled 17*, Београд 1975, 128–129.
- Прокопије из Цезареје** = Прокопије из Цезареје, *Тajна историја* (prevod A. Vilhar), Београд 2004.
- Profantová 1992** = N. Profantová, Awarische Funde aus den Gebeiten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen, *Awaren Forschungen, Band 2*, Wien 1992, 605–778.
- Phillips 1992** = B. B. Phillips, Circus Factions and Barbarian Dress in Sixth Century Constantinople, *Awaren Forschungen, Band 1*, Wien 1992, 25–32.
- Радичевић 2007** = Д. Радичевић, Ка прецизнијем датовању средњовековног гробља на Великом Градцу, *Гласник Српског археолошког друштва 23*, Београд 2007, 87–102.

- Radman-Livaja 1998** = I. Radman-Livaja, Rimska streljačka oprema nađena na Gardunu kod Trilja, *Opuscula Archaeologica* 22, Zagreb 1998, 219–231.
- Radman-Livaja 2004** = I. Radman-Livaja, *Militaria Sisciensia – Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkoga muzeja u Zagrebu*, Zagreb 2004.
- Радојевић 1990** = Д. Радојевић, Раноаварски налаз из Стапара, *Раг војвођанских музеја* 32, Нови Сад 1989–1990, 131–135.
- Ранисављев 2007** = А. Ранисављев, *Раносредњовековна некропола код Мокрина*, Београд 2007.
- Рашев 2007** = Р. Рашев, *Прабљатарише преуз V–VII век (четврто додјелено издание)*, Велико Търново 2007.
- Рашковић 2003** = Д. Рашковић, Античко оруђе од гвожђа у збирци Народног музеја Крушевац, *Крушевачки зборник 9/10*, Крушевац 2003, 81–100.
- Риц 1979** = П. Риц, Археолошка налазишта сеобе народа у североисточној Бачкој, *Раг војвођанских музеја* 25, Нови Сад 1979, 25–40.
- Ric 1983** = P. Ric, Glavno oružje nomadskih ratnika – Rekonstrukcija avarskog refleksnog luka, *Раг војвођанских музеја* 28, Нови Сад 1982–1983, 81–91.
- Ric 1987** = P. Ric, Drvene konstrukcije u grobovima avarske nekropole u Staroj Moravici, *Раг војвођанских музеја* 30, Нови Сад 1987, 147–157.
- Риц 2003** = П. Риц, Новооткривене аварске некрополе у Потисју, *Споменица Јована Ковачевића*, Београд 2003, 325–336.
- Ricz 1983** = P. Ricz, The Weapons of Steppe Nomads, *Balkanoslavica* 10, Prilep – Beograd 1983, 1–15.
- Roma 2001** = *Roma dall'antichità al medioevo. Archeologia e storia*, Venezia 2001.
- Rosner 1999** = G. Rosner, *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd – Bogszlói Straße*, Budapest 1999.
- Rhé, Fettich 1931** = G. Rhé, N. Fettich, *Jutas und Öskü, Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn*, Prag 1931.
- Salamon, Sebestyén 1995** = Á. Salamon, K. Cs. Sebestyén, The Szeged – Kundomb Cemetery, *Das Avarische Corpus IV*, Debrecen–Budapest 1995, 8–108.
- Секереш 1957** = Л. Секереш, Један интересантан налаз из раног средњег века из Носе, *Раг војвођанских музеја* 6, Нови Сад 1957, 231–236.
- Секереш 1998** = А. Секереш, Сарматска некропола Суботица – Верушић, *Раг Музеја Војводине* 40, Нови Сад 1998, 107–148.
- Szabó 1975** = J. G. Szabó, The Pilismarót Cemetery, *Avar finds in the Hungarian National Museum, Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary, Vol. 1*, Budapest 1975, 241–278.
- Szöke 1991** = M. B. Szöke, The Question of Continuity in the Carpathian Basin of the 9th century A. D. *ANTAEUS 19–20*, Budapest 1991, 145–157.
- Соёнов 1997** = В. И. Соёнов, Нагрудный панцирь гунно – сарматской эпохи с Горного Алтая, *Российская археология* 1997/4, Москва 1997, 181–185.
- Somogyi 1997** = P. Somogyi, *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*, Innsbruck 1997.
- Sós 1961** = A. Cs. Sós, Újabb avarkori leletek Csepel szigetéről, *Archaeologiai Értesítő* 88, Budapest 1961, 32–51.
- Sós, Salamon 1995** = A. Cs. Sós, Á. Salamon, *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th–9th c.) at Pókaszeptk*, Budapest 1995.
- Станојев 1996** = Н. Станојев, *Средњовековна насеља у Војводини*, Нови Сад 1996.
- Станојевић 1987** = Н. Станојевић, Насеља VIII–IX века у Војводини, *Раг војвођанских музеја* 30, Нови Сад 1987, 119–146.
- Straub 1997** = P. Straub, Awarenzeitliche Beinplatten als Verzirungen von Köchern. Typologie der Motive und Chronologie, *A Móra Ferenc Múzeum Evkönyve Studia Archaeologica III*, Szeged 1997, 141–151.
- Schulze-Dörrlamm 2002** = M. Schulze-Dörrlamm, *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Teil I*, Mainz 2002.
- Schülke 1999** = A. Schülke, On Christianization and Grave-Finds, *European Journal of Archaeology* 2/1999, London 1999, 77–106.
- Тадин 1995** = Љ. Тадин, Раносредњовековна некропола код Манђелоса (37), *Археолошка истраживања дуж ауто пута кроз Срем*, Нови Сад 1995, 257–286.
- Takács 1996** = M. Takács, Die awarenzeitlichen Siedlungen von Lébény, *Reitervölker aus dem Osten, Hunnen + Awaren*, Eisenstadt 1996, 378–382.
- Takács 2000** = M. Takács, Einige Aspekte der Siedlungsgeschichte des südlichen Drittels des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes von der awarischen Landnahme bis zum Ende des 11. Jahrhunderts. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae LI, 1999/2000*, Budapest 2000, 457–472.
- Tejral 1994** = J. Tejral, Römische und germanische Militärausrüstungen der antoninischen Periode im Licht norddanubischer Funde, *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten – Marburger Kolloquium 1994*, Lublin–Marburg 1994, 27–60.
- Tettamanti 2000** = S. Tettamanti, *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác – Kavicsbánya*, Budapest 2000.
- Tobias 2001** = B. Tobias, Die awarenzeitlichen Sieblöffel im Karpatenbecken, *Communicationes Archaeologicae Hungariae 2001*, Budapest 2001, 161–182.

- Tobias 2003** = B. Tobias, *Awarenzeitliche Tascheninhalte und Gürtelgehänge im Karpatenbecken*, непубликован магистарски рад одбрањен на Универзитету у Бечу, Wien 2003.
- Tóbiás 2007** = B. Tóbiás, Néhány érdekes tárgy a Zillingtal-Unterer Kapellenberg D 41. sírból, csatfibulák és ecsetek, *Archaeologiai Értesítő vol. 132*, Budapest 2007, 325–341.
- Török 1975** = G. Török, The Kiskorös Pohibuj – Macko – Dúlo Cemetery, *Avar finds in the Hungarian National Museum, Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary, Vol. 1*, Budapest 1975, 284–304.
- Török 1995** = G. Török, The Csengele-Feketehalom Cemetery, *Das awarische Corpus IV*, Debrecen–Budapest 1995, 208–243.
- Török 1998** = G. Török, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba, Das awarische Corpus V*, Debrecen–Budapest 1998.
- Točík 1968a** = A. Točík, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo*, Bratislava 1968.
- Točík 1968b** = A. Točík, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare*, Bratislava 1968.
- Трбуховић 1980** = Л. Трбуховић, Прилог проучавању страних етничких елемената у аварским некрополама, *Сџаринар XXX*, Београд 1980, 123–129.
- Трифуновић 1990** = С. Трифуновић, Античка и средњовековна археолошка налазишта општине Алибунар – рекогносцирања терена, *Раг војвођанских музеја 32*, Нови Сад 1989–1990, 99–130.
- Трифуновић 1997** = С. Трифуновић, Археолошка истраживања словенских насеља у северној Бачкој и северном Банату, *Раг Музеја Војводине 39*, Нови Сад 1997, 113–135.
- Trugly 1996** = S. Trugly, A Komáromi avar telep, *Communicationes Archaeologicae Hungariae 1996*, Budapest 1996, 125–150.
- Ђурчић, Ђуричић 1994** = С. Ђурчић, Ј. Ђуричић, Релеф као фактор положаја и формирања морфолошких карактеристика војвођанских насеља, *Зборник Мајице српске за друштвене науке 97*, Нови Сад 1994, 147–178.
- Uenze 1992** = S. Uenze, *Die spätantiken befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der deutsch-bulgarisch-österreichischen ausgrabungen 1934–1937, Text + Tafeln*, München 1992.
- Fancsalszky 1999** = G. Fancsalszky, Három avar kori temető Tiszavasváriban, *Communicationes Archaeologicae Hungariae 1999*, Budapest 1999, 107–141.
- Farkas 1973** = G. Farkas, Macrocephalic and »Avar Period« Mongolid Anthropological Finds from Woiwodina, *Acta Biologica Szegediensis 19*, Szeged 1973, 203–211.
- Fettich 1965** = N. Fettich, *Das awarenzeitliche Gräberfelder von Pilismarót – Basahara*, *Studia Archaeologica III*, Budapest 1965.
- Fiedler 1992** = U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. Teil 1, 2*, Bonn 1992.
- Филиповић 1959** = М. С. Филиповић, Спаљивање мртвих код Јужних Словена, *Раг војвођанских музеја 8*, Нови Сад 1959, 119–133.
- Freedden 1991** = U. von Freedden, Awarische Funde in Süddeutschland?, *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz 38*, Mainz 1991, 593–627.
- Fülöp 1982** = G. Fülöp, Régészeti adalék az avarkor hiedelem világához, *Archaeologiai Értesítő vol. 109*, Budapest 1982, 277–280.
- Haberstroh 2003** = J. Haberstroh, Der Reisberg bei Scheßlitz – Burgellern in der Völkerwanderungszeit. Überlegungen zum 5. Jahrhundert n. Chr. in Nordbayern, *Germania 81/1*, Mainz am Rhein 2003, 201–262.
- Hajnal 2003** = Z. Hajnal, Mécsesek a Kölked – feketekapu avar telepéről, *Archaeologiai Értesítő 128*, Budapest 2003, 117–209.
- Haldon 2002** = J. Haldon, Some Aspects of Early Byzantine Arms and Armour, *A Companion to Medieval Arms and Armour*, Woodbridge 2002, 65–79.
- Cermanović-Kuzmanović, Srejić, Marković 1967** = A. Cermanović-Kuzmanović, D. Srejić, Č. Marković, Komini, Pljevlja – nekropola antičkog grada, *Arheološki pregled 9*, Beograd 1967, 113–115.
- Cermanović-Kuzmanović, Jovanović 2004** = A. Cermanović-Kuzmanović, A. Jovanović, *Tekija*, Beograd 2004.
- Comşa 1975** = M. Comşa, Socio-economic Organization of the Daco-Romanic and Slav Populations on the Lower Danube during the 6th–8th Centuries, *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations*, Bucureşti 1975, 171–200.
- Coulston 2002** = J. Coulston, Arms and Armour of the Late Roman Army, *A Companion to Medieval Arms and Armour*, Woodbridge 2002, 3–24.
- Csallány 1933** = D. Csallány, *A Kunszentmártoni avarkori ötvössír*, Szentes 1933.
- Csallány 1956** = D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Budapest 1956.
- Curta 2001** = F. Curta, Reviews: *Vida, T.*: Die Awarenzeitliche Keramik I (6.–7. Jh.), Berlin–Budapest 1999 & *Brather, S.*: Feldberger Keramik und frühe Slawen. Studien zur nordwestslawischen Keramik der Karolingerzeit. Bonn 1996. *Archaeologia Bulgarica V, 2001-No 2*, Sofia 2001, 93–98.
- Curta 2006** = F. Curta, *Slavic Bow Fibulae? Werner's Class I D Revisited*, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae LVII*, Budapest 2006, 423–474.

Curta 2008 = F. Curta, The earliest Avar-age stirrups, or the »stirrup controversy« revisited, *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Vol. 2*, Leiden–Boston 2008, 297–326.

Choyke 1995 = A. M. Choyke, Report from the Avar Period Antler and Bone Artifacts from Budakalász – Dunapart, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae XLVII*, Budapest 1995, 221–240.

Čilinská 1966 = Z. Čilinská, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, Bratislava 1966.

Шпехар 2004 = П. Шпехар, *Материјална култура рановизантијских ујврђења на простору Бегеја*, непубликован магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету, Београд 2004.

Шпехар 2007 = П. Шпехар, *Оруђе од метала са Београдске ујвржаве, од антике до краја 18. века*, Београд 2007.

Štefančič 1988 = M. Štefančič, *Ranosrednjovekovni skeleti nekropole Sv. Erazmo kod Ohrida*, Beograd 1988.

Шулман 1952 = М. Шулман, Сарматско-јазишки гробови у Таванкуту и Масарикову (Извештај о археолошким ископавањима у току 1951 године на подручју Градског музеја у Суботици), *Раг војвођанских музеја 1*, Нови Сад 1952, 117–126.

Werner 1950 = J. Werner, Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts, *Reinecke festschrift*, Mainz 1950, 150–172.

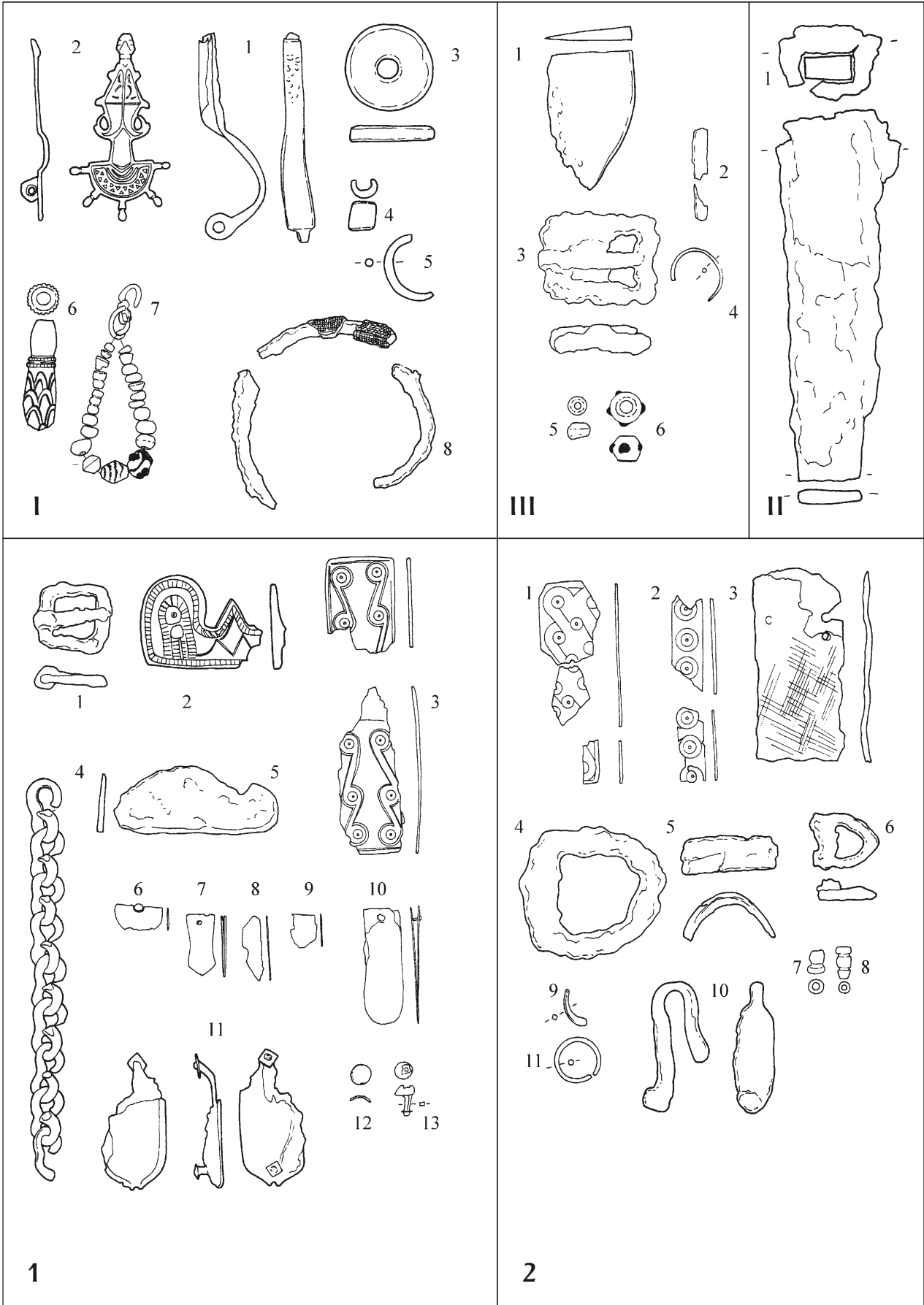
Werner 1984 = J. Werner, Ein byzantinischer »Steigbügel« aus Caričin Grad, *Caričin Grad I*, Belgrade–Rome 1984, 147–155.

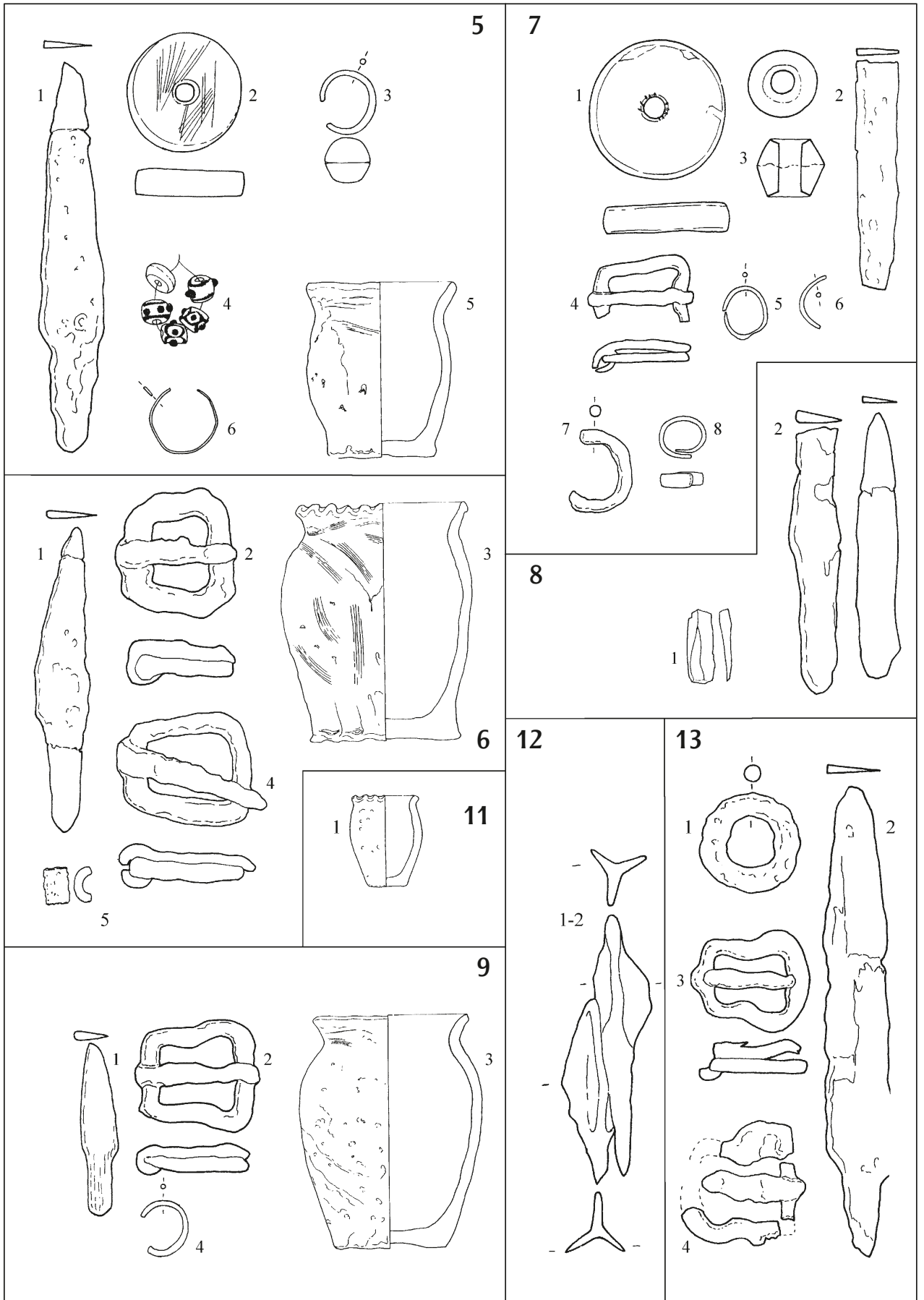
Werner 1988 = J. Werner, Adelsgraber von Niederstotzingen bei Ulm und von Bockhondong in Südkorea, Jenseitsvorstellungen vor Rezeption von christentum und Buddhismus im Lichte vergleichender Archäologie, *Abhandlungen Bayerische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, N. F. heft 100*, München 1988, 3–20.

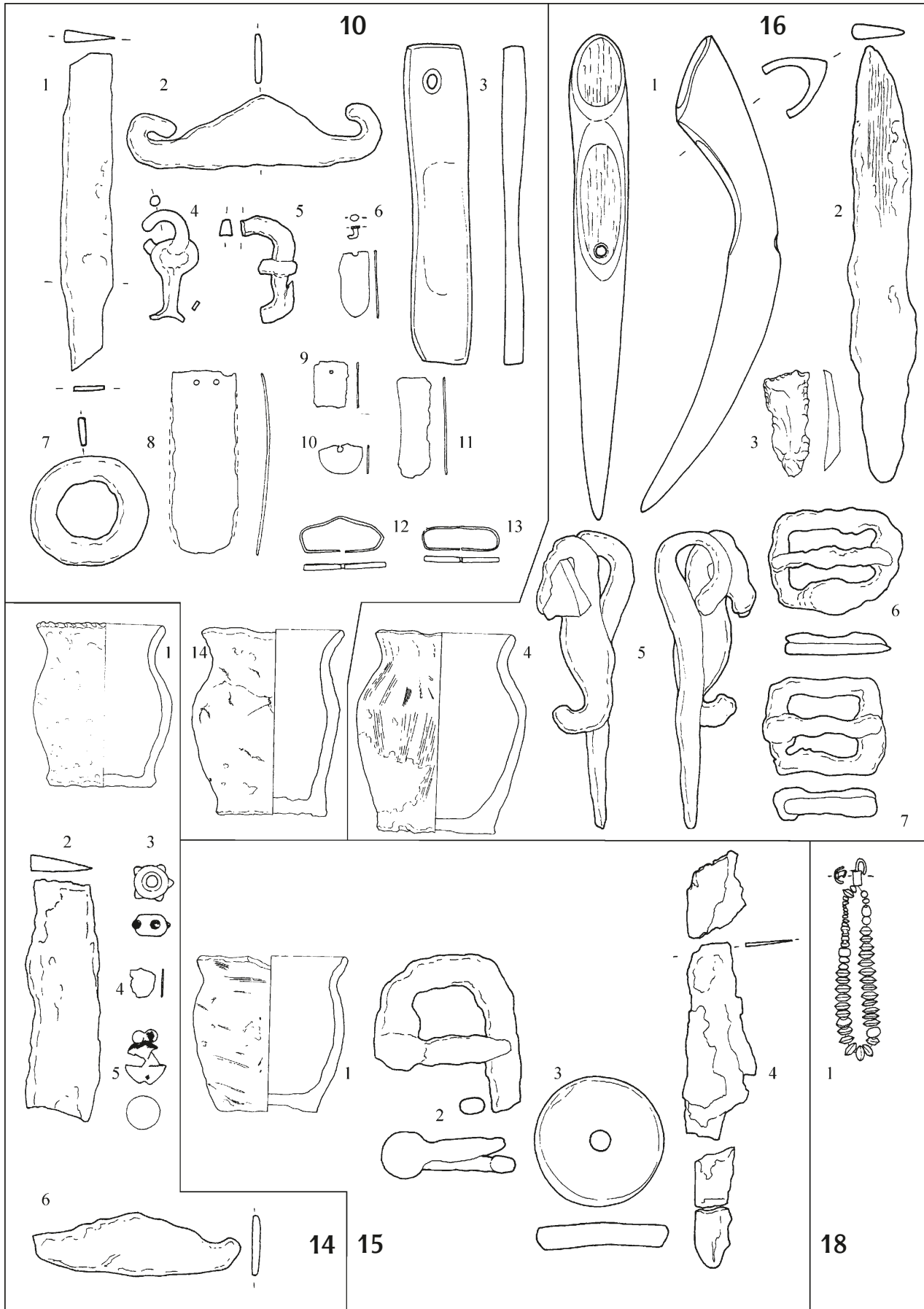
Winter 1997 = H. Winter, *Awarische Gräb- und Streufunde aus Österreich*, Innsbruck 1997.

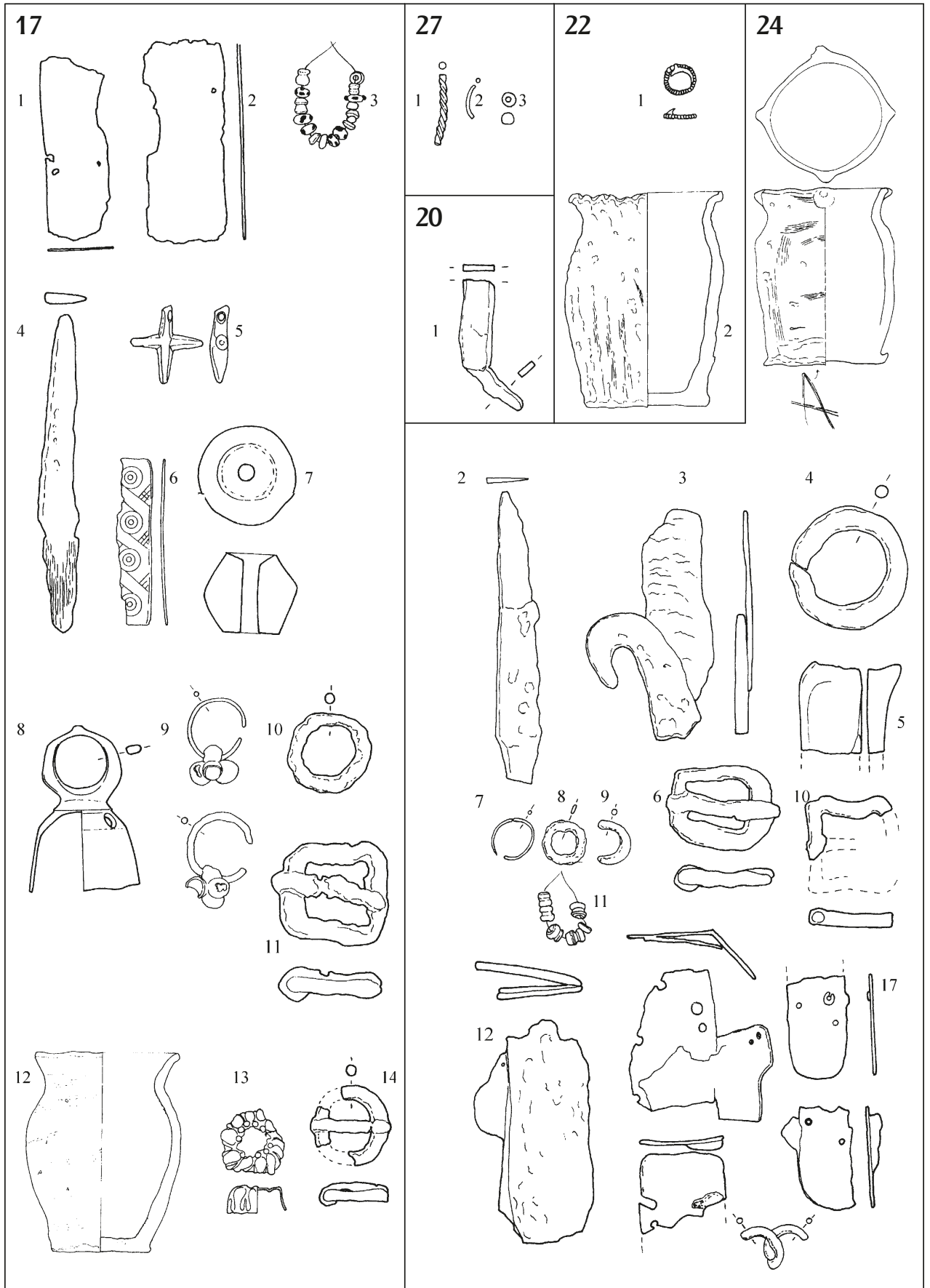

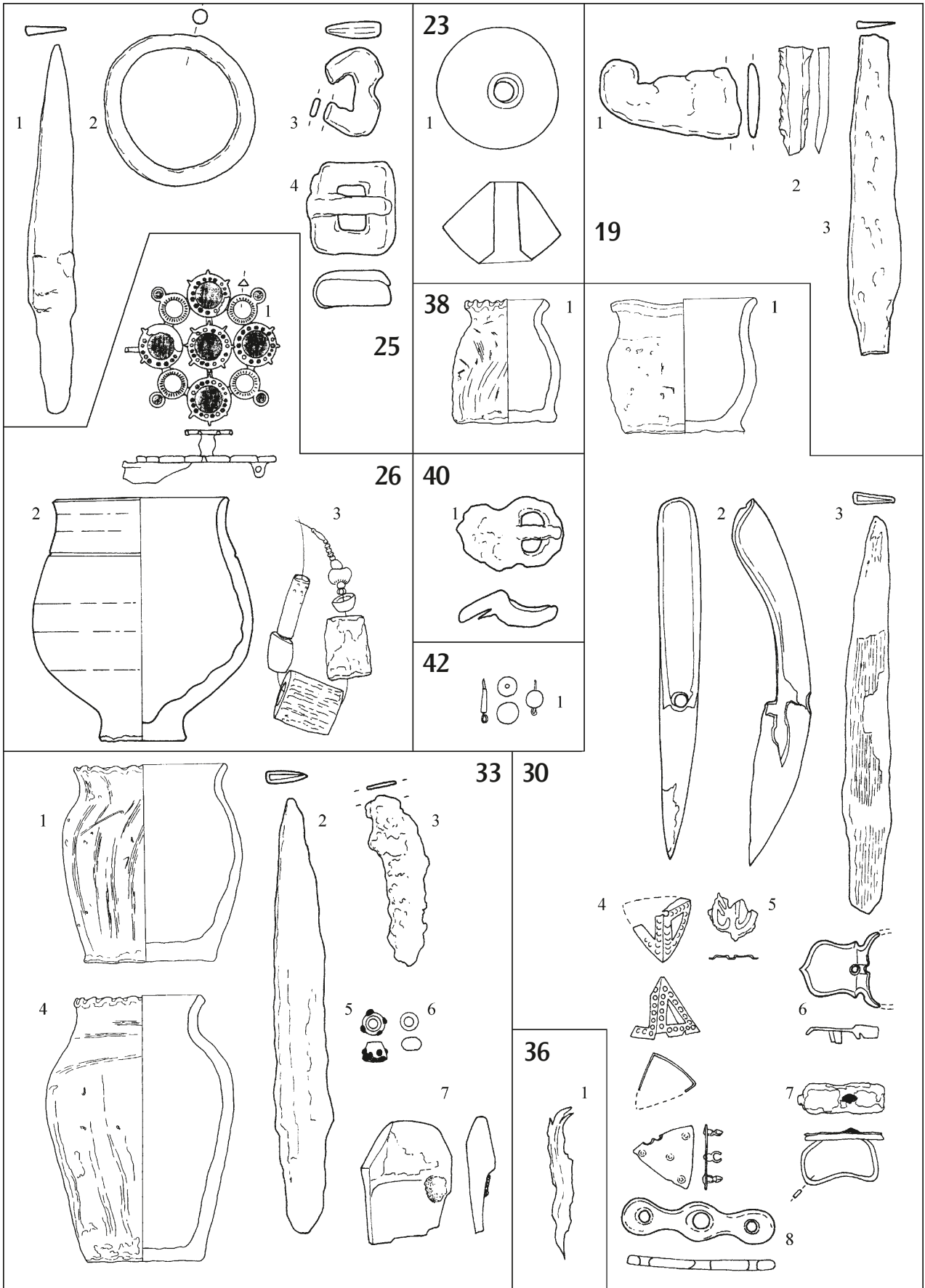
ТАБЛЕ

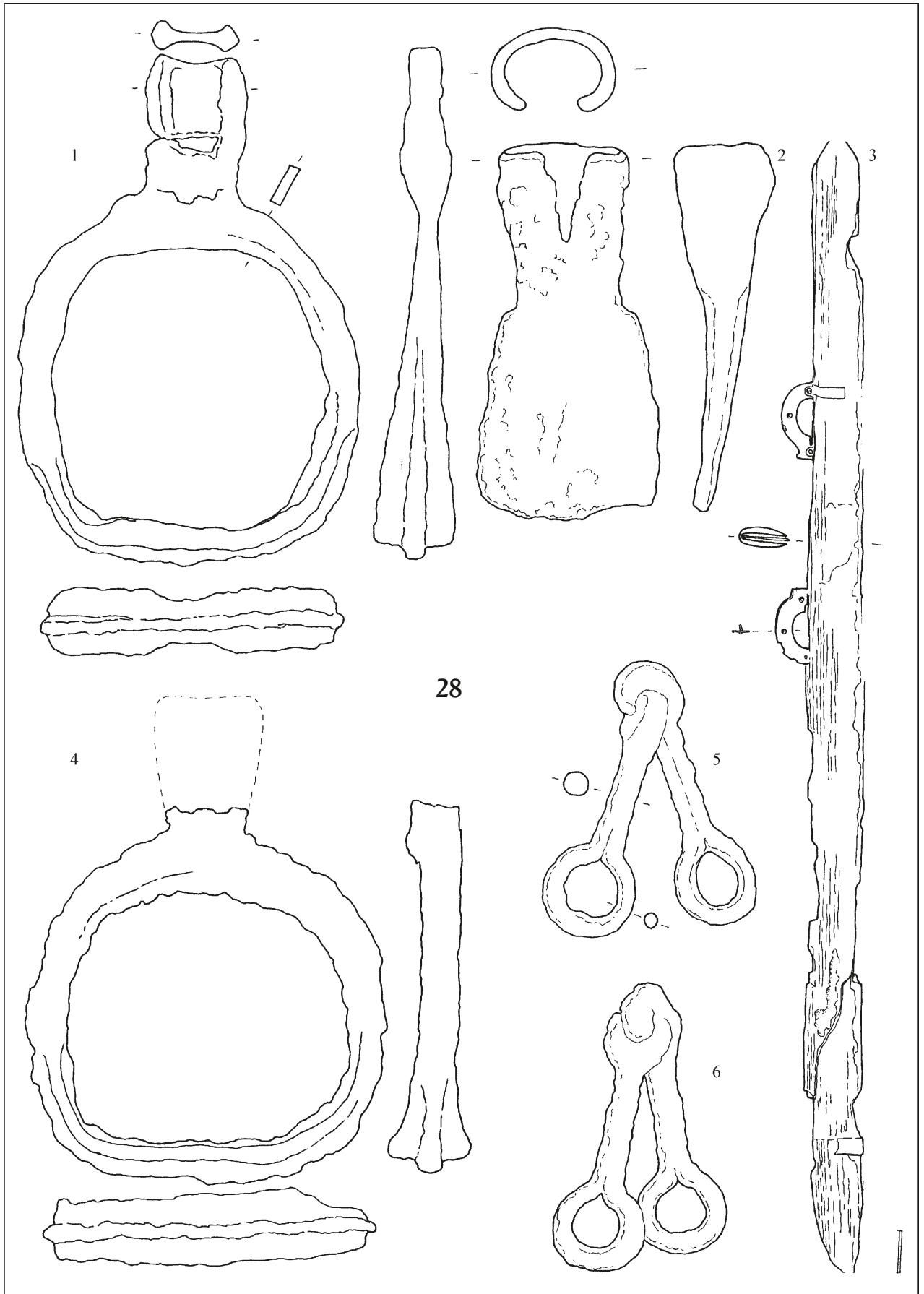

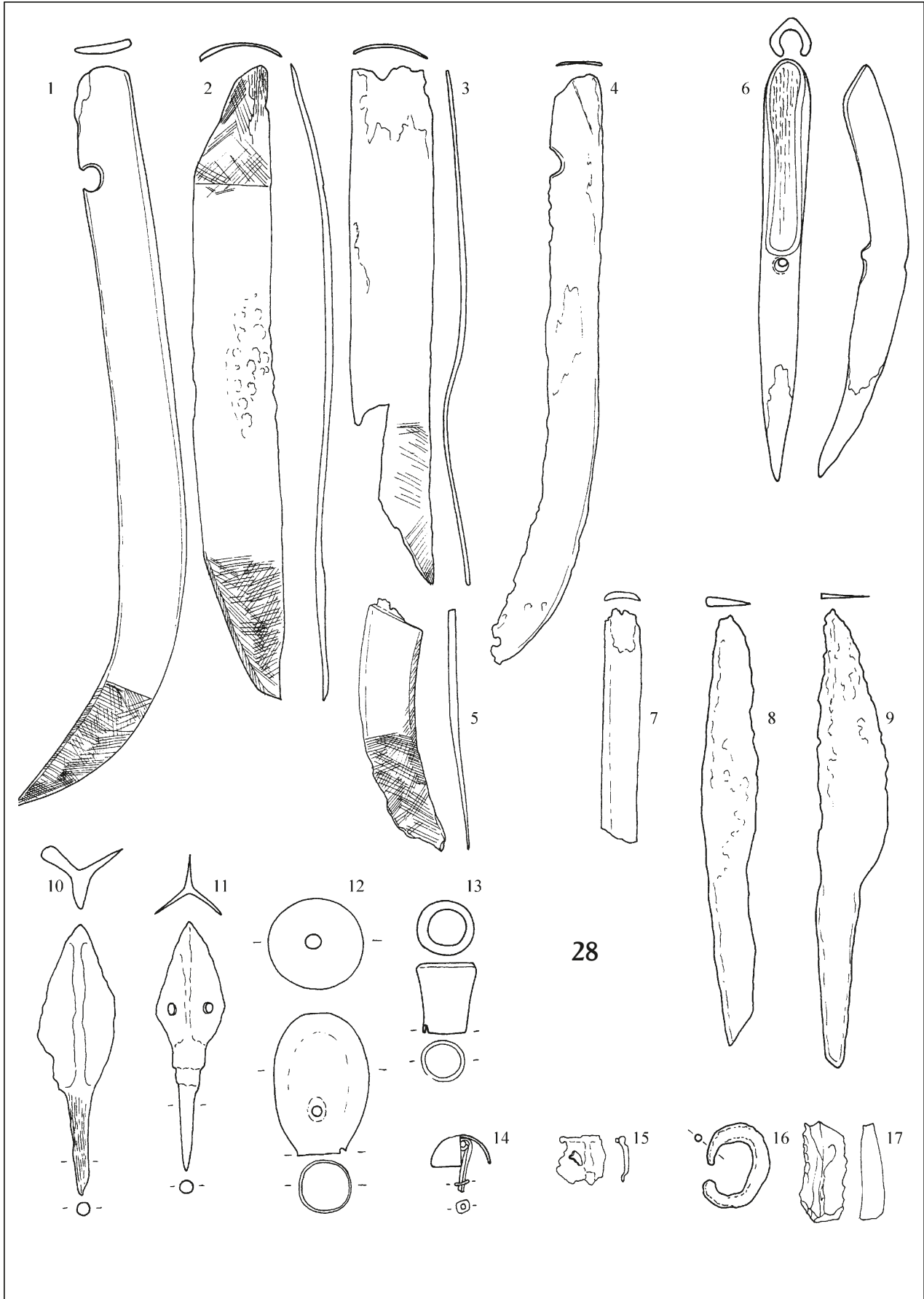

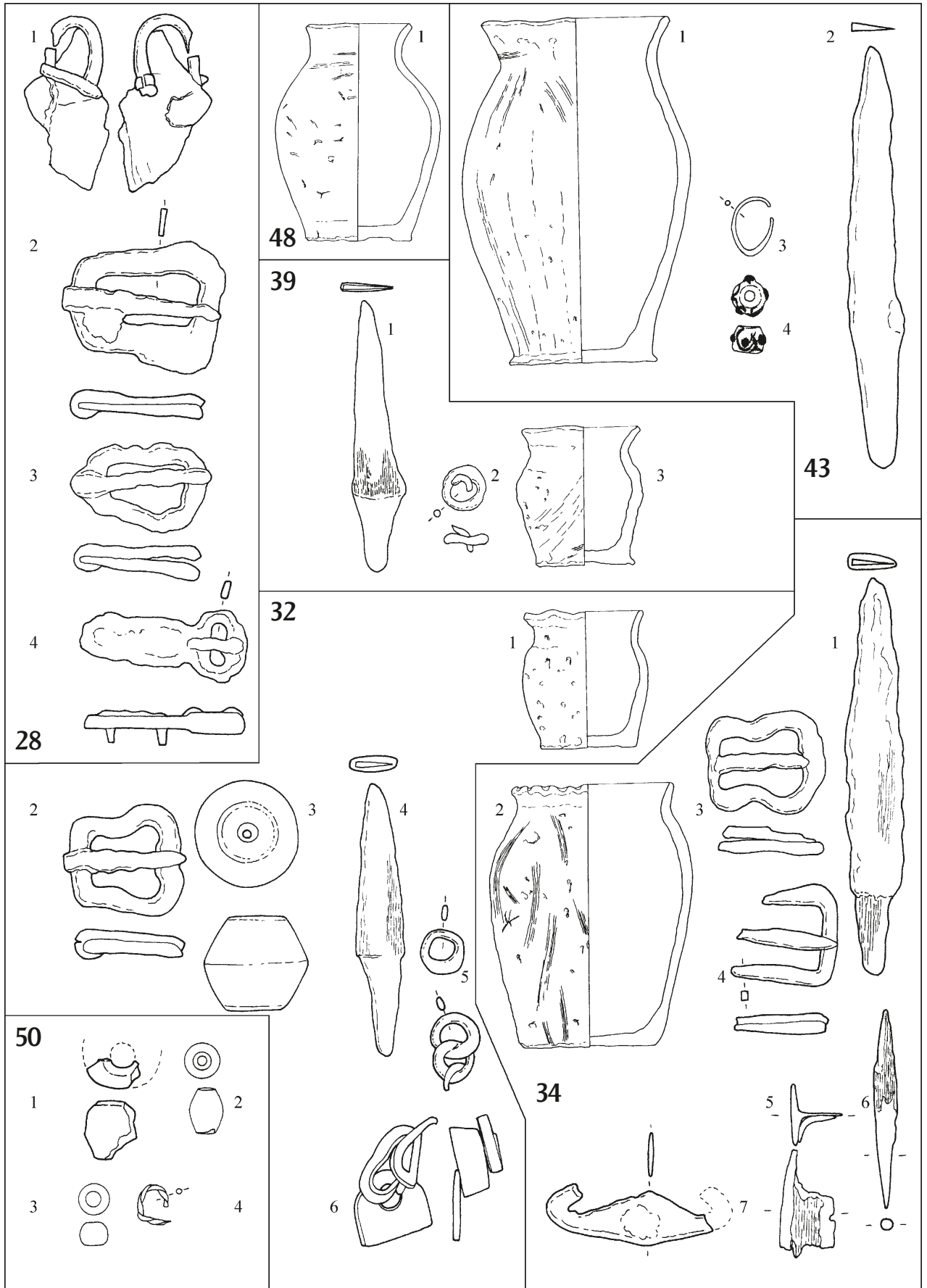

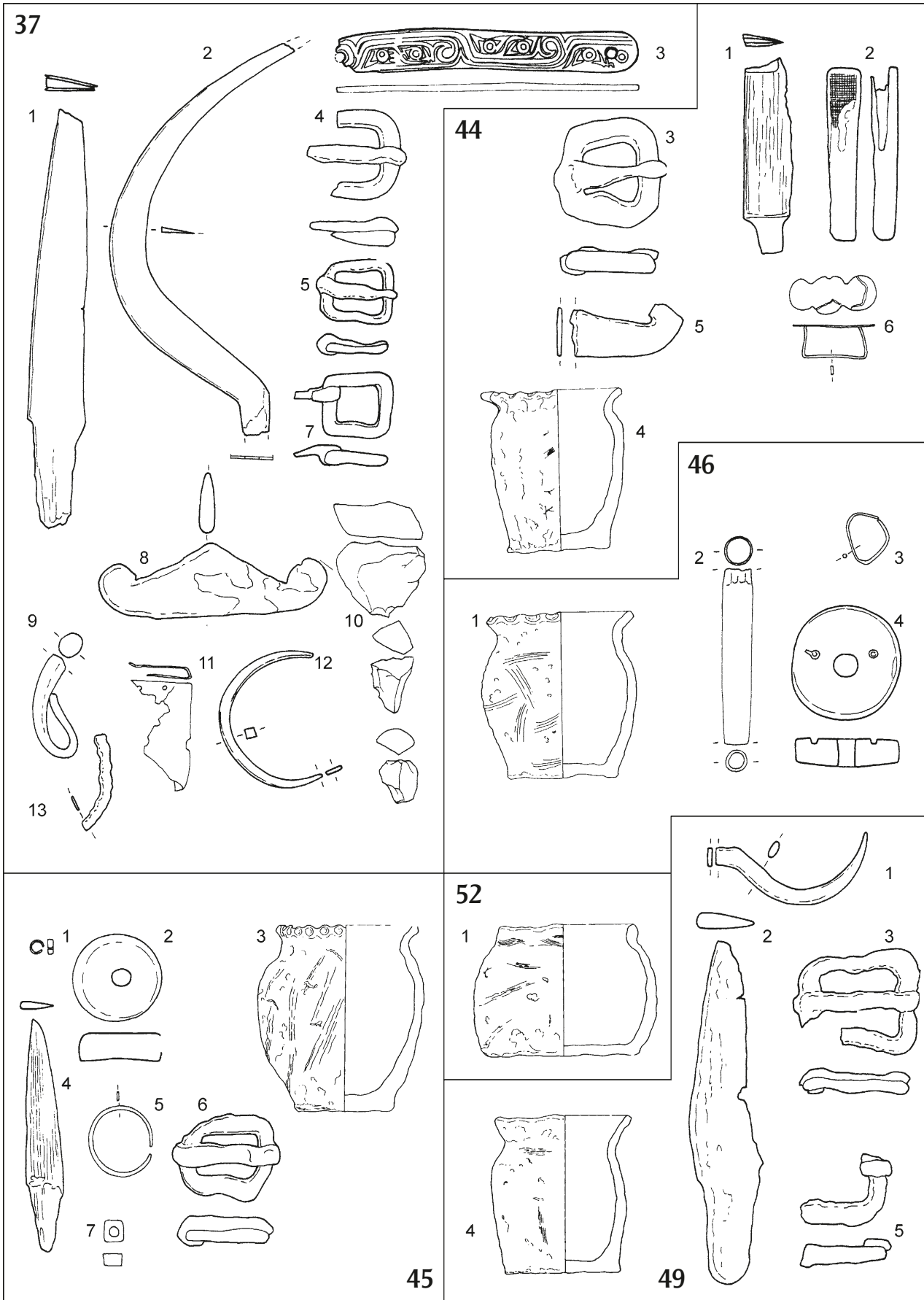

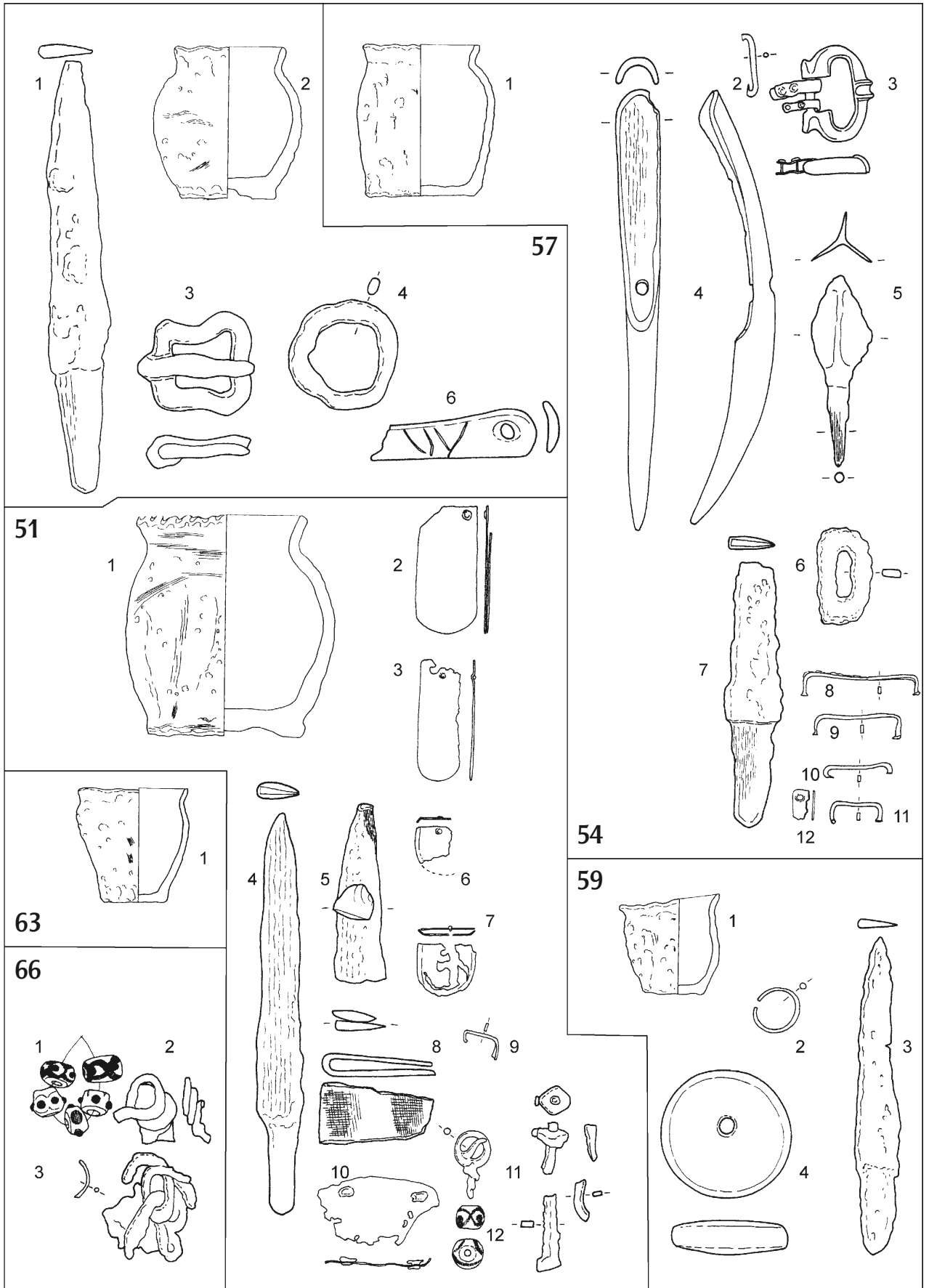

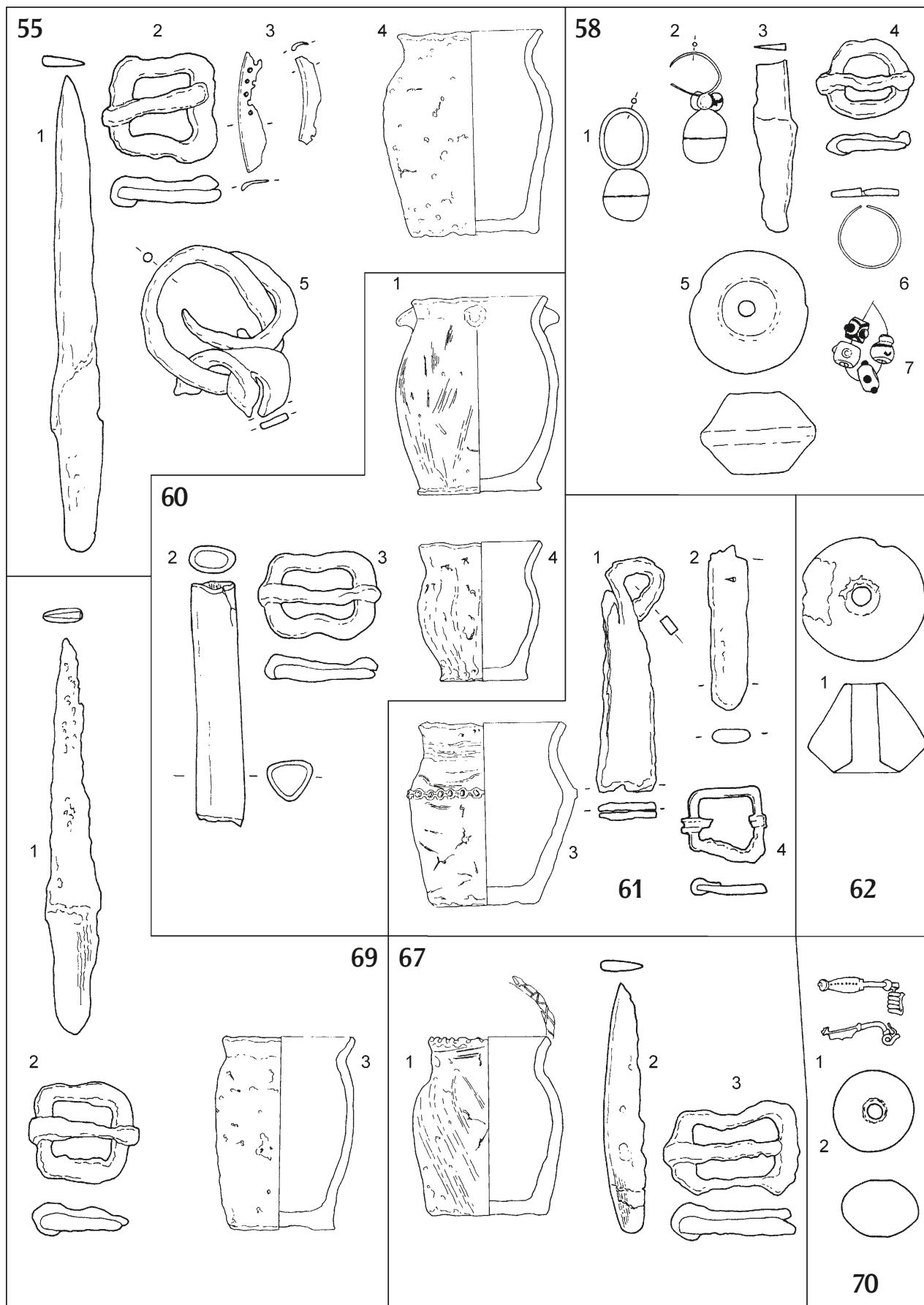

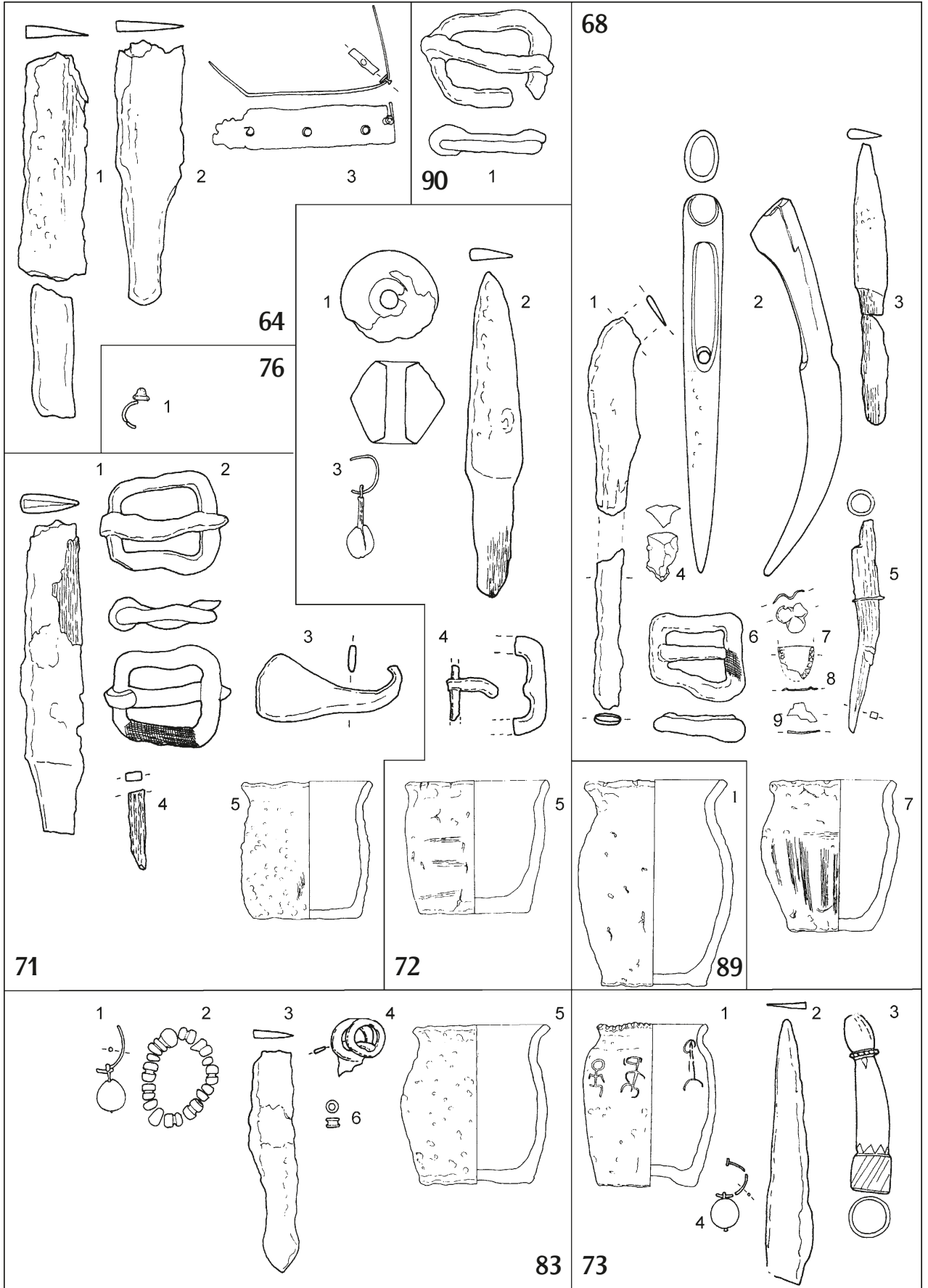

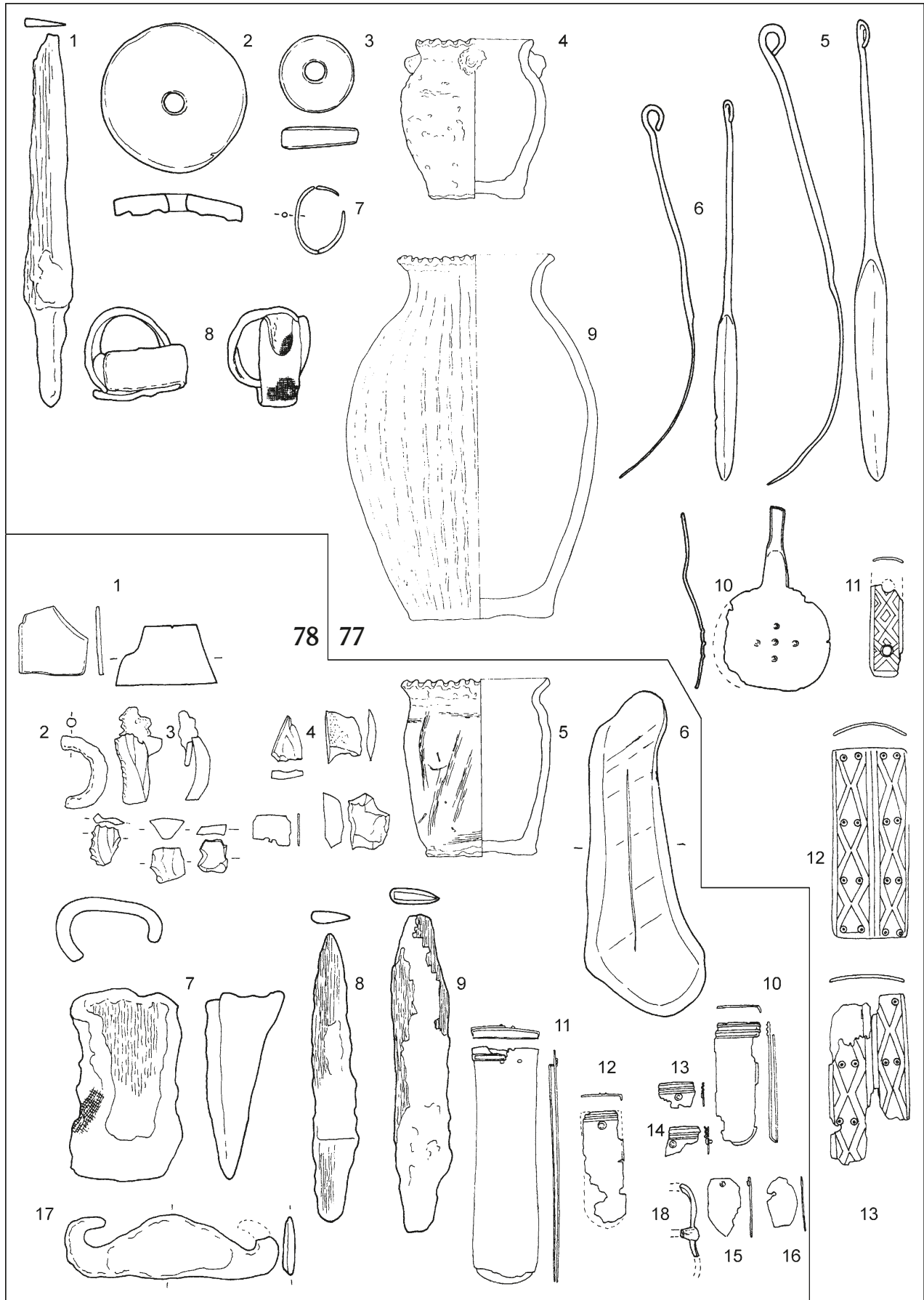

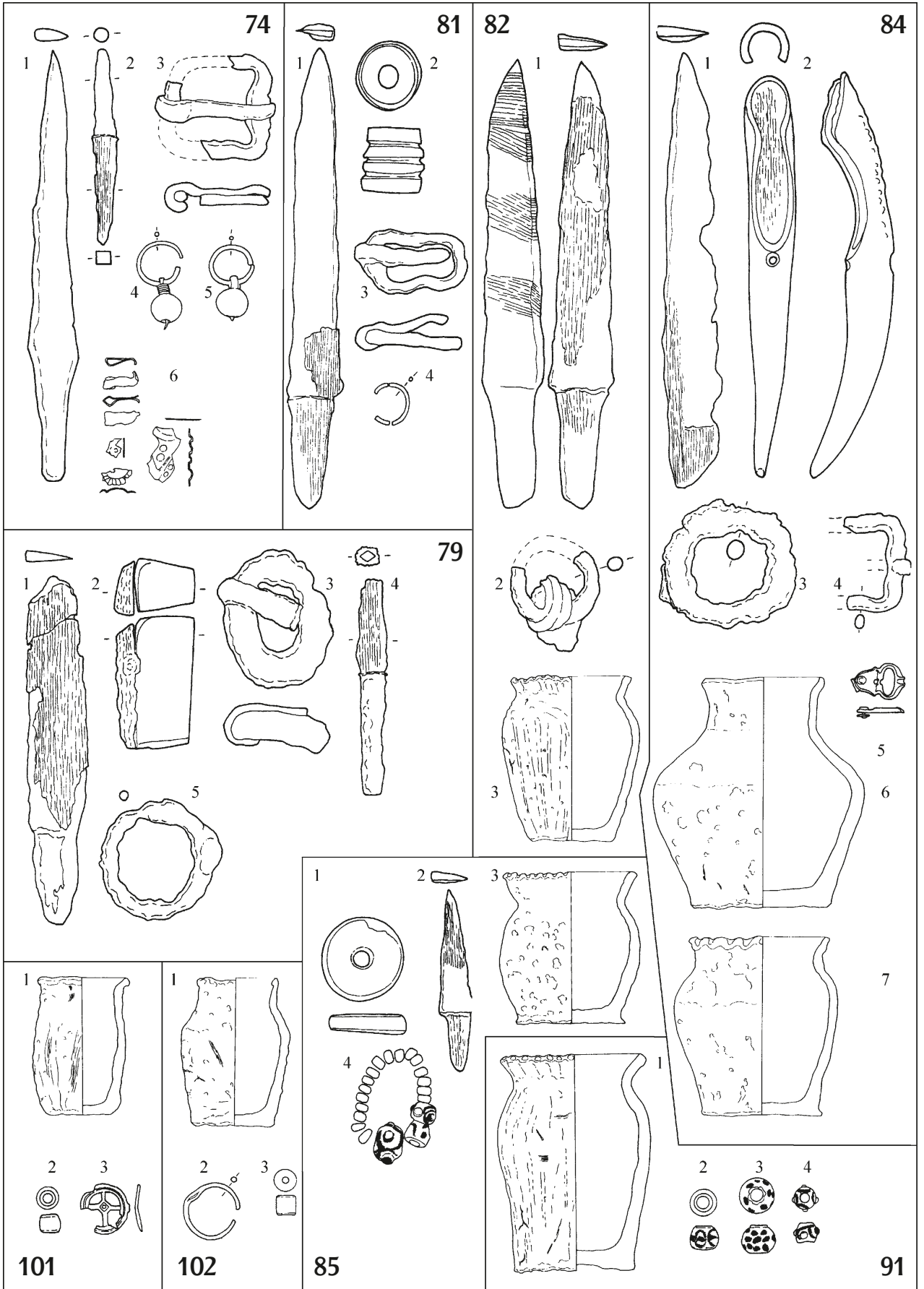

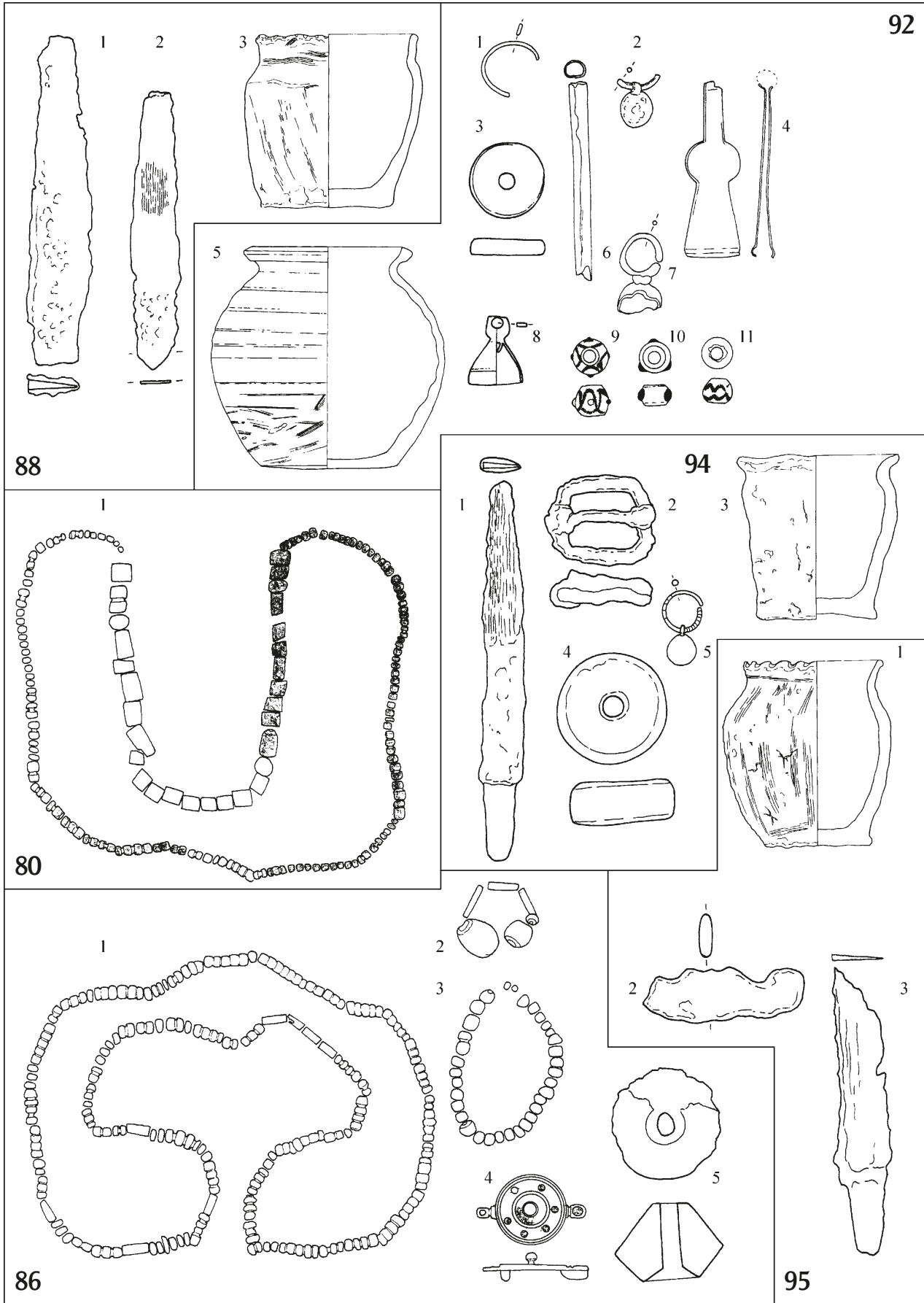

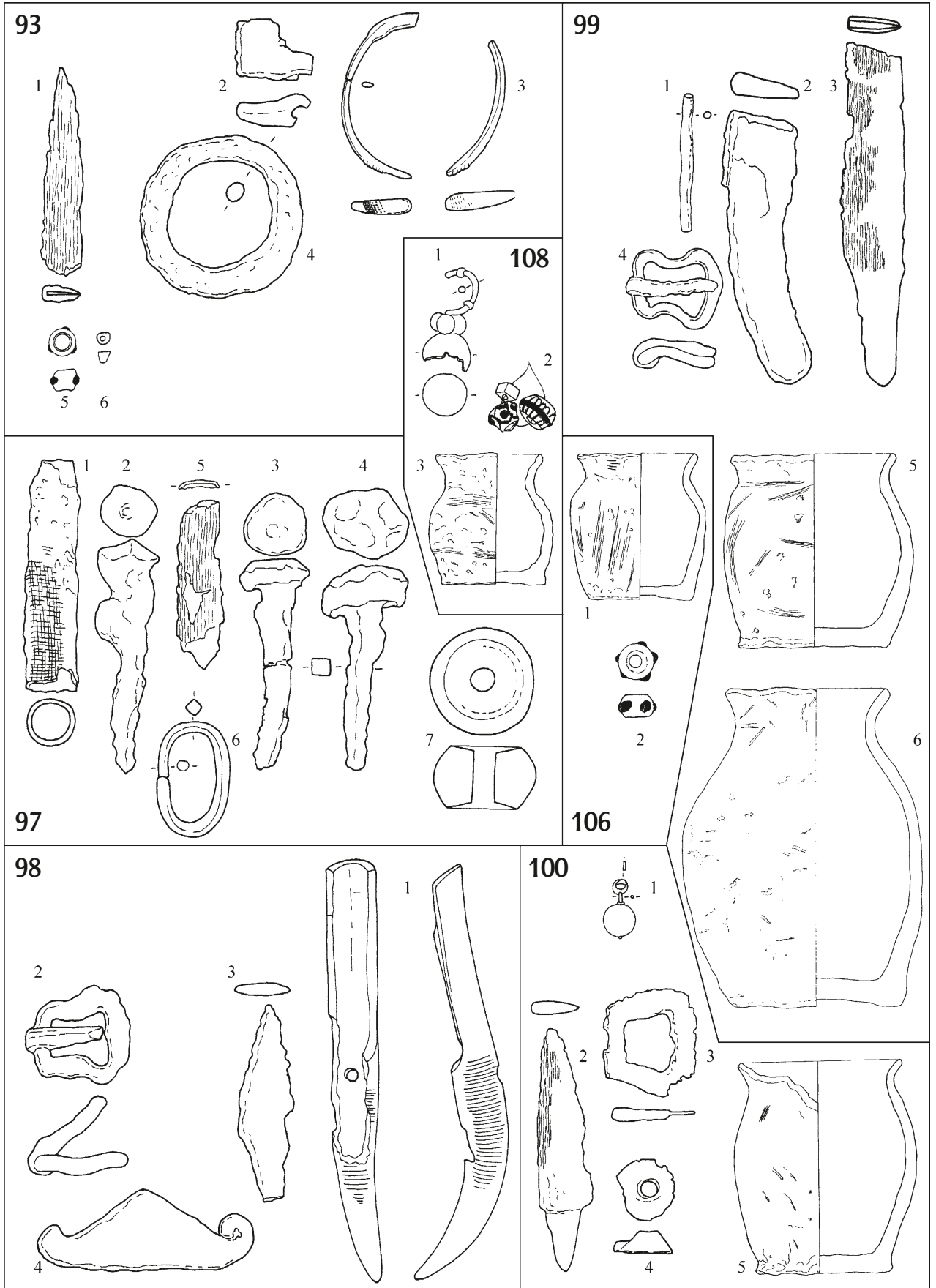

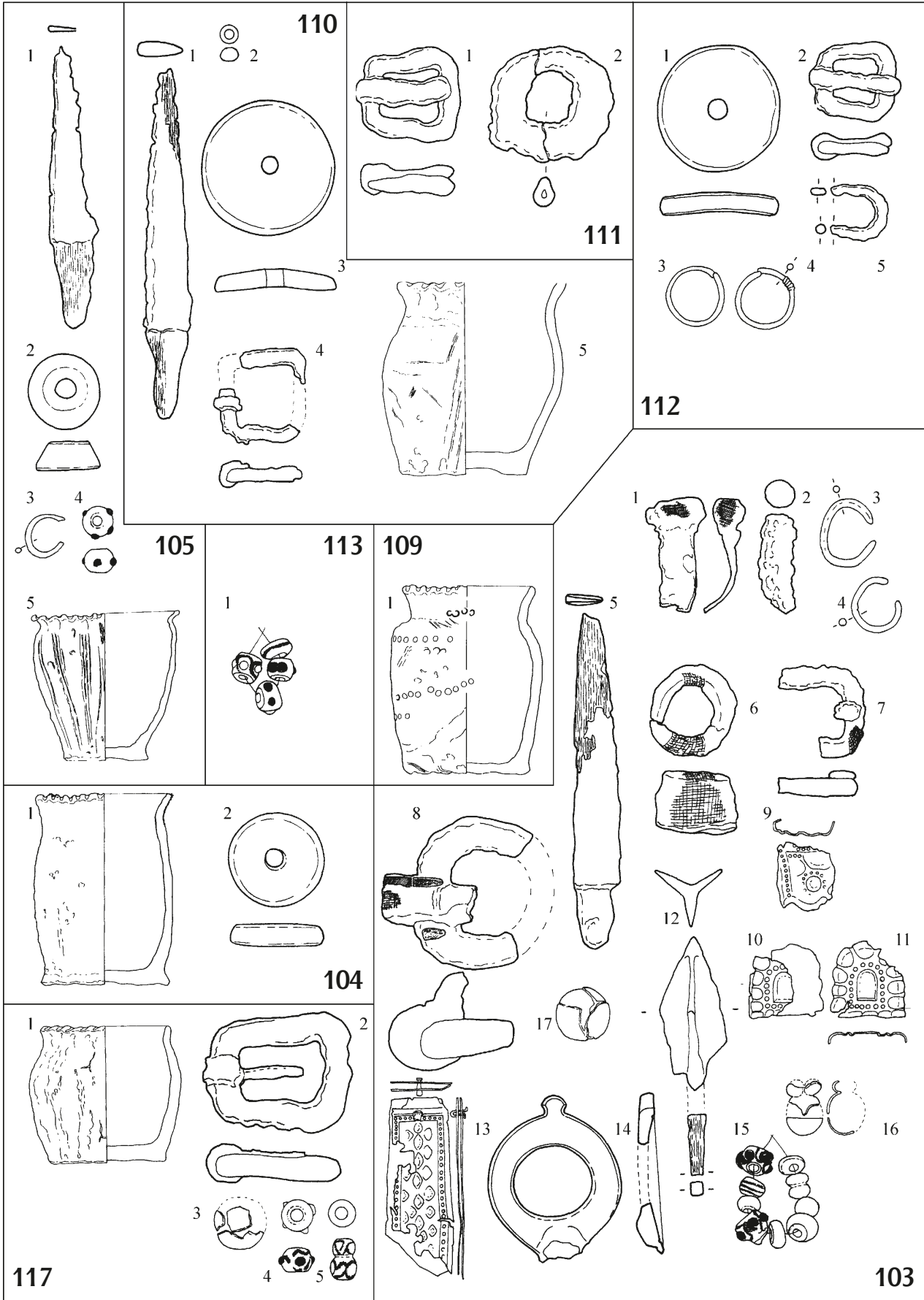

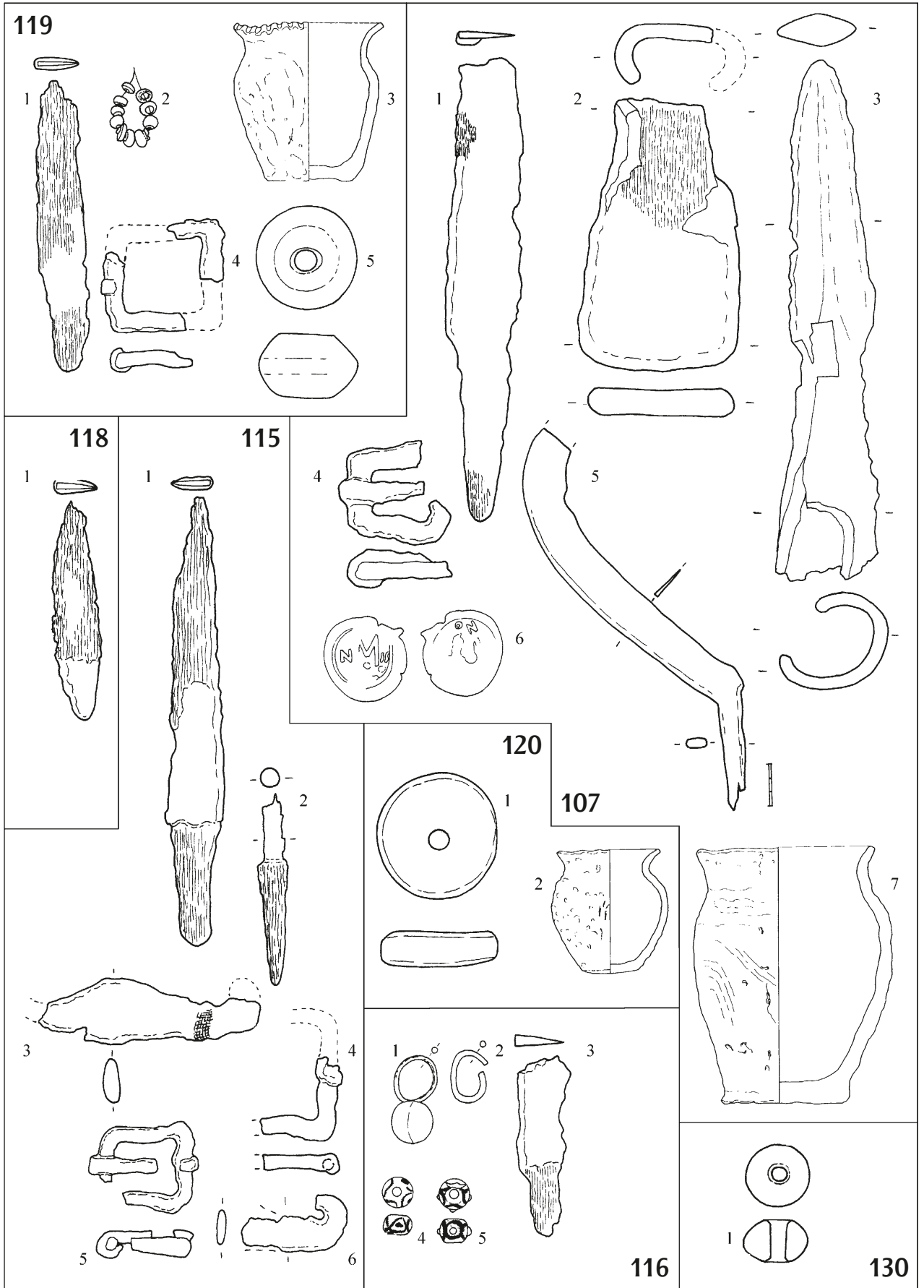

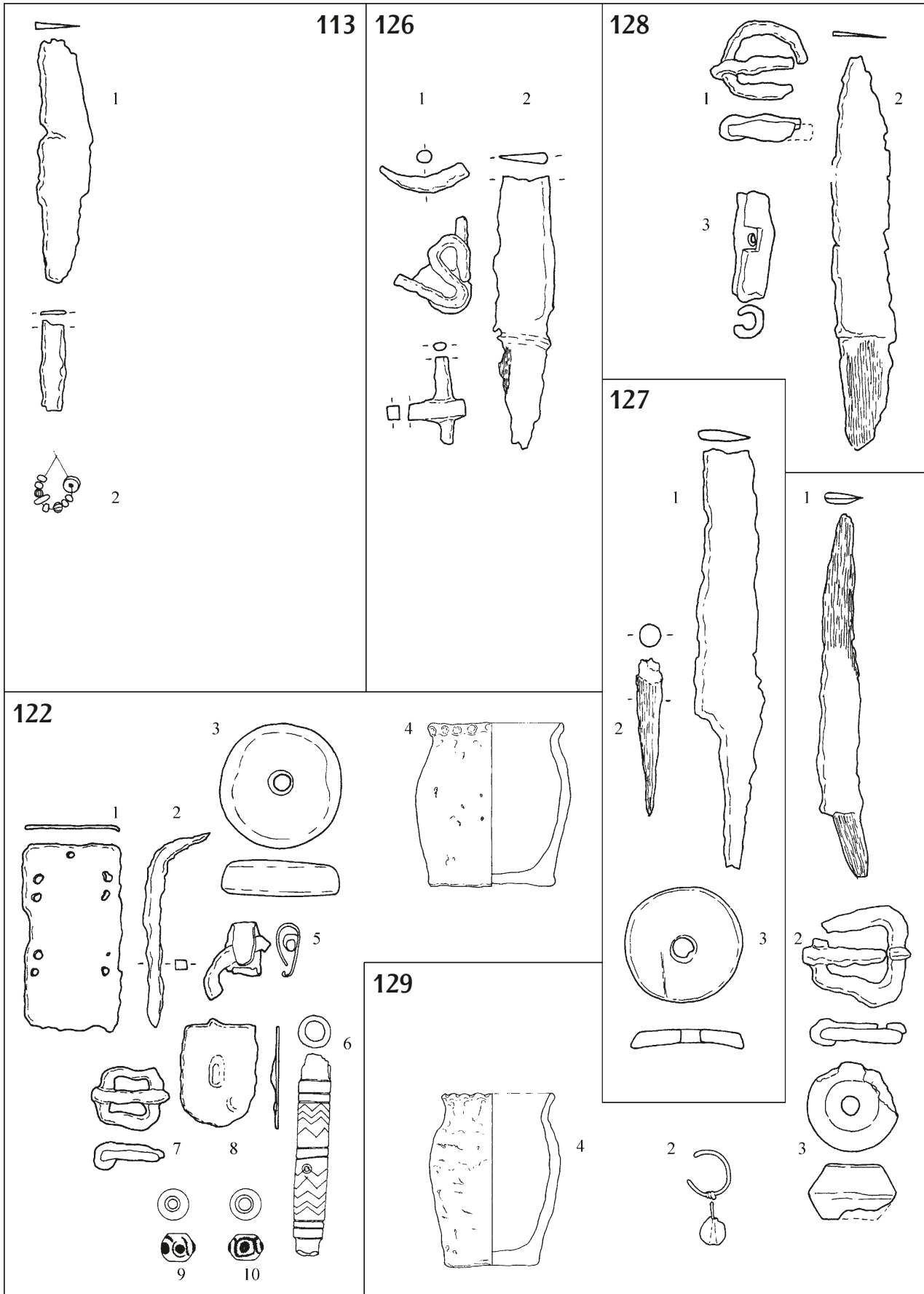

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

904 "652/653" (497.113)(083.82)

БУГАРСКИ, Иван, 1975-

Некрополе из доба антике и раног средњег века
на локалитету Чик / Иван Бугарски = Cemeteries from
Antiquity and Early Middle Ages at Ćik / Ivan Bugarski ;
[цртежи, drawings Александар Капуран ; фотографије,
photographs Ненад Сретеновић]. - Београд : Археолошки
институт ; Бечеј : Градски музеј, 2009 (Београд : Алта нова).
- 183 стр. : илустр. ; 30 см. - (Посебна издања /
Археолошки институт ; 46)

Текст штампан двостубачно. - Тираж 800. -
Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографија: стр. 155-163. - Summary.

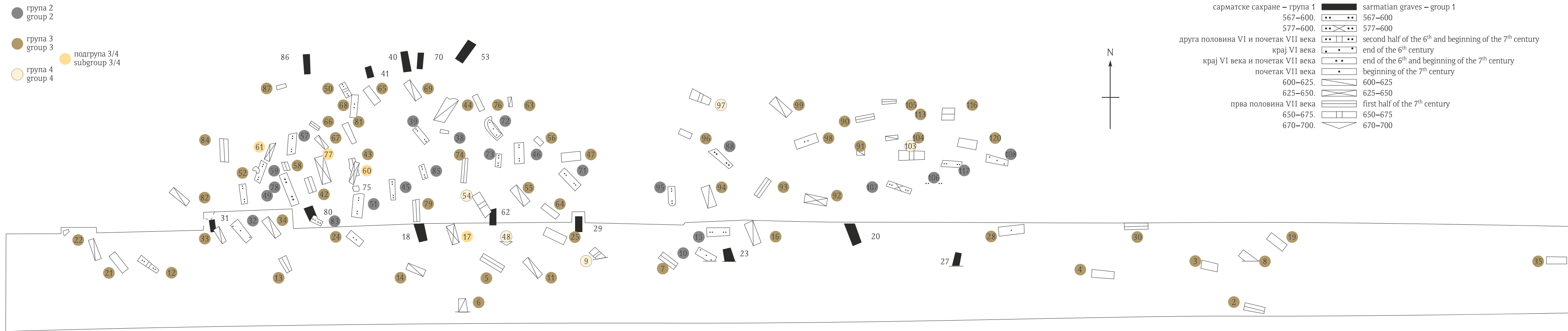
ISBN 978-86-80093-67-3 (АИ)

а) Археолошка налазишта - Чик - Каталогизација
б) Археолошки налази - Чик - Каталогизација
COBISS.SR-ID 156118284

ISBN 978-86-80093-67-3

План 1: СИТУАЦИОНИ ПЛАН НЕКРОПОЛА НА ЧИКУ
 Plan 1: SITUATION PLAN OF THE ČIK CEMETERIES

0 5 10 m